

NĘDZA GALICYI

W CYFRACH

i

PROGRAM ENERGICZNEGO ROZWOJU GOSPODARSTWA KRAJOWEGO.

NAPISAŁ

STANISŁAW SZCZEPANOWSKI.

DRUGIE WYDANIE.

 Cena 50 ct.

WE LWOWIE.
GUBRYNOWICZ I SCHMIDT.
DRUKIEM PILLERA I SPÓLKI.
1888.

93 (438) 10 : 3386

30353 | 2

Obywatelom

powiatów kałuskiego, dolińskiego, żydaczowskiego
i stryjskiego

wyborcom swoim

poświęca

Autor.

Szanowni Panowie!

Przed półtora rokiem zaszczylicie mnie wyborem do Rady Państwa jako posła Waszego. Okoliczności tak się złożyły, że wybór dokonany został zanim miałem sposobność najpobieżniejszego wyłuszczenia moich zapatrywań na sprawy publiczne. Nie miałem przedtem żadnej styczności z powiatami składającymi okręg wyborczy. Nigdy przedtem nie mieszałem się do spraw politycznych, byłem Wam osobiście prawie nieznanym. Wybraliście mnie jedynie na podstawie rozgłosu, który uzyskała sprawa naftowa i wrażenia, które śmiała i wytrwała obrona zagrożonego interesu krajowego przez przemysłowców naftowych wywarła na całym kraju.

Wybór dokonany w takich okolicznościach nie mógł mieć znaczenia zaufania osobistego do mojej osoby. Miał on wyłącznie znaczenie symptomatyczne. Wybór nie-polityka i przemysłowca był pierwszą oznaką stanowczego zwrotu, który się dokonywa w opinii publicznej całego kraju, oznaka, że kraj już przekonał się o bezowocowości misternych kombinacji politycznych, bez poprzedniego wytworzenia w rozszerzonym dobrobycie krajowym, podstaw ekonomicznych do skutecznego działania politycznego. Wyborem przemysłowca, to jest przedstawiciela warstwy prawie wcale jeszcze w Galicyi nie istniejącej, mającej dopiero powstać, zaznaczyliście potrzebę nietylko ekonomicznego ale i społecznego przeobrażenia kraju, wytworzenia tego stanu średniego, na którym Polsce zawsze zbywało — i daliście przykład wyłamania się z ciasnych zaściankowych wyobrażeń, które do niedawna zdawały się jeszcze w całym kraju wszechwładnie panować.

Wyłamaliście się z tradycyi galicyjskich, ale nawiązaliście do tradycyi polskich, do tradycyi Sejmu czteroletniego, Księstwa Warszawskiego, Kongresówki, Banku polskiego i Towarzystwa rolniczego polskiego, — do tego nieprzerwanego ciągu pracy obywatelskiej od Sejmu czteroletniego do Andrzeja Zamojskiego, dążącej do zrównania naszego społeczeństwa z narodami ucywilizowanymi i do zaszczepienia w niem tych wszystkich zarodków samodzielnego rozwoju duchowego i ekonomicznego, które stanowią cywilizacją nowożytną. Zwrotem tym daliście przykład całemu krajowi. Ogólne naśladowanie tego przykładu zamknie okres bezpłodnych, acz z najlepszymi chęciami przedsięwziętych prób i eksperymentów, i stanie się początkiem nowej ery dla kraju, ery zaufania do własnych sił, i pracy samodzielnej i twórczej na wszystkich polach działania społecznego.

Zwrot ten do czystego źródła tradycyi narodowych był koniecznym. Naród jest żyjącym organizmem. Jego postęp zbiorową pracą niezliczonych generacyi. Kto chce pracować nie stosując się do kierunku utrwalonego charakterem i temperamentem narodu, kto chce pracować nie korzystając ze skarbcza nieprzebranego narodowych doświadczeń i dążeń, ten z góry skazuje się na bezsilność i bezpłodność. Dlatego jest to najbardziej tragiczną okolicznością w losach porozbiorowych narodu polskiego, że klęski polityczne zawsze przerywają u nas tę ciągłość usiłowań, bez których nie można dojść do większych rezultatów, i że niemal każda generacya musi na nowo zaczynać. Do czasu wypadków z r. 1863., z wszystkich krajń polskich Królestwo Polskie było najszcześliwsze w tej mierze. Pomimo strasznych katastrof przez jakie przechodziło, tradycya samorządu nigdy tam nie została całkowicie przerwana, znać tam pracę trzech generacyi. Dlatego też do dnia dzisiejszego Warszawa i Kongresówka pod wieloma względami zachowuje pierwszeństwo nad wszystkiemi innemi dzielnicami Polski. Nawet obecny, poniekąd sztuczny rozwój przemysłu pod wpływem wygórowanych ceł rosyjskich, stał się możliwym tylko na podstawie osiemdziesięcioletniej pracy naszego własnego samorządu.

Wypadkami 1863 r. nić pracy obywatelskiej przerwana została w Królestwie Polskiem i spuścizna dalszej pracy

w kierunku żywej tradycji narodowej dostała się prowincyi do tego czasu najnieszczęśliwszej, najbardziej przygnębionej — Galicyi. Galicya przygnieciona od 1772 do 1866 zmorą biurokracyi niemieckiej, zgoła nie posiadała własnych tradycyi pracy obywatelskiej. Cokolwiek w tym kierunku działoś, było tylko odbiciem myśli i przykładów zaczerpniętych z głównego ogniska rozwoju narodowego — z Warszawy. Natomiast jak chwasty rozwinęły się bujnie dwie tradycye anti-obywatelskie, wręcz sprzeczne z porozbiorowym rozwojem ducha narodowego. Nasamprzód w Galicyi, przyłączonej do Austrii przed odrodzeniem się narodu polskiego za czasów 3. Maja, przechowały się częściowo przedpotopowe tradycye szlachty przedrozbiorowej, które przyprawiwszy o zgubę dawną Rzeczpospolitą w przeszłym wieku, jeszcze dzisiaj stanowią poważną przeszkodę w odrodzeniu się społecznem naszej prowincyi. Z drugiej strony biurokracya niemiecka, której stuletnie rządy w Galicyi są przykładem pomnikowej nieudolności, i oburzających eksperymentów *in corpore vili*, zaszczepliła tutaj pomimo tego zarazę biurokratyzmu i obłędu, który ogarnął część społeczeństwa, że ta sama biurokracya umundurowana po polsku i pisząca po polsku, może się stać dźwignią sprawy narodowej i że można jej powierzyć pieczę polskości, samemu ręce założywszy. Doszło do tego, że znajdują się Polacy, którzy przecież tylokrotnie doświadczyli bezskuteczności sposobów i sposobików administracyjnych użytych przeciwko sobie, a którzy teraz przyklaskują użyciu tych samych sposobików przeciwko swoim mniemanym przeciwnikom politycznym, w mniemanym interesie polskości.

Powtarzam, wyłamaniem się z tych tradycyi galicyjskich i zaściankowych, a powrotem do tradycyi narodowych i polskich, dalszcie zbawienny przykład całemu krajowi. Nawiazaliście na nowo nie przerwaną pracę obywatelskiej, udowodniliście, że chcecie iść dalej torem szlachty obywatelskiej Sejmu czteroletniego, Księstwa Warszawskiego i Kongresówki — i za przykładem szlachty węgierskiej dni naszych, która w tak krótkim czasie przed naszemi oczyma tak wielkich rzeczy dokazała.

Wyłamaniem się z tych fałszywych tradycyi postąpiliście zgodnie z kierunkiem rozwoju sprawy publicznej w całej

monarchii. Pod egidą naszego szlachetnego monarchy państwo się coraz bardziej przeobraża. Z budowy politycznej, związanej sztucznie spójnią administracyjną wspólnej biurokracji staje się coraz bardziej żyjącym organizmem, — dobrowolnym sprzymierzeniem się rozmaitych ludów, ożywionych tym samym duchem obywatelskim lojalności dla dynastji i poświęcenia dla sprawy publicznej.

Jest to zresztą tylko powrotem do czasów przedbiurokratycznych. To nie byli płatni urzędnicy, którzy wołali „*moriatur pro rege nostro Maria Theresia*“. To nie był płatny entuzjazm, ale poświęcenie krwi i mienia ze strony wolnych obywateli. Tak samo jak Galicya, tak samo i Węgry pod rządami biurokratycznymi były tylko pierwiastkiem sła- bości dla monarchji, piętą Achillesową, w którą godził Napoleon III. w r. 1859, a Bismark swoim legionem Klapka w r. 1866. Stały się na nowo siłą i główną podporą państwa jak tylko ich król im zaufał i odwołał się do ich lojalności i szlachetności. Wyzwoliwszy się od złowrogich karierowiczów, którzy stanęli pomiędzy tronem i narodem i we własnym, osobistym interesie siali niezgodę tam, gdzieby inaczej zawsze tylko panowała była największa harmonia, — Węgrzy od tego czasu stworzyli własną biurokracyą, ale ta jest tylko narzędziem a nie panem obywatelstwa — tylko posłuszną maszyną do wykonania poleceń swoich chlebobawców i pracuje z pożytkiem dla narodu a z chlubą dla dynastji.

Podobne przyczyny wywołały i w Galicyi podobne skutki. Od czasu autonomii prowincjonalnej i przywrócenia języka polskiego, rozbudziło się w zadziwiająco krótkim czasie nowe uczucie lojalności na miejsce dawnej nieufności. Od czasu jak nam wolno być Polakami, to także bez ujemnych dla swych przekonań i swego honoru, każdy Polak może być Austryakiem i pracując dla swej prowincji czuć że zarazem pracuje dla całego państwa, a odwrotnie pracując nad wzmocnieniem potęgi państwowej, czuć że pracuje nad zabezpieczeniem losów swego własnego kraju, — bo od dwudziestu lat te dwa wyobrażenia są w naszym umyśle nierozzerwalnie połączone.

Jeżeli jednak dotychczas rządy konstytucyjnie nie stały się taką rzeczywistością z tej strony Litawy, jak z tamtej, to

przyczyna nie leży w odmiennych chęciach i zamiarach naszego monarchy, który przecie równą miłością i zaufaniem obdarza wszystkie swoje ludy, ale w nieuniknionych następstwach odmiennej przeszłości historycznej. We Węgrzech tradycje samorządu doznały przerwy tylko kilkunastoletniej, a jednak nawet tak krótka przerwa bardzo się im dała we znaki. Z tej strony Litawy, Niemcy, szczep najwykształceńszy i najliczniejszy, od średnich wieków już wychowanym był w zupełnej bierności umysłowej i politycznej i zgoła nie posiadał tradycji samorządu. Dotychczas nie może się wyleczyć z illuzji, że płatni urzędnicy stanowią cenny pierwiastek siły politycznej i że można rządzić Austryą za pomocą aliansu biurokracyi centralistycznej z pasożytną klasą monopolistów finansowych, wytuczonych na eksploatacyi potrzeb państwowych. Obłąd ten udaremnia usiłowania licznych szlachetnych jednostek ludzi, którzy inaczej by mogli się stać mężami stanu, zdolnymi do poprowadzenia monarchii nowymi torami, wskazanymi przez rozwój historyczny Austryi.

Tradycje biurokratyczne prawie równie silnie zakorzenione są u Czechów i innych Sławian. W całej Przedlitawii jak tylko jaki szczep, choćby najmniejszy, owładnie jaką cząsteczkę władzy administracyjnej, to zaraz stara się dokuczać swoim przeciwnikom w sposób podobny do prześladowań, których sam kiedyś doznał. Nie może też być inaczej. Samorząd, poszanowanie i wyrozumiałość dla przeciwnika, równouprawnienie wszystkich nietylko co do litery, ale co do ducha, nie wyrabia się w ciągu jednej generacyi. Nie ma na to innego lekarstwa, jak powolne zaszczepianie przez wszystkich tych, którzy stoją po nad odziedziczoną ciasnotą, zasad zgody, zaniechania próżnych rekryminacyi, zapomnienia o dawnych urazach i łączenia się choćby na najmniejszym terenie, na którym wspólne działanie już jest możliwe.

I tu w Galicyi po stuletniem odzwyczajeniu jesteśmy dopiero w pierwszej generacyi i to nie samorządu, tylko prób samorządu.

W tem polega cała różnica pomiędzy rozwojem Węgier a Galicyi od r. 1861. Byłem obecny we Węgrzech w latach 1861 i 1862 jak w całych Węgrzech batami pędzono dawnych gnębicieli, jak było niebezpiecznem dla życia pokazać się

Niemcowi na ulicy bez odznaki choć częściowego ubioru ma-
dziarskiego. Widziałem jak w mgnieniu oka powstały na
nowo dawne władze narodowe i urzędnia komitatowe.
U nas tego nie było i być nie mogło. Węgrzy mieli do
czego powracać i w r. 1862 zaczęli dalej budować, gdzie
przestali byli w r. 1849, i od tego czasu nie tworzą na nowo,
tylko przekształcają powoli swoją dawną organizacją. U nas
i cienia dawnych tradycyi samorządu nie pozostało. Trzeba
było wszystko na nowo stwarzać — i to stwarzać nietylko
nowe organizacje, ale i ludzi do ich zużytkowania.

Podczas kiedy Węgrzy od razu więcej sobie wzięli niż
im było dane, to my nie umiemy korzystać i z części tych
ustępstw autonomicznych, któreśmy już otrzymali. Jeżeli jest
gdzie kraj, gdzie wina złego stanu polega bardziej na ludziach niż
na instytucjach, to tym krajem jest Galicya. To też rana w na-
rodowym rozwoju węgierskim stworzona przez lata od roku
1848 do 1862 już dawno się zabiłiżniła i oczy całego narodu
są zwrócone do przyszłości, — a my zawsze jeszcze szukamy
formy ostatecznej dla naszego społeczeństwa, a z braku
własnych tradycyi, nawet nasze instytucje autonomiczne za-
często stają się kopia ślamazarnej biurokracyi, którą miały
zastąpić.

Nasza gmina, nasze powiaty, nasz Wydział krajowy, ani
zakresem ani rozmiarem jurysdykcji nie odpowiadają dotych-
czas naszym potrzebom. Na każdym kroku napotykamy
przykłady praw i przywilejów nadanych ludziom, którzy nie
umieją lub niechęć z nich korzystać. To też stan przejściowy:
biurokracyi z pokostem konstytucyjnym jak był i jeszcze jest
koniecznym w całej Przedlitawii, tak też był jedynym, który
w tym okresie mógł panować w Galicyi. I w gronie tej
właśnie biurokracyi, znalazło się wielu ludzi jak były na-
miestnik Gołuchowski, którzy się niezmiernie przyczynili do
wychowania kraju na drodze samorządu. I teraz osobiście
znam wielu urzędników bardziej przejętych duchem obywa-
telskim od niejednego zniechęconego i zwątpiałego oby-
watela.

Jak dziecko nie od razu chodzi tylko potrzebuje podpory,
tak kraj w tym okresie potrzebował jeszcze podpory biuro-
kracyi, musiał się oprzeć o jakąkolwiek rutynę, choćby tak

ułomną i przestarzałą jak rutyna biurokratyczna austriacka. Ale mylnem i zgubnem by było uważać symptomata oznaczające tylko niedojrzałość, jako symptomata upadku sił i zgrzybiałości, i z rozpaczą nad nikłymi owocami dotychczasowej autonomii, wrócić z własnej woli pod kuratelę biurokracyi, z którejsmy się zaledwie wyłamali i zaniechać z braku odwagi i ofiarności, postępu na jedynej drodze która nas może doprowadzić do odrodzenia społecznego: to jest na drodze samorządu.

Trzeba się przedewszystkiem pozbyć tej fundamentalnej iluzji niedojrzałych polityków, że w życiu politycznem chodzi przedewszystkiem o materialny rezultat usiłowań, a że mniej ważną jest rzeczą jakimi środkami rezultat osiągnięty został. Ma się wprost przeciwnie, środki są zwykle ważniejsze od celu, do którego zmierzają. Duch łączności i ofiarności obywatelskiej, zaufania we własne siły i wiary w przyszłość wywołany przez system samorządu, stokroć jest ważniejszym od każdorazowego celu odosobnionego, na dopeńczenie którego te siły są użyte. Tak jak pomimo tożsamości chwilowego rezultatu zachodzi największa różnica w świecie pomiędzy szczęśliwcem, który wygra los kredytowy, a tym który ćwierć miliona zdobył sobie własną uczciwą pracą, tak też największa w świecie zachodzi różnica pomiędzy postępem, który społeczeństwo zdobyło własnym wysileniem, a tym, którym zostało obdarzone przez obcą administrację. Popatrzcie się na Kongresówkę. Skreśliłem w pracy mojej obraz względnej pomyślności ekonomicznej Kongresówki w porównaniu do nędzy galicyjskiej. Ale wszystko co w stanie obecnym Kongresówki stanowi jej wyższość nad Galicyą: to jest większe wyrobienie stanu średniego, dalej posunięte uobywatelenie żydów, rozpowszechnienie literatury i czasopism, wszystko jest rezultatem zbiorowej pracy trzech generacji obywatelskich od 3-go Maja i jest trwałym nabytkiem dla naszego społeczeństwa. Sztuczne zaś rozwinięcie się przemysłu pod wpływem chwilowej konjunktury cłowej, jest to domek z kart, stworzony jednym pociągnięciem pióra, i który też drugie pociągnięcie pióra rozwiązać może. Już też słyszymy o cłach dyferencyalnych nałożonych na niekorzyść przedsiębiorni bawełnianych w Łodzi i nie sposób oddawać się najmniejszym

iluzjom w tym względzie na przyszłość. Tak jak kiedyś Galicya pod biurokracją niemiecką, tak Kongresówka od roku 1863 pod biurokracją moskiewską jest skneblowana i niezdolną do dalszego wewnętrznego rozwoju. To też żniwo obecnego efemerycznego rozwoju ekonomicznego zbierają przeważnie żywioty albo wrogie albo obce krajowi, nad których asymilacją nawet pracować nie jest dozwolonem. Bogactwo się podnosi ale ludzie nędznieją.

My w Galicyi nie możemy być tak daleko jak w Królestwie, bo nasza przeszłość była nieszczęśliwszą. Nie odziedziczyliśmy rezultatów pracy kilku generacji. Dopiero jesteśmy w pierwszej generacji własnego rozwoju, ale posiadamy wszelkie warunki do znakomitego postępu. Mamy przyrodę cudowną i bogatą. Brak nam dotychczas ludzi którzyby z niej korzystać potrafili, ale posiadamy nieoceniony przywilej wolnej pracy obywatelskiej, przywilej, bez którego i bogactwa Eldorado by obmierzyły. Wolno nam pracować nad przekonaniami i uszlachetnianiem współobywateli, wolno nam łączyć się wspólną ofiarą i wspólnem usiłowaniem. Kto posiada ten przywilej a nie korzysta z niego ten niechaj nie zwała winy na cudze barki, ten za uchybienia tylko siebie obwiniać może.

Nie bądźmy jednak niesprawiedliwymi ze zbytnej, acz naturalnej patryotycznej niecierpliwości. Trzebaby nie mieć oczu żeby nie dostrzegać, że zasiew zdrowych myśli narodowych zaczyna wydawać plon i przemagać chwasty zarosłe podczas stuletniego ucisku. Tak jak Towarzystwo Krakowskie jest niezbitym dowodem że tradycje samorządu nie wygasły u szlachty, tak Towarzystwa zaliczkowe dowodzą, że i nasz stan średni potrafił sobie przyswoić te same tradycje. Co się zrobiło w ograniczonym zakresie da się też zastosować do szerszej areny życia publicznego. Apatya i martwota ogólnej opinii krajowej, już wcale nie odpowiada co raz to liczniejszym jednostkom ożywionym innym duchem i rwącym się do czynu.

W ubiegłych 25 latach kraj wytworzył sobie niezbędne umysłowe przygotowanie do dalszego rozwoju. Od czasu średnich wieków Polska nie posiadała takiego żywego ogniska wiedzy powszechnej jakim jest obecnie uniwersytet Jagielloński. Wilno za swoich świetnych czasów posiadało pojedynczych geniuszów takiej miary, jakimi się Kraków dotąd poszczycić

nie może. Jeszcze nie mamy nowych Śniadeckich, nowych Lelewelów, ale uniwersalnością zakresu i głębokością wpływu, Kraków już od dawna prześcignął Akademię wileńską. Zawdzięczamy mu przede wszystkim fakt nieocenionej ważności w rozwoju politycznym narodu, to jest wytworzenie po raz pierwszy w naszych dziejach konserwatyzmu opartego nie na ślepej zacofaniu i instynktowym „nechaj bude jak buwało“, ale opartego na nowożytnych zasadach dziejowego badania i umiejętnej krytyki stosunków obecnych. To też Stańczycy stoją o całe niebo wyżej od „przedpotopowych“ konserwatystów. Ci ostatni żyją w świecie urojonym i zgoła nie rozumieją ani organizmu nowożytnego społeczeństwa, ani jego chorób, ani jego potrzeb. Z nimi wszelka dyskusja jest wręcz niemożliwą. Nie odczuwając uczuć swojego czasu, nie rozumieją też jego języka. Te same słowa nawet nie mają dla nich tego samego znaczenia jak dla synów XIX. wieku. Całkiem inaczej Stańczycy. Nikt lepiej nie znał lub nie zna swojego wieku jak Szujski, Kalinka lub Stanisław Tarnowski, Są to Europejczycy w całym znaczeniu tego słowa. Mianowicie niezrównaną jest ich diagnoza chorób społecznych.

Gdzie się różnią od polityków postępowych to w lekarstwach które przepisują. Środków zaradczych zawsze szukają we wzorach przeszłości, podczas gdy partya postępową z niezachwianem zaufaniem polega na wiedzy i umiejętności nowożytnej. O szczerości ich patryotyzmu tem mniej wątpić mogę, że pod chwilowym wpływem De Maistre'a, jeszcze przed powstaniem Stańczyków krakowskich, dzieliłem wiele z ich zapatrywań, i otrząsałem się z nich dopiero podczas dłuższego pobytu w Anglii, właśnie w okresie kiedy wielu z moich dawnych kolegów dopiero się nawracało do tych wyobrażeń. Na każdy wypadek konserwatyzm krakowski stanowi wielki postęp od dawnego bezmyślnego powtarzania niezrozumianych haseł liberalnych lub rewolucyjnych. Stanowią oni na przyszłość bardzo cenny zawiązek umiejętnej i trzeźwej krytyki. Za wiele by było żądać od nich twórczości. Przeszłość nie da się zgalwanizować i na nowo do życia przyprowadzić. To też cała ta szkoła jak powstała przez krytykę ujemnych stron rewolucji francuskiej za czasów De Maistre'a, tak też od niego aż do Stanisława Tarnowskiego wydała cały szereg

świątecznych krytyków, ale ani jednego męża stanu. Disraeli i wszyscy jego przyjaciele z „Młodej Anglii“ którzy do podobnej szkoły należeli, musieli się wprzód wyprzec wszelkich reminiscencji średniowiecznych zanim w praktycznej Anglii dozwolono im objąć ster spraw publicznych.

Ale mimo tego ich powstanie jest dowodem rozpoczynającej się dojrzałości umysłu narodowego i wyrobienia własnego życia duchowego, niezależnego od obcych prądów. Wyprzedzona w tem przez naszą poezję, cywilizacja polska, która dotąd świeciła pożyczanym blaskiem i była tylko odbiciem prawzorów istniejących za granicą, zdobyła sobie teraz warunki samodzielnego życia. Od czasu nowego kierunku krakowskiego posiada ona pierwiastki umiejętnej dyskusji każdej kwestyi t. j. umiejętnej i wszechstronnej oświecenia różnych stron z przeciwnych punktów widzenia przeszłości i przyszłości, konserwatyizmu i postępu. Wytworzenie tych dwóch partyi współpracujących choć niby przeciwnych było koniecznym przygotowaniem do powstania nowożytnego życia publicznego, opartego na wszechstronnej i umiejętnej dyskusji. To też resztki dawnych partyi tak „przedpotopowego konserwatyizmu, jak i bezmyślnych haseł rewolucyjnych, znikają równocześnie i równo zasłużenie. Jeszcze parę lat a zupełnie usuną się z widowni. A wtenczas to ustanie próżna szermierka słowna, która już tak bezowocnie znużyła obecną generacją i nastanie ten czas „pracy organicznej“ na który tak długo czekamy.

Obecna praca nad nędzą galicyjską jest próbą ekonomicznej krytyki naszych ciężarów i naszych zasobów z punktu widzenia nowożytnych umiejętności politycznych, zespolonych ze specjalnymi potrzebami wynikającymi z naszego wyjątkowego położenia. Co do całości przedstawienia to nie robię najmniejszej pretensyi do oryginalności. Dążenia i myśli w kierunku powyżej wskazanym same przez się zbliżyły się do nieprzerwanego ciągu naszych tradycji porozbiorowych od 3-go Maja, i do zupełnie podobnego kierunku rozwoju narodowego i ekonomicznego u pobratymczych Węgier i duchowo spokrewnionych Włoch. Ten sam kierunek zarazem patriotyczny, ekonomiczny, społeczny i wychowawczy pojawia się obecnie w Rumunii, w Serbii i Bułgarii. Podobne

położenie wszędzie wyrabia podobne potrzeby. Dla narodów nie czekających na zbawcę opatrnościowego, ale chcących się wydzwignąć z niedoli własnym wyteżeniem, jest tylko jedna droga, — droga równoczesnego przeobrażenia ekonomicznego, społecznego i umysłowego. W szczerzej obywatelskiej pracy wszystkie narody spotykają się na tej samej drodze. Tylko zacofanie przybiera u każdego specjalny zakrój. To też ani obecnie na całej kuli ziemskiej, ani w historii przeszłych wieków nie ma najmniejszej analogii do polityki ekonomicznej obecnej większości Koła polskiego, dziwoląga składającego się w równej mierze z przedpotopowych tradycji szlachty przedrozbiorowej i z zardzewiałej rutyny austriackiego biurokratyzmu. Największa osobista zacność i niepokalaność charakteru nie może wynadgrodzić zupełnego zapoznania niezbędnych potrzeb ekonomicznych nowożytnego społeczeństwa...

To też miarka cierpliwości w całym kraju przebrała się. Drzewo daje się poznać po swoich owocach.

Popatrzcie się w około. Śmierć, nędza, ciemnota ogromnej większości narodu. We Wiedniu rzeczywistego wpływu mieć nie możemy, prawie w niczem bowiem nie przyczyniamy się do opędzenia wspólnych wydatków centralnego Rządu. Jesteśmy pionami w komedii parlamentarnej, nasze głosy szafują cudzym groszem, a na domiar jedyną polityką ekonomiczną jest żebranina o okruchy z budżetu wiedeńskiego zamiast stokroć skuteczniejszego wyteżenia sił własnych i uzyskania w tym celu większej miary samorządu. Samorząd taki, przez rozwinięcie obfitych zarodków bogactwa w naszym kraju zarówno by nam pozwolił być i skuteczną podporą monarchii, którą dotychczas popieramy tylko słowy i głosami a nie podatkami, a nam samym dozwoliłyby uskutecznić tę samą miarą postępu ekonomicznego, którego Węgrzy już dokonali. Taka polityka by była tylko naśladowaniem polityki węgierskiej, włoskiej, rumuńskiej, naszej własnej z czasów Kongresówki, — naśladowaniem tem łatwiejszem i wdzięczniejszym, że mając tyle wzorów przed sobą, moglibyśmy uniknąć wielu kosztownych błędów i fałszywych zapędów. Obecna polityka jest teorią, utopią na którą niema wzoru

i przykładu, a oprócz tego potępia się sama zupełną prawie bezowocownością wieloletnich już zabiegów.

Środki do przeprowadzenia polityki obywatelskiego samorządu obficie istnieją. Jedną tylko rzecz tłumaczy poddanie się obecnemu kierunkowi wielu mężów wypróbowanego patriotyzmu i uznanej zdolności: to jest zwątpienie o własnych siłach i o siłach zbiorowych narodu. Jednej tylko rzeczy potrzebujemy do wydzwignięcia się prawie natychmiastowego z naszej niedoli: niech ta sama odwaga, szlachetność i ofiarność, która cechowała nasze dawne daremne porywy do walki orężnej, które tylko bezowocnie marnowały najcenniejsze siły narodowe, okaże się teraz na polu życia codziennego, — na polu straszliwej i nieubłaganej walki o byt, — na polu wspólnych usiłowań około podniesienia dobrobytu krajowego i oświaty ludowej. Pamiętam jak jeden z was, jeden ze starszej generacji, — wiekiem starszej ale zawsze jeszcze młodszej uczuciem od terażniejszych młodzików, — opowiadał jak za jego młodych lat, kiedy los każdego prawego obywatela był niepewnym, kiedy lada nierozważne słówko mogło pociągnąć za sobą wygnanie i utratę majątku, w niektórych okolicach panował zwyczaj, że młodzież obywatelska uczyła się jakiegoś rzemiosła, by tym sposobem móżdż na wygnaniu na życie zarabiać, — i jak sam pokazywał wyroby tokarskie, na podstawie których został wyzwolony jako rzemieślnik tokarz. Niech ta sama wzniosłość charakteru na nowo się pojawi, a pojawią się równocześnie wiara, odwaga i nadzieja, które nam niechybnie zapewnią zwycięstwo w obecnej ciężkiej doli narodu.

W zakończeniu pozwolę sobie dołączyć kilka wyjaśnień osobistych. Nasamprzód winienem wytłumaczyć, że pilne zajęcia zawodowe nie pozwoliły mi tak opracować przedmiotu w szczegółach, jak on na to zasługuje, i skorzystać choć w części z materiałów nagromadzanych przezemnie od więcej niż dwudziestu lat. Ale jeżeli ostateczne wykonanie z konieczności musiało być pobieżne, to ułożenie myśli i toku jest bardzo dawne i wiele razy przerabiane. A jednakowoż przy zestawieniu wszystkich poszczególnych rysów całego obrazu, ja sam, tak oswojony od wielu lat z tym przedmiotem, dopiero nabrałem wyobrażenia o całym ogromie nędzy, która

nas otacza i o nagłości niebezpieczeństwa zagrażającego ruiną majątkową wszystkim tym warstwom społecznym, w których się przechowuje nasza myśl narodowa.

Upraszam więc tylko o jedną rzecz, o cierpliwe zbadanie dat, cyfr i faktów, a przekonany jestem, że to samo przerażenie nad ogromem nędzy, i przeświadczenie o potrzebie naglącej użycia środków ratunku, które ogarnęło mnie piszącego, także ogarnie niejednego czytającego i zrobi go wyrozumiałym na niejedną ostrość wyrażenia, które naturalna niecierpliwość patryotyczna nasunęła.

Początek do studyów, których rezultata są zawarte w obecnej pracy sięga do założenia akademickiego stowarzyszenia „Ognisko“ we Wiedniu w roku 1865. Sprawy ekonomiczne nas zawsze bardzo zajmowały, tak dalece, że mieliśmy osobną komisję ekonomiczną do której należeli Ignacy Skrochowski, obecnie docent uniwersytetu krakowskiego, Dr. Alfred Zgórski obecnie dyrektor banku krajowego i Jan Franke obecnie profesor politechniki lwowskiej. Posiadam dotąd i zawsze jeszcze używam jako cennego podręcznika cyfr dawniejszych odnoszących się do Galicyi, statystyki zebrane dla tej komisji przez Frankego. Ja sam opracowałem meteorologię i geologię dawnej Polski, i prace te nie leżące naówczas w zakresie moich studyów, w późniejszej dobie stały się podstawą do odważenia się z mojej strony na przedsiębiorstwo naftowe. Prace nasze zresztą nigdy nie doszły do takiego zaokrąglenia, ażeby być przydatnymi do publikacji. Wyjechawszy w r. 1867. za granicę w celu obeznania się z przemysłem francuskim i angielskim, przedmiot na parę lat usunął się z moich oczu, aż do r. 1870. w którym zacząłem pracować w biurze Dr. Forbes Watson w Ministerjum Indyjskiem, szefa oddziału studyów nad płodami surowymi indyjskimi i nad ich zużytecznieniem przemysłowem i handlowem. Studya odnośne ekonomiczne, przemysłowe i hadlowe zatrudniały mnie przez dziewięć lat. Pracowałem nad przemysłem indyjskim, nad podatkowością dawnej Persyi lub państwa Wielkiego Moguła, ale myślałem o naszej Galicyi i każde świeże doświadczenie zastósowywałem do naszych krajowych stosunków. Zwiedziwszy Galicyę w roku 1873. i zebrawszy wszystkie najnowsze publikacje

statystyczne austriackie już w tym roku wypisałem pierwszy zarys obecnej pracy i o mało, że nie z temi samemi konkluzjami. To też w późniejszych doświadczeniach i podróżach w Anglii, Francyi i Włoszech już tylko miałem tę jedną myśl przewodnią, obznajomienia się gruntowego z organizmem ekonomicznym narodów, opartego o ile można na naocznem studyowaniu sposobów za pomocą których się one podzwigają z upadku. To też, jeżeli pozwoiliem sobie rzucić kilka myśli o przedziałniach bawełny, to tylko dlatego, że sam przez 3 miesiące pracowałem w experimentalnej przedziałni, którą rząd indyjski utrzymywał przez pewien czas w Manchester, — jeżeli mówię o przedziałniach lnu i konopii to dlatego, że widziałem zakłady we Włoszech, które ze wszech miar nadają się jako wzory dla nas. Jeżeli wzmiankę mleczarnie, to dlatego, że zwiedziłem sławną akademię mleczarską w Medyolanie i niejednokrotnie konferowałem ze znakomitymi profesorami tej instytucyi. Jeżeli tak często wspominam rozwój węgierski to dla tego, że poznawszy Węgry w r. 1862. przed rozwojem ekonomicznym, a zwiedziwszy je ponownie w r. 1886. mogłem naocznie się przekonać o bajecznym postępie kraju w tym czasie. Jeżeli porównuję czasem biurokracyę austriacką z obcemi, to na podstawie osobistego doświadczenia administracyi angielskiej, francuskiej i pruskiej. O wadliwościach administracyi austriackiej pouczyły mnie doświadczenia jako przemysłowca naftowego. O nędzy rzeczywistej naszego ludu przekonały mnie wielomiesięczne wędrówki po kraju. Nie ośmieliłbym się przedłożyć Wam wyników tak groźnych, tak częstokroć niespodziewanych, tak niepopularnych, gdyby one tylko były studyum literackiem niestwierdzonem długoletniem osobistem doświadczeniem.

Zabrawszy się przed sześcioma laty do przemysłu naftowego, zastałem już wszystko wyrobione i przygotowane, całą generacyę pracowników krajowych od ś. p. Łukasze-wicza do obecnych przedstawicieli Towarzystwa naftowego. Żadnego innego czynnika nie przyniosłem krom niezłomnego zaufania że cokolwiek cudzoziemcy potrafią zrobić, to i my potrafimy. Doświadczenie sześćoletnie utwierdziło mnie w tej niezachwianej wierze we wrodzony hart i energię natury

polskiej. Mam to niezłomne przekonanie że ten hart i ta energia, dadzą się wywołać na wszystkich polach naszej działalności społecznej. W tej wierze, którą dzielą wszyscy co jeszcze niezwaąpili o przyszłości kraju, przedkładam te kilka myśli w celu wywołania dyskusyi nad najważniejszą, nad jedyną kwestą, która nas powinna zajmować — nad rozwojem całego gospodarstwa krajowego, bo tylko w ten sposób uzyskamy rzetelną podstawę do działalności politycznej i społecznej i stworzymy naród tam gdzie dotychczas tylko materyał na naród się znajduje.

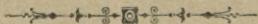

Uwaga. W zestawieniach liczbowych unikałem zwykle używania cyfr drobiazgowych i o ile możności zaokrąglem wszystko. Kto poznał wadliwy mechanizm, który służy do zbierania statystyk, ten będzie mało dbał o pedantyczną akuratność jednostek, dziesiątek i setek, gdzie zaledwo na miliony można się spuszczać. Przyjąłem sobie jako regułę nie wyciągać żadnych wniosków, chyba w takich razach, gdzie różnice statystyczne tak są ogromne, że myłka o kilka lub nawet o kilkanaście procent, nie zmieniałaby ostatecznego wyniku. Co do niektórych cyfr, jak n. p. stosunku ludności rolniczej w Belgii lub Anglii, przyjąłem cyfry odmienne od ostatnich wykazów cenzusowych. Podług tychże na rok 1881 wypadałoby w Anglii tylko 14⁰/₀ ludności rolniczej. Przyjąłem 20⁰/₀ ponieważ służy domowi warstwy rolniczej nie są zawarci w owych 14⁰/₀. Nie chciałem bowiem przez przyjęcie za niskiej cyfry doprowadzić do wyniku jeszcze niekorzystniejszego dla Galicyi, jak przedstawionego w tekście, ale niezgodnego z faktycznymi stosunkami znanymi mi z osobistego doświadczenia. Statystyki krajowe o produkcji mięsnej i wyżywieniu ludności rolniczej przez dra. Kleczyńskiego znam, chociaż do nich nie odnoszę się w tekście. Przedmioty poruszone wymagałyby z jakich dwadzieścia monografi na które mam materyały, ale na których wygotowanie nie mam czasu. Dodaję także, że w obrachowaniu podatków przypadających na Galicyę, nie korzystałem ze słusznej zresztą uwagi p. Mizesa, że należałoby dodać podatek konsumcyjny od cukru i piwa austriackiego konsumowanego w Galicyi, albowiem przyjmąwszy taki system obrachowania jeszcze więcej byśmy tracili na podatku od soli eksportowanej do innych prowincyi, niż byśmy zyskali na cukrze i piwie.

Pomyłka druku.

Na stronie 107 wiersz 36. zamiast 100 km. ma być 100 cm.

Zasoby kraju.

a) Zaludnienie.

Galicja, w której się ciągle odzywają skargi na brak robotnika, należy do najbardziej zaludnionych krajów w Europie, albowiem zawiera w przecięciu 80 mieszkańców na każdy kilometr kwadratowy. Zachodnia część kraju, wykluczwszy powiaty żywiecki i nowotarski liczy 100 mieszkańców na kilometr kwadratowy. Tylko Anglia (114 m. na km. □), Włochy (99 m. na km. □), Belgia (197 m. na km. □) i Holandia (120 m. na km. □) mają ludność o wiele gęstsza od Galicji.

	Kilom. □ millionów	Ludności millionów	% ludności rolniczej	na 1 kilometr □		
				ludności rolniczej	innej	razem
Anglia (bez Irlandji)	230	31	20%	27	108	135
Niemcy	540·5	46	42·5 ⁰ / ₀	37	50	87
Francya	528·6	38	45 ⁰ / ₀	32	39	71
Belgia	29·5	5·8	25 ⁰ / ₀	49	148	197
Czechy	51·9	5·5	40 ⁰ / ₀	44	62	106
Węgry	322·3	16·3	66 ⁰ / ₀	33	17	50
Królestwo Polskie .	127·3	8	60 ⁰ / ₀	38	25	63
Galicja	78·5	6·4	74 ⁰ / ₀	60	20	80
Irlandya	84·3	5·1	75 ⁰ / ₀	45	16	61

Bogate i przemysłowe Niemcy są mało co lepiej zaludnione, na jednym kilometrze mieszka bowiem 87 mieszkańców. Francya, kraj żyzny, położony w klimacie błogosławionym i posiadający

starodawny przemysł i handel, jednakowoż mniej jest zaludnioną od Galicyi, bo na jednym kilometrze żyje tylko 71 mieszkańców.

Wszystkie inne kraje europejskie są stosunkowo znacznie mniej zaludnione. Nie mówiąc już o Rosyi europejskiej z 15 mieszkańcami na kilometr i porównując nas tylko z krajami znajdującymi się w podobnych okolicznościach, mamy Królestwo Polskie z 63, Węgry z 50, a Rumunię z 42 mieszkańcami na kilometr, to jest mało co więcej jak z połową ludności galicyjskiej na tej samej przestrzeni. Nawet w Irlandyi, kraju osławionej nędzy, z którego głód corocznie wypędza za morze setki tysięcy ludności, mieszka tylko 61 ludzi na kilometr, a w roku 1846, roku pamiętnym zarazą kartoflaną i strasznym pomorem, Irlandya nie była bardziej zaludnioną od Galicyi zachodniej obecnie, bo przeciętna ludność irlandzka wynosiła wówczas 100 mieszkańców na kilometr. Jeszcze bardziej uderzają cyfry odnoszące się do ludności rolniczej. Kraje z gęstą ludnością, zwykle zawierają bardzo wiele ludności oddającej się przemysłowi i handlowi, tak że ludność rolnicza w Anglii stanowi tylko piątą część, a w Belgii czwartą część całej ludności. We Francyi i Niemczech ludność przemysłowa i handlowa przeważa nad rolniczą. Nasza statystyka galicyjska podaje zaś 74⁰/₁₀₀ całej ludności jako rolniczej, a prawdopodobnie i ta cyfra jest za małą, albowiem większa część robotników z nieoznaczonym zatrudnieniem, stanowiąca 8⁰/₁₀₀ ludności, niezaprzeczenie także należy do ludności rolniczej tak, że procent tejsze prawdopodobnie wynosi zwyż 80 procent, czyli cztery piąte całej ludności. Na jeden kilometr kwadratowy przypada więc u nas conajmniej 60 głów ludności rolniczej, a z doliczeniem wyżej wzmiankowanych robotników, liczba by dochodziła 64 głów na kilometr. Porównanie z innymi krajami daje następujące rezultaty.

Na jeden kilometr kwadratowy przestrzeni przypada ludności rolniczej:

w Anglii	27 głów
„ Francyi	32 „
„ Węgrzech	33 „
„ Niemczech	37 „
„ Polsce	38 „
„ Czechach	44 „
„ Irlandyi	45 „
„ Belgii	49 „
„ Galicyi	60 „

a prawdopodobnie nawet 64 głów.

W całej Europie jest tylko jeden kraj posiadający w przybliżeniu podobnie liczną ludność rolniczą, to jest Włochy z 57 głowami ludności rolniczej na kilometr. Ale trzeba pamiętać, że Włochy się znajdują we wyjątkowym położeniu, że właściwie nie rolnictwo ale ogrodnictwo, uprawa winnic, gajów oliwnych,

morwowych, kasztanowych i pomarańczowych, zajmujących blisko 4 miliony hektarów, zatrudnia znaczną część ludności

Oprócz Włoch jedyne kraje z podobnie gęstą ludnością co Galicya są: prowincya Bengalia w Indyach wschodnich i Chiny,

	kil. □ milionów	ludności milionów	ludności na 1 kil. □ rolniczej	inne razem	razem
Bengalia	503	69	110	27	137
Chiny	4050	390	83	21	104

pierwsza bowiem liczy 110 a ostatnie 83 głów ludności rolniczej na kilometrze. Ale to są kraje tropikalne, użyznione wylewami wielkich rzek i obdarzone naturalną i sztuczną irygacją, w których znaczna część ziemi wydaje po dwa lub trzy żniwa corocznie, a zatem znajdujące się w zupełnie wyjątkowym położeniu.

Oprócz więc Włoch, Chin i Bengalii, w których całkiem wyjątkowe okoliczności usprawiedliwiają nadmierne zaludnienie, nie ma na całej kuli ziemskiej kraju, w którym każdy kilometr kwadratowy ma dać utrzymanie tak licznej ludności rolniczej jak w Galicyi. Porównując się tylko z sąsiadami bezpośrednimi widzimy że na każdy kilometr kwadratowy przypada w Niemczech 37, w Kongresówce 38 a we Węgrzech 33 głów ludności żyjącej z rolnictwa, podczas gdy w Galicyi każdy kilometr musi wyżywić 60—64 głów, to jest prawie dwa razy tyle co w krajach ościennych. Jeszcze bardziej uderzającym by było porównanie z samą Galicyą zachodnią, w której (z wykluczeniem Żywca i Nowego Targu) przypada 80 głów ludności rolniczej na każdy kilometr powierzchni.

b) Produkcya krajowa rolnicza.

Cyfry produkcji rolniczej, jakoteż ludności, w tabliczkach niżej podanych, odnoszą się o ile można do przecięcia z ostatnich kilku lat. Co do Kongresówki używam daty odnoszące się do r. 1873. Porównanie z tym rokiem jest specjalnie interesujące, ponieważ Królestwo polskie w r. 1873 liczyło mniej więcej tę samą ilość mieszkańców co Galicya obecnie to jest 6.400.000. Obecnie zaś ludność Kongresówki wynosi 8,000.000. Porównując więc terażniejszy stan Galicyi ze stanem Królestwa polskiego przed trzynastu laty, otrzymujemy porównanie obu krajów przy równej ludności. Ludność rolnicza Królestwa podaną była na 74% całej ludności. Jest to ten sam stosunek jak obecnie w Galicyi, ale podczas gdy w Galicyi rzeczywisty stosunek prawdopodobnie jest wyższym, to w Królestwie, ludność nie rolnicza prawdopodobnie już w r. 1873 większą część ludności stanowiła niż 26%. Nie robię korekty żadnej w rachunkach raz że wszystkie podobne obrachunki są tylko w przybliżeniu dokładne, powtóre, że różnice produkcji pomiędzy rozmaitymi krajami tak są wielkie, że drobne korekty nie bardzo wpływają na ogólny obraz.

	psze- nica,	W żyto,	W jęcz- mień	W kukurudza, i t. d.	W owies, zboża, razem	metrycznych zboża, kartofle	
Anglia bez Irlandyi	23	—	17	—	17	57	33
Niemcy	28	58	21	2	42	151	218
Francya	76	18	11	16	36	157	113
Belgia	6	4	1	1/2	4	15 1/2	25
Węgry	19	10	8	15	7	59	25
Królestwo polskie	4	11	3	1	6	25	37
Galicya	3	4	3	2	4 1/2	16 1/2	30
Irlandya	1	—	2	—	10	13	36
Rumunia	9	1	4	19	3	36	2

W tabliczce powyżej podana jest produkcya płodów roślinnych w krajach, z którymi porównujemy Galicyę. Zauważmy tylko, że Królestwo polskie z ludnością równającą się w roku 1873 obecnej ludności galicyjskiej, wyprodukowało znacznie więcej niż Galicya, t. j. 25 milionów cetnarów zboża i 37 milionów cetnarów kartofli, podczas kiedy u nas produkcya przeciętna wynosi tylko 16 1/2 milionów cetnarów zboża i 30 milionów cetnarów kartofli. Zwracam także uwagę na ogromną produkcję zbożową w Rumunii (36 milionów cetnarów) oraz na porównanie z Irlandyą, produkującą jeszcze mniej zboża i jeszcze więcej kartofli niż Galicya.

Obfitość bydła w tych krajach wpływa z następującej tabliczki, podającej ilość sztuk bydła przypadającą na każde 1.000 głów ludności.

Na 1.000 głów ludności ilość sztuk

	bydła rogatego	nieroga- cizny	owiec	Razem
Belgia	251	117	66	287
Anglia	220	80	885	329
Galicya	375	120	100	413
Niemcy	345	180	500	437
Królestwo polskie . .	345	180	500	440
Francya	362	115	865	478
Węgry	350	330	700	502
Rumunia	660	430	1150	883
Irlandya	820	250	680	1027

Wynika z tej tabliczki, że w stosunku do całej ludności najmniej wypada w Belgii a najwięcej w Rumunii i Irlandyi, w których to krajach samego bydła rogatego jest więcej jak bydła wszelkiego gatunku w Galicyi. W celu lepszego porównania rozmaitych krajów, statystycy redukują całą ilość rozmaitego bydła na ekwiwalent bydła rogatego, a to w ten sposób, że się liczy 4

sztuki nierogacizny lub 10 owiec jako równające się jednej sztuce bydła rogatego. Tym sposobem otrzymuje się liczby umieszczone w ostatniej rubryce powyższej tabliczki, na podstawie których można uporządkować kraje wymienione w niej, w szeregu podług względnej obfitości bydła.

Na pierwszy rzut oka pozycja Galicyi, między Anglią a Niemcami, co do obfitości bydła dobrze się przedstawia. Z wykazów kolejowych wypada jednakowoż, że galicyjskie bydło jako najgorzej tuczone najmniejszą ma wagę na sztukę. Przeciętna waga wołu galicyjskiego spędzanego do Wiednia wynosi 340 kilo, a nierogacizna waży po 40 kilo, podczas gdy we Francyi przeciętna waga wołu wynosi 500 a świni 116 kilo, a w Anglii jeszcze większe cyfry przyjąć potrzeba. Tak samo co do krów, przeciętną wydatność mleka liczą w Anglii lub Belgii na 2.000 litrów rocznie, a w Galicyi tylko na 650 litrów. Jeszcze ważniejszą jest okoliczność, że w krajach z rolnictwem postępowem, nadzwyczajnie przyspieszono okres tuczenia bydła. Owce, które dawniej bito w trzecim lub czwartym roku, biją się teraz w dwudziestym miesiącu. Woły dawniej w piątym lub szóstym roku, teraz w trzecim. Z tych powodów ta sama ilość bydła w takich krajach jak Anglia, Belgia, Francya lub Niemcy przynosi bez porównania więcej użytku, to jest więcej mleka i mięsa, niż równa ilość w Galicyi. Licząc w stosunku do tej rzeczywistej wydatności bydła, Galicya bez wątpienia stoi najniżej z wszystkich wymienionych krajów, ponieważ każda sztuka bydła w Anglii i Belgii przynajmniej dwa razy tyle pożytku przynosi co w Galicyi, tak że ta ostatnia pomimo pozornej obfitości bydła, bez porównania mniej produkuje mięsa i mleka niż Belgia lub Anglia.

Całkiem inny szereg jednakowoż jak w powyższej tabliczce otrzymuje się, porównując ilość bydła już nie w stosunku do całej ludności, ale tylko w stosunku do ludności rolniczej. Na każde 1.000 głów tejeż wypada (licząc jak pierwiej bydło rogate, nierogate i owce razem, w stosunku 1 : 4 : 10):

W Galicyi	551 sztuk bydła		
„ Królestwie	587	„	„
„ Węgrzech	760	„	„
„ Niemczech	1028	„	„
„ Francyi	1060	„	„
„ Belgii	1148	„	„
„ Rumunii	1162	„	„
„ Irlandyi	1350	„	„
„ Anglii	1645	„	„

Ludność rolnicza w Galicyi jest więc najgorzej, a ludność rolnicza w Anglii najlepiej zaopatrzoną w inwentarz, bo w Anglii na każdą głowę ludności rolniczej wypada przeszło trzy razy tyle sztuk bydła co u nas. Uwzględniając oprócz tego okoliczność, że

u nas wydatność każdej sztuki jest najmniejszą, to nasze ubóstwo inwentarza by się okazało jeszcze bardziej rażącym, aniżeli wypływa z powyższych cyfr, i trzebaby przyjąć, że każdy rolnik w Anglii produkuje co najmniej sześć razy tyle mięsa i mleka, co rolnik w Galicyi.

Na podstawie poprzedzających danych oblicza się następująca sumaryczna tabliczka, na objaśnienie której trzeba dodać, że dla ułatwienia porównania rozmaitych krajów, ilości kartofli oraz mięsa zostały zredukowane do odpowiedniego ekwiwalentu zboża a to w ten sposób, że się uważa kartofle jako równające się jednej czwartej ilości zboża, podczas gdy mięso przyjmuje się w siedmiokrotnej wartości zboża. Taki jest mniej więcej stosunek tych artykułów pomiędzy sobą, tak co do wartości pieniężnej, jak też co do wartości pożywej.

	Całkowita produkcya w milionach cetnarów				Mleka w milionach hektolitrow
	zboża	kartofli	mięsa	razem	
Anglia (bez Irlandyi)	57	33	10	135	60
Niemcy	151	218	15	311	84
Francya	157	113	12	269	65
Belgia	15 ¹ / ₂	25	1 ¹ / ₂	32	10
Węgry	59	25	5	100	30
Królestwo	25	37	1.5	45	11 ¹ / ₂
Galicya	16 ¹ / ₂	30	1.2	32 ¹ / ₂	7 ¹ / ₂
Irlandya	13	36	3	43	22

W ten sposób cała produkcya zboża, kartofli i mięsa może być przedstawioną w ekwiwalencie samego zboża. Widzimy z tej tabliczki, że Królestwo, z równą ilością ludności rolniczej wytwarzało w roku 1873 o wiele więcej płodów rolniczych niż Galicya obecnie, albowiem ekwiwalent w zbożu, całkowitej produkcyi Królestwa wynosi 45 milionów cetnarów metrycznych a Galicyi tylko 32¹/₂ miliona, to jest zwyżka 40 procent na korzyść Królestwa. Kongresówka wprawdzie zawiera o połowę więcej powierzchni niż Galicya, ale uderzającym jest fakt, że 38 głów ludności rolniczej pracującej na każdym kilometrze kwadratowym w Królestwie, wytwarza prawie tyle co 60 głów ludności rolniczej osiedlonej na tej samej przestrzeni w Galicyi, albowiem produkcya obrabowana na kilometr kwadratowy wynosi w Królestwie 355 cet. metr. zboża a w Galicyi pomimo prawie dwa razy tak licznej ludności rolniczej tylko 414 cetnarów. Widzimy także, że Belgia, która liczy tylko 1,400.000 ludności rolniczej wytwarza prawie tę samą ilość płodów rolniczych co Galicya w której jest 4,800.000 lu-

dności rolniczej. Najlepiej porównać ilość płodów rolniczych wytworzonych na każdą głowę ludności rolniczej. Otrzymujemy wtenczas następujący szereg podług wydajności pracy na każdą głowę ludności rolniczej w ekwiwalencie samego zboża:

W Anglii	na 22	cetnarów	metrycznych
„ Belgii	„ 22	„	„
„ Francyi	„ 16	„	„
„ Niemczech	„ 16	„	„
„ Irlandyi	„ 11·4	„	„
„ Węgrzech	„ 9·3	„	„
„ Królestwie	„ 9·1	„	„
„ Galicyi	„ 6 ³ / ₄	„	„

Cyfy te wykazują do jakiego stopnia praca ludzka w rolnictwie jest mniej wydajną w Galicyi aniżeli w innych krajach. W sąsiednich Węgrzech i w Królestwie Polskiem każdy rolnik wytwarza o 40% więcej niż w Galicyi, w Niemczech, we Francyi dwa i pół razy tyle, w Anglii i Belgii przeszło trzy razy tyle. Nawet w biednej Irlandyi wydajność pracy ludzkiej jest prawie dwa razy tak wielką jak w Galicyi.

Nie zestawiałem cyfr dokładnych za Pdznańskie, ale sądząc w przybliżeniu to i tam każdy rolnik wytwarza dwa razy tyle co w Galicyi. Licząc więc nie podług głów, tylko podług sił, to można powiedzieć, że każdy Polak w Poznańskiem jest wart dwóch Polaków w Galicyi.

Jedynie kraje na świecie trochę się zbliżające do Galicyi także i w tym względzie są Włochy, Chiny i Bengalia, już raz wymienione jako zawierające równie gęstą lub nawet gęstszą ludność rolniczą niż Galicya. Ale jak już wzmiankowano, winnice i plantacje oliwne, morwowe, kasztanowe oraz pomarańczowe stanowczo przeważają szalę na korzyść Włoch, podczas gdy w Chinach i w Bengalii klimat zezwala zebrać ze znacznej części powierzchni po dwa lub nawet trzy żniwa corocznie, tak, że i tam produkuje na głowę ludności rolniczej o wiele jest wyższą aniżeli u nas. Dochodzimy więc do smutnego rezultatu, że ze wszystkich krajów na całej kuli ziemskiej, praca rolnika najmniej wydajną jest w Galicyi. Tabliczka dopiero co podana nie przedstawia nawet całej grozy rzeczywistego położenia. Odliczając w Niemczech prowincye wschodnie jako to: Pomeranią, Prusy i Poznańskie i większą część Bawaryi, a we Francyi napół barbarzyńskie części górskie departamentów południowych, — wydajność pracy rolniczej pozostałych części to jest Niemiec środkowych i zachodnich, oraz Francyi północno-zachodniej, podniesie się do tej samej cyfry co w Anglii i w Belgii, to jest do 22 cetnarów metrycznych zboża na głowę ludności zatrudnionej w rolnictwie, którą to wydajność można przyjąć jako normalną wydajność człowieka ucywilizowanego. Wynosi ona przeszło trzy razy tyle co wydajność pracy rolnika galicyjskiego. Ale nie dosyć

na tem. Oprócz płodów rolniczych, zawartych w tem obrachowaniu, jest jeszcze wiele innych płodów, wprawdzie mało ważnych w Galicyi, ale w innych krajach bardzo znacznie podnoszących wartość produkcji rolniczej. Tak mamy na Węgrzech ogromną produkcję wina i tytoniu, w Królestwie Polskiem, w Niemczech i we Francyi kulturę buraków cukrowych zaprzatająca tyle rąk — we Francyi winnice i wysoko rozwinięte sadownictwo — a w Anglii oprócz tego ostatniego, do najwyższej doskonałości doprowadzone gospodarstwo nabiiałowe.

Uwzględniając wszystkie te dodatkowe zatrudnienia wiejskie, o wiele wydatniejsze od pracy około zwyczajnej produkcji rolniczej, to wydatność pracy rolnika ucywilizowanego, t. j. z całego obszaru zajętego przez Anglią, Belgią, Holandya, północną i środkową Francya, zachodnie i środkowe Niemcy, gdzie wszędzie panuje gospodarstwo nakładowe z jak największem użyciem maszyn i sztucznych nawozów, wyniesie nie trzy razy, ale przeszło cztery razy tyle co u rolnika galicyjskiego. Stosunek ten zgadza się też z przeciętnem wynagrodzeniem robotnika wiejskiego u nas i w Anglii. Płaca zwykła dzienna dla robotnika niefachowego wynosi u nas od 30 do 60 centów dziennie, czyli od 1 zł. 80 ct. do 3 zł. 60 ct. tygodniowo. — W Anglii zaś płaca tygodniowa robotnika wiejskiego wynosi od 14 do 28 szylingów, czyli od 7 do 14 zł., to jest mniej więcej cztery razy tyle co u nas. Ponieważ atoli robotnik angielski robi więcej jak cztery razy tyle co nasz robotnik, to pomimo wyższego wynagrodzenia, praca tańszą jest w samej rzeczy w Anglii niż u nas.

Przedsiębiorca angielski Brassey, jak stwierdza interesująca książeczka jego syna, zauważył podobny stosunek wydatności pracy angielskiego i galicyjskiego robotnika przy budowie kolei Lwowsko-Czerniowieckiej, mianowicie przy robotach ziemnych. Chociaż galicyjski robotnik nie dostawał ani piątej części zapłaty robotnika tej samej kategorii w Anglii, to jednakowoż roboty ziemne obliczone na metr kubiczny tyle kosztowały w Galicyi co i w Angli. Ten sam stosunek napotyka się na każdym polu. Gdziekolwiek tknąć nasze stosunki ekonomiczne, zawsze i wszędzie trafiamy na tę samą pra-przyczynę naszej niższości, to jest to, że wydatność pracy przeciętnego mieszkańca Galicyi wynosi za ledwie czwartą część pracy ucywilizowanego człowieka.

Wyjaśnia to zagadkę, że u nas jest zarazem nadmiar ludności liczonej na głowy — a brak robotnika w stosunku do pracy wymaganej. Nie poważę się na razie wytłumaczyć głębszych powodów tego smutnego objawu. Najrozmaitsze przyczyny składają się na to. Ale nie wchodząc w to, czy wina leży w braku umiejętności, czy w braku dobrych maszyn i narzędzi, czy w słabości fizycznej, czy w leniwstwie moralnem, czy też w niekorzystnym wpływie ziemi i klimatu, czy w ogólnych stosunkach ekonomicznych — czy we wszystkich tych przyczynach razem, fakt ten

przerazającej niższości naszego materiału ludzkiego jest faktem górującym nad naszą całą sytuacją ekonomiczną.

c) Wartość całej produkcji krajowej.

Nie zamierzam pod tym względem przeprowadzić porównania Galicyi z wszystkimi krajami, z którymi porównaną była co do produkcji rolniczej. Zanadto dobrze wiemy, jak ubogim jest nasz kraj we fabryki, kapitał i maszyny, ażeby mózdz z góry przypuszczać inny rezultat jak tylko ten, że Galicya nieskończenie niżej stoi od krajów zachodnich. Ograniczę porównanie do Królestwa Polskiego, które jeszcze nie tak dawno znajdowało się w warunkach bardzo podobnych do Galicyi, a na początku tego wieku, po wojnach Napoleońskich, po roku 1815, w pierwszych latach Kongresówki, było z pewnością o wiele uboższem i bardziej wycieńczonem aniżeli Galicya. Ażeby porównanie obecnego stanu jeszcze bardziej uwydatnić, biorę dla Galicyi cyfry przedstawiające ją w jak najkorzystniejszym świetle, tak, że z pewnością postępy rolnictwa naszego w ostatnich latach już w nich uwzględnione zostały. Przyjmuję bowiem za normalną, produkcję roku 1885, podaną w „Roczniku statystyki Galicyi“, która była o wiele lepszą nietylko od przeciętnej dziesięcioletniej 1876—1885 ale także i od produkcji poprzedzającego roku 1884 i następującego roku 1886.

Z wykluczeniem słomy, siana i buraków pastwnych, służących do wyżywienia inwentarza i dających dochód w inwentarzu, i uwzględniając uwagę dr. Rutowskiego, że w obrachowaniu miejscowej wartości zbioru kartofli, należy zredukować przeciętną cenę podaną w „Roczniku“, która uzyskaną jest na podstawie cen targowych, — otrzymujemy jako maksymalną wartość płodów roślinnych, wyprodukowanych rocznie w Galicyi, kwotę około 190 milionów zł. Wartość mięsa, licząc 1.200.000 centn. metr. po cenie z pewnością wygórowanej 40 ct. za kilo, wypada na 48 mil. zł. Mleko, $7\frac{1}{2}$ mil. hektolitrów po cenie 4 ct. od litra wyniesie 30 mil. zł. Jaja i drób można liczyć na 15 milionów, a wełnę, skórę i inne odpadki na 5 milionów. Cały więc przychód z inwentarza żywego wypada na 98 mil. zł.

Roczny przyrost drzewa podany w Roczniku statystycznym na 5 milionów metrów kubicznych, wysoko jest policzony na 5 milionów zł. Wyższa wartość nadana drzewu w tartakach, uwzględnioną być może dopiero przy przemyśle.

Co do przemysłu górniczego, to kwotę 15 milionów podaną w Roczniku na str. 146 należy zredukować o całą kwotę podatku od soli, która nie należy do wartości soli jako produktu górniczego, a należy dodać zwiększoną cyfrę produkcji nafty i wosku. Cała wartość wyniesie około 8 mil. zł.

Najtrudniej jest ocenić wartość produkeji przemysłowej i rękodzielniczej. Rocznik statystyki krajowej podaje bardzo cenne daty, ale jeszcze niewystarczające do obrachowania całości produkeji przemysłowej i rękodzielniczej. Należy przedewszystkiem zauważyć, że we wartości produkeji tartaków, młynarstwa lub gorzelnictwa, pojawia się po raz drugi wartość płodu surowego przerobionego, tak że jako owoc pracy przemysłowej powinna się liczyć tylko zwykła wartości nadana płodowi przez przeróbkę. Nie umię sobie poradzić inaczej, jak oceniając całą tę produkeję na podstawie ilości ludności zatrudnionej przy pracy przemysłowej, z uwzględnieniem większej wydatności pracy przemysłowej od rolniczej. Rocznik statystyczny podaje ilość ludności przemysłowej, t. j. zatrudnionej czy to we fabrykach, czy w rękodzielnach na 7'66 całej ludności, to jest mniej więcej $\frac{1}{10}$ ludności zatrudnionej przy rolnictwie. Zważywszy minimalną ilość zakładów fabrycznych u nas i opłakany stan naszej klasy rękodzielniczej, zdaje mi się, że korzystnie oceniam przypuszczając, że każdy rękodzielnik wytworzy o połowę więcej wartości aniżeli każdy rolnik. Cała ludność przemysłowa w tem przypuszczeniu chociaż wynosząca tylko $\frac{1}{10}$ ludności rolniczej wytworzyłaby około $\frac{1}{7}$ część wartości wytworzonej przez rolników. Dało by to cyfrę mniej-więcej 40 milionów zł.

Cała produkeja krajowa wynosiłaby więc w najkorzystniejszym wypadku:

Przychód z roli	190	milionów	zł.
z inwentarza żywego	98	"	"
z lasów	5	"	"
z górnictwa	8	"	"
z przemysłu i rękodziel	40	"	"

Razem . 341 milionów zł.

Czyli przy ludności obecnej 6,400.000, mniej-więcej 53 zł. na głowę.

Co do Królestwa polskiego korzystam z cyfr podanych w zeszycie dopiero co wyszłym słownika geograficznego. Tak samo jak starałem się Galicyę przedstawić o ile można najkorzystniej, tak co do Królestwa polskiego przeciwnie, wystrzegam się zanadto korzystnego przedstawienia nie robiąc żadnych poprawek za przypuszczalne postępy lat ostatnich.

Przychód z roli wynosi podług cyfr p. Izraela Poznańskiego za rok 1876 (z wykluczeniem siana) około 218 mil. rubli. Od tego czasu rolnictwo się bardzo rozwinęło. W gubernii warszawskiej od 1876 do 1885 roku ilość zboża powiększyła się o 4% a kartofli o 54% , w innych siedmiu guberniach przeciętnie ilość zboża o 18% a kartofli o 24% . Obszar pod uprawą także się znacznie zwiększył. Z powodu upadku cen poprzestaniemy jednak na takiej samej cyfrze jak ta, która była w roku 1876. Dochód

z inwentarza żywego Poznański oblicza za rok 1876 na 126 mil. rubli. I tej cyfry nie zmieniam, ponieważ spadek cen mało tylko dotknął płody zwierzęce, a przeciwnie, przy szybko wzrastającej ludności fabrycznej Królestwa, zużyczenie mleka, nabiału i drobiu o wiele musi być obecnie łatwiejszem i zyskowniejszem aniżeli w roku 1876. Jako dochód z lasów, to w obec wielkiej ilości miast i miasteczek, oraz zakładów przemysłowych trudno przyjąć cyfrę mniejszą od 10 mil. rs. Przemysł górniczy wytworzył w roku 1884 pługów za 18 mil. rs. Przemysł zaś fabryczny przedstawia się imponująco. W roku 1884 było 15.000 zakładów przemysłowych, z tego 1790 wielkich fabryk, zatrudniających 128.645 robotników. W rzemiosłach warszawskich pracowało 38.266 ludzi. Razem z przemysłem górniczym, sama wartość produktów fabrycznych wynosiła mniej więcej 200 milionów rubli, a wartość rękodzielniczej produkcji warszawskiej 31½ miliona rubli. Dodając do tego kilka tysięcy drobnych warsztatów przemysłu domowego, między którymi tkackie w gubernii Piotrkowskiej i Kaliskiej wcale pokaźne miejsce zajmują i wartość rzemiosł innych miast i osad (oprócz Warszawy), to dojdziemy do wniosku, że w roku 1884 wytwórczość przemysłowa Królestwa o wiele przewyższała 250 milionów rs. a może dochodziła 280 milionów. Z tej cyfry wypada jednakowoż stracić przynajmniej 60--70 milionów jako wartość pługów surowych zawartych w fabrykacjach, oraz jako kwotę podatku zawartego w produkcji cukrowniczej i gorzelniczej. Otrzymujemy więc na rok 1884 jako wartość ogólnej produkcji 7,600.000 mieszkańców Królestwa następujące cyfry:

Przychód z roli i lasów . . .	228 mil. rs.
„ z inwentarza żywego .	126 „ „
„ z przemysłu i rękodziel.	200 „ „

Razem . . . 554 mil. rs.

W naszej monecie wynosi to 693 mil. zł. czyli 91 zł. na głowę, a zatem prawie dwa razy tyle co w Galicyi.

Uwzględniając mianowicie, że w obec ogromnej ludności miejskiej (miasta 1,228.000 miasteczka 789.000) i wielkiej ilości fabryk i zakładów przemysłowych, rozrzuconych oprócz tego po kraju, nie tylko gospodarstwo nabiałowe, ale i ogrodnicze i sadownicze, wcale nie uwzględnione w ogólnem zestawieniu, muszą coraz to znaczniejszy dochód przynosić, — to śmiało można przyjąć, że przeciętna wartość produkcji wynosi w Królestwie przynajmniej dwa razy tyle co w Galicyi, czyli około 100 złr. na głowę. Do podobnego wyniku doprowadziłoby także obliczenie całkowitej produkcji węgierskiej lub rumuńskiej. W kraju tak przemysłowym i wysoko ucywilizowanym jak Anglia, przeciętna produkcya wynosi jeszcze wiele więcej. Na podstawie dawniejszych oszacowań wartości produkcji całego kraju na mniej więcej

1000 milionów funtów, wypadalaby przeciętna na głowę około 300 zł. rocznie. to jest trzy razy tyle co w Królestwie polskiem, we Węgrzech lub Rumunii, a sześć razy tyle co w Galicyi. W porównaniu przeciętnego dochodu krajowego zauważyć jeszcze trzeba, że podczas kiedy w Galicyi lub Królestwie Polskiem pewna część produkeyi służy tylko do zapłacenia zysku od obcych kapitałów ulokowanych u nas, to przeciwnie kraje bogate i zasobne wieloletnimi oszczędnościami, jak Anglia lub Francya, pobierają oprócz dochodu z rocznej pracy jeszcze ogromne procenta od kapitałów ulokowanych w obcych krajach i zarobki przedsiębiorstw angielskich lub francuskich rozprószonej po całym świecie. Oprócz tego zarobek floty handlowej angielskiej przedstawia nader znaczną kwotę. Dlatego też w najnowszym roczniku Neumann-Spallarta (Uebersichten des Welthandels 1887), dochód przeciętny na głowę ludności w Anglii, podany jest na 36 funtów szterlingów, czyli 450 zł., czyli dziewięć razy tyle, co dochód przeciętny mieszkańca Galicyi.

Porównując więc nasze stosunki z obcymi pod względem wydatności pracy rolniczej, całej pracy produktywnej i dochodu przeciętnego na mieszkańca, otrzymujemy następujący szereg, biorąc Galicyę jako jednostkę porównania:

Każdy mieszkaniec zarabia:

	Przy pracy rolniczej	Przy pracy produktywnej w ogóle	Przeciętny dochód na głowę
w Galicyi	1	1	1
w Królestwie pol- skiem, w Węgrzech lub Rumunii	1 ¹ / ₂ raza tyle co w Galicyi	2 razy tyle co w Galicyi	2 razy tyle co w Galicyi
w Anglii	4 "	6 "	9 "

Niższość Galicyi tak pod względem wydatności pracy w ogóle, jak pod względem przeciętnego dochodu, jest jeszcze wybitniejszą, aniżeli na polu pracy rolniczej. Ponieważ jednak pod tymi względami niższość Galicyi uwarunkowaną jest przyczynami zupełnie oczewistymi i znanymi, to niższość ta niedopuszcza tych samych niekorzystnych wniosków, jakie wypływają z niższej wydatności pracy rolniczej. My nigdy nie przypuszczali, że pod względem handlowym, przemysłowym lub finansowym, możemy się równać z innymi krajami. Ale nasz kraj niczem nie jest jeżeli nie rolniczym, na niczem się nie rozumi, jeżeli nie na rolnictwie. Dlatego też najbardziej zatrważającym wynikiem naszych statystyk, jest

udowodniona i olbrzymia niższość na tem jedynem polu, na którymbyśmy mogli powetować naszą przyznaną niższość na innych.

d) Narzędzia produkcji i zarodki przyszłego rozwoju.

Jeżeli co do faktycznego rozwoju produkcji tak rolniczej jak ogólnej pozostaliśmy w tyle innych państw i krajów, to podobny obraz przedstawia się jeżeli porównamy Galicyę do innych krajów pod względem ulepszonych warunków rozwoju produkcji.

Nasamprzód posiadamy cały szereg faktów, wskazujących że jeżeli ogół naszego ludu jest o wiele niższym pod względem pracy i umiejętności, to ta niższość nie jest faktem przyrodzonym i niezmiennym, tylko ustępuje pod wpływem lepszych czasów. Wiemy, że do miliona Polaków, a z tego sporo naszych Mazurów z zachodniej Galicyi, przebywa w Ameryce. Robotnicy polscy są tam wcale poszukiwani tak dalece, że w kopalniach węgla w Pensylwanii, jako karniejsi i pilniejsi prawie wyrugowali robotników innych narodowości. To samo pokazuje się w Niemczech. W całych północnych Niemczech mnóstwo Polaków zatrudnionych jest przy większych robotach publicznych. W Westfalii i prowincyach nadreńskich pszeszło 50.000 Polaków pracuje przy kopalniach i hutach żelaznych. Pokazuje się więc, że ten sam robotnik, który u nas jest do niczego, wyrwany ze swego zwyczajnego otoczenia i w lepszych warunkach, postawiony do współzawodnictwa z cudzoziemcami dotrzymuje im placu. Bliżej domu, widzimy w górnym Szlązku ogromny przemysł górniczy, używający prawie wyłącznie samych robotników polskich. Zdawałoby się, że nasz robotnik ma cenne zalety i ukryte przymioty, na których my się nie poznali. Amerykanin, Anglik lub Niemiec potrafi je odkryć, ocenić i użyć. Tylko w naszych własnych rękach jest on do niczego. Nie umiemy, czy nie chcemy korzystać ze skarbów pracy wytrwałej, do której nasz lud wszędzie po za własnym krajem tak wybitną zdolność pokazuje. Ale nawet w Galicyi można wyjątkowo wskazać na pojedyncze podobne rezultaty. Warsztaty kolejowe we Lwowie, Stanisławowie, Stryju posiadają doborowych krajowych robotników. Jeszcze lepszy przykład nastęrcza przemysł naftowy. Od czasu zaprowadzenia wiercenia systemu kanadyjskiego, mamy prawie w każdej kopalni sposobność porównania pracy najzawodniejszych wiertaczy kanadyjskich, a naszych własnych ludzi. I tutaj znowu pokazuje się, że możemy wyrobić pracowników równie zdolnych jak zagraniczni, i tak też mamy już cały szereg wiertaczy nieustępujących w niczem Kanadyjczykom. W przemyśle naftowym pojawia się też po raz pierwszy w Galicyi, zjawisko, inteligencji pracującej ręcznie. Jest to symptom bardzo doniosły na przyszłość.

Przemysł gorzelniany także wskazuje, że w pewnych razach umiemy sobie radzić w potrzebie i korzystać ze sposobności. Jak

wiadomo, obowiązująca ustawa gorzelniana obrachowaną była przez Węgrów na faworyzowanie wielkich gorzelnii fabrycznych, a zniszczenie gorzelnii gospodarczych galicyjskich. Tymczasem przez pomnożenie liczby zacierów, ustawa ta obróciła się na korzyść naszych gorzelnii, tak że już kilka węgierskich zakładów musiało zawiesić dalszą produkcję. Warto dodać, że jeżeli nasze gorzelnie tryumfująco wyszły z konkurencji z Węgrami to doszły do tego rezultatu tylko godziwymi środkami, korzystając z granic zakreślonych ustawą. Tymczasem fabryki naftowe węgierskie, w podobnym wypadku konkurencji z dystylarniami galicyjskimi, uciekały się pod zasłoną Rządu, do oszustwa na granicy cłowej i sprowadzania znanego „sztucznego surowca kaukazkiego“.

Niestety te kilka jasnych punktów, na ciemnym tle naszych stosunków ekonomicznych, nie mają większego znaczenia, jak tylko symptomatów pocieszających, skazówek, że przy zmienionych warunkach kiedyś będzie mogło być lepiej. Na razie zaledwie potrosze wpływają na stan ekonomiczny całego kraju i na przeciętną ogólną nieudolność. Pokazują tylko, że jeżeli kiedyś zechcemy zmienić warunki pracy produktywnej w Galicyi, to znajdziemy ludzi odpowiednich do wykonania najśmielszych zamiarów. Obecnie z braku zatrudnienia, najlepszy pracownik może, bez żadnej własnej winy, znaleźć się w tej samej pozycji co i najgorszy, to jest wobec śmierci głodowej. Doświadczenie kopalń naftowych pokazuje że setkami można by przyciągnąć młodzież wykształconą do pracy przemysłowej — ale niestety nie ma gdzie ich umieścić, tak że najlepsze chęci, najlepsze siły, marnują się bezużytecznie.

Co w naszych obecnych stosunkach do pewnego stopnia tłumaczy niemożliwość rozwoju nawet tego co mamy, to jest nader słabe nagromadzenie tych koniecznych czynników każdej produkcji, t. j. kapitałów, i nader późne wyrobienie organizacji finansowej.

Odbija się na tem polu, tak samo jak na polu wykształcenia publicznego zastój 90 lat od 1772 do 1861, do epoki konstytucyjnej, a właściwie do 1866, epoki początkującej autonomii. Za ledwie od 20 lat zaczynają tu działać te czynniki samorządu, opinii publicznej i pracy obywatelskiej, bez których nie ma postępu. Porównując Galicyę z Kongresówką albo Poznaniem, zawsze trzeba pamiętać, że podczas kiedy Galicya była już od 1772 przynięcioną jarzmem niemieckiej biurokracji, Kongresówka do 1830, a Poznańskie do 1815 były pod naszym własnym rządem narodowym. Nawet po roku 1815 w Poznaniu nie zdołano tak stłumić wszelkiego życia obywatelskiego, jak tego dokonała niemiecka biurokracja w Galicyi w czasach przedkonstytucyjnych. Znaczy to, że my po grobowej ciszy trwającej trzy generacje, dopiero jesteśmy w pierwszej generacji usiłowań własnych, podczas gdy w Kongresówce już do r. 1830 prace dwóch generacji złożyły się na ulepszenie stosunków i że dzieła przez nie dokonane już żaden późniejszy ucisk niemógł kompletnie zatrzeć. Dowodzi to tylko,

jak silnym i niezatartym jest pierwiastek samorządu w społeczeństwie polskim, że na samym brzasku ery konstytucyjnej po tak długiej przymusowej nieczynności, zdołano zorganizować taki wzorowy zakład, jak Krakowskie Towarzystwo wzajemnych ubezpieczeń, które pozostanie jako pomnik obywatelskiej czynności naszej ery autonomicznej. Równocześnie rozwinęły się kasy oszczędności (tylko lwowska jest dawniejszą) i powstały rozmaite banki i Towarzystwa zaliczkowe. Licząc kapitał akcyjny, fundusz rezerwowy, wkładki, asygnacje i kwoty złożone przez rozmaitych wierzycieli, jako kapitał, którym te zakłady operują, to otrzymujemy kwotę 78 milionów.

	Rok	W tysiącach zł.				
		kapitał akcyjny	fundusz rezerwowy	wkładki i asygnacje	wierzyciele	razem
Banki i większe zakłady	1886	5.618	2.809	5.433	8.784	22.644
Kasy oszczędności	1885	—	4.015	37.806	—	41.821
Towarzystwa zaliczkowe	1885	4.277	593	8.697	—	13.567
		9.895	7.417	51.936	8.784	78.032

Obecnie już będzie przeszło 80 milionów t. j. około 13 zł. na głowę ludności. Jeżeli się zważy, że w roku 1860 wszystkiego było tylko $\frac{3}{4}$ miliona, to postęp jest bardzo znaczny, bo każdorocznie w przecięciu o trzy miliony. Wykazane poniżej liczby książeczek kas oszczędności i członków Towarzystw zaliczkowych są dowodem, że ruch ekonomiczny już zaczyna ogarniać szersze koła ludności.

liczba książeczek Kasy oszczędności 104.518

liczba członków Towarzystw zaliczkowych 111.085

Razem 215.603

Ale chociaż to jest wiele na nasze stosunki, to jednak bardzo jest mało w porównaniu z innymi krajami. Do porównania wybieram Węgry i Włochy, kraje które tak jak i my dopiero w ostatnich dwudziestu kilku latach odzyskały samorząd, i jak my musiały pracować nad naprawą wiekowego zaniedbania z o mało że nie równie słabych początków. Otóż tabliczka następną pokazuje, że Węgrzy już w roku 1882 nagromadzili we własnych instytucjach 499 milionów.

Zasoby finansowe instytucji węgierskich w r. 1882.

	kapitał akcyjny	fundusz rezerwow	wkłádki	wierzyciele	razem
	milionów				
Banki . . .	49·	6·1	50·9	33·2	139·2
Tow. zalicz. .	15·7	—	13·4	—	29·1
Kasy oszczęd. .	22·9	14·3	293·8	—	331
Razem .	87·6	20·4	358·1	33·2	499·3

Na podstawie wykazów w „Compass“ węgierskim można na r. 1886 tę sumę podnieść na 550 milionów zł. t. j. na 34 zł. na głowę ludności. Roczny przyrost wynosi przeszło 20 milionów.

Jeszcze bardziej podniosły się instytucje podobnego rodzaju we Włoszech, bo połączone zasoby finansowe już w roku 1883 wynosiły ogromną sumę 1674 milionów zł. czyli 57 zł. na głowę ludności. Roczny przyrost wynosi przeszło 50 milionów.

Zasoby finansowe instytucji włoskich w r. 1883:

Banki	1021 mil. zł.
Towarzystwa zaliczkowe . .	164 „ „
Kasy Oszczędności	489 „ „
Razem	1674 mil. zł.

Warto porównać te liczby z krajem, który się zwykle i poniekąd słusznie uważa jako prototyp nędzy t. j. z Irlandyą. Otóż ze zdziwieniem trzeba zaznaczyć, że instytucje irlandzkie nie tylko że są o wiele zasobniejsze od naszych, ale także od włoskich i węgierskich.

Zasoby instytucji finansowych w Irlandyi:

kapitał akcyjny i depozyta w bankach . . .	540 milionów zł.
Kasy Oszczędności	45 „ „
Razem	585 milionów zł.

Suma kapitałów wynosi 585 mil. zł. czyli 115 zł. na głowę.

Potęga ekonomiczna Anglii pokazuje się także dosadnie w odnośnych cyfrach dotyczących się instytucji finansowych angielskich, wykazujących zasoby 7380 milionów, czyli przeszło 200 zł. na głowę.

Zasoby instytucji finansowych w Anglii:

kapitał akcyjny i depozyta w bankach . .	6430 milionów zł.
Kasy Oszczędności	950 „ „
Razem	7380 milionów zł.

Otrzymujemy więc następujący szereg co do zasobów finansowych nagromadzonych w rozmaitych instytucjach:

w Galicyi . . .	13 zł. na głowę	ludności		
„ Węgrzech . . .	34 „ „	„ „	„	„
„ Włoszech . . .	57 „ „	„ „	„	„
„ Irlandyi . . .	115 „ „	„ „	„	„
„ Anglii . . .	200 „ „	„ „	„	„

To bynajmniej nie wyczerpuje wszystkich czynników finansowych. Oprócz oszczędności i wkładek w bankach, daleko większe oszczędności są ulokowane w papierach. Niestety nie posiadamy zgoła i nie możemy posiadać wykazów co do tego punktu. O ile można ogólnikowo ocenić, to wątpliwem jest czy w Galicyi jest więcej jak za 100 milionów rozmaitych akcyi i listów hipotecznych w rękach krajowych. Co do Węgiei to nie jestem w stanie nawet przypuszczenia jakiegoś zrobić. O Włoszech tyle wiemy, że $\frac{3}{4}$ długu państwowego, to jest około 4500 mil. zł. uplasowanych jest w kraju. Oznacza to ogromne zasoby prywatne, o wiele przewyższające zasoby w bankach i instytucjach. Jeszcze bardziej jest to widocznem w Anglii. Oceniają tam ilość akcyi znajdujących się w rękach prywatnych na bajeczną sumę przeszło 40.000 milionów zł. czyli 1.100 zł. na głowę ludności. Wszystkiego razem to jest kapitałów w bankach i w akcyach można liczyć u nas 180 mil. to jest 28 zł. na głowę, a w Anglii blisko 48.000 milionów czyli 1300 zł. na głowę.

Ważnym czynnikiem produkcji są także towarzystwa akcyjne na cele fabryczne, co do których także jest trudno zebrać dokładne statystyki. U nas ich zgoła nie mamy. We Węgrzech podług ostatniego „Compassu“ istnieje ich już kilkaset z łącznym kapitałem 44 mil. zł. Za to we Włoszech było ich już w roku 1882, 283 z kapitałem 238 milionów zł. Sam kapitał nie daje nawet miary użyteczności takich zakładów, przerabiających we Węgrzech, a mianowicie we Włoszech, znaczną część produktów krajowych i dających zatrudnienie licznej ludności.

Jedynym punktem, co do którego Galicya już nie zajmuje tak pośledniego miejsca jak pod każdym innym względem, są koleje żelazne.

Stosunkowo do obszaru Galicya ma nawet trochę więcej kolei aniżeli Węgry, chociaż stosunkowo do ludności ci ostatni już więcej wybudowali. Dopiero porównując z Francją lub Anglią spostrzegamy jak wiele wypada jeszcze zrobić.

	Obszar w 1.000 kil. □	Ludność w mi- lionach	Długość kolei w kilom.	Ilość kilom. kolei	
				na 1.000 km. □ obszaru	na 100.000 ludności
Galicja . . .	78·5	6·4	2.550	32·5	40
Węgry . . .	322·3	16·1	9.597	30	60
Włochy . . .	296·3	29·3	10.000	34	38
Francya . . .	528·6	38	32.000	60	84
Anglia . . .	314·3	36·1	30.300	96	84

To też i Węgry i Włosi bardzo usilnie pracują na tem polu dodając rocznie po kilkaset kilometrów do swojej sieci kolejowej.

Pod innymi jednakowoż względami jesteśmy co do kolei stanowczo w niekorzyści wobec Węgiei i Włoch. W obu krajach Rząd narodowy za pomocą kolei państwowych uzyskał zupełną kontrolę spraw taryfowych, podczas kiedy my do czasu otwarcia kolei transwersalnej zupełnie byliśmy oddani na łaskę lub niełaskę towarzystw kolejowych i teraz jeszcze ani w części nie posiadamy tego wpływu na sprawy taryfowe, który w Węgrzech i we Włoszech okazał się koniecznie potrzebnym do należytego rozwoju sił ekonomicznych.

Pod względem więc nagromadzenia środków do przyszłego rozwoju ekonomicznego, zaledwie jesteśmy na samym początku. Dostyc się zrobiło, żeby udowodnić, że warto coś więcej zrobić, i że przy lepszych warunkach można czegoś lepszego dokazać.

Ciężary i potrzeby kraju.

---

a) Wyżywienie ludności.

W rządzie potrzeb i ciężarów krajowych, pierwszą i najważniejszą zdaje się być wyżywienie krajowej ludności. Zdawało by się, tak nas przynajmniej uczono w bajkach, że kraj rolniczy przede wszystkim i nasamprzód zaspakaja swoje potrzeby pokarmowe, a że dopiero nadmiar obfitości sprzedaje się i służy na zaspokojenie podatków, długów i rozmaitych potrzeb zagranicznych. W takiej sielance rolniczej może być, że się napotka mniej zbytków i bogactw, aniżeli w krajach przemysłowych i handlowych, ale zdawało by się, że przynajmniej najniezbędniejsze potrzeby życia mogą być zaspokojone, i że chociaż nie będzie tyle wykwintności i przepychu co gdzie indziej, to będzie tem mniej głodu a więcej zdrowia, jak w krajach, w których przeważna część ludności już odsunęła się od rolnictwa, tego najnaturalniejszego i najzdrowszego zatrudnienia, i ciśnie się do miast i do niezdrowej a nużącej pracy w zepsutem powietrzu i prochu olbrzymich warsztatów. Zobaczmyż jak rzeczywistość odpowiada tej sielance.

Chcąc sobie utworzyć obraz ilości płodów rolniczych zużytych na pożywienie ludności krajowej, wypada zrobić pewne zmiany w cyfrach wymienionych w tabliczkach już cytowanych na str. 4 6, a mianowicie należy z ilości zboża wykluczyć owies, wyjątkowo tylko, i to w małej ilości, używany jako pokarm dla ludzi — a z wszystkich produktów należy odciągnąć ilość potrzebną na zasiew lub na wyrób piwa lub spirytusu, jakoteż uwzględnić eksport lub import. Tabliczka następna przedstawia wynik tej kalkulacji.

Ilość w milionach cetnarów metrycznych.

z b o ż a

	cała produkcya	ilość na zasiew	ilość na fermentacyę	+ import - eksport	pozostaje na pożywienie
Anglia z Irlandyą	43	— 5	— 25	+ 64	= 77
Niemcy	109	— 18	— 18	+ 20	= 93
Francya	121	— 20	— 6	+ 14	= 109
Belgia	11 ¹ / ₂	— 2	— 3	+ 7	= 13 ¹ / ₂
Węgry	59	— 10	— 4	- 15	= 30
Galicya	12	— 2	— ³ / ₄	- 2	= 7 ¹ / ₄

Ilość w milionach cetnarów metrycznych:

	k a r t o f l i				m i ę s a		
	cała produkcya	na zasiew	na fermen.	zostaje na pożywienie	pro- dukcya krajowa	+ import - eksport	zostaje na pożywienie
Anglia (z Ir- landyą)	69	— 11	—	= 58	13	+ 5	= 18
Niemcy	218	— 36	— 47	= 135	15	—	= 15
Francya	113	— 19	—	= 94	12	+ 1	= 13
Belgia	25	— 4	— 3	= 18	1·5	+ 0·5	= 2
Węgry	25	— 4	— 5	= 16	5	— 1	= 4
Galicya	30	— 5	— 6	= 19	1·2	— 0·6	= 0·6

Dzieląc tak zredukowane ilości przez liczbę mieszkańców, otrzymujemy następujące zestawienie ilości głównych płodów rolniczych, konsumowanych corocznie jako pokarm na głowę ludności w każdym kraju.

Roczna konsumpcya każdego mieszkańca w kilogramach:

	Zboża	Kartofli	Mięsa
Anglia	217	160	50
Niemcy	200	300	33
Francya	284	255	34
Belgia	235	310	35
Węgry	182	100	24
Galicya	114	310	10

Co w tem zestawieniu nasamprzód uderza to jest to, że w krajach eksportujących, jak Galicya lub Węgry, daleko mniej przypada żywności na głowę ludności, aniżeli w krajach importujących jak Francya lub Anglia. Tak naprzykład konsumpcya zboża na głowę wynosi w Francyi 284 kilogramów rocznie, a w Węgrzech tylko 182 kl. Ilość eksportowana z Węgier, rozdzie-

lona na głowę ludności, wynosi 91 kl. na głowę. Gdyby więc Węgrzy nie eksportowali, tylko wszystko sami konsumowali, toby jeszcze konsumcyja ich nie równała się francuskiej, bo by wynosiła tylko 273 kl. na głowę.

Jeszcze trzeba dodać, że podczas gdy konsumcyja francuska przeważnie składa się z najprzedniejszego ziarna: z pszenicy, to Węgrzy pszenicę swoją w znaczniejszej części wywożą, i zadowalniają się lichszymi ziarnami tj. żytem i kukurudzą. To samo pokazuje się co do mięsa. Węgrzy konsumują na głowę 24 kl. rocznie. Gdyby zatrzymali w domu całą ilość eksportowaną, to by nie było więcej nad 30 kl. rocznie, a zatem mniej, aniżeli ilość konsumowana we Francyi, wynosząca 34 kl. lub w Anglii wynosząca 50 kl. na głowę. Pokazuje się z tego, że zwykle całkiem inne przyczyny ekonomiczne a nie nadmiar produkcji, wywołują eksport. Porównując Węgry ze skalą konsumcyi francuskiej, to wcale nie ma tam nadmiaru produkcji. Przeciwnie, gdyby tylko każdy węgier chciał się tak dobrze żywić, jak każdy Francuz, toby cała produkcya węgierska nie starczyła i jeszcze by musiała importować znaczną część żywności.

Jeżeli już w stosunku Węgier do Francyi widzimy, że kraj stosunkowo biedny, w którym licząc podług skali francuskiej, już i tak nie ma wystarczającego pożywienia dla ludności, eksportuje do kraju już i tak lepiej zaopatrzonego, — to cyfry galicyjskie są jeszcze wymowniejsze. Z wyjątkiem kartofli, w konsumcyi których Galicya stoi na czele wszystkich krajów, konsumcyja przeciętna zboża i mięsa nie dochodzi ani połowy konsumcyi w innych krajach, wynosząc tylko 114 kl. i 10 kl. na głowę w porównaniu do 284 kl. zboża i 34 kl. mięsa we Francyi. Nawet gdyby Galicya nie eksportowała, toby miała na głowę nie więcej, jak 144 kl. zboża i 20 kl. mięsa, to jest połowę konsumcyi francuskiej. Gdyby więc mieszkańcy Galicyi zechcieli żywić się równie dobrze jak Francuzi, toby oprócz całej własnej produkcji rolniczej, musieli jeszcze drugie tyle importować. Dla lepszego porównania można znowu zredukować całą ilość pożywienia na ekwiwalent w samym zbożu, licząc jak pierwszej kartofle jako równające się jednej czwartej części zboża, a mięso w siedmiokrotnej wartości zboża.

Otrzymujemy wtenczas szereg następujący:

Konsumcyja roczna na głowę mieszkańca wynosi w ekwiwalencie zboża

w Anglii	607 kilo
„ Francyi	586 „
„ Belgii	557 „
„ Niemczech	507 „
„ Węgrzech	375 „
„ Galicyi	261 „

Podczas kiedy na każdego Anglika lub Francuza wypada w ekwiwalencie zbożowym, około 6 cetnarów rocznie, a na każdego Niemca około 5 cetnarów, to przeciętny Galicyanin konsumuje tylko trochę więcej niż $2\frac{1}{2}$ cetnara. Jak pierwiej widzieliśmy, że praca rolnika galicyjskiego wydaje zaledwie czwartą część tego plonu, co praca rolnika w zachodniej Europie, tak teraz widzimy, że jego pożywienie nie dochodzi ani połowy tej ilości, co pożywienie w zachodniej Europie. *Każdy Galicyanin pracuje za ćwierć, a je za pół człowieka.*

Nieudolność w pracy bez wątpienia w znacznym stopniu zależy od niedostateczności pożywienia, Galicyanin kiepsko pracuje, bo się nędznie żywi, a nie może się żywić lepiej, bo za mało pracuje. Jest to zakłęte koło z którego trzeba szukać wyjścia.

Ale nasamprzód warto porównać ilość pożywienia w Galicyi nie z konsumeyą krajów tak zamożnych jak Anglia lub Francya, w których możnaby z łatwością przypuścić nadmierną konsumeyę, ale z rzeczywistą potrzebą fizyologiczną.

Otóż podług niemieckiego fizyologa Voita, każdy dorosły, miernie pracujący człowiek potrzebuje dziennie co najmniej

118	gramów części białkowych, czyli azotowych
56	" tłuszczu
500	" części mączkowych lub cukrowych.

Ilość części białkowych lub tłustych podana powyżej jest minimalną, to jest najmniejszą, wystarczającą do zupełnego zdrowia — ilość zaś części mączkowych jest maksymalną, bo w razie spożycia większych ilości żołądek już ich nie strawi należycie. Przy usilnej zaś pracy, ilość części białkowych, a mianowicie tłustych, musi być znacznie podwyższoną. Przy wielkiem natężeniu zaledwie 200 gramów tłuszczu wystarcza w pożywieniu codziennem. Licząc na rok, otrzymujemy jako minimalną roczną konsumeyę męczyzny dorosłego

co najmniej	45 kilo części białkowych
	20 " tłuszczu
co najwięcej	180 " części mącznych.

Stosunek ten przyjęty został w Angielskich domach przytułku dla ubogich, które wcale nie grzeszą obfitem jadem. Chcąc zastosować tę skalę do przeciętnego wyżywienia całego kraju, trzeba uwzględnić, że przeciw kobiety i dzieci mniej konsumują od męczyzn dorosłych. Wystarcza na to zmniejszyć rację o $\frac{1}{3}$ — to jest przyjmując, że na każde sześcioro przeciętnej ludności (rodzina galicyjska) przypadać powinno tyle pokarmu co na czterech męczyzn dorosłych. Przeciętna taka skala dla całej ludności wyniesie rocznie na głowę:

przynajmniej 30 kilo części białkowych
 a co "najwięcej 14 " " tłustych
 120 " " mącznych lub cukrowych.

Porównajmy ile przeciętny Galicyanin faktycznie konsumuje a mianowicie:

		części białkowych	tłuszczu	części mączkowych
114 kl. zboża ¹⁾	zawierającego	8·0 kl.	0·6 kl.	68 kl.
310 " kartofli ²⁾	"	4·0 "	0·9 "	62 "
10 " mięsa ³⁾	"	2·0 "	1·5 "	— "
120 litrów mleka	"	4·8 "	4·2 "	5·4 "
8 kl. strączkowych	"	1·6 "	0·2 "	4·8 "
1 " oleju rzepakowego i lnianego	"	— "	1·0 "	— "
	razem	20·4 kl.	8·4 kl.	140 6 kl.
w porównaniu do potrzebnych		30 "	14 "	120 "

Okazuje się więc niedobór 10 kilo części białkowych, a $5\frac{1}{2}$ kilo części tłustych, a zarazem nadmiar 20 kilo części mączkowych. Z jednej strony więc przeciętny Galicyanin zapycha żołądek nadmierną ilością części mącznych (kartofli) a z drugiej strony cierpi brak części białkowych w stosunku 50% a tłuszczu w stosunku 60% ilości spożytej. Największy więc stosunkowo niedobór pojawia się w ilości tłuszczu, w „omastie“.

I to znowu fakt pojawiający się we wszystkich gałęziach gospodarstwa galicyjskiego. Anglik nietylko, że sam produkuje najwięcej „omasty“, ale jeszcze sprowadza z całego świata słoninę, masło, ser i jaja, ażeby lepiej omastić swoje pożywienie. Tak samo bydlę jego jest najtuczniejsze z wszystkich gatunków europejskich. Ale i ziemię swoją maści, ponieważ wywozi na każdy hektar ziemi uprawnej, oprócz nawozu stajennego, jeszcze za 12 zł. nawozów sztucznych, jako to: guana, kości, saletry, to jest wydaje na sam sztuczny nawóz, za dodatkową omastę ziemi, więcej aniżeli cała intrata ziemi u nas wynosi. U nas przeciwnie; my z ziemi i tak ubogiej jeszcze wywozimy kości i fosforyty, chudość jest specjalnością wołów i wieprzów naszych, a i w pożywieniu ludzkim jest ten sam brak omasty co i w ziemi i w inwentarzu żywym.

¹⁾ zważywszy, że zboże przy mieleniu traci około 20%, a przytem znaczną część substancji białkowych, użyteczna zawartość pożywienia w zbożu może być policzona na 7% białka, 0·5% tłuszczu, 60% mączki.

²⁾ Kartofle zawierają 2% białkowych części, 0·3% tłuszczu i 20% skrobiu. Z białkowych atoli tylko 1·3% jest strawnych.

³⁾ Jako przeciętny skład mięsa, zważywszy na znaczną część wieprzowiny i baraniny, można przyjąć 20% białkowych i 15% tłustych części.

Powtarzam, że skala ta, z którą porównuję przeciętne wyżywienie galicyjskie, jest skalą minimalną, skalą zastosowaną do nędzarzy, których w Anglii utrzymują z funduszków publicznych. Jeżeli się zauważy, że przeciętne pewna część ludności i u nas zaspakaja należycie swoje potrzeby pokarmowe, to pożywienie wielkiej masy ludzi, jeszcze się będzie gorzej przedstawiało. Cały lud nasz o wiele gorzej jest żywionym od nędzarzy angielskich. Ilość pożywienia nietylko, że nie wystarcza na wytworzenie siły roboczej — ale nie wystarcza na utrzymanie zdrowia i życia. Odbija się ten fakt w łatwości, z którą ludność nasza ulega chorobom epidemicznym. Odbija się w skarlłowaceniu i wynędznieniu rasy. Z wszystkich krajów koronnych Galicya zawiera największą ilość ludzi nieprzydatnych do służby wojskowej. Wyrazem najwymowniejszym jest bezprzykładnie krótka trwałość życia w Galicyi. Fiziologia wykazuje, że przeciętne wyżywienie Galicyanina nie wystarcza na utrzymanie zdrowia i życia — a wykazy śmiertelności pokazują też przerażające panowanie śmierci nad życiem. W ostatnich ośmiu latach Galicya traciła co roku 56.000 osób na choroby nagminne. Ponieważ podczas ostatniej epidemii cholery w Galicyi, kraj stracił 100.000 ludności w dwóch latach, przeto w normalnych warunkach traci nasza prowincya więcej ludności na choroby nagminne, aniżeli na ostatnią epidemię cholery (Dr. Barzycki). Wszystko to się odbija na trwałości życia. To też przeciętna długość życia wynosi:

w Galicyi	27	lat dla mężczyzn i	28 $\frac{1}{2}$	lat dla kobiet		
w Czechach	33	" "	"	37	" "	"
w Belgii	37 $\frac{1}{2}$	" "	"	39	" "	"
w Francyi	39	" "	"	41	" "	"
w Anglii	40	" "	"	42	" "	"

Jest to znowu ten sam porządek, jak porządek we wydajności pracy ludzkiej i w ilości pożywienia. Galicyanin mało pracuje, bo za mało je, nędznie się żywi, bo za mało pracuje, i wczesnie umiera, bo się nędznie żywi, — a nadmiar naturalnym wynikiem tej krótkiej trwałości życia ludzkiego jest to, że w stosunku do osób dorosłych jest tu większa część ludności wymagającej opieki jak w innych krajach.

Ludność podług wieku. Na każde 1000 ludności przypada

	na wiek niżej 15 lat	od 15—20	od 20—60	nad 60
w Anglii	355	99	473	73
w Francyi	273	87	537	102
w Niemczech	337	97	489	77
w Galicyi	380	102	473	45

Na każde 100 osób dorosłych, od 20—60 lat mających, przypada dzieci do 15 roku:

We Francyi	50
W Niemczech	69
„ Anglii	75
„ Galicyi	80

Ta ludność więc już i tak mało zarabiająca, tak uboga, tak mało się pożywiająca, ma jeszcze do utrzymania daleko większą ilość dzieci jak w innych krajach.

Pod względem nędznego wyżywienia pokazuje się więc zupełnie wyjątkowe położenie Galicyi. Tak samo jak Galicya zawiera z wszystkich krajów strefy umiarkowanej największą ilość ludności rolniczej na kilometrze, jak każdy rolnik najmniej wytwarza płodów rolniczych — tak też nie ma kraju na całej kuli ziemskiej, w którymby się gorzej i nędzniej żywiono. Nie chcę przedłużać pracy cytowaniem cyfr indyjskich, ale wypada z nich, że nawet w Bengalii, jeszcze bardziej zaludnionej od Galicyi, przeciętna ilość żywności konsumowanej na głowę, większą jest od ilości galicyjskiej. Zauważam tylko, że na podstawie szczegółowych poszukiwań, zrobionych podczas ostatniego wielkiego pomoru Bengalskiego w r. 1877, przeciętna ilość samego zboża na głowę ludności wynosi w Bengalii 250 kl. rocznie, podczas gdy u nas wynosi tylko 114 kl. Kartofle zastępują brak ten jedynie co do ilości ale nie co do jakości pożywienia.

Jedynie stosunki irlandzkie przed pamiętnym głodem w roku 1846, nadają się do porównania.

Tak samo, jak każdy statystyk mógł na podstawie cyfr produkcji krajowej i zaludnienia przepowiedzieć w Irlandyi klęskę z r. 1846, jako niechybne następstwo jednorazowego nieurodzaju kartofli, tak też i u nas najprościejsze rozglądnięcie się wystarczy do nabrania przekonania, że w Galicyi przygotowuje się nowa Irlandya, i że nieurodzaj kartofli niebawem i u nas może mieć te same fatalne skutki, które pociągnął za sobą w Irlandyi w r. 1846. Od tego czasu kraj ten stracił przez emigrację do Ameryki do pięciu milionów ludu, tak że pomimo wielkiej przewagi urodzin nad śmierciami, ludność się obniżyła z 8½ na 5 milionów. Jeżeli pomimo tego dla znacznej części ludności irlandzkiej stosunki się nie polepszyły, to wina tkwi tam w stosunkach społecznych, a mianowicie w nadmiernej czystej intracie, którą właściciele irlandzcy wywożą corocznie po za granice kraju. Irlandya z wszystkich krajów europejskich posiada w stosunku do ludności najwięcej bydła, masło i ser irlandzki są sławnej dobroci i poszukiwane w Anglii, — ale dla Irlandczyka nic z tego nie zostaje. Dyeta robotników wiejskich w południowej Irlandyi przedstawia się podług urzędowych raportów angielskich jak następuje: maślanka z kartoflami na śniadanie, kartofle z maślanką na obiad, a dla odmiany maślanka z kartoflami na kolację. Południowe prowincye Irlandyi są też jedynym krajem na świecie, gdzie po-

łożenie części ludności jest równie nędzne jak położenie przeciętne całego ludu galicyjskiego. Przeciętna ludność całej Irlandyi stoi zaś znacznie wyżej od Galicyi.

Ubóstwo kraju pokazuje się jeszcze w innych objawach życia ekonomicznego. Tabliczka następująca podaje konsumeyę nie tylko artykułów koniecznych ale i zbytkownych.

Konsumeya roczna na głowę.

	zboża	kartofli	mięsa	mleka	piwa	wina	alkoholu	cukru	kawy	herbaty	tytoniu
	kilogramów			litrów			kil.	gramów			
Anglia	200	180	50	200	125	2	2 $\frac{1}{2}$	30	500	2.000	600
Francya	284	255	34	144	22	102	4	10	1.500	—	1.000
Belgia	235	310	35	168	145	3	5	7	4.200	10	2.000
Niemcy	200	300	33	184	90	4·6	8 $\frac{1}{2}$	7	2.300	30	1.500
Węgry	182	100	24	185	4	40	"	"	"	"	"
Galicya	114	310	10	120	10	2	7	2	160	40	600

Od razu wpada w oko nadzwyczajnie mała konsumeya cukru, kawy i herbaty w Galicyi. Przedmioty te zupełnie nie wchodzą w obręb pożywienia ludowego. Natomiast konsumeya alkoholu w kształcie wódki jest bardzo znaczną, bo 7 litrów na głowę. Tylko Niemcy z 8 $\frac{1}{2}$ litrami stoją wyżej. Anglia zaś konsumuje tylko 2 $\frac{1}{2}$ litra na głowę. Wprawdzie nie można nieuwzględnić ilości alkoholu zawartego w winie i piwie. Dodawszy to wszystko razem (to jest licząc wino na 7 $\frac{0}{100}$, a piwo na 4 $\frac{0}{100}$ alkoholu), otrzymuje się następującą skalę:

Francuz	konsumuje	rocznie	14	litrów	absolutnego	alkoholu.
Niemiec	"	"	13 $\frac{1}{2}$	"	"	"
Belgijczyk	"	"	12 $\frac{1}{2}$	"	"	"
Anglik	"	"	10 $\frac{1}{2}$	"	"	"
Galicyanin	"	"	7 $\frac{1}{4}$	"	"	"

Uderzającym jest niskie położenie Anglii w konsumeyi alkoholu. Jeszcze bardziej zadziwiającym jest fakt, że od 20 lat, w czasie, w którym konsumeya wszystkich innych artykułów pożywienia i zbytku niesłychanie się powiększyła, konsumeya

piwa i alkoholu zmniejszyła się w Anglii, a mianowicie podczas
kiedy konsumcyja zboża chlebowego na głowę

powiększyła się z	311 funt. na 420 funt.
a mięsa	100 " " 111 "
to od 10 lat konsumcyja piwa zmniejszyła się z	142 litr. na 125 litr.
a alkoholu w wódce zmniejszyła się z .	3·1 " " 2·6 "

Potrzeba spirytusów okazuje się więc do pewnego stopnia jako następstwo nędznego wyżywienia. Z lepszym i obfitszym jadłem zmniejsza się zarazem ilość konsumowanego alkoholu. Jest to wskazówka dla apostołów wstrzemięźliwości. Rozpowszechnione mniemanie, jakoby Anglicy najwięcej pili pochodzi z tego, że najwięcej pieniędzy wydają na trunki. Trunki są tam bowiem z powodu wysokiego opodatkowania najdroższe na całej kuli ziemskiej. Każdy litr absolutnego alkoholu, który u nas płaci netto $4\frac{1}{2}$ centa, a w Rosyi $\frac{1}{2}$ rubla, we Francyi $1\frac{1}{2}$ franka, płaci tam 4 szylingi, czyli 2 zł. 50 ct.

Wypada więc z całego tego porównania, że nie tylko w zbytkowych artykułach jak herbata, cukier lub kawa, Galicya konsumuje najmniej ze wszystkich znanych krajów, ale że zarazem panuje u nas przerażający brak zdrowego i odpowiedniego pożywienia dla całej ludności. Stosunkowo znaczna konsumcyja alkoholu i tytoniu w niczem tego braku nie wynagradza. Brak ten wystarczającego pokarmu jest zresztą objawem, który Galicya dzieli z wszystkimi prawie krajami rolniczymi, bo nawet na Węgrzech przeciętna ilość wyżywienia jest bardzo niską, porównując ją z Niemcami, Francją lub Belgią. Można przyjąć jako pewnik, że z wyjątkiem niektórych kolonii na dziewiczych ziemiach Ameryki i Australii, ludność krajów rolniczych wszędzie cierpi głód, a przytem co ma najlepszego to jeszcze wywozi za granicę. Jest to rezultat wielce odmienny od tej sielanki rolniczej o której mówiliśmy na początku rozdziału.

Jeżeli więc Galicya jest krajem eksportującym płody rolnicze, to tego wywozu nie można wytłumaczyć nadmiarem produkcji rolniczej, bo ogromna większość ludności u nas nie otrzymuje minimalnej ilości pokarmu, fizyologicznie potrzebnej do utrzymania sił i zdrowia. Wywóz płodów rolniczych w obecnych stosunkach jest więc właściwie horrendum ekonomicznem wymagającym wyświecenia. Otóż badając tę kwestyę, pokazuje się, że wywóz tylko w małej części powstaje z dobrowolnej sprzedaży nadmiaru produkcji, a przeciwnie odbywa się pod przymusem uiszczenia się z wypłat koniecznych na podatki, na procenta od długów, na płody przemysłowe lub zagraniczne. Chłop sprzedaje, bo musi zapłacić podatek gruntowy, bo potrzebuje soli, tytoniu, gorzałki, pary butów na zimę, lub zapaski dla swej baby — obywatel ma do pokrycia raty bankowe, podatek gruntowy, koszta

edukacyi swych dzieci, maszyny i narzędzia użyte w gospodarstwie, towary bławatne i korzenne dla konsumcyi własnej rodziny. Jeden i drugi sprzedaje przeważnie za granicę nie dla tego, żeby nie było mnóstwa ludzi głodnych i niedostatecznie żywnych w kraju, ale dla tego, że ci krajowcy nie mają środków pieniężnych na zakupno pokarmu im tak potrzebnego. Produkcya więc rolnicza krajowa w pierwszej linii służy do pokrycia obowiązkowych ciężarów i nieodzownych potrzeb artykułów przemysłowych. Dopiero reszta, wystarczająca lub nie, pozostaje na konsumcye krajową. Kraj więc chociaż już i tak niedostatecznie zaopatrzony w żywność jeszcze ją eksportuje, ponieważ musi pokryć pewne ciężary obowiązkowe, a nie posiada innych środków na to pokrycie. W tych innych ciężarach więc, a nie w nadmiarze własnej produkcyi leży klucz do zrozumienia rozmiarów eksportu galicyjskiego.

b) Podatki.

Podług preliminarza na rok 1888, zestawionego na podstawie cyfr faktycznych za rok 1886, mamy w Galicyi następujące przychody i rozchody państwowe (bez kolei państwowych):

Dochody:	
podatki bezpośrednie	10,899.000 zł.
" pośrednie	16,338.603 "
sól	7,665.950 "
tytoń	8,760.620 "
poczta i telegraf	1,839.480 "
lasy i domeny	1,188.240 "
inne dochody	1,407.409 "
Razem	48,099.302 zł.

Rozchody:	
administracya polityczna	3,465.835 zł.
" sądowa	4,125.900 "
szkoły i duchowieństwo	3,600.251 "
sól	1,002.319 "
tytoń	1,624.040 "
poczta i telegraf	2,437.950 "
domeny i lasy	899.800 "
administracya finansowa	4,291.745 "
obrona krajowa	2,229.000 "
pensye	2,422.031 "
inne wydatki	142.386 "
Razem	26,241.257 zł.

Zwyżka idąca do kasy państwowej na ogólne wydatki państwowe . . . . . 21,858.045 "

W okrągłych cyfrach można więc przyjąć, że Galicya płaci 48 milionów podatków rządowych, z których 26 milionów służy do pokrycia administracji rządowej kraju, a 22 milionów pozostaje na udział Galicyi w ogólnych wydatkach państwowych. Ponieważ jednakowoż utrzymanie wojska stojącego w Galicyi i inne wydatki wojskowe wynoszą w czasach normalnych przynajmniej 10 milionów, to pozostaje zwyżka około 12 milionów, które corocznie muszą być wysyłane z kas galicyjskich do Wiednia. Ażeby uwidocznic cały ciężar podatkowy trzeba dodać jeszcze do kwoty podatków rządowych, dodatki na cele krajowe, indemnizacyjne, powiatowe, miastowe i gminne, oraz myta, akcyzy, prestaty etc. Jest to cyfra około 12 milionów rocznie tak, że licząc w okrągłych cyfrach ciężary podatkowe Galicyi przedstawiają się jak następuje:

cały ciężar podatkowy wynosi rocznie około	60	milionów
z tego podatki rządowe	48	} "
" krajowe, państwowe i gminne :	12	
koszt administracji rządowej	26	} "
udział Galicyi w wydatkach państwowych	22	
z tego zwyżka gotówki idąca do Wiednia	12	} "
a wydatki w Galicyi na cele wojskowe	10	

Co do podatków to trzeba zauważyć, że dla podatkującego wszystko jest jedno, czy płaci ordynarium do kasy państwowej czy dodatki do kasy krajowej, powiatowej lub gminnej. Ażeby ocenić obciążenie kraju, trzeba wziąć wszystkie ciężary razem. Mianowicie jest to potrzebnem w porównaniu rozmaitych krajów ze sobą, albowiem ciężary są często zupełnie inaczej rozłożone pomiędzy rządem centralnym a władzami miejscowemi w jednym kraju jak w drugim. Należy także zauważyć, że zupełnie inaczej działa na rozwój ekonomiczny podatek wydany na cele produktywne, lub na cele nieproduktywne, podatek wydany w kraju lub zwyżka gotówki wysłana po za granice kraju. Są okoliczności gdzie nie tylko może być użytecznem, ale i niezbędnem wyteżyć do ostatka siłę podatkową, ażeby przez wydatki produktywne podnieść siłę produktywną kraju. Niezawodnie także ponosi się łatwiej podatek, z którego dochód wydany jest w kraju, jak podatek, który wyprowadza gotówkę po za kraj. Ostatecznie bowiem płaci się za wszystko płodami. Ale jeżeli podatek wydany jest w kraju, to rolnik może go opłacić w znacznej części mlekiem i gospodarstwem warzywnem i sadowniczem, w ogóle płodami, które mają wartość w kraju a nie znoszą dalekiego transportu. Podatek wyprowadzony z kraju pociąga za sobą wywóz na daleką metę i musi być zapłacony płodami znoszącymi daleki transport.

Co do samej cyfry podatkowej, umieszczamy w następującej tabliczce porównanie Galicyi z innymi krajami europejskimi. Co do wysokości podatków prowincjonalnych, powiatowych i gmin-

nych korzystam z informacji nagromadzonych w Ankiecie przedłożonej parlamentowi angielskiemu w r. 1881 (Returns of the total amount of taxes levied in each of the different countries of Europe). Cyfry podatków rządowych wyjęte są z ostatniego „Annuaire de l' Economie politique“. Zauważam jeszcze, że co do Rosyi cyfra totalna jest za małą, zawiera bowiem tylko kwotę podatków bezpośrednich pobraną w prowincjach i gminach a nie zawiera akcyzy i innych dochodów lokalnych. Także co do Rumunii, nie mam na razie wykazów odnoszących się do miejscowych dochodów. Cyfra zawiera więc tylko podatki rządowe. Dodaję jeszcze, że dochody z domen i lasów, kopalni i kolei rządowych wszędzie wykluczone zostały jako nienależące do rubryki podatków.

	Ludność mi- lionów	P o d a t k i			Podatek na głowę ludności zł.
		państwowe	lokalne	razem	
		w milionach zł. wal. austr.			
Francya . . .	38	1.466	342	1.808	48
Anglia . . .	36	1.125	537	1.662	46
Hiszpania . . .	16·8	420	102	522	31
Włochy . . .	29·3	645	200	845	29
Belgia . . .	5·8	88	25	113	19 ^{1/2}
Węgry . . .	16·1	245	50	295	19
Serbia . . .	1·8	18 ^{1/2}	2 ^{1/2}	21	11·6
Rosya bez Finlandyi	98	961	69 ¹⁾	1.020 ¹⁾	10·4 ¹⁾
Prusy . . .	28	236	51	287	10
Rumunia . . .	5·4	49	2 ²⁾	49 ²⁾	9 ²⁾
Galieya . . .	6·4	47	12	59	9

Uwaga. Frank liczony na 50 ct., marka na 60 ct., rubel na 125 ct., funt szterling na 12·50.

Wypływa z tej tabliczki, że pod względem wysokości podatków rozmaite kraje europejskie stoją w następującym porządku:

Francya	płaci na głowę	48	zł. w. a.
Anglia	„	46	„
Hiszpania	„	31	„
Włochy	„	29	„
Belgia	„	19 ^{1/2}	„
Węgry	„	19	„

¹⁾ Cyfra podatków miejscowych w Rosyi zawiera tylko podatki bezpośrednie.

²⁾ Cyfra podatków miejscowych w Rumunii niewiadoma.

Serbia	"	"	11·6 zł. w. a.	
Rossya	"	"	10·4	" (niekompletny wykaz podatków miejscowych)
Prusy	"	"	10	"
Rumunia	"	"	9	" (brak wykazu podatków miejscowych)
Galicja	"	"	9	"

Otrzymujemy więc całkiem niespodziewany wynik to jest, że z wszystkich krajów, z którymi można nas porównać, Galicja, stosunkowo do ludności płaci najmniej podatków. Prusy z cyfrą 10 zł. na głowę nie wchodzi tu w rachubę; zawsze jeszcze można tam dostrzedz wpływ miliardów francuskich, ale zawsze i ta cyfra jest wyższą od galicyjskiej. Ale i w Rossyi dochód z podatków jest wyższy aniżeli w Galicji, bo przy niekompletnych wykazach podatków miejscowych 10·4 zł. na głowę, a u nas tylko 9 zł. W Rumunii same tylko podatki państwowe wynoszą tyle co u nas cały ciężar podatkowy. Taka Serbia, na pół barbarzyńska, płaci 11·6 zł. podatku na głowę, mniejwięcej tyle co Bułgaria. We Węgrzech podatki są dwa razy tak wysokie jak u nas, bo 19 zł. na głowę. Same podatki bezpośrednie, płacone do skarbu państwa, wynoszą 6 zł. na głowę, a u nas tylko 1 zł. 60 ct. Hiszpania, kraj stosunkowo biedny, płaci 31 zł. na głowę, każdy Anglik 46 zł. a każdy Francuz 48 zł. Płaci więc prawie tyle w samych podatkach, ile u nas cały przeciętny dochód na głowę ludności wynosi.

Całkiem inaczej się jednak rzecz przedstawia, jeżeli porównamy podatki nie pod względem absolutnej wysokości, ale w stosunku do siły podatkowej kraju, czyli do całkowitej produkcji krajowej. Biorę tu tylko przybliżone cyfry okrągłe i to tylko w krajach, dla których mamy jako tako dokładne ocenienie ogólnego dochodu, raz że sam przedmiot nie nadaje się do ścisłych obliczeń, drugie, że różnice pomiędzy rozmaitymi krajami tak są ogromne, że drobna myłka w ocenieniu produkcji krajowej nie wpływa na ogólny obraz, który otrzymamy.

	Wartość całkowitego dochodu krajowego na głowę	Podatki na głowę	Podatki stanowią dochodu krajowego część
Prusy . . .	200 zł.	10 zł.	$\frac{1}{20}$
Belgia . . .	300 "	19 $\frac{1}{2}$ "	$\frac{1}{15}$
Anglia . . .	450 "	46 "	$\frac{1}{10}$
Rumunia . .	100 "	9 (niezupełne)	$\frac{1}{10}$
Francya . .	350 "	48 zł.	$\frac{1}{8}$
Węgry . . .	100 "	19 "	$\frac{1}{5}$
Galicja . . .	50 "	9 "	$\frac{1}{5}$

Prusy teraz stoją na czele, jako kraj najmniej opodatkowany odnośnie do swojego dochodu. Każdy Prusak oddaje na podatki tylko $\frac{1}{20}$ część swego dochodu, każdy Anglik $\frac{1}{10}$, Fran-

cuz $\frac{1}{8}$, a Węgiei i Galicyanin $\frac{1}{5}$. Jeżeli się jednak zważy, że łatwiej jest zapłacić na Węgrzech 19 zł. podatków mając 100 zł. dochodu, aniżeli w Galicyi 9 zł. mając 50 zł. dochodu, to odnośnie do swojej minimalnej siły podatkowej, Galicya musi być uważaną za kraj najbardziej obciążony podatkami z wszystkich krajów, z którymi ją porównać można. Przyczyna leży nie w wysokości podatków, bo administracyi europejskiej kraju przeszło sześćo milionowego nie można prowadzić za mniejszą sumę, jak za tę, która się teraz wydaje, — ale w nędzy i ubóstwie kraju, najędniejszego i najuboższego z wszystkich cywilizowanych lub półcywilizowanych krajów na kuli ziemskiej.

c) Ciężary hipoteczne i długi.

Rocznik statystyki galicyjskiej podaje ogólne obciążenie hipoteczne na rok 1884:

własności tabularnej	183,600.459 złr.
miejskiej	57,813.927 „
górnicej	363.837 „
drobnej własności	29,792.401 „
Razem	<u>271,570.624 złr.</u>

Równocześnie obciążenie wzmagało się mniej więcej o 8 milionów rocznie, tak, że licząc, że w ubiegłych trzech latach powiększenie nastąpiło w tym samym stosunku jak do r. 1884, to w końcu bieżącego roku obciążenie by dochodziło do 300 milionów. Zgadza się z tem fakt, że stan listów hipotecznych czterech głównych instytucyi krajowych (Banku krajowego i hipotecznego, Towarzystwa kredytowego ziemskiego i Galicyjskiego zakładu kredytowego ziemskiego), który z końcem 1884 wynosił 101 mil., wynosił podług bilansów z r. 1886 już 118 mil. przeszło, podniósł się zatem w dwóch latach o 17 milionów, czyli przeszło 8 milionów rocznie. Można więc przyjąć cyfrę 300 milionów jako minimalne obciążenie nieruchomości galicyjskich w r. 1887. Licząc 6 jako przeciętny procent odsetek i amortyzacyi, otrzymujemy roczny ciężar 18 milionów zł., z których przypuszczalnie jedna piąta czyli $3\frac{1}{2}$ miliona przypada na listy hipoteczne, umieszczone za granicą, lub na odsetki kapitałów obcych, ulokowanych w Galicyi. Trzeba jeszcze dodać dług indemnizacyjny, od którego wypada płacić rocznie około 5,700.000 zł. Z tej kwoty atoli państwo pokrywa 2,625.000 zł. a kraj trochę ponad 3 miliony. Obligacye indemnizacyjne przeważnie są umieszczone za granicą. Obraz zobowiązań rocznych tj. wypłat, odsetek i amortyzacyi od długów prywatnych i publicznych tak się więc przedstawia:

odsetki i amortyzacya od dłuǳów hipotecznych . . .	18	mil.
„ „ „ indemnizacyi	5.7	„
Razem	23.7	mil.
z tego płatne za granicą z funduszów galicyjskich . . .	6.	mil.
w kraju	15.1	„
oprócz tego skarb państwa wypłaca za granicą na indemnizacyę galicyjską	2.6	„

Tak samo jak znaczenie cyfr podatkowych można było ocenić dopiero po porównaniu ze siłą podatkową, czyli z dochodem bieżącym kraju, tak samo doniosłość kwoty dłuǳów hipotecznych daje się tylko poznać przez ich porównanie z majątkiem krajowym. Absolutnie sądząc, długi trzystumilionowe, ciężące na hipotece kraju z przeszło sześciomilionową ludnością, są w porównaniu z obciążeniem innych krajów kwotą bagatelną, niewiele więcej jak 60 zł. na głowę wynosząca. W koloniach Australskich same długi publiczne, oprócz prywatnych, wynoszą 600 zł. na głowę, a nie przeciążają ludności. W Rumunii długi publiczne, oprócz prywatnych wynoszą 60 zł. na głowę — a we Węgrzech oprócz obciążenia prywatnego, znacznie wyższego jak w Galicyi, kwota dłuǳów publicznych ciężąca na głowie wynosi 80 zł., i to oprócz udziału Węgier w dłuǳu państwowym austryackim.

Jeszcze mniejszym wyda się ciężar, jeżeli się zauważy, że przecie znaczna część dłuǳów hipotecznych właściwie nie jest obciążeniem, ale współwłasnością, pochodzi nie z dłuǳu zaciągniętego, ale z niedopłaconej ceny kupna, z działów spadkowych, z sum posagowych, zabezpieczonych na nieruchomościach. Zwłaszcza o ile długi te są zaciągnięte i uplasowane w kraju, to wpływają przeważnie tylko na rozdział dochodu ziemskiego pomiędzy rozmaite warstwy ludności. Jest to wprawdzie przedmiotem wielkiej wagi, bo n. p. fakt, że na całą liczbę 1930 właścicieli tabularnych już mamy kilkuset właścicieli wyznania izraelskiego dowodzi, że w składzie warstwy najmajętniejszej kraju, odbywają się przeobrażenia, które niebawem będą miały polityczną i społeczną doniosłość. Ale taka zmiana nie wywiera natychmiastowego wpływu na stosunki ekonomiczne. Co innego ta część dłuǳów hipotecznych, która jest uplasowana poza granicami kraju. Płacenie odsetek pociąga za sobą odpowiedni eksport krajowy, i tak samo jak co do podatków łatwiej jest nam zapłacić urzędnika zostającego na miejscu, który pozostaje zarazem konsumentem płodów krajowych do wysokości swej pensyi, aniżeli wysłać podobną kwotę gotówką poza kraj — tak samo łatwiej nam przychodzi zaspokoić wierzyciela krajowego, aniżeli wierzyciela obcego.

Całkowita ilość listów hipotecznych ciężąca na nieruchomościach galicyjskich nie wynosi 140 milionów.

Instytucje krajowe	118 mil.
Bank austro-węgierski	11 „
Boden Credit-Anstalt	8 „

Jest to stosunkowo mała suma, zważywszy że w Niemczech ilość listów hipotecznych przechodzi 2.000 milionów złr. to jest blisko 2¹/₂ raza tyle, w stosunku do ludności, oprócz innych długów zaciągniętych u kas oszczędności, Towarzystw asekuracyjnych w daleko wyższej mierze aniżeli odnośne długi własności galicyjskiej; także co do ilości listów hipotecznych ulokowanych za granicą, to nie może być ta kwota oszacowaną na wyższą sumę jak 60 milionów złr. z roczną opłatą mniej więcej 3¹/₂ miliona złr. Suma ta wprawdzie szybko wzrasta, ale tak samo jak całe obciążenie hipoteczne kraju, wydaje się drobnostką wobec obciążenia innych krajów, bo kwota kapitału długu zagranicznego wynosi zaledwie 7¹/₂ złr. na głowę ludności.

Inaczej się jednak rzecz przedstawia porównując to obciążenie z majątkiem krajowym.

Na str. 109. „Rocznika statystyki Galicji“ mamy cyfry oszacowania urzędowego wartości własności nieruchomości w Galicji a mianowicie:

Wartość ziemi kulturalnej na podstawie czystego		
dochodu katastralnego	490 mil. złr.	
Wartość budynków wiejskich 152 miliony	} . . . . . 315 „ „	
„ „ „ miejskich 163 „		
Ogół wartości nieruchomości	805 mil. złr.	

Nie ulega wątpliwości że faktyczna wartość nieruchomości galicyjskich o wiele przewyższa oszacowanie urzędowe. Dość zaznaczyć, że oszacowanie własności tabularnej na podstawie dochodu katastralnego wynosi zaledwie 152 miliony, a same długi hipoteczne na tej własności dochodzą obecnie sumy 200 milionów. Podwoiwszy cyfry oparte na dochodzie katastralnym, dopiero się dochodzi do wyników zgadzających się z kwotą obdłużenia hipotecznego lub ubezpieczenia ogniowego. Powiększywszy w tym stosunku powyższe cyfry, otrzymujemy na wartość ziemi kulturalnej 980 milionów, a przyjąwszy z podobnych przyczyn na wartość domów 472 miliony, to jest o połowę więcej aniżeli obrachowanie na podstawie podatku, otrzymujemy razem 1.452 miliony.

To stanowi na głowę ludności

Wartość ziemi kulturalnej	150 złr.
„ domów	85 „

Ogół nieruchomości na głowę ludności . . . . . 235 złr.

Dosyć porównać tę powiększoną cyfrę z wartością nieruchomości gdzieindziej, ażeby dostrzedz jak mizerną jest w stosunku do wartości nieruchomości w innych krajach.

Najszczególowsze obliczenia tego rodzaju odbywają się w Stanach Zjednoczonych północnej Ameryki z okazji każdorazowego obliczenia ludności. Ostatni cenzus z roku 1881 wykazał następujące rezultaty:

	wartość na głowę ludności
ziemia kulturalna	450 złr.
domy	480 „
inwentarz martwy i żywy	120 „
koleje	300 „
wartość szkół, kościołów i gmachów	
publicznych	100 „
rozmaite ruchomości	480 „
ogół majątku na głowę	<u>2.000 złr.</u>

Zwracam uwagę, że w samych szkołach, kościołach i budynkach na cele publiczne, wypada w Ameryce około 100 złr. na głowę ludności, to jest więcej jak u nas wartość wszystkich zabudowań wynosząca 85 złr. na głowę ludności. W takich krajach jak Anglia lub Francya, to najnowszy rocznik Neumann Spallarta podaje jeszcze wyższe cyfry bo 3.000 złr. majątku na głowę, to jest dziesięć razy tyle, ile najwyższe obliczenie by wyniosło u nas.¹⁾ Co do samych nieruchomości (gruntów i domów), to z cyfr podanych przez Neumann Spallarta można zestawiać następującą tabliczkę porównawczą:

	na głowę ludności
Wartość gruntów i domów we Francyi	1.600 złr.
„ „ „ Anglii	1.200 „
„ „ „ Ameryce	1.000 „
„ „ „ Austryii	500 „ (bez Galicyi).
„ „ „ Galicyi	235 „

Dochodzimy więc do tego samego wyniku pod względem obciążenia hipotecznego jak pierwiej pod względem podatku. Cyfra na pozór bagatelna podług miary krajowej bardziej zasobnych, staje się nadmierną dla kraju tak fenomenalnie uboższego jak Galicya. Zachodzi tu zresztą ta sama głęboka różnica, jak przy podatkach, pomiędzy długiem zaciągniętym w kraju, a długiem zagranicznym, a mianowicie pomiędzy długiem zaciągniętym na

¹⁾ Przepuszczalnie można by obliczyć cały majątek galicyjski w porównaniu z angielskim jak następuje:

nieruchomości	1.452 mil.	czyli na głowę	235 w Anglii	1.200
bydło i inwentarz	248		40	140
inne ruchomości	150		22	360
pieniądze w bankach i akcyach	180		30	1.300
	<u>2.030</u>		<u>327 złr.</u>	<u>3.000 złr.</u>

cele produktywne, a długiem wydanym na cele nieproduktywne. Przedmiot ten, stanowiący rdzeń reformy ekonomicznej kraju, może być traktowany dopiero po rozpatrzeniu się w innych objawach naszej gospodarki krajowej.

d) Oprocentowanie kapitału wydanego na budowę kolei żelaznych.

Może się wydać dziwnem, że wyliczam koleje żelazne w rządzie ciężarów Galicyi. Jeżeli zachodzi jakakolwiek wątpliwość, o ile podatki lub pożyczki hipoteczne zostały wydane na cele produktywne, to przecie nie zachodzi żadna wątpliwość, że cały nakład kolejowy przedstawia się jako wydatek najproduktywniejszy, z którego kraj odebrał największe korzyści. Co więcej jeżeli w oszacowaniu wartości nieruchomości galicyjskich wypadło powiększyć o czterysta milionów złr. wartość katastralną lub podatkową, to przyczyna tego powiększenia wartości, tylko w małej części leży w podniesieniu wewnętrznej wartości ziemi, a przeważnie przyczyniły się do tego koleje, umożliwiające zbyt produktu i podnoszące równocześnie i intratę roczną, i wartość kapitałową ziemi. Mało jest przypuścić, że przez budowę kolei, właściciele nieruchomości zyskali na majątku, bez najmniejszego przyczynienia się własnego tyle, ile cały kapitał zakładowy kolei wynosił.

I to jeszcze nie wyczerpuje korzyści, które kraj odniósł z kolei. Galicya po przyłączeniu do państwa austriackiego znalazła się w niemożliwej sytuacji ekonomicznej. W każdym kraju naturalny ruch handlowy idzie z biegiem rzek najbliższą drogą do morza. Te naturalne i odwieczne komunikacje zostały przerwane przez rozbiór Polski. Handel galicyjski zamiast używać najłatwiejszej i najnaturalniejszej drogi, naraz został zwrócony w kierunku najuciążliwszym, t. j. na poprzek wszystkich dolin i rzek. Kierunek ten zarazem przedstawiał dla wszystkich części kraju drogę możliwie najdłuższą, bo komunikującą z zagranicą nie w kierunku promienia, ale w kierunku obwodu, waziutkim cyblem kraju przy granicy szląskiej, która jedynie przedstawiała furtkę komunikacyjną z resztą świata, podczas kiedy wszystkie inne granice były prawie zamknięte dla handlu. Kraj więc przez blisko 100 lat przedstawiał niejako ciało na pół zmartwiałe, w którym położono ligatury na wszystkie główne żyły i arterye, i gwałtem zatamowano obieg krwi. Teraźniejsze zatrwajające ubóstwo, tej niegdyś najbogatszej prowincyi polskiej, jest w znacznej części wynikiem tej zatamowanej cyrkulacji i tego przymusowego zastoj. Otóż sieć kolejowa, zamiast dawnych zatamowanych arteryi, stworzyła niejako nowe żelazne arterye, które w dogorywającym już ciele umożliwiły na nowo obieg świeżej krwi i wywo-

łyły słabe objawy nowego życia ekonomicznego w organizmie już prawie beżżywotnym.

Politycznie Galicya została przyłączoną już w roku 1772, ekonomicznie zaledwie od paru lat, od czasu wykończenia kolei.

Ale jeżeli koleje były nadzwyczajnem dobrodziejstwem dla kraju, chociaż w wykonaniu nie mało spazonem, to przecież nie wynika z tego, że z tego dobrodziejstwa korzystamy za darmo. Przeciwnie, akcyonaryusze obcy, którzy ulokowali swoje kapitały w naszych kolejach, wymagają przecież oprocentowania tego kapitału.

Otóż z uwzględnieniem kolei otwartych w bieżącym roku (Lwów-Belzec, Stryj-Munkacz, Debica-Nadbrzezie) długość kolei żalaznych w Galicyi w roku 1887 wynosi 2.550 kilometrów z kapitałem nakładowym 234 milionów złr. W roku 1886 ruch kolejowy dał następujące rezultaty:

	Przychód	Rozchód
Koleje państwowe . . .	3,568.000 złr.	3,185.000 złr.
kolej Albrechta	832.000 "	842.000 "
" Węgiersko galic. . .	709.000 "	611.000 "
" Lwów-Czerniowce . .	1.894.000 "	1,674.000 "
" Czerniowce-Suczawa .	503.000 "	457.000 "
" Kraków-Lwów . . .	6,008.000 "	3,730.000 "
" Lwów-Podwołocz. . .	1,786.000 "	1,506.000 "
" Jarosław-Sokal . . .	229.000 "	199.000 "
" Północna w Galicyi .	3.746.000 "	2,017.000 "
		(przypuszcz.)
<u>Razem . . .</u>	<u>19,276.000 złr.</u>	<u>14,221.000 złr.</u>
Zwyżka dochodu wynosi więc	5,055.000 "	

Zwyżka ta atoli nie wystarcza do oprocentowania kapitału nakładowego kolei galicyjskich. To też rząd dokłada jeszcze corocznie znaczne sumy. A mianowicie roczna dopłata ze skarbu państwa na korzyść kolei z gwarancją procentową wynosiła w ubiegłym roku kwotę 5,949.000 złr., czyli około 6 milionów, I to jeszcze nie przedstawia całego ciężaru dla skarbu z powodu kolei galicyjskich. Ponieważ kapitał inwestowany w kolei transwersalnej i innych rządowych kolejach w Galicyi wynosi około 28 milionów, od których rząd płaci 5°/_o, t. j. 2,400.000 złr., podczas kiedy czysty zysk tych kolei wynosił 358.000 złr., to państwo dopłaciło do własnych kolei galicyjskich kwotę 2,042.000 złr., czyli przeszło dwa miliony.

Kapitał inwestowany w kolejach galicyjskich pobiera więc roczną intratę około 13 milionów, z których skarb państwa ponosi 8 milionów, a zwyżka przychodów nad rozchodami wywieziona z kraju wynosi 5 milionów.

e) Potrzeby fabrykatów i płodów zagranicznych.

Kwestya ta jest w stosunku nierozzerwalnym do kwestyi wywozu i przywozu krajowego. Na nieszczęście nie tylko nie mamy żadnych cyfr urzędowych w tym przedmiocie, ale nikt dotąd nie spróbował nawet w przybliżeniu ocenić wartości przywozu i wywozu galicyjskiego. Przedmiot ten zatrudniał mnie od 1873, t. j. od czasu mojego pierwszego pobieżnego poznania Galicyi. Będąc zajęтым podobną pracą odnoszącą się do Indyi angielskich, usiłowałem wtenczas po raz pierwszy zestawić bilans ekonomiczny kraju na podstawie cyfr kolejowych z r. 1869, zawartych w cennem dziełku Adolfa Lippa (Verkehrs- und Handels-Verhältnisse Galiziens). Od tego czasu po kilka razy próbowałem użyteczniej wykazy kolejowe w tym celu i poszukiwania te były zawiązkiem badań, na podstawie których odważyłem się zestawić niniejszy obraz ekonomiczny kraju.

Ostatni rok, w którym te cyfry dają się jakośkolwiek użyteczniej jest rok 1883, t. j. rok przed otwarciem kolei transwersalnej. Od tego czasu sieć kolejowa tak się skomplikowała i ten sam towar tak często się znajduje dwukrotnie i trzykrotnie wykazany we wykazach rozmaitych kolei, że niepodobna zestawić obrazu jakośkolwiek prawdopodobnego. Węgry szczęśliwsi od nas, zaprowadzili opłatę statystyczną na swojej granicy i mają dokładny obraz ruchu handlowego swojego kraju.

Przedmiot ten jest dla nas równie żywotnym jak dla Węgrów. W niewiadomości obrotu handlowego traktujemy wszystkie sprawy ekonomiczne po omacku. Tylko ze względu na zupełny brak odnośnych wiadomości ośmielałem się podać kalkulacje moje za lata 1869 i za 1883. Ilości są wzięte na podstawie wykazów kolejowych, a ceny przeważnie na podstawie równoczesnych wykazów handlowych całego państwa, chociaż co do niektórych przedmiotów wołałem przyjąć ceny skonstatowane przezemnie osobiście. Dodaję jeszcze, że dla ułatwienia poglądu na rozwój handlu, obrachowałem ilości z r. 1869 również na podstawie cen z r. 1883, także, że o ile można było, cyfr przywozu tych samych artykułów odejścię zostały od cyfr wywozu i tylko zwyżka wywozu podaną. Cyfry te z natury rzeczy muszą być niezupełne. Bo jeżeli niektóre cyfry, jak n. p. wełny lub owiec eksportowanych, lub też zboża, niewątpliwie zawierają płody obce przeprowadzane przez Galicyę, to z drugiej strony, wykazy kolejowe zupełnie niedozwalają wyłączyć kąta południowo-zachodniego kraju od Krakowa do Żywca, z którego przed budową kolei transwersalnej, eksport odbywał się albo drogą, lub też koleją północną. Równoważy to do pewnego stopnia za wysokie cyfry wielu rubryk.

Wywóz z Galicyi.

	Rok 1869		Rok 1883	
	ilość	wartość zł.	ilość	wartość zł.
Zboże i płody strącz.	cent. metr. 392.000	3,500.000	cent. metr. 2,600.000	24,000.000
Mąka etc.	20.000	300.000	150.000	2,250.000
Konicz	26.000	1,000.000	12.000	500.000
Rzepak	50.000	600.000	88.000	1,000.000
Nierogacizna	500.000	10,000.000	500.000	10,000.000
Owce	8.000	112.000	525.000	7,250.000
Bydło rogate ¹⁾	56.500	6,800.000	60.000	7,200.000
Mięso	cent. metr. 11.000	600.000	cent. metr. 52.000	2,900.000
Jaja	50.000	1,600.000	216.000	7,000.000
Masło i smalec	8.000	500.000	11.000	700.000
Spirytus	58.000	1,500.000	50.000	1,400.000
Chmiel	1.700	170.000	2.000	200.000
Tytoń	17.000	300.000	17.000	300.000
Len i konopie	30.000	1.200.000	37.000	1.500.000
Skóry	4.000	600.000	9.000	1.350.000
Pierze	4.500	1.250.000	7.000	2.000.000
Szczecina	5.000	1.000.000	6.000	1.200.000
Wełna ²⁾	18.000	2.000.000	60.000	7.000.000
Szmaty	17.000	500.000	20.000	700.000
Spodium i kości	14.000	200.000	15.000	200.000
Drzewo	50.000	220.000	450.000	2.000.000
Potaż i popiół	4.600	100.000	238	4.000
Sól	420.000	750.000	460.000	800.000
Nafta i wosk ziemny	—	1,000.000	—	3,500.000
	Suma około 36,000.000		około 85,000.000	

¹⁾ W r. 1869 eksport bydła wynosił 115.000 sztuk, ale z tego przypuszczalnie połowa stepowego.

²⁾ Wełna w znaczniejszej części musi pochodzić z Królestwa i Rumunii, bo ilości owiec w Galicyi odpowiada co najwięcej produkcya 12.000 cent. metr. wełny.

Cyfry te są dosyć zadziwiające i daleko wyższe od tego, eo się zwykle przypuszcza. Takie na pozór drobne przedmioty jak jaja, pierze i szeszecina, dostarczyły w roku 1869 około trzech milionów, a w roku 1883 przeszło dziesięć milionów zł. a obecnie dostarczają do 15 milionów. W ogóle eksport galicyjski w 14 latach od 1869 do 1883 prawie się potroił. O ile ogólnikowo sędzić można, to od tego czasu, z wyjątkiem zboża, które o jedną trzecią spadło z zupełnem ustaniem przywozu z Rosyi i Rumunii, i z wyjątkiem owiec, wywóz wszystkich innych przedmiotów znacznie się podniósł, tak że pomimo spadku cen, cyfra 85 milionów zawsze może być uważaną za minimalną kwotę naszego eksportu.

Przywóz towarów do Galicyi.

	1869		1883
	wartość	zł.	wartość
			zł.
Towary bławatne	14,000.000	zł.	36,200.000
„ skórzane	4,200.000	„	12,800.000
oliwa i tłuszcze	300.000	„	1,000.000
owoce	—	„	70.000
wody mineralne	80.000	„	40.000
śledzie	240.000	„	400.000
cukier	1,000.000	„	3,000.000
kawa	320.000	„	540.000
cykorya	120.000	„	140.000
towary korzenne	—	„	500.000
ryż	40.000	„	450.000
wino	120.000	„	1,450.000
piwo	30.000	„	300.000
likierzy	500.000	„	1,000.000
zapałki	160.000	„	360.000
porcelana i szkło	400.000	„	750.000
mydło i świece	360.000	„	1,100.000
soda	50.000	„	50.000
kwas siarczany	80.000	„	500.000
papier	160.000	„	750.000
żelazo i wyroby żelazne	3,500.000	„	14,000.000
maszyny i narzędzia	800.000	„	3,300.000
węgle	100.000	„	500.000
cement	40.000	„	100.000
inne przedmioty (meble, galanteryjne)	—	„	3,750.000
Razem około		27,000.000 zł.	83,000.000 „

I te cyfry są tak samo zadziwiające jak cyfry wywozu poprzednio podane. Od r. 1869 do 1883 import zwiększył się w trójnasób, podniósłszy się z 27 na 83 miliony. Małoby kto przypuszczał, że kraj tak ubogi jak Galicya, przecież potrzebował obcych towarów za 83 miliony. Zadziwienie jednak niknie roz-

ważywszy, że prawie $\frac{5}{6}$ całego importu stanowią dwie rubryki t. j. żelaza i maszyn z jednej strony w kwocie przeszło 17 milionów i tkanin i towarów białych i skórzanych z drugiej strony w kwocie blisko 50 milionów. Prawie nie mamy własnych hut żelaznych i fabryk maszyn, musimy więc wszystkie metalowe wyroby importować z zagranicy, a zwiększony przywóz tych przedmiotów tylko dobrze świadczy o postępie ekonomicznym kraju. Z drugiej strony przecież musimy się ubierać do europejsku a nie mając ani własnych przędzalni, ani garbarni, wywozimy 97.000 cetnarów metrycznych lnu, konopii i wełny za granicę, a sprowadzamy z tamtąd 158.000 ctn. metr. tkanin i wyrobów białych; wywozimy 9.000 ctn. metr. skór jako skóry, z pewnością drugie tyle w żywym bydle, a sprowadzamy 18.000 ctn. metr. wyrobów skórzanych. Różnica jest tylko ta, że za materiał surowy dostajemy nie wiele więcej jak 10 milionów, a za wyroby musimy płacić 50 milionów, tak że dajemy obcym ludziom 40 milionów zarobku. Zważywszy jednak na zupełny brak krajowego przemysłu, importa te jako oznaczające całkowitą konsumpcję wyrobów przemysłowych w kraju przeszło sześciomilionowym są dosyć małe. Podaję niżej odpowiednie cyfry Rumunii, która z ludnością o milion mniejszą od naszej, jeszcze więcej obcych fabrykatów importuje niż my (na podstawie *Annuaire de l' Economie politique* 1886). Węgry z ludnością $2\frac{1}{2}$ razy tak liczną importują blisko cztery razy tyle, a przecież oprócz tego przemysł węgierski już dostarcza znacznych ilości fabrykatów rozmaitych. Porównanie za rok 1885 przedstawia się jak następuje:

	Przywóz do		
	Galicyi	Rumunii	Węgier
	złotych wal. austr.		
tkanin i towarów białych . .	36,200.000	50,380.000	154,441.000
wyrobów skórzanych . .	12,800.000	17,500.000	23,717.000
„ metalow.	17,300.000	23,850.000	42,520.000

Tylko kraje, które od tak niedawna zawiązały szersze stosunki handlowe z zagranicą, jak Serbia lub Bułgaria, konsumują jeszcze mniej fabrykatów od nas.

Ale ta sama okoliczność nastaje tutaj, co przy podatkach i przy długach hipotecznych. Ciężary i potrzeby, których wymiar

by był lekkim dla krajów zasobnych, są już nadmierne dla kraju tak ubogiego jak nasz. Wynika to bardzo wyraźnie z porównania naszego handlu z węgierskim. Na podstawie wykazów urzędowych za rok 1885 można sporządzić wykaz ugrupowany podobnie do wykazów galicyjskich poprzednio podanych, z którego także wykluczono cyfry znajdujące się po obu stronach i podano tylko zwyżkę czy importu czy eksportu. Porównanie Galicji z Węgrami wypada jak następuje:

Przywóz:

	Galicya	Węgry
kawa, cukier, tytoń i rozmaite artykuły spożywcze	8 milionów	23 milionów
tkaniny i wyroby bławatne	36 "	154 "
wyroby skórzane	13 "	24 "
" metalowe	17 "	43 "
" przedmioty sztuki i literatury	? "	8 "
inne wyroby	9 "	34 "
	<hr/>	<hr/>
	83 milionów	286 milionów

Wywóz:

	Galicya	Węgry
Płody roślinne	30 milionów	124 milionów
drzewo	2 "	15 "
płody zwierzęce	47 "	82 "
inne	6 "	20 "
	<hr/>	<hr/>
	85 milionów	239 milionów

zwyżka wywozu	2 "	— "
" przywozu	— "	47 "
całkowity obrót handlowy	168 "	525 "
(suma przywozu i wywozu)		
całkowita wartość produkcji krajowej	340 "	1.600 "
obróć handlowy wynosi procentu od całkowitej produkcji	50% "	33% "

Porównanie to nastęrcza kilka ciekawych uwag. Nasamprzód handel nasz, chociaż znacznie mniejszy stosunkowo do ludności od węgierskiego, jednakowoż w stosunku do całkowitej produkcji krajowej stanowi znaczniejszą część też, albowiem całkowity ruch handlowy stanowi u Węgrów 33% a u nas 50% całkowitej produkcji krajowej. Przy całkowitej domowej produkcji 1.600 mil. Węgrzy sprowadzają za 286 mil. fabrykatów zagranicznych czyli 18% własnej produkcji. Galicya przy całko-

witej produkeji 340 mil. sprowadza za 83 mil. obcych fabrykatów czyli w stosunku 25% własnej produkeji. Jeszcze większą jest różnica wywozu. Węgrzy wywożą za 239 mil. czyli 15% domowej produkeji, my zaś za 85 mil. czyli 25% całej domowej produkeji. Przypominam, że na str. 7 udowodniono, że z wszystkich znanych krajów ucywilizowanych Galicya posiada najmniejszą wytwórczość rolniczą, tak małą, że już i bez eksportu nie wystarczałaby na utrzymanie ludności przy sile i zdrowiu. Ale i z tej mizernej produkeji i tak niewystarczającej, jeszcze się pozbawiamy jednej czwartej części na zaspokojenie naszych potrzeb zagranicznych i na pokrycie ciężarów zagranicznych. Wynika to zresztą z natury rzeczy, że mając ostatecznie pewne zapotrzebowania przemysłowe, a nie mając przemysłowców w kraju, u których byśmy się mogli choć w części zaopatrzyć, najdrobniejszej rzeczy musimy szukać za granicą, podczas kiedy Węgrzy już w znacznym i coraz wzmagającym się stopniu zaopatrują się we własnym kraju. Ta sama okoliczność nadmiernie podsyca u nas handel eksportowy. Nie mając własnych przemysłowców, nie mamy też domowych konsumentów na własne płody. Ażeby je spieniężyć, musimy je wysyłać za granicę. W ten sposób to się tłumaczy, że stosunkowo najbiedniejszy kraj, zarazem zależy w tak przeważny sposób od handlu zewnętrznego, z uszczerbkiem daleko zyskowniejszego i pewniejszego handlu wewnętrznego. Potrzebujących w kraju mamy podostatkiem, ale sama potrzeba jeszcze nie tworzy konsumenta, nie jest siłą finansową. Staje się nią przez możliwość zarobku. Można powiedzieć, że w obec naszych stosunków taki nadmierny rozwój handlu zewnętrznego jest dowodem, nie nadmiaru produkeji ale braku zarobku u tych licznych warstw naszej ludności, które są daleko gorzej zaopatrzone płodami jak cudzoziemcy, do których my nasze płody wywozimy. — Ale na tem nie dosyć. Cyfry kolejowe, na podstawie których zestawiona jest tabliczka wywozu i przywozu galicyjskiego, bynajmniej nie obejmują całego handlu. Pewna i to wcale znaczna część całkowitego obrotu handlowego odbywa się za pomocą przesyłek pocztowych. Węgrzy zaprowadziwszy w roku 1884. kontrolę przesyłek pocztowych, ze zdumieniem spostrzegli, jak ogromna część mianowicie przesyłek fabrykatów wartościowych, przychodzi do kraju w niepozornej postaci paczek pięciokilowych. Przesyłki pocztowe stanowią we Węgrzech bajeczną sumę 83 milionów przy przywozie a 14 milionów przy wywozie fabrykatów. Przychodzi więc do kraju tą drogą, na którą z początku zupełnie nie zważano, zwyżka około 70 milionów wyrobów t. j. 25% całego przywozu. W pewnych gatunkach towarów przesyłki pocztowe stanowią 75% a nawet 90% całego obrotu. Otóż ta znaczna rubryka zupełnie nie jest uwzględnioną w naszych cyfrach galicyjskich, a o ile z tego powodu należy zwiększyć cyfrę naszego przywozu z zagranicy, o tyle jeszcze

utwierdzają się ujemne wnioski, któreśmy wyciągnęli z analizy wykazów handlowych galicyjskich.

Skazówka na tę dodatkową cyfrę przywozu, do oszacowania której brakują wszelkie dane także jest potrzebną, ażeby sprośtować wyniki, któreby można wyciągnąć z naszych cyfr przywozu i wywozu jakoby tak zwany bilans handlowy był na korzyść Galicyi, albowiem w roku 1869 wynika zwyżka 8 milionów, a w roku 1883 zwyżka 2 milionów na korzyść Galicyi. I węgierskie wykazy z roku 1885, gdyby nie zawierały owych 70 milionów wartości paczek pięciokilowych, wykazałyby bilans na korzyść Węgier we wysokości 23 milionów, podczas kiedy faktycznie był bilans 46 milionów przeciwko Węgom, t. j. że faktycznie Węgrzy za 46 milionów więcej towarów zagranicznych sprowadzili, aniżeli własnych eksportowali. Badając wykazy węgierskie rok po roku, odkąd mamy dokładne cyfry, możemy każdorocznie skonstatować ten sam rezultat. Każdorocznie przywóz o kilkadziesiąt milionów przewyższał wywóz.

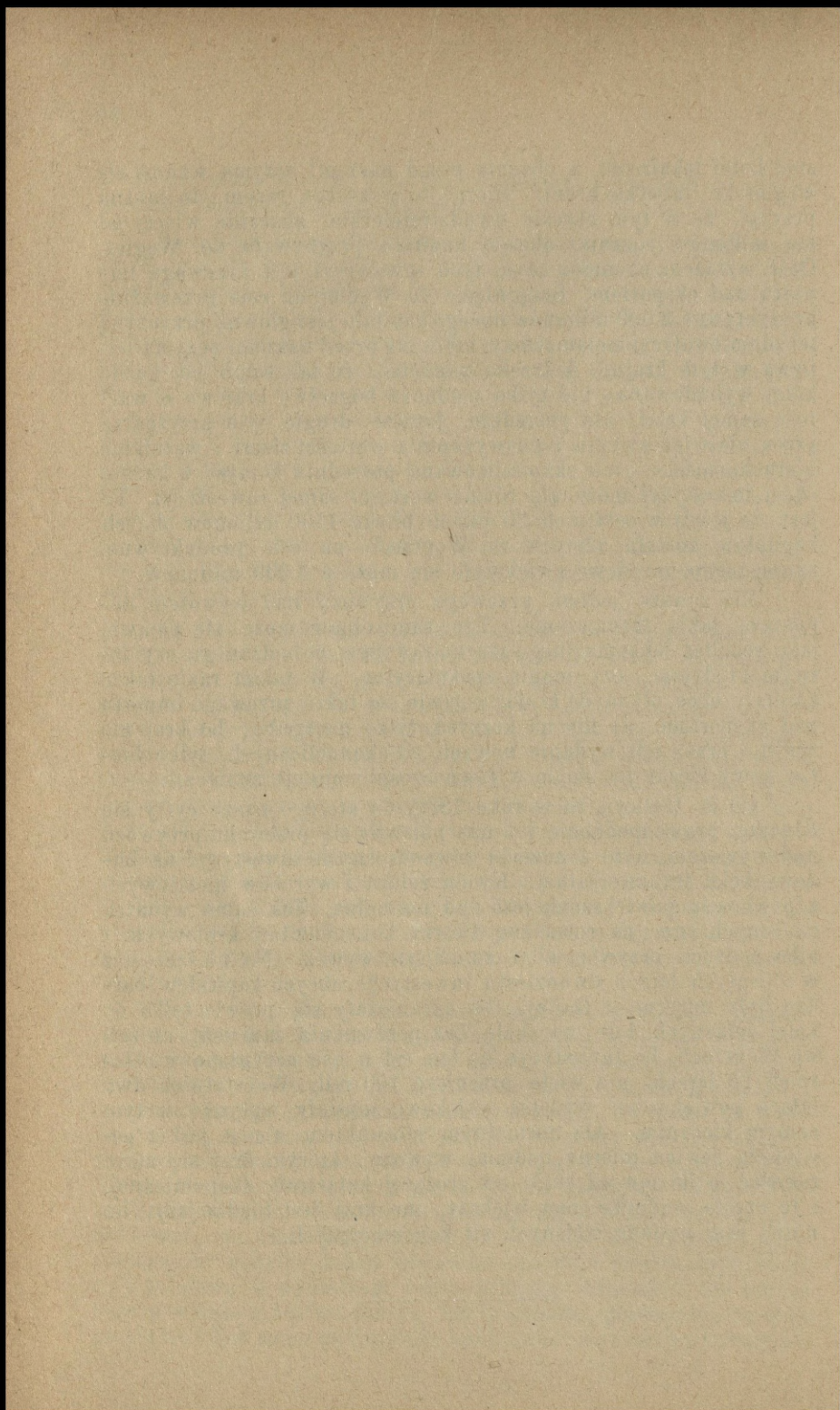
Tu jest miejsce do zwrócenia uwagi, że stosunek przywozu do wywozu odbija jeszcze jeden niezmiernie ważny czynnik gospodarstwa krajowego, a mianowicie kwotę inwestycyi obcego kapitału. Dla tego też bilans handlowy, czyli cyfra zwyżki wywozu nad przywozem, chociaż nie zasługuje na tę zabobonną prawie cześć, z którą uważano go w zeszłym wieku jako miarę postępu ekonomicznego, jest zawsze niezmiernie ważną cyfrą. Z góry nie pokazuje on niczego, nie dowodzi niczego. Jeden kraj może kwitnąć z bilansem handlowym korzystnym a drugi z niekorzystnym, — ale zawsze w związku z innymi informacyami rzuca on cenne światło na stosunki ekonomiczne. Nie zależy tak dalece na tem, czy wywóz jest mniejszy lub większy od przywozu, ale wszystko zależy na tem, czy przyczyna braku lub nadmiaru wywozu jest przyczyną korzystną lub szkodliwą dla rozwoju bogactwa narodowego.

Na pozór niekorzystny bilans handlowy węgierski, pokazujący w kilku latach zbiorową zwyżkę kilkuset milionów przywozu nad wywozem, jest oznaką nie upadku ekonomicznego Węgier, ale rozwoju, bo oznaką wielkich inwestycyi obcych kapitałów i systematycznego gospodarstwa nakładowego. To samo od dwudziestu lat spostrzega się we Włoszech, to samo widzimy obecnie w Rumunii. Trzeba pamiętać, że od dwudziestu lat Rząd węgierski na targach pieniężnych europejskich zaciągnął blisko 1.500 milionów długów, z których przeważna część poszła na cele produktywne, na same koleje państwowe blisko 400 milionów. Równocześnie nietylko koleje prywatne znacznie powiększyły swoją sieć kolejową z wydatkiem także kilkuset milionów, ale oprócz tego powstało mnóstwo fabryk, hut i kopalni, przeważnie za obce pieniądze. Tak samo powstawały banki, towarzystwa asekuracyjne,

sieć kolei lokalnych, a obecnie przed naszemi oczyma wznosi się węgierska fabryka broni. Biorąc to wszystko razem, to można przyjąć, że w tym okresie dwudziestoletnim znacznie więcej od stu milionów rocznie obcego kapitału przybywało do Węgier. Otóż wyrazem ekonomicznym tych inwestycyi jest przewaga importu nad eksportem. Ściągnięcie do Węgier na cele przeważnie produktywne 2.000 milionów obcego kapitału jest główną przyczyną tej zdumiewającej metamorfozy, która się przed naszemi oczyma odbywa w tym kraju. A trzeba pamiętać, że tak samo jak każda kolej wybudowana, nie tylko pomnaża bogactwo krajowe o wartość samej kolei, ale pośrednio, jeszcze drugie tyle przysparza przez ułatwienie zbytu i podwyższenie wartości ziemi i wszelkich nieruchomości — tak skapitalizowana pośrednia korzyść z każdej obcej inwestycyi może się równa wartości samej inwestycyi. To jest, że jeżeli w ostatnich 20 latach blisko 1500 milionów obcych kapitałów zostało użytych we Węgrzech na cele produktywne, to bogactwo narodowe zwiększyło się może o 3.000 milionów.

Nie zawsze jednak przewaga przywozu nad wywozem dopuszcza takie tłumaczenie. Ten sam objaw może się pojawić jako rezultat lekkomyślnego marnotrawstwa, pobudzonego czy łatwym kredytem, czy manią spekulacyjną. W takim razie także kapitały obce płyną do kraju, pojawia się także przewaga importu nad eksportem, ale nie na korzyść, tylko na zgubę, bo kraj nie zyskuje przez ich wydanie nowych sił ekonomicznych, tylko bierze nowy ciężar na siebie a równocześnie ujmuje sobie sił.

Co do Galicyi, to w roku 1883, do którego nasze cyfry się odnoszą, prawdopodobnie i u nas pojawiła się przewaga przywozu nad wywozem, a to z powodu równoczesnych inwestycyi na budowę kolei transwersalnej. Kwota żelaza i wyrobów metalowych z pewnością powiększoną jest nad normalną. Tak samo wydatek znacznych sum na robociznę tworzy konsumentów krajowych, i albo podsyca przywóz albo zmniejsza wywóz. Na nieszczęście w ubiegłych latach dwudziestu inwestycye obcych kapitałów bardzo były mizerne w Galicyi, bo ograniczały się prawie tylko do kolei żelaznych i to na skalę bez porównania mniejszą aniżeli we Węgrzech, bo inwestycye na ten cel u nas uczynione w ostatnich 20 latach, nie wiele przeniosą 100 mil. W ostatnich dwu latach powiększone wydatki wojskowe musiały wpłynąć w tym samym kierunku. Ale normalnym stosunkiem u nas jest z pewnością pewien mierny nadmiar wywozu, którym kraj się stara ratować o ile mu sił staje od grożącej katastrofy ekonomicznej, i to często nadmiar tem większy, im kraj jest biedniejszy, im mniej sam posiada własnych sił konsumcyjnych.

Bilans gospodarstwa krajowego.

Na podstawie cyfr zebranych w poprzednich oddziałach możemy sobie utworzyć całkowity obraz gospodarstwa krajowego i zdać sobie sprawę z głównych jego wyników. Obraz jest nad miarę smutny i zastraszający. Widzimy, że Galicya nie tylko w ogóle należy do krajów gęściej zaludnionych, ale mając na względzie tylko ludność rolniczą, to ze wszystkich krajów strefy umiarkowanej, Galicya posiada stosunkowo do obszaru najliczniejszą ludność rolniczą, a i w krajach gorących tylko Bengalia i Chiny ją przewyższają w tym względzie. Znaczy to odwrotnie, że w żadnym innym kraju ludność rolnicza nie ma tak mało ziemi do swojej dyspozycji. Brak ziemi i brak umiejętności w jej wyzyskiwaniu prowadzi do dalszego wyniku, to jest że Galicya, tą razą już nie wyłączając Chin i Bengalii, jest krajem, który stosunkowo do ludności wytwarza najmniej płodów rolniczych, a mianowicie najmniej pożywienia. Galicya jest obecnie tem, czem była przed czterdziestu laty Irlandya, to jest krajem najuboższym, najędzniejszym na całej kuli ziemskiej. Nie byłem w stanie wyszukać czy to w Europie czy w Azji kraju, w którymby na głowę mniej produkowano, w którymby się gorzej i nędzniej żywiono jak w Galicyi. Zajmując się przez wiele lat specjalnie administracją Indyjską, zawsze przypuszczałem, że niektóre prowincye Indyi angielskich były w tem położeniu, ale po szczegółowem porównaniu przyszedłem do przekonania, że w całych Indyach niema prowincyi, w którejby na głowę nie przypadało do konsumpcyi przynajmniej dwa razy tyle zboża co w Galicyi. Nasze kartofle i kapusta pokrywają wprawdzie niedobór co do ilości, ale z pewnością nie co do jakości.

Jak poprzednio wykazałem, przeciętne pożywienie ludu naszego, a tem bardziej zwyczajne pożywienie ogromnej większości ludności, ponoszącej przytem wszystkie ciężary publiczne — gor-

szem jest od żebraczego chleba, podawanego na koszt publiczny nędzarzom angielskim w domach przytułku dla ubogich w Anglii. Doświadczenie codzienne sprawia, że nam to wszystko spowszedniało, że tak samo jak zdaje się nam całkiem naturalnem, że koń huculski ma wstręt do owsa, że inne jeszcze zwierzęta karmią się bodiakami, tak samo kartofle i kapusta bez omasty i podobne ochłapy są przyrodzonym pokarmem ludowym. Że tak jak Opatrzność przeznaczyła żaby dla bociana, siano dla wołu, bodiaki dla osła, tak ochłapy i wybiórki dla chłopa. Znajdzie się i u niego bydło rogate i nierogate, zboże i fasola — ale to wszystko na sprzedaż. Jeżeli ma kury, to niosą jaja ale nie dla niego — jeżeli mleko na masło przerebci, to nie dla siebie — to wszystko na sprzedaż.

„Sic vos non vobis vellera fertis oves,

Sic vos non vobis mellificatis apes,

Sic vos non vobis fertis aratra boves“.

„Tak wy, lecz nie dla was nosicie runo owce,

Wy, lecz nie dla was wyrabiacie miód pszczoły,

Wy, lecz nie dla was uginacie się pod jarzmem woły“.

Pomijam pytanie, czy taki stan odpowiada słuszności i godności obywatelskiej, do której przecie wszystkie warstwy ludności są teraz zarówno powołane, czy odpowiada zadaniom lub wymaganiom społeczeństwa wykształconego — ale biorąc rzecz z najniższego stanowiska, zapatrując się na ludzi tylko jako na inwentarz roboczy, to powiedzieć trzeba, że żaden kraj na kuli ziemskiej nie posiada inwentarza ludzkiego tak nędznie utrzymanego i zarazem tak kiepsko pracującego jak Galicya. Porównując się już nie z ucywilizowanym zachodem, ale z naszymi bezpośrednimi sąsiadami, widzimy że w Kongresówce, na Węgrzech i w Rumunii przypada blisko o połowę tyle żywności co u nas — że podczas kiedy cała żywność zredukowana na ekwiwalent zbożowy wynosi u nas 260 kg. na głowę, to w Kongresówce i na Węgrzech wynosi przeszło 360 kg. na głowę, — zawsze jeszcze o wiele mniej niż w Anglii, Francji lub Niemczech, ale przynajmniej przedstawia już ilość równającą się urzędowej dyecie żebraków angielskich. To też wytwórczość przeciętna na głowę w tych krajach dwa razy jest tak wielką jak w Galicyi.

Stan taki może nam spowszednieć, ludność sama może go oierpliwie znosić, z fatalizmem azyatyckim lub rezygnacją budystowską, ale niemniej jest on zatrwającym i stanowi on niejako tło wszystkich naszych stosunków ekonomicznych, jest przyczyną i zarazem wyrazem całej naszej nędzy i niemocy. Bo zpauperyzowanie najlicniejszej klasy ludności naszej, niżej stanu żebraków angielskich, nie jest faktem osobnionym ale odbija się na całym społeczeństwie, którego każda warstwa, porównana z odpowiednimi warstwami gdzieindziej, przedstawia się równie

zpauperyzowaną. To nie tylko lud, ale cały kraj schodzi na żebrę. Nie praca i oszczędność jak w zdrowych społeczeństwach, ale żebraniina jest najwybitniejszym zjawiskiem ekonomicznym w Galicyi. Inteligencya żebrze o posady przy urządach, stan średni i szlachta żebrzą o kredyt w bankach, cały kraj żebrze we Wiedniu, tylko najliczniejsza klasa ludności już nie ma u kogo żebrać.

Nie może też być inaczej. W życiu społecznym wszystko się trzyma i wiąże. Żaden stan nie może się wyzwolić od wpływu ogólnych warunków go otaczających. Jak wyrobienie każdego ciała organicznego zależy ostatecznie od natury komórek pierwotnych, z których się składa — tak ciało społeczne zależy ostatecznie od natury swoich komórek pierwotnych. Temi komórkami pierwotnymi są jednostki ludzkie pracujące. Jeżeli te jednostki są silne, zdrowe i energiczne, to jeszcze wiele zależy od sposobu ich użycia, od systemu społecznego, który może w większym lub mniejszym stopniu wyzyskać ich siłę i energię, ale z chorych i lichych jednostek żadna sztuka polityczna nie stworzy zdrowej i silnej całości społecznej. Zadanie polityka jest niejako zadaniem architekta, który z pewnych materiałów ma wznosić gmach na pewne cele. Architekt może jak najlepiej pojąć cel budowy, może do najwyższego stopnia posiadać sztukę używania każdego materiału odpowiednio do jego sił i własności — ale przecież nie może stworzyć nic trwałego i wielkiego, jeżeli nie ma odpowiednich materiałów. Otóż biorąc rzeczy przeciętnie, nasz materiał ludzki tak się ma do materiału ludzkiego w Anglii, Francyi i Niemczech, jak piasek, glina i słoma, z których lepimy nasze lepianki się mają do ciosu i żelaza, z których wnoszą gmachy publiczne gdzieindziej. W takich warunkach największa sztuka polityczna nie może dopisać. Ażeby nasi architekci polityczni, zamiast dotychczasowych lepianek, mogli wznieść odpowiednią strukturę społeczną, trzeba im najprzód dostarczyć ciosu i kamienia, zdrowego, silnego i energicznego materiału ludzkiego. Pierwszym warunkiem do otrąśnięcia się z naszej niemocy zbiorowej jest wyrobienie zdrowych i silnych jednostek, pracowników energicznych.

Przyczyny tej niemocy są rozmaite, ale wszystkie tkwią głęboko w naszej przeszłości. Są one mianowicie jedne duchowe, drugie ekonomiczne. Bo tak samo jak nasz lud się żywi bez omasty, tak też pracuje bez oświaty. To też środki zaradcze mogą być po części duchowe i moralne, po części ekonomiczne. W tej części pracy ograniczamy się do tych ostatnich, nie dlatego, żebyśmy je uważali za najważniejsze, ale dlatego, że badanie ekonomiczne naszej choroby da się przeprowadzić obiektywnie na podstawie cyfr i liczb, które każdy może sprawdzić, na podstawie doświadczeń narodów sąsiednich, o których się

każdy może przekonać, — podczas kiedy badanie niemocy duchowej, jakoteż wskazanie odpowiednich środków zaradczych, w daleko wyższym stopniu zależy od moralnego przekonania i wiary, którą wprawdzie można gorąco wypowiedzieć, ale którą niesposób równie obiektywnie uzasadnić jak badania na polu ekonomicznem.

Jeżeli więc podjąłem się smutnego zadania skreślenia obrazu naszej nędzy ekonomicznej, to nie w celu zabawki statystycznej, tem mniej w celu wykazania nieublaganej potęgi sił i wpływów ujemnych, nas fatalnie pociągających do otehlania, ale przeciwnie w celu wykazania, że jakkolwiek strasznym jest nasz stan obecny, nie jest on bez wyjścia. Ale do tego trzeba bez lęczenia się zajrzeć prawdzie w oczy, choćby najstraszniejszej, choćby najdotkliwszej dla naszej próżności. Jak warunkiem wyleczenia jest poznanie choroby, tak pierwszym początkiem odszukania drogi ratunku ekonomicznego jest mężne poznanie wszystkich symptomatów i dokładne zbadanie głębszych przyczyn naszej niemocy ekonomicznej.

Nasamprzód należy wskazać, że doniosłość każdego pojedynczego zjawiska ekonomicznego da się tylko ocenić w stosunku do całości życia ekonomicznego w kraju. I tak, cyfra podatkowa nabiera właściwego znaczenia dopiero w związku z cyfrą rocznej produkcji krajowej, — cyfra obciążenia hipotecznego w związku z cyfrą bogactwa krajowego, — cyfra konsumpcji krajowej odbija się na wykazach śmiertelności, i t. d. Tylko takie obciążenie w jednym obrazie rozmaitych objawów, dozwala wyprowadzać należyte wnioski. Rozdrabnianie i odosobnione traktowanie każdej kwestyi, do któregośmy przywykli, zupełnie zasłania przed naszymi oczami ogrom cyfr całkowitych, z którymi mamy do czynienia, ogrom trudności, ale zarazem i ogrom środków. W życiu ekonomicznem kraju sześciomilionowego, nawet tak zubożałego jak Galicya, liczy się wszystko już nie na krajcary i guldeny, ale na setki milionów. To nie folwark lub zaścianek. Biedny to kraj — ale zawsze nieruchomości przedstawiają wartość tysiąca pięciuset milionów, mało produkuje — ale przecież wartość roczna tej mizernej produkcji wynosi trzysta kilkadziesiąt milionów, — mało i to z trudnością płaci podatków, ale przecież zbiera się rocznie około sześćdziesięciu milionów — mało eksportuje i importuje, a przecież i jedna i druga cyfra dochodzi stu milionów. Powtarzam, to nie folwark lub zaścianek. To też gospodarstwo krajowe nie może być prowadzone na miarę krajcarowego gospodarstwa folwarcznego lub zaściankowego. W ocenieniu każdego objawu ekonomicznego zawsze trzeba mieć na oku całość gospodarstwa krajowego i pamiętać o olbrzymich cyfrach, które tu wchodzi w rachubę.

Ogrom, do którego się kwestya ekonomiczna w naszych czasach rozrosła, da się najlepiej uwydatnić, porównując cyfry

dzisiejsze galicyjskie z odpowiednimi cyframi dawnej Rzeczypospolitej. Według przedstawienia Tadeusza Korzона w dziele „O wewnętrznych dziejach Polski za Stanisława Augusta“, cały dochód Polski przedrozbiorowej nie wynosił wiele więcej jak 3 miliony zł. Sam Wydział krajowy galicyjski ma więc obecnie większe środki do dyspozycyi, aniżeli te, którymi rozporządzała cała Polska przed r. 1772, a biorąc ogół podatków, to sama Galicya płaci obecnie blisko dwadzieścia razy tyle, co naówczas cała Polska. Sama Galicya ma obecnie nie wiele mniej ludności, aniżeli zostało Polsce po pierwszym rozbiorze, — tak samo Lwów jest ludniejszą aniżeli była Warszawa za sejmu czteroletniego. Dochód z samej Galicyi za czasów Rzeczypospolitej Kalinka (Galicya i Kraków, Paryż 1853) oblicza na 3,806.777 złotych polskich, czyli około 950.000 złotych reńskich, mniej niż milion przy ludności $2\frac{1}{2}$ miliona. Obecnie 6.400.000 ludności płacą 60 milionów. Dochód podatkowy Galicyi podniósł się więc w stu latach przeszło sześćdziesięciokrotnie. Takiego gwałtownego skoku nie znaleźć w żadnym innym kraju, ale też nie było nigdzie kraju, w którymby skarbowość i administracya tak były zaniedbane jak w Polsce przedrozbiorowej. Korzon przytacza upokarzające porównanie z innymi mocarstwami europejskimi, a ja na podstawie dość szczegółowych badań państw azyatyckich, mogę dodać, że ani w Turcyi, ani w Persyi, ani w Indjach nie można znaleźć przykładu równego zaniedbania. Jeżeli świat mahometański przez tyle wieków, tak znaczny wpływ na historję wywierał, to pomiędzy innymi przyczynami niemało ważyła i ta, że przez wiele wieków górował nad Europą dobrą administracyą i rozwiniętą siłą finansową. Dość przypomnieć, że takie państwo wielkiego Moguła w Indjach przynosiło przez cały wiek XVII. blisko 600 milionów zł. podatku rocznego, to jest wiele razy więcej, aniżeli wszystkie połączone dochody, wszystkich państw chrześcijańskich w owym czasie.

Bezprzykładne i upokarzające zaniedbanie skarbu publicznego i sprawy publicznej w Polsce przedrozbiorowej jest więc tylko miarą równie bezprzykładnego zaślepienia i prywaty, która panowała w ówczesnej kaście uprzywilejowanej, jak i zupełnego braku informacyi o tych wielkich przeobrażeniach, przez jakie wszystkie państwa europejskie od kilku generacyi już przechodziły. Późniejszy rozwój podatkowości na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, najlepiej dowodzi jak łatwymi do wykonania były najśmielsze plany nowatorów ówczesnych. Nie wiele lat minęło, a pod wpływem nahażki kozackiej i wózka egzekutorskiego niemieckiego ten sam kraj płacił o wiele większe kwoty, aniżeli te, które przed katastrofą by były wystarczyły na najzupełniejsze zaopatrzenie skarbu i wojska, którego się patryoci ówczesni domagali.

Jeżeli zawsze jeszcze jest na czasie wracać do tego przedmiotu i coraz to na nowo przypominać błędy, które Ojczyznę do upadku przyprowadziły, to głównie dla tego że te same błędy, może w mniejszym stopniu, zawsze się jeszcze odbijają w naszym społeczeństwie, te same przesady, które nas wtenczas zgubiły zawsze jeszcze pokutują pomiędzy nami. Zaprawdę godne sejmów przedrozbiorowych były rozprawy o budżecie oświaty w Sejmie galicyjskim przed dwoma laty, które się skończyły uszczupleniem tego budżetu i uwolnieniem kraju od ciężaru jednego centa dodatku do podatków, — godne sejmów przedrozbiorowych są postanowienia nie jednej Rady powiatowej, która przenosi przerwę komunikacji najpotrzebniejszych nad nałożenie dodatku do podatków, — godne sejmów przedrozbiorowych uchwały niejednej Rady miejskiej, odraczającej niby z braku środków, wykonanie najkonieczniejszych reform zdrowotnych, przez zaniedbanie których ludność ponosi ubytkiem zdrowia i podniesioną śmiertelnością. dziesięć razy tyle szkody, ileby największe podatki wynosiły. Ta niechęć do zbiorowego ratunku lub też nieumiejętność we wyszukiwaniu środków takiegoż we wszystkich razach, w których osobiste działanie na nic zdać się nie może — to wszystko tylko dalszy ciąg tego zaślepienia, tej prywaty, tego braku informacji, które naszych pradziadów przyprowadziły do sromotnej i bezprzykładnej w dziejach katastrofy, a które nas, w wieku ogólnego odrodzenia i odmłodzenia wszystkich narodów, doprowadzić mogą do rozbicia wszelkiej odrębnej organizacji narodowej.

Tem bardziej warto przypominać te rzeczy, bo jeżeli wszystkie oznaki nie mylą, to Galicya obecnie znajduje się w tym samym okresie przeobrażenia wewnętrznego, przez jakie inne części Polski przeszły już za sejmu czteroletniego. Galicya już nie brała udziału w tem dziele odrodzenia narodowego, które we Wielkopolsce, w Litwie i w Warszawie niezatarte pozostawiło ślady. Brak tego zniszczenia jest jedną z głównych przyczyn niższości do niedawna Galicyi, prawie pod każdym względem. wobec innych części dawnej Polski, jakoteż stosunkowo małych korzyści, które Galicya odniosła ze swojej autonomii dwudziestoletniej. Ale obecnie już i tutaj coraz głośniejsze budzi się przekonanie, że dawny typ społeczeństwa rolniczo-patryarchalnego nie zgadza się z nowożytną cywilizacją, że zachodzi niezbędną potrzeba podniesienia przemysłu, stworzenia stanu średniego, powołania ludu wiejskiego do szerszej działalności obywatelskiej. To przeobrażenie uwydatni się najpierwej na polu ekonomicznym i rozwój ekonomiczny będzie zarazem miarą dokonanego przeobrażenia.

Cyfry nasze odnoszące się do stanu ekonomicznego Galicyi dowodzą, że jeżeli dotychczas pod niejednym względem zbliży-

liśmy się do krajów ucywilizowanych zachodniej Europy, to zbliżenie to było dotychczas bardziej zewnętrzne aniżeli wewnętrzne. Przyswoiliśmy sobie potrzeby i pozory cywilizacji, ale jeszcze nie jej potęgę i twórczość. Pracujemy z nieudolnością barbarzyńców a mamy gusta i potrzeby europejskie. Czujemy potrzebę administracji europejskiej, a zbywa nam na środkach, ażeby tyle łożyć na cele oświaty i robót publicznych ile taka administracja wymaga. Czujemy potrzebę i fabrykatów i wykuintności europejskiej, ale nieumiemy sami ani ich wyrobić w kraju, ani też rozwinąć naszego eksportu we wystarczającej mierze do ich sprowadzania bez uszczerbku dla konsumeyi krajowej. To też mając podatki najłżejsze w Europie nie mamy ich z czego płacić; mając coraz większe potrzeby fabrykatów i wyrobów europejskich, nie mamy ich za co sprowadzać. Ten brak stosunku pomiędzy naszymi potrzebami a naszą umiejętnością i siłą wytwórczą, jest przyczyną trzech zastraszających symptomatów coraz to zwiększającej się anemii ekonomicznej, które rozbierzemy pod trzema tytułami: niedoboru finansowego niedoboru życiowego i niedoboru społecznego w Galicyi.

a) Niedobór finansowy.

Zestawiając wszystkie nasze ciężary finansowe wraz z naszymi środkami do ich pokrycia otrzymujemy następujące zestawienie:

Zwyzka podatków przesyłana gotówką do Wiednia	12 mil. zł.
Czysty zysk kolei galicyjskich, pobierany przez zagranicznych kapitalistów	5 " "
Oprocentowanie indemnizacji galicyjskiej i listów zastawnych galicyjskich, za granicą będących	6 " "
Sprowadzanie obcych fabrykatów i towarów (podług miary r. 1883)	83 " "
Galicya płaci zagranicy co roku	106 mil. zł.
Pokrycie eksportem wynosi (podług r. 1883) . . .	85 " "
Roczny niedobór finansowy gospodarstwa krajowego	21 mil. zł.

Jest to cyfra całkiem inna, jak nasze drobne deficyta w budżecie krajowym i cyfra mająca głębokie znaczenie dla całego naszego gospodarstwa społecznego. Wypada przypomnieć

że rok 1883, do którego się te cyfry odnoszą, był rokiem zwiększonych przywozów z powodu inwestycyi kapitałów obcych na budowę kolei transwersalnej. Inwestycje te musiały wpłynąć przynajmniej kwotą 10 milionów na import tego roku, tak że nasze własne, normalne potrzeby może o 10 milionów mniejby wynosiły, co by też kwotę deficytu gospodarstwa krajowego zmniejszyło z 21 na 10—11 milionów. Jest więc corocznie niedobór około 10 milionów do pokrycia, i pokrywamy go corocznie w jedyny sposób dla nas możliwy, to jest nie z dochodu ale z kapitału, i to z jedynego kapitału u nas się znajdującego: ziemi.

Corocznem następstwem deficytu w gospodarstwie krajowem jest wydziedziczenie się z ziemi, z lasów, lub też przeniesienie w obce ręce tego symbolu ziemi, to jest naszych listów zastawnych.

Były czasy, kiedy sprzedaże ziemi dochodziły do poważnej kwoty. Z ogólnej liczby majątków, podanych w skorowidzu p. Bigo, to jest z 5.355, było w roku 1886 w rękach obcych około 460, czyli $\frac{1}{11}$ część całej naszej większej własności. Ostatniemi laty ta cyfra nie doznała wielkiego powiększenia, bo prawie wszyscy obcy nabywcy majątków galicyjskich źle na tem wyszli. Zawsze jednak jest to rubryka i teraz dosyć ważna i mająca największą doniosłość tam, gdzie Galicya przypiera do zagranicy: w Bielskiem, Żywieckiem i Krakowskiem, gdzie obca własność powoli się konsoliduje i wypiera krajowców. Były czasy, w których odbywały się hurtowne sprzedaże lasów. I to już minęło. Drzewostan, mianowicie dębowy, w pobliżu kolei jest wszędzie ogromnie nadszarpnięty. I teraz jeszcze odbywają się wyprzedaże lasów, ale już nie na skalę dawniejszą.

Natomiast coraz ważniejszym czynnikiem jest inny sposób przeniesienia własności, t. j. w listach zastawnych. Mamy zagranicą wszystkie listy zastawne banku Austro-Węgierskiego, (11 milionów) listy zastawne wiedeńskiej Boden-Credit-Anstalt, (8 milionów) wszystkie listy Banku włościańskiego, (7 milionów) trzy czwarte listów Banku hipotecznego, (około 21 mil.) jedna czwarta listów Banku krajowego (około 4 mil.), znaczne, i to coraz się zwiększające sumy Towarzystwa kredytowego ziemskiego, które jednak dotychczas przeważnie znajdują się w kraju. Również pozbyliśmy się przeszło $\frac{3}{4}$ naszej indemnizacyi i prawie wszystkich akcyi kolejowych.

Im bardziej się wyczerpują inne środki pokrycia niedoboru, im mniej ziemi, im mniej lasów sprzedajemy, — tem bardziej cyfra sprzedaży listów hipotecznych za granicą będzie odpowiadała ogólnemu niedoborowi gospodarstwa krajowego. Jest to nawet cyfra dosyć łatwa do skonstatowania, bo wystarcza, ażeby

odpowiednie instytucje tylko notowały stosunek kuponów płatnych w kraju i zagranicą. Mielibyśmy w ten sposób dokładną statystykę postępującego wywłaszczenia kraju. Zależy to zresztą od wielu okoliczności. W latach znacznych inwestycyi obcych nasz niedobór będzie pozornie większy. Przy wielkich nadzwyczajnych wydatkach wojskowych w Galicyi na fortyfikacye, baraki, zwiększony komplet pułków, niedobór się odrazu zmniejsza, bo zmniejsza się, albo nawet całkowicie odpada chwilowo nasz największy ciężar, to jest przesyłka zwyżki podatkowej do Wiednia. O ile jednak mogą ocenić stosunki ostatnich kilkunastu lat, to wywłaszczenie, t. j. pozbywanie się kapitałów, lasów, ziemi lub symbolu ziemi, t. j. listów zastawnych postępuje w normalnych czasach w stosunku 6 do 10 milionów rocznie.

b) Niedobór życiowy.

Widzieliśmy już że produkeya krajowa w ogóle nie wystarcza do odpowiedniego żywienia tak licznej ludności jak galicyjska. Ponieważ ta ludność ma pewne ciężary konieczne do poniesienia, jakoto podatki i długi i pewne potrzeby nieodzowne do zaspokojenia, jakoto fabrykaty i przedmioty zbytku, trunki, i tytoń, — to ilość pożywienia przypadająca na głowę, jeszcze się bardziej uszczupla tak że zwyczajne pożywienie większej części ludności galicyjskiej, gorszem jest od pożywienia nędzarzy angielskich w domach przytułku dla ubogich. Zauważyliśmy już, że to wszystko odbija się na cyfrach śmiertelności, że skutkiem epidemii i chorób, przeciętna długość życia w Galicyi wynosi tylko 27 lat, podczas gdy w Anglii 41 lat, i że wycieńczenie rasy okazuje się oprócz tego w statystykach niezdolnych do służby wojskowej, których ilość w stosunku do ludności, jest daleko większą w Galicyi, aniżeli w innych krajach koronnych.

Wszystkie te objawy dają się odnieść do tego samego źródła, do wycieńczenia skutkiem niedostatecznego żywienia. Tłómaczymy śmiertelność Galicyjską panowaniem rozmaitych chorób i epidemii, mamy statystyki dokładne z nazwiskami greckimi i łacińskimi tych chorób, ale jednej nazwy zrozumiałej, pospolitej, ale strasznej nie znajdujemy w nich to jest rubryki: śmierci głodowej. Niema jednak najmniejszej wątpliwości że jeżeli słaba oporność przeciwko epidemiom i chorobom jest rezultatem wycieńczenia fizycznego, a to wycieńczenie pochodzi z braku pokarmu, to przecież i pierwotną przyczyną śmierci nie jest epidemia o greckiej nazwie, ale ten brak pożywienia t. j. głód, — innemi słowy, że to nie śmierć na epidemię ale śmierć głodowa.

Do tej samej konkluzyi doprowadzają wykazy statystyczne śmiertelności od roku 1860.

rok	narodziny	śmierci	rok	narodziny	śmierci
1860	227.299	147.400	1873	250.327	309.019
1861	212.099	161.998	1874	252.820	207.618
1862	227.166	166.165	1875	266.265	197.469
1863	245.128	175.305	1876	262.617	192.380
1864	260.666	158.365	1877	263.216	192.226
1865	225.902	176.913	1878	265.644	194.980
1866	220.460	218.446	1879	278.456	203.817
1867	232.804	166.707	1880	257.600	206.227
1868	232.923	164.954	1881	262.938	209.651
1869	258.568	174.792	1882	285.879	217.011
1870	257.714	178.962	1883	276.015	207.309
1871	247.957	185.627	1884	277.030	196.432
1872	247.218	211.750	1885	268.254	210.000

Cyfry te pokazują powolny przybytek narodzin, a daleko prędsze zwiększanie się ilości śmierci. Biorąc przeciętną pierwszych i ostatnich pięciu lat, otrzymujemy następujące cyfry:

	przeciętna ludność:	przeciętna narodzin:	na 1000:	przeciętna śmierci:	na 1000:
1860—64	4.939 118	234 489	47.4	161 847	32.8
1881 - 85	6.128 725	274 023	44.7	208 081	34.0
Przyrost ludności	1.189 607	39 534		46 234	
czyli	24%	17%		29%	

W 21 latach ludność powiększyła się o 24%, narodziny o 17% a śmierci o 29%. Stosunek narodzin do 1.000 ludności zmienił się z 47.4 na 44.7, a pomimo tego stosunek śmiertelności zwiększył się z 32.8 na 34 do 1.000 ludności, podczas gdy przy zmniejszonej stosunkowo cyfrze narodzin, śmiertelność powinna się była zmniejszyć, albowiem śmiertelność dzieci zawsze największą odgrywa rolę w cyfrze ogólnej śmiertelności. Jakżeż wytłumaczyć to powiększenie się śmiertelności przy równoczesnem zmniejszeniu liczby narodzin. Przecież ogólne stosunki zdrowotne, jakkolwiek opłakane, polepszyły się w tym czasie, liczba lekarzy i szpitalów powiększyła się, a pomimo tego stan zdrowotny jest gorszym. Tylko wytłumaczenie ekonomiczne rozwiązuje zagadkę. Ludność się powiększyła a środki zarobkowania nie powiększyły się w równej mierze. Pożywienie, już pierwiej niewystarczające, tem mniej mogło wystarczyć na zwiększoną liczbę. O ile trochę zwiększony obszar roli pod uprawę nie przysporzył pożywienia, o ile przeciętna pożywienia już i tak nędzna, nie uszczupliła się dla wszystkich, o tyle nie stało pożywienia dla nowych gęb, nie było dla nich nakrycia zastawionego przy uczcie świata, i lekarze zapisaują nową śmierć na epidemii.

Porównanie Galicyi z Kongresówką najlepiej dowodzi, że nadmierna śmiertelność w Galicyi jest spowodowana wyłącznie brakiem pożywienia, lub co wychodzi na to samo, brakiem zarobku dla zwiększającej się ludności. Są to przecie dwa kraje z ludnością zupełnie podobną, ta sama rasa, ta sama organizacja społeczna, — mniej więcej ten sam klimat. Różnica polega głównie w tem, że w Kongresówce rozwinął się ogromny przemysł, dostarczający zarobku dla mnożącej się ludności, podczas kiedy u nas cały przemysł, w wyżywieniu się ludności zaledwie na wzmiankę zasługuje.

Otóż w roku 1860 ludność Kongresówki była prawie taka sama jak ludność Galicyi, cyfra narodzin wynosiła 234.000 t. j. ta sama cyfra jak w Galicyi w przecięciu pięciolecia 1860—4. Zobaczmyż jak się Kongresówka dzisiaj porównywa z Galicyą:

	1860	1887
Kongresówka	4,840.466	8,000.000
Galicya	4,835.919	6,400.000

Otóż wychodząc z tą samą cyfrą ludności i narodzin w r. 1860, Kongresówka ma obecnie o 1,600.000 ludności więcej, aniżeli Galicya. Zkad się ta zwyżka wzięła? Liczba przychodniów i kolonistów z Niemiec i Prus, robotnicy obcy, sprowadzeni do nowych fabryk, wynoszą zaledwie 100.000. Półtora miliona reprezentuje więc cyfrę, o którą naturalny przyrost ludności w Kongresówce wyższym był od przyrostu w Galicyi. O tyle więcej zaoszczędzono z tej samej cyfry narodzin, o tyle mniej umarło tam w tych 27 latach. Któż może niedostrzedz związku tych cyfr z pożywieniem o 40% obfitszem w Kongresówce, z zapewnionym zarobkiem, z wytwórczością przeciętną całej ludności dwa razy tak wielką jak w Galicyi. Jeżeli więc u nas, z ludnością tej samej rasy, pierwotnie równie liczną, z tą samą pierwotnie cyfrą narodzin, w tych 27 latach umarło o półtora miliona więcej — czyż trzeba szukać wytłumaczenia w epidemiach a nie w braku udowodnionym pożywienia, w braku zarobku i niesłychanie mało rozwiniętej produkcji. To są tylko inne słowa na nędzę, na głód, na śmierć głodową. Z nędzy więc zginęło u nas w 27 latach 1,500.000 ludności, któraby się była zachowała, gdybyśmy u nas mieli tyle zarobku, ile go ma ludność z tamtej strony granicy. Robi to rocznie 55.000 ludności. Jeżeli więc chcemy wiedzieć, ile nas kosztuje nasza niemoc ekonomiczna w życiach ludzkich, to mamy na to dokładną odpowiedź t. j. śmierć głodową przynajmniej 50.000 ludzi rocznie. Ile zaś w nadwątlonem zdrowiu i osłabionych siłach reszty ludności, ile w wycieńczeniu i skarlłowaceni rasy w ogóle, tego rachunku, jeszcze ważniejszego od niepotrzebnej śmierci 50.000 ludzi rocznie, nikt nie jest w stanie zrobić.

c) Niedobór społeczny.

Ale najniebezpieczniejszem następstwem anemii ekonomicznej naszego kraju, jest martwość całej naszej organizacji społecznej. Nieświadomość celu, bezradność i bezwładność, coraz to szersze ogarniają koła.

Siła społeczna kraju polega w zastępie wykształconych i niezależnych obywateli. Im ten zastęp jest liczniejszy i różnorodniejszy, im bardziej obejmuje ludzi najrozmaitszych stanów i zawodów, tem więcej siły, energii i inicjatywy posiada całe społeczeństwo. Ponieważ w tem stadium pracy ograniczam się przeważnie do objawów natury ekonomicznej, to pomijam wpływ prądów politycznych i literackich i ograniczam się do skreślenia wpływu, który niezależność majątkowa wywiera na siły społeczne kraju. Także muszę się zastrzedz co do określenia tej stopy majątkowej, od której się zaczyna niezależność ekonomiczna. Niezależność ta polega na stosunku środków do potrzeb. Otóż widzieliśmy, że co do potrzeb staliśmy się Europejczykami. Mamy już potrzeby europejskie, tylko nie umiemy jeszcze odszukać tych samych środków, jakimi inne ludy ucywilizowane pokrywają swoje potrzeby. Dla tego też nasze potrzeby, jak wykazane w naszym imporcie, chociaż stosunkowo do innych ludów skromne i małe, są ogromne w stosunku do naszych środków. Sam import z zagranicy odpowiada czwartej części całej naszej produkcji. Ponieważ ekonomicznie żyjemy w epoce czystego naśladownictwa, czyli prawdę mówiąc małpiarstwa stosunków zagranicznych, wytworzonych na zupełnie innej podstawie ekonomicznej, — to też i co do oznaczenia, gdzie się zaczyna niezależność majątkowa, nie mamy naszej własnej miary, odpowiedniej do naszych środków mizernych, ale przyjęliśmy skalę potrzeb cudzą, o wiele przekraczającą nasze środki. Otóż koniecznem następstwem przyjęcia skali europejskiej potrzeb w kraju zpauperyzowanym, jest niesłychane ograniczenie liczby ludzi, których można nazwać majątkowo niezależnymi, to jest, których środki są większe od ich potrzeb.

W ten sposób niemoc ekonomiczna pociąga też za sobą niemoc polityczną. Tylko trzeba sobie wyobrazić wiele sił społecznych wymaga samorząd krajowy. Mamy 150 posłów sejmowych, z jakich 2.000 członków Rad powiatowych, kilka tysięcy rajców miejskich. Proszę do tego dodać sędziów przysięgłych, wójtów i rajców gminnych, stowarzyszenia rozmaite, towarzystwa zaliczkowe, rady szkolne i t. d., a dopiero zobaczy się, wiele to tysięcy obywateli potrzeba na same władze wykonawcze. A gdzie te zastępy światłych i niezależnych obywateli, którzy powinni oprócz tego stać po za wybranymi i tworzyć zdrową opinię krajową i jeszcze funduszami i pracą przyczyniać się do uzupełnienia organizacji społecznej i politycznej.

Otóż pod każdym względem pokaże się niedobór. Tak samo jak bilans finansowy kraju kończy się niedoborem 6—10 milionów rocznie, czyli wywłaszczeniem z ziemi do wysokości tej kwoty — jak bilans życiowy kończy się niedoborem tj. śmiercią głodową 50.000 ludzi rocznie, — tak bilans społeczny kończy się jeszcze gorszym niedoborem, bo tak wielkim brakiem światłych i niezależnych obywateli, że cały nasz samorząd staje się mało co lepszym od komedyi kosztownej a bezskutecznej.

Najsmutniej się obraz naszej społeczności przedstawia, jeżeli zważymy na rozdział całej ludności na ludność produktywną, t. j. przyczyniającą się do wytworzenia bogactwa krajowego, i na nieproduktywną, t. j. przyczyniającą się tylko do konsumpcji a nie do wytworzenia bogactwa. Do pierwszych należą rolnicy i przemysłowcy, czy to fabrykanci czy rękodzielnicy, a w dalszym szeregu kupcy i wszystkie zawody handlowe. Oni tworzą podstawy społeczeństwa, są jego karmicielami. Oni jedynie żyją z walki z przyrodą i czerpią z niej owoc swej pracy. Wszyscy inni żyją już nie z przyrody ale z ludzi, z usług oddanych producentom. Urzędnik, ksiądz, lekarz, adwokat, żołnierz, sam nie wytwarza bogactwa krajowego, chociaż z niego czerpie, a to na podstawie jakiejś rzeczywistej, lub mniemanej usługi, oddanej społeczeństwu.

Otóż tak samo jak główną cechą świata starożytnego i średniowiecznego było upośledzenie pracy użytecznej i produktywnej, tak samo cechą świata nowożytnego jest przewaga tej pracy. To też w społeczeństwach starożytnych i średniowiecznych sztuka nad sztukami było ujarzmienie ludzi i eksploatacja ludzi, w społeczeństwie nowożytnym zaś ujarzmienie zaś natury i eksploatacja bogactw naturalnych. W społeczeństwach też starożytnych lub średniowiecznych rej wodziły klasy nieproduktywne kasty rycerskie lub hierarchie kościelne. W społeczeństwach zaś nowożytnych przewaga i kierunek społeczny leży w rękach rolników, przemysłowców i kupców, jednym słowem w rękach klas produktywnych, w rękach tych, którzy ciało społeczne sokami żywotnymi zasilają. Klasy zaś nieproduktywne: wojsko, urzędnicy i inni, mają zakres ściśle ograniczony wola, środkami i organizacją społeczeństwa. Im bardziej społeczeństwo przybrało cechę nowożytną, tem przewaga klas produktywnych jest większą, tem bardziej też te klasy górują nad innymi nie tylko majątkiem, ale i wykształceniem i duchem obywatelskim. Tak jest w Ameryce i w Anglii, do tego zmierzają stosunki francuskie, to się przygotowuje, lubo jeszcze nie jest w Niemczech.

Otóż zapatrując się z tego punktu widzenia na nasze społeczeństwo, to widzimy, że w ogólnej biedzie, nasze warstwy nieproduktywne, chociaż mniej obfitujące w środki jak odpowiednie warstwy zagranicą, — jeszcze się przedstawiają jako tako

pokaźnie, a natomiast nasze warstwy produktywne, nasi rolnicy, rękodzielnicy i przemysłowcy, wyglądają jakby jakimś paralizem tknięci w obec podobnych warstw w innych społeczeństwach. To też odwrotnie od stanu zdrowych społeczeństw, przewaga majątkowa i umysłowa przechodzi u nas coraz bardziej do klas nieproduktywnych.

Przypatrzmy się bliżej rozmaitym warstwom społecznym w naszym kraju.

Porównajmy stan najliczniejszej warstwy, to jest naszego ludu wiejskiego z odpowiednią warstwą na Węgrzech lub w Czechach. Jedną z podstaw życia politycznego na Węgrzech, jest warstwa zamożnych gospodarzy, posiadających od 40 do 50 morgów własnego gruntu. W samych Węgrzech, bez Krocacyi jest takich gospodarzy 120.000. W ich rękach jest blisko jedna trzecia część wszystkich posiadłości włościańskich, a blisko jedna piąta część całej własności ziemskiej, w rękach prywatnych się znajdującej. Razem z drobną szlachtą (15.000), posiadającą mniej więcej podobny obszar kraju, stanowią oni podstawę życia komitatowego we Węgrzech, istnych sejmików, w których do naszych czasów przechowała się tradycja życia politycznego dawnych Węgiei, i które są dla całego ludu szkołą życia obywatelskiego i obowiązków publicznych. Tych 120.000 gospodarzy przoduje całej ludności wiejskiej i z pewnością wywiera większy wpływ od reszty 2,000.000 drobnych chłopów. Stan wykształcenia we Węgrzech jest w ogóle o wiele lepszy niż u nas, a mianowicie w tej warstwie łatwo już napotkać gospodarzy, którzy skończyli studia gimnazyalne lub nawet prawnicze.

Istnienie to, takiej warstwy średniej gospodarzy wiejskich umożliwiło we Węgrzech zadziwiająco łatwe przejście z gminowładztwa szlacheckiego, podobnego do dawnej Polski, do rządów ludowych, opartych na całym narodzie.

Nie posiadam odpowiednich cyfr statystycznych co do Czech, ale wiadomo, że zamożni i wykształceni chłopci czescy tworzą samą rdzeń nieprzebitej falangi czeskiej. Chłopci to tworzą towarzystwa zaliczkowe, cukrownie akcyjne, chłopci prenumerują gazety, kupują książki, przyczyniają się do składek na „Maticę czeską“, na budowę teatru narodowego. Jeszcze częściej jak we Węgrzech spotyka się tu chłopca, który skończył średnie szkoły a przecie zostaje przy roli, nie pcha się do urzędu, bo mu rola lepszy przynosi dochód od mizernej pensyi urzędniczej. Prawda że wykształcenie gimnazyalne może wprost nie wywiera wielkiego wpływu ekonomicznego, ale z pewnością przynosi ogromny wpływ moralny. Studya humanitarne mają to do siebie, że wyrabiają poczucie godności ludzkiej i równości obywatelskiej. To też ani u Węgrów ani u Czechów nie widzimy u ludności

wiejskiej tej wstętej uniżoności, która u nas się jeszcze przechowuje jako smutna pamiątka, smutnej przeszłości.

Gdzież mamy u nas odpowiednią warstwę ludności wiejskiej? Pomijam już stan wykształcenia, u nas o tyle gorszy, już nie tylko od Czechów ale i od Węgrów, gdyż my tylko mamy 19%₀ ludności umiejącej czytać i pisać, a Węgrzy 52%₀. Ale gdzież jest u nas nawet majątkowa podstawa do wyrobienia podobnego stanu. Węgierska klasa gospodarzy wiejskich uprawiających od 30 do 200 morgów gruntu, odpowiada mniej więcej (według klasyfikacyi prof. Pilata¹⁾ w ostatnim wykazie) naszej klasie gospodarzy wiejskich, mających wyżej 100 zł. dochodu katastralnego. Otóż z 249 gmin objętych wykazami, było tylko 75 gmin, w których się tacy gospodarze znajdowali, a gdyby można z tych częściowych wykazów umiarkować na całą Galicyę, toby ich w całym kraju nie było więcej jak około 7.000, z własnością około 330.000 morgów, jest to zaledwie $\frac{1}{20}$ część własności włościańskiej, a $\frac{1}{35}$ całej własności prywatnej. Liczba ta podzielona na przeszło 6.000 gmin już weale nie przedstawia warstwy wpływowej — tylko jednostki odosobnione bez wpływu zbiorowego. To też podczas kiedy we Węgrzech ta warstwa stała się główną podstawą życia politycznego, i od razu zasimilowała się z dawnem gminowładztwem szlacheckiem, to u nas nietylko jej wpływu zupełnie zabrakło, ale przeciwnie, liczne zaścianki szlacheckie, niegdyś uczestniczące w życiu publicznem zupełnie zchłopiały i do równie biernej sprowadzone zostały roli, jak zwyczajne osady wiejskie.

Tak, że podczas kiedy we Węgrzech życie publiczne szerzą zyskało podstawę, u nas przeciwnie ta podstawa zawsze wędla, jeszcze się bardziej skurczyła. Nie przeczę, że i u nas, mianowicie w zachodnich powiatach daje się już dostrzedz pewne świtanie wykształcenia i niezależności pomiędzy ludnością wiejską, ale brak podstawy ekonomicznej, ogólna nędza w puch rozbitej własności włościańskiej, robi u nas zadanie uobywatelenia ludności wiejskiej o wiele trudniejszym, aniżeli było na Węgrzech lub w Czechach. O ile lepiej trzeba będzie u nas gospodarować, ażeby na mniejszym obszarze stworzyć równą podstawę niezależności majątkowej jak ta, którą mają zamożni chłopcy węgierscy lub czescy, to jest, o ile nasi gospodarze powinni być lepiej wykształceni, ażeby zrównoważyć wpływ obszerniejszego gruntu w rękach czeskich i węgierskich rolników.

Tak samo jak u nas nie ma warstwy zamożnych i wykształconych chłopów, tak samo nie ma znowu innej klasy, która w innych krajach, jeszcze w wyższym stopniu zastępuje

¹⁾ Tablica statystyczna wykazująca podział własności ziemskiej włościańskiej w 249 gminach. „Wiadomości statystyczne z r. 1887“

taką warstwę: mówię o dzierżawcach. W Anglii cały ustrój powiatowy oparty jest na drobnych dzierżawcach. Osią wpływu politycznego w hrabstwach angielskich są zamożni dzierżawcy, uprawiający więcej niż 35 morgów gruntu, których jest około 350.000. I tu nie trzeba się powodować samą nazwą. Dzierżawca angielski przy równym obszarze więcej potrzebuje kapitału i daleko więcej ma dochodu, aniżeli gdzie indziej właściciel. Pan James Caird, najlepszy znawca stosunków rolniczych angielskich, ocenia kapitał dzierżawców angielskich w inwentarzu żywym i martwym na 140 zł. na morg, a ich czysty dochód po opłaceniu 24 zł. czynszu dzierżawnego, wynosi według zgłoszeń do podatku dochodowego 13 zł. od morga, i to oprócz zarobku własnej pracy. System dzierżawy jest naturalnem następstwem wysokiej ceny ziemi w Anglii. Przy przeciętnej cenie 725 zł. za morg, dzierżawca mający 7.000 zł. kapitału może wydzierżawić fermę 50-cio morgową, a na własność mógłby zakupić i zagospodarować tylko obszar 8-mio morgowy (licząc po 865 zł. za morg, tj. 725 zł. na zakupno gruntu, a 140 zł. na inwentarz), a więc za mały na racjonalne gospodarstwo. Nie wydarza się też, żeby fermer angielski korzystał ze sposobności zakupu gruntu, bo wydzierżawiając więcej zarobi. Podczas kiedy własność przynosi 3°/_o, to liczą, że fermer od swego kapitału odbiera conajmniej 9°/_o. U nich znaleźć można najlepsze rasy bydła, najlepsze owce, najlepsze pługi, najlepsze narzędzia. Oni to w Anglii zawiadują sprawami gminnymi, wykonują w Anglii tak ważną i kosztowną opiekę nad ubogimi, prowadzą administrację drogową i sanitarną, tworzą ławy sędziów przysięgłych i milicję konną. U nas do znacznej części tych funkcji nie mając wykształconej klasy wiejskiej, którejby je można poruczyć, już trzeba się uciekać do nielicznych, już i tak przeciążonych szeregów inteligencji.

Nie posiadając ani klasy zamożnych i wykształconych chłopów jak na Węgrzech i w Czechach, ani zamożnych dzierżawców jak w Anglii — brak nam dotychczas tej niezbędnej podstawy do samorządu, bez której nie trwałego stworzyć nie można.

Przypatrmy się teraz jedynej warstwie rolniczej, która u nas mogłaby dostarczyć obywateli światłych i niezależnych, to jest warstwie właścicieli większych. Otóż nigdzie oplakany stan ekonomiczny nie odbija się bardziej jak właśnie w tej klasie. Co uderza nasamprzód, to nader szczupła liczba. W kraju przeszło sześciomilionowym jak Galicya, właściciele tabularnych jest tylko 1.930. Pomiedzy tymi obcych i żydów około 380, pozostaje autochtonów 1.550. Półtora tysiąca głów na kraj sześciomilionowy. Przypuściwszy nawet, że wszyscy należą do rzędu światłych i niezależnych obywateli, to jeszcze za nieliczną garstką, ażeby na niej oprzeć jakikolwiek system polityczny i

wytworzyć samorząd nowożytny. Dziwna rzecz. Polska była niegdyś szlachecką Rzeczpospolitą, lud szlachecki stanowił przeszło 8°/_o całej ludności. Te same województwa, które teraz tworzą Galicyę, niegdyś wyprowadzały w pole potężne armie, złożone z samej szlachty. Przecież znaczna część wojska szlacheckiego, z którym Sobieski wyruszył pod Wiedeń, pochodziła właśnie z tych stron. Od tego czasu ludność się pomnożyła więcej jak w trójnasób. A niechby teraz kto próbował rozciąć wici i powołać pospolite ruszenie, cóżby mógł zebrać. Szlachty osiadłej na roli wszystkiego półtora tysiąca. Ale licząc nawet całą drobną szlachtę i szlachtę wydziedziczoną, w urzędach i w służbie prywatnej, to się jeszcze nie doliczy 10.000 rodzin, to jest mniej niż 1°/_o ludności, podczas kiedy w Polsce z 18-go wieku było jej przeszło 8°/_o, a więc stosunkowo dziesięć razy tyle. To tylko niedobitki stanu, który kiedyś z jakimś pozorem słuszności mógł się nazywać narodem, a który teraz tylko nieliczną garstkę stanowi.

Conajdziwniejsza niema części dawnej Polski, w którejby się tak mało szlachty dochoowało jak właśnie w Galicyi. A przecież w innych częściach były ciągłe powstania, były konfiskaty, był Sybir, co wszystko pochłonęło krocie tysięcy ofiar stanu szlacheckiego. Ale w innych częściach ta szlachta walcząca i ginąca przeszła przez chrzest 3 maja, — od czasów Kościuszki, Kilińskiego i Głowackiego znaczna jej część zbratała się z ludem i mieszczaństwem, stworzyła naszą literaturę patriotyczną i pierwiastek szlachecki potężnie zasilił nowo powstały stan średni, — przez szlachtę głównie przyswoiły się w narodzie wszystkie te myśli nowożytne, które zespolone z dawną tradycją stanowią cechę Polski odrodzonej, i które na nowo odzyskały naszemu narodowi utracone prawo obywatelstwa w gronie żyjących narodów europejskich. W Galicyi zaś najdłużej zachował się typ szlachty przedzoborowej — przedpotopowej. Nowe myśli i nowy duch, który odrodził całą Polskę przy końcu XVIII. wieku, tutaj przenikał tylko z wolna i stopniowo, i obecnie jeszcze szlachecki sejm czteroletni mógłby być wzorem w niejednej rzeczy dla galicyjskiej współbraci. Otóż tak samo jak przedpotopowe mamuty i mastodonty wyginęły, bo się nie potrafiły zastosować do zmienionych warunków życia w późniejszych okresach świata, jak czerwoni Indianie wyginęli pod tchem cywilizacji, tak zdaje się i w Galicyi przedpotopowa szlachta musiała wyginać bez powstań, bez konfiskat, bez Sybiru, tylko pod jedynym wpływem zmienionych warunków życia, do których się nie umiała zastosować. Wyginęła jako anachronizm, tak jak jeszcze ginie przed naszymi oczyma i ustępuje się nowemu obywatelstwu żydowskiemu, które od dwudziestu lat zagarnęło tak znaczną część kraju. O ile od r. 1830 i 1863 zaszczerpił się tutaj ruch patriotyczny, to pomimo ciężkich ofiar, których się stał powodem, był

on pierwiastkiem życia, bo pierwiastkiem ruchu umysłowego i inicjatywy społecznej.

I do tego smutnego rezultatu znowu się przyczyniają wiele stosunki ekonomiczne. Przy lepszych warunkach ekonomicznych niewątpliwie ta sama szlachta by okazywała daleko więcej inicjatywy i ducha publicznego aniżeli teraz przy najlepszej chęci może okazywać. Weźmy całą własność tabularną w kraju, to dochód katastrofalny, który się rozdziela (w okrągłych liczbach) na mniej więcej 2.000 właścicieli, wynosi tylko około $7\frac{1}{2}$ miliona zł. Dochód rzeczywisty jest o wiele większy. Profesor Roehenek obliczył go przed kilku laty na 18 milionów rocznie, a zważając na niżenie cen, to pomimo znacznych postępów w rolnictwie, można tę cyfrę i na teraz przyjąć, bo zgadza się ona dosyć z informacjami zaczerpniętymi z innych źródeł. Ale same długi hipoteczne oprócz wekslowych i osobistych już w r. 1884 wynosiły 180.000.000 z roczną opłatą blisko 11 milionów. Dodając do tego podatek gruntowy, który wraz z dodatkami co najmniej dochodzi $2\frac{1}{4}$ miliona, to pozostaje po strąceniu tych ciężarów co najwyżej 5 milionów zł., to jest na całe obywatelstwo galicyjskie tyle ile wynosi dochód niejednego magnata angielskiego.

Wprawdzie klasa obywatelska ma faktycznie znaczniejsze dochody. Trzeba zaznaczyć, że znaczna część długów tabularnych nie przedstawia faktycznych, długów, ale raczej działy majątkowe, niedopłacone ceny kupna, posagi, części spadkowe. Trzeba pamiętać, że może kilkadziesiąt milionów listów hipotecznych lub obligacji indemnizacyjnych także się znajduje w tych samych rękach, jako sumy posagowe, fundusze małoletnich lub inwestycje. Ale licząc to wszystko już najsuciej — to jeszcze czysty dochód obywatelstwa galicyjskiego nie osiągnie 10 milionów rocznie. Zaiste mało, — mikroskopijnie mało na warstwę najzamożniejszą kraju sześciomilionowego. Odliczając znaczną część na kilkanaście fortun magnackich, cóż może pozostać na przeciętny dochód reszty obywatelstwa. Zaledwie 3—4000 zł. na rodzinę.

Niema lepszego sposobu do uwydatnienia nędzy właściciela ziemskiego w kraju rolniczym, a jego zamożności w kraju przemysłowym, jak przeciwstawienie cyfr galicyjskich do cyfr angielskich. Używam do tego dzieła pana James Caird „Our landed interest“, i zwracam uwagę na ogromną przestrzeń nieużytków, bagien, moczarów i gór, mianowicie w Szkocji i Irlandyi. Tak że z całego obszaru 53 milionów morgów, zaliczają w Anglii do ziemi urodzajnej tylko 35 milionów morgów, z których mniej więcej połowa obrócona jest na pastwiska, $\frac{1}{4}$ pod zbożem, $\frac{1}{8}$ pod burakami, kartoflami i podobnemi plonami, a $\frac{1}{8}$ użyta jest na koniczynę, trawy i sztuczne łąki. Z 13 milionów ziemi urodzajnej w Galicyi przeszło $\frac{1}{4}$ część jest pod lasem, co obniża przeciętny dochód własności większej, przeważnie z lasów zło-

zonej, prawie połowa jest pod pługiem a blisko $\frac{1}{4}$ stanowią łąki i pastwiska. Oto cyfry angielskie:

	zł.	na morg zł.
Ogół ziemi urodzajnej 35 milionów morgów		
suma wartości ziemi	17.500 milionów	500
wartość budynków, dróg, rowów, płotów i drenów	7.875	225
Suma własności nieruchomości w rękach właścicieli	25.375 milionów	725
wartość inwentarza żywego i martwego w rękach dzierżawców	5.000	140
suma kapitałów w gospodarstwie	30.375 milionów	865
dochód brutto z ziemi	3.260	93
czysty dochód dla właścicieli	840	24
czysty dochód dzierżawców	450	13
całkowity czysty dochód z ziemi	1.290	37

Patrząc na cyfry angielskie to w głowie się zawraca. Z przestrzeni niespełna trzy razy większej jak galicyjska ciągną sami właściciele 840 milionów zł. dochodu, a oprócz tego dzierżawcy 450 milionów, razem 1290 milionów, czyli 37 zł. od morga. Czysty dochód zaś galicyjski z trzeciej części tej przestrzeni co w Anglii wynosi na podstawie oszacowania katastralnego $24\frac{1}{2}$ miliona, a nawet powiększając go w takim samym stosunku, w jakim profesor Bochenek powiększył dochód własności tabularnej, to zaledwie dojdziemy do cyfry 60 milionów zł. to jest 4 zł. 60 ct. od morga. Dochód brutto z 13 milionów morgów całej przestrzeni urodzajnej galicyjskiej wynosi trochę więcej niż 300 milionów zł., czyli 23 zł. od morga a więc zaledwie czwartą część dochodu brutto angielskiego, wynoszącego 93 zł. od morga. Największa więc różnica zachodzi w dochodzie czystym, który w Anglii wynosi 37 zł. od morga, t. j. ośm razy tyle co u nas. Pochodzi to ztąd, że podczas gdy w Anglii kosztą uprawy wynoszą tylko $60\frac{0}{100}$ wartości całej produkcyi, to u nas trzeba wydać $80\frac{0}{100}$ na ten cel. Przeciętny dochód naszej większej własności przedstawia się jeszcze gorzej. Wprawdzie właściciel tabularny lepiej gospodaruje od chłopca i więcej wyciąga pożytku z ziemi uprawnej, ale zato tak znaczna część obszarów dworskich odpada na lasy, że przeciętny dochód większego właściciela galicyjskiego nie wynosi więcej jak $3\frac{1}{4}$ zł. od morga, t. j. zaledwie $\frac{1}{11}$ część przychodu morgowego w Anglii.

Tabliczka powyższa pokazuje też bardzo wyraźnie przyczynę znakomitych rezultatów gospodarstwa w Anglii. Rolnik angielski pracuje ogromnym kapitałem, wynoszącym przeszło 30 tysięcy milionów na całą Anglię, to jest 865 zł. na morg. Pomijam już ogromną wartość ziemi 500 zł. od morga, na co wpły-

wają okoliczności wyjątkowe, o których wytworzenie my się ani kusić nie możemy. Zwracam tylko uwagę na to, co stopniowo i u nas by można wytworzyć. Otóż same budynki i melioracje gospodarskie wynoszą w całej Anglii blisko 8 000 milionów czyli 225 zł. na morg, a sama wartość inwentarza gospodarskiego wynosi 5 tysięcy milionów czyli 140 na morg, razem 365 zł. na morg.

Nie za darmo Anglia wydaje takie plony. Jeżeli właściciel pobiera 24 zł. czystego dochodu od morga, to dla tego że on sam lub jego poprzednicy wyłożyli w samych budynkach i melioracjach 225 zł. od morga. Jeżeli dzierżawca oprócz tego zarabia 13 zł. od morga, to dla tego, że inwentarz jego wart 140 zł. od morga. Jeżeli więc Anglia przynosi obecnie takie dochody, to tylko dla tego że wiele milionów wydało się na dobre zagospodarowanie kraju.

Chcąc stworzyć równie doskonały warsztat gospodarski u nas, chcąc i u nas wytworzyć równie obfite źródła dochodu, chcąc zagospodarować się po angielsku, to i u nas wypadnie dołożyć do wartości ziemi jeszcze 365 zł. od morga w budynkach, melioracjach i inwentarzu, — to jest wypadnie, odliczając wszystko co już mamy, powiększyć kapitał zatrudniony w rolnictwie galicyjskiem blisko o cztery tysiące milionów złr.

Zaprawdę kwestye ekonomiczne sześciomilionowego kraju nie dadzą się krajczarami ani pięknymi słówkami załatwić. Nie krajczarów, nie guldenów, nie milionów nawet potrzeba, ażeby dogonić kraje ucivilizowane, ale dopiero setki i tysiące milionów na to wystarczyć mogą.

Przedewszystkiem zaś trzeba sobie zdać sprawę z celu, do którego się zmierza i ująć w pewne określone cyfry zadanie, które się ma przed sobą. Zadanie może być trudnem, ale staje się wręcz niemożliwem, jeżeli się idzie na oślep, nie zdając sobie sprawy z ogromu pracy potrzebnej do pomyślnego załatwienia. Kto się podobnemi cyframi przestrasza, niech pamięta, że siły uśpione w ludzie sześciomilionowym są również olbrzymie, że zresztą z przemysłów wszelkiego rodzaju, przemysł rolniczy jest najtrudniejszym i najkosztowniejszym i zawsze się najpóźniej rozwija. Prędzej i taniej można stworzyć najzupełniejszą sięć komunikacyjną, przemysł fabryczny odpowiadający potrzebom kraju, aniżeli racjonalne i intenzywne gospodarstwo wiejskie. To jest szczytem i zakończeniem długiego szeregu usiłowań, do którego wszystkie inne są tylko niezbędnem przygotowaniem. W tej Anglii już tak zagospodarowanej, że nam się przedstawia jako ideał niedościgniony, można usłyszeć lorda Derby, który powiada, że zaledwie $\frac{1}{3}$ część gruntów wymagających drenowania, została już w ten sposób ameliorowaną, ten sam p. Caird, na którego się już tylokrotnie powoływałem, wyraża przekonanie,

że daleko więcej pozostaje jeszcze do zrobienia, niż wszystko to co się już zrobiło. W całej Anglii ciągle się spotyka zdania, że należy z gruntu zmienić całe prawodawstwo rolnicze, ażeby umożliwić jeszcze większe zastosowanie kapitału do gospodarstwa aniżeli dotychczas na ten cel użyto. Mając już 365 zł. kapitału na morg, jeden tylko mają program na przyszłość: coraz to większe inwestycje w ziemi, coraz większe melioracje, coraz to intensywniejsze gospodarstwo.

Wracajmy teraz „do czoła narodu“, do niespełna dwóch tysięcy właścicieli tabularnych galicyjskich, mających przeciętnie od trzech do czterech tysięcy dochodu rocznego i starajmy się rozpoznać, o ile taki dochód zapewnia im majątkową niezależność. Niechaj nikt nie przypuszcza, że przeceniam doniosłość niezależności majątkowej. Do skutecznego zajęcia się sprawami publicznymi trzeba nietylko dobrych chęci i znajomości rzeczy, ale przede wszystkim poświęcenia i ofiary. Ofiary czasu i pieniędzy. Mianowicie wszystkie funkcje samorządu wymagają tej podwójnej ofiary. Do tej są tylko zdolni ludzie z niezależnością majątkową. Jeżeli zajmować się sprawą publiczną, znaczy pomagać ogółowi, — to jakże może ogółowi ten dopomódz, kto sobie samemu pomódz nie jest w stanie. Człowiek walczący z losem, z potrzebami większymi od swoich środków, jest jako człowiek tonący w morzu, wyężdżający resztki sił, ażeby się tylko na powierzchni utrzymać. Tonący innym dopomódz nie może. Przeciwnie człowiek majątkowo niezależny jest jak człowiek, który już morze przepłynął, dobił lądu i ma pewną swobodę ruchów.

Otóż nędza ekonomiczna Galicyi najbardziej się w tem pokazuje, że z tej szczerpłej garstki niedobitków szlacheckich, która tworzy grono właścicieli tabularnych, większa część podobną jest raczej do owych tonących w morzu, potrzebujących wszystkich sił do własnego ratunku, ażeby tylko uchronić się od katastrofy. Tem samym nie przedstawiają oni zasobu siły społecznej, warstwy od którejby można spodziewać się doniosłej inicjatywy politycznej. Pewien wytrawny znawca stosunków galicyjskich powiada mi, że zaledwie 10% właścicieli dorabia się, to jest że mniej wydaje, aniżeli ma dochodu, — że może 20% mniej więcej wychodzą na swoim, co znaczy że nie zadłużają się, spłacają raty bankowe i powoli amortyzują długi. Blisko 80% zaś co roku nowe długi zaciąga. Tak więc 20%, to jest 300 do 400 niezależnych obywateli, to jest cały zastęp siły politycznej, której nasza warstwa rolnicza, ta główna gałąź gospodarstwa krajowego, dostarczyć może.

Zresztą fakt to znany i przyznany w całej naszej literaturze. Już Kalinka w roku 1853 dowodził, że cały dochód szlachty galicyjskiej nie wystarcza nawet na koszt uprawy ziemi. Popiepszyło się to od tego czasu, ale cały szereg pisarzy udowadnia,

że na samem gospodarstwie niema zarobku, że jedyne dochody to są suche dochody z lasów, z młynów, z propinacyi. Zresztą ponieważ i te dochody nie wystarczały, mamy przed sobą zjawisko: że od wielu lat, cała wielka warstwa społeczna żyje raczej z kapitału aniżeli z dochodu, to jest że oprócz dochodu może drugie tyle wydać z kapitału, albo przez sprzedaż wprost własności ziemskiej lub lasów, albo przez coraz większe obciążenie własności długami hipotecznymi.

Samo istnienie niekorzystnego bilansu finansowego dla Galicyi, pociągającego za sobą coroczne wywłaszczenie w wysokości kwoty 6—10 milionów jest tylko możebnem, jeżeli jest warstwa żyjąca nad stan i zadłużająca się. Warstwa biedna ludności nigdy nie może wydawać nad stan, nie może mieć niedoboru finansowego. Nędza odbija się wprost na życiu i prowadzi do śmierci głodowej. U warstwy zamożnej nastąpić musi nasamprzód wywłaszczenie, a tymczasem pojawia się chroniczny niedobór i chroniczne wydawanie nad stan.

Zresztą dosyć przypomnieć, cośmy powiedzieli o europejskiej skali potrzeb, która się u nas zagnieżdżyła, a wypada oczywiście że przypuszczalny przeciętny dochód 3—4.000 zł. rocznie, zupełnie jest niewystarczający do podtrzymania pozycyi towarzyskiej, i splendoru familijnego właścicieli większej posiadłości, podług wymagań i konwenansów przyjętych w zamożnych krajach zachodnich. Wiele się rzeczy złożyło na przyjęcie tej europejskiej skali potrzeb. Po części upadek tradycyi rycerskich i spartańskich dawnej Polski, po części rzeczywiście ulubowanie się w sztuce, nauce i wykwintności, po części fatalna szkoła Wiednia, tej *Capuy duchowej*, „*Capua der Geister*“, jak go Niemcy nazwali,— po części niedorzeczne rozmnożenie tuzinkowych tytułów arystokratycznych, których rodzina historyczna i magnacka nie potrzebuje, a które dla ambitnych półpanków są tylko paszportem do pewnej ruiny majątkowej, a przeciw tradycyi historycznej zastąpić nie potrafią. Te i inne przyczyny sprawiły, że właśnie w najuboższej części Polski zapanował tryb życia najokazalszy i całą rzeczywistość biedę pokryto zewnętrznym polem ogłady i wykwintności.

Przy takich warunkach dziwić się tylko wypada z drugiej strony, że jeszcze w ogóle istnieje u nas szlachta polska, że nawet prawdopodobnie ogólny jej stan majątkowy lepszym jest od stanu, który panował przed 30 laty. Rozbiór przyczyn tego zjawiska stanowi bardzo doniosłą stronę gospodarstwa wiejskiego i niemało dozwala nam wyciągnąć nauki na przyszłość.

Otóż przyczyną, która zneutralizowała dotychczas większą część fatalnych następstw złego gospodarstwa, było uczestniczenie Galicyi w ogromnem podniesieniu wartości ziemi, które się odbyło w całej Europie.

W Galicyi to samo zjawisko zaczęło się coraz wyraźniej pokazywać od czasu budowy kolei żelaznych. Inwestycje blisko dwustu pięćdziesięciu milionów w kolejach, może o podobną albo nawet o większą sumę podniosły wartość własności ziemskiej w kraju. Pomnożenie się ludności podziało w tym samym kierunku. Tak dalece, że zaczęto uważać to stopniowe podnoszenie się wartości ziemi za zjawisko naturalne, konieczne i przyrodzone. że zaczęto liczyć na nie tak jak na pewny dochód. To też zwiększone pożyczki, w miarę zwiększonego oszacowania dóbr, zaczęły tworzyć niejako stałą rubrykę dochodu rocznego, do którego każdy poczuwał się uprawnionym, ekspensowanie których przecie nie pogorszało stanu majątkowego, bo przecie zawsze jeszcze, odpowiednio do zwiększonej wartości, dobra nie były do większej części zadłużone jak pierwiej. W ten to sposób zwykła wartość ziemi stała się stu lub dwustu milionowym funduszem, z którego dotąd szlachta galicyjska czerpała środki do życia nad stan, to jest po nad rzeczywistymi dochodami bieżącymi. Popłoch ostatnich lat kilku sprawiony był głównie spostrzeżeniem, że się ten fundusz wyczerpuje, że może już doszło się do dna, że nadal nic nie pozostanie, krom niewystarczających dochodów bieżących.

To właśnie chwila do zastanowienia się nad istotą takiego funduszu, nad sposobami, którymi go uzupełnić można i nad najlepszym sposobem zużytecznienia zasobów w ten sposób uzyskanych.

Filozof i ekonomista angielski, Stuart Mill, nazywa tę zwykłą we wartości ziemi: „*the unearned increment*“, nie zarobioną zwykłą wartość. Nazwa to niezupełnie słuszną. Wprawdzie właściciele ziemscy jej nie zarobili ani swoją pracą, ani swoim wyteżeniem. Mogli byli spać, a wartość tak samo by się była podniosła. Ale ktoś na nią zapracował, ktoś ją zarobił, a mianowicie zarobiła cała reszta społeczeństwa, bo społeczeństwo najmniejszej rzeczy zrobić nie może, któraby nie wychodziła na korzyść własności ziemskiej: Ludność się mnoży, już ziemia więcej warta, kolej się buduje i wartość ziemi się podnosi, fabryka się otwiera — zaraz przysparza w swej ludności robotniczej nowych konsumentów na płody rolnicze — i znowu dochód ziemski się podnosi. Niech będzie jakabądź inwestycya w kraju, to długo pozostanie wątpliwem, czy przyniesie jaki dochód przedsiębiorcom lub kapitalistom, którzy się zaryzykowali — ale to jest niewątpliwem, że od pierwszej chwili inwestycyi, już na niej skorzystała własność ziemska. — Fundusz więc ten, który dotychczas w znacznej części poratował szlachtę galicyjską i przeprowadził bez wielkiego szczyrbku przez przesilenie pańszczyzniane, nie jest ani tajemniczym, ani przyrodzonym, ani niewyczerpanym. *Caeteris paribus*, zależy on od pomnożenia ludności

i pomnożenia inwestycji w kraju. Rozumiemy teraz, dlaczego Węgry w dwudziestu latach z ogromnem obciążeniem budżetu, przyciągnęli tysiąc pięćset milionów obcych kapitałów do kraju. Stworzyli sobie tym sposobem, przez podniesienie wartości ziemi, równie wielki fundusz krajowy, w rękach krajowców, z którego oni sami czerpać mogli na wydoskonalenie tych wszystkich gałęzi gospodarstwa krajowego, do których nie powołali cudzoziemców.

Wypada tylko kilka nauk na przyszłość. Fundusz powstający z naturalnej „niezarobionej“ zwyczajki w wartości ziemi, powstał u nas głównie przez inwestycje kolejowe. Ustał, jak tylko polepszenie komunikacji indyjskich, atlantyckich i zaatlantyckich przeciwważyło wskutek polepszenia naszych komunikacji. Ale niewątpliwie na nowo powstanie, jak tylko pomnożenie konsumentów europejskich zrównoważy wzięcie pod uprawę dziewiczych gruntów zachodnich stanów amerykańskich, terytoriów kanadyjskich i mało zaludnionych przestrzeni zachodnich i środkowych Indyi. Kraj nasz będzie tem pewniej i niechybniej uczestniczył w korzyściach tej zwyczajki wartości, im bardziej udoskonalili własną sieć komunikacyjną, im bardziej zachęci innych lub sam znajdzie sposoby do świeżych inwestycji przemysłowych i handlowych w kraju. Wypada dalej, że wszelkie usiłowania w tym kierunku powinny przedewszystkiem liczyć na poparcie własności ziemskiej, która z nich najwięcej korzystać będzie. Wypada również, że nie należy korzystać ze środków przysporzonych nie własną pracą ale pracą społeczeństwa, na cele osobiste i prywatne, na wydatki bieżące, ale że powinno się to uważać niejako za grosz publiczny, z użycia którego jest się odpowiedzialnym i z którego się trzeba wyrachować całemu społeczeństwu, — który z pożytkiem dla kraju może być użyty dla podparcia i rozwoju rolnictwa w kraju, ale który nie powinien służyć na podtrzymanie niepotrzebnego splendoru familijnego. Rozwój rolnictwa jest wielką potrzebą krajową i cały kraj społecznie na nim korzysta. Ale splendor familijny jest sam przez się rzeczą błahą, a dla społeczeństwa całkiem obojętną. Wypada dalej, że niezawodny instynkt społeczeństwa jest na dobrej drodze jeżeli od właścicieli ziemskich, na powiększenie majątku których cały kraj pracuje i się składa, wymaga i większej ofiarności publicznej i delikatniejszego poczucia obowiązku obywatelskiego jak od innych warstw społecznych, które nie korzystają w równej mierze z każdej pracy społecznej.

Obecnie jednak właśnie przechodzimy tę chwilę, w której się zdaje że zwyczajka dochodu własności ziemskiej już na dobre ustała, i w której własność ziemska zdaje się ograniczoną do mizernego dochodu czystego około dziesięciu milionów rocznie z rezultatem, że nie więcej jak trzystu do czterystu członków tej warstwy można zaliczyć do ludzi majątkowo niezależnych.

Jeżeli taki jest rezultat ekonomiczny rolnictwa, tej najważniejszej gałęzi gospodarstwa krajowego, zatrudniającej 75 do 80% ludności, czegoż można się spodziewać od innych, o wiele mniej licznych warstw karmicieli społeczeństwa, od rękodzieł, przemysłu i handlu. Trudno zebrać co do tych warstw równie dokładne i obfite informacye jak te, które się odnoszą do rolnictwa. O ile można polegać na ostatecznym obliczeniu ludności w roku 1881, to przemysł i górnictwo zajmuje 8% ludności krajowej, a handel $3\frac{1}{2}\%$. Dostyć zestawień to z Czechami, u których górnictwo i przemysł zatrudnia $35\frac{1}{4}\%$, a handel 4% ludności, ażeby odrazu położyć palec na naszej pięcie Achillesowej, na braku rękodzieł i przemysłu. I ta cyfra 8% jeszcze się bardziej uszczupli, jeżeli się zauważy, że podług terminologii austriackiej do przemysłu należy także przemysł karczmarzski. Tym sposobem liczba blisko 20.000 propinatorów, stanowiących wraz z rodzinami i służbą, przynajmniej z jakie 150.000 osób, czyli $2\frac{1}{2}$ procent ludności krajowej, zaliczonych jest do przemysłu. W obecnym stanie kwestyi propinacyjnej, ironią by zaprawdę było zaliczyć tę klasę pasożytnią do klas produktywnych, do karmicieli społeczeństwa. Zostaje więc rzeczywistej warstwy przemysłowej około $5\frac{1}{2}$ procent a $3\frac{1}{2}$ procent warstwy handlowej.

Co do przemysłu to na wstępie wypada zaznaczyć, że wielki przemysł zaledwie jest w kolebce. Dostyć przeczytać sprawozdanie inspektora przemysłowego pana Nawratila, ażeby się przekonać jak szczupłą jest liczba zakładów, któreby rzeczywistemi fabrykami nazwać można.

Podług terminologii austriackiej fabryka się zaczyna od zakładu zatrudniającego co najmniej 20 ludzi. Otóż liczba takich zakładów w całym kraju nader jest szczupłą. Dwie papiernie, z jakie dziesięć destylarni, kilka większych browarów i gorzelni, trochę młynów parowych i tartaków, kilka zakładów hutniczych areyksięcia Albrechta, nowo założona fabryka sody w Szczakowie, kilka warsztatów kolejowych i ot już cały wielki przemysł galicyjski. Dostyć wiele ażeby pokazać że wielki przemysł jest możliwy w Galicyi, za mało żeby stanowczo wpłynąć na losy ekonomiczne kraju. Co do historyi rozwoju przemysłu w Galicyi, to sprawa ta tak wyczerpująco traktowaną została w monografiach statystyka przemysłu krajowego Dr. Tadeusza Rutowskiego, że do obrazu tam skreślonego nie dodać nie potrzebują.

Z punktu widzenia obecnej rozprawy wypada tylko zaznaczyć, że cała ilość świątłych i niezależnych obywateli, którą dotychczasowy przemysł u nas wytworzył, da się na palcach policzyć. Nie wywierają oni dotychczas wyraźnego wpływu na opinię publiczną i zaledwie są reprezentowani w Sejmie i Radzie Państwa.

Co do innych gałęzi przemysłu to budownictwo, inżynieria i odnośne gałęzie rękodzielnicze jako to stolarstwo i ślusarstwo także się nie źle zapowiadają — ale z braku odpowiedniego pola działania, więcej żyją nadzieją przyszłego rozwoju aniżeli rzeczywistością.

Co do rzemiosł zwyczajnych, to z wyjątkiem Lwowa i Krakowa stan ich jest opłakany. Konkurencya tandety zagranicznej, brak własnej organizacyi, niewystarczające wykształcenie fachowe, zresztą ubóstwo ludu wiejskiego i brak pokupu, — wszystko się razem skupia do wytworzenia coraz to bardziej beznadziejnej pozycyi dla naszego małomiejskiego rękodzielnika.

Bieda krajowa najmniej się stosunkowo odbija na klasie handlowej, Do pewnego stopnia nawet ich liczba i pomyślność stoi w odwrotnym stosunku do warstwy przemysłowej. Im mniej rękodzielników i przemysłowców, im mniej potrzeb potrafimy zaspokoić we własnym kraju, tem więcej trzeba sprowadzać z zagranicy, tem więcej trzeba równocześnie płodów wysyłać za granicę, tem większy obrót handlowy. Już sama liczba ludności handlowej wskazuje na dosyć pomyślny stan interesów handlowych. W bogatych i przemysłowych Czechach mamy 4⁰/₀, u nas 3¹/₂⁰/₀ ludności handlowej. Sam też handel zewnętrzny wynosi co najmniej 80 milionów w imporcie, a tyleż albo więcej w eksporcie, — co stanowi razem obrót przeszło 160 milionów. Handel wewnętrzny przyczynia się do tego poważną cyfrą. Kupcy i agenci galicyjscy obracają więc rocznie kilkaset milionami. Kilka procent zysku na obrocie kilkaset milionów musi wynieść znaczną kwotę, której jednak trudno dokładnie określić. A sposób wymiaru i poboru austriackich podatków zarobkowych i dochodowych zanadto jest nieracjonalny, dowolny i nierówny, ażeby mógł dostarczyć jakiegokolwiek wskazówki w tym względzie.

Zapewne że drobni kramarze i handlarze pogrążeni są w nędzy. Z tak ubogiego kraju jak Galicya trudno żeby nawet 3¹/₂⁰/₀ ludności kupieckiej mogło wyciągnąć wystarczające dochody na utrzymanie. Mamy jednak najlepszy dowód zyskowności operacyi handlowych i finansowych, przynajmniej dla dosyć licznych jednostek we fackie, że od trzydziestu lat klasa kupiecka i finansowa wykupiła kilkaset majątków ziemskich. O wiele liczniejsza klasa przemysłowa, zaledwie nabyła ich kilkadziesiąt, licząc już w to z jakie dwadzieścia majątków zakupionych przez nafiarczy. Nie podlega więc żadnej wątpliwości, że ilość ludzi dorabiających się majątku większą jest w klasie handlowej i kupieckiej, aniżeli w którejkolwiek innej. O ile na tych oznakach polegać można, pokazuje się więc że ze wszystkich sposobów zarabkowania produktywnego, handel, który już najdalej stoi od właściwej produkcji, który częstokroć przechodzi

w proste faktorstwo i życie z dowcipu i przebiegłości a nie z rzeczywistej usługi oddanej produkeji. jeszcze najlepiej prosperuje. I to jest zwyczajnem zjawiskiem w ubogich krajach. Handel wymaga i mniej kapitału i mniej wykształcenia od produkeji i dlatego też łatwiej go rozwinąć jak produkeję racjonalną, czy to rolniczą czy przemysłową.

Natomiast jest jedna warstwa ludności, która od wielu lat ciągle się rozwija, z każdym dniem potężnieje i staje się główną cechą naszego społeczeństwa: tą warstwą — biurokracya. Tabliczka następną podaje jedną tylko część, to jest biurokracyę rządową, zestawioną na podstawie preliminarza budżetowego na rok 1888.

	Urzednicy i dyurnisci		Sluzdy i organa wykonawcze	
	liczba	pensya	liczba	pensya
Władze polityczne	1.046	1,220.000	835	380.000
Obrona krajowa	232	367.000	2.503	987.000
Szkoły wyższe i średnie	743	1,463.000	168	59.000
Administracya skarbowa	1.681	1,799.000	1.568	630.000
Poczta i telegrafy	851	814.000	672	335.000
Lasy, domeny etc.	158	174.000	582	150.000
Sądownictwo	2.383	2.516.000	774	321.000
Razem	7.094	9,353.000	7.102	2,872.000
Pensyonisci	12.401	2,422.031		

Siedm tysięcy urzędników, siedm tysięcy podrzędnych organów i dwanaście tysięcy pensjonistów, razem 26.605 osób, pobierających 14,647.000 zł. rocznej płacy.

Koleje państwowe nie są zawarte w tych liczbach, bo administracya, nietylko na kolejach państwowych ale i na wszystkich innych liniach galicyjskich jest równie biurokratyczna i równie zależną od Wiednia, więc zestawiamy wszystkie koleje razem, przez co powyższe liczby powiększają się o 4.300 osób i o 3½ miliona zł.

	liczba	pensya
Urzednicy kolejowi	1.700	2,200.000 zł.
Sluzdy	2.600	1,300.000 „
Razem	4.300	3,500.000 zł.

Trudno o szczegóły dokładne co do innych części maszyny biurokratycznej w kraju. Duchowieństwa, które coraz bardziej zamienia się w hierarchią biurokratyczną, płatnego z funduszków publicznych jest przeszło 3.800 osób. Samych nauczycieli wiejskich i pomocników jest 7.332 osób. Liczbę urzędników Wydziału krajowego, Rad powiatowych, administracji miejskiej, wraz z policją miejską można przyjąć na 2.000 osób, bo przecie oprócz dwóch miast stołecznych Lwowa i Krakowa, mamy 56 gmin miejskich z ludnością ponad 5.000 mieszkańców, — nie licząc więc wcale pisarzy i innych funkcyonaryuszów gminnych, musimy dodać do powyższej liczby urzędników państwowych i kolejowych jeszcze 12.132 osób z płacą 6 milionów zł.

Maszyna biurokratyczna więc liczy w Galicyi w ogóle przeszło 43.000 osób i kosztuje przeszło 24 miliony rocznie. Oficerów i żołnierzy liczymy oprócz tego 35.000 z płacą około 10 milionów. Z wojskiem mamy więc w służbie państwowej, krajowej, powiatowej, miejskiej i kolejowej blisko 80.000 osób z płacą około 34 milionów rocznie. W tej liczbie samej inteligencji zawartej jest około 23.000 osób.

Przypomnijmy sobie teraz, cośmy przedtem mówili o wpływie na sprawy publiczne klas biernych, walczących o własną egzystencję, a klas czynnych, złożonych ze świątłych i majątkowo niezależnych obywateli każdej warstwy społecznej. Przypomnijmy sobie, jak szczupłą jest liczba tych obywateli, skutkiem opłakanego stanu ekonomicznego, — a przyjdziemy do rezultatu, że licząc w każdy sposób z wojskiem czy bez wojska, biurokracya i służba publiczna w Galicyi przedstawia się jako ciało potężne, górujące nad wszystkimi innymi składnikami społeczeństwa naszego i organizacją i liczbą i wykształceniem i zbiorowym docho-
dem. Porównajmy tylko inteligencją niezawisłą: adwokatów, notaryuszów, architektów, lekarzy — i innych, z tą falangą inteligencji biurokratycznej. Podług Rocznika statystycznego Dr. Rutowskiego, cała ta inteligencya niezależna, wraz z rodzinami i służbą stanowi tylko 0.36% (więc daleko mniej aniżeli pół procent) — a inteligencya biurokratyczna, zależna, 3 $\frac{1}{4}$ procent, czyli prawie dziesięć razy tyle. To samo wynika ze szczegółowego porównania pojedynczych zawodów. Szematyzm galicyjski podaje 178 notaryuszów, 289 adwokatów, 530 doktorów medycyny, 360 chirurgów i weterynarzy, 153 aptekarzy, razem 1.510 osób, a dodawszy do tego pisarzy i pomocników zatrudnionych w tych gałęziach, to jeszcze nie doliczymy się więcej, jak 2.500 osób. Dodając jeszcze podług Rocznika statystycznego literatów, artystów, malarzy, architektów i geometrów wraz z urzędnikami i pomocnikami, to wyniesie zaledwie drugie tyle, to jest jeszcze 2.500 osób. Razem więc inteligencya niezależna liczy około 5.000, a zależna 23.000 osób. Dodajmy do niezależnej inteligencji całą

liczbę właścicieli tabularnych około 2.000, dodajmy dosyć nie-
liczny jeszcze zastęp ludzi wykształconych z warstwy przemy-
słowej i handlowej — a zawsze jeszcze przewaga wykształcenia
pozostanie stanowczo przy biurokracyi. A nie tylko wykształcenia
ale i dochodu. Zbiorowy dochód biurokracyi i wojska tj. 34 mi-
liony, lub też nawet samej tylko biurokracyi t. j. 24 miliony
o wiele przewyższa dochód czysty właścicieli tabularnych, obli-
czony powyżej na 10 milionów. Ale nie tylko właścicieli tabular-
nych, bo ani dochodu niezależnej inteligencji, ani też całej
warstwy czy to handlowej czy przemysłowej nie można obliczyć
na równie wysoką cyfrę jak 34 miliony.

Wprawdzie, jak już raz wzmiankowałem, cyfry podatku
zarobkowego i dochodowego nie dają nawet w przybliżeniu
obrazu stosunków faktycznych, ale mamy inny klucz do przybli-
żonego oznaczenia dochodów całej ludności miejskiej — a to
w podatku domowo-czynszowym.

Preliminarz budżetowy na rok 1888 podaje cyfrę $1\frac{1}{2}$ mi-
lionów, oprócz małej kwoty 5% opłaty od domów uwolnionych od
podatków. Odpowiadałoby to podług skali podatkowej cyfrze około
8 milionów czynszów mieszkalnych.

W obce notorycznie za niskiego oszacowania, rzeczywista
wysokość czynszów wyniesie przynajmniej 12 milionów rocznie.
Otóż już we Francyi w roku 1791 przyjęto czynsz mieszkalny jako
najlepszy klucz do ocenienia dochodu prywatnego, przyjmując wed-
ług pewnej skali, że odpowiednio do wielkości dochodu wydatek
na czynsz mieszkalny stanowi od $\frac{1}{3}$ do $\frac{1}{9}$ całego dochodu. Przed
10 laty dyrektor biura statystycznego w Prusiech p. Engel i p. Mayr
w Lipsku zestawili na podstawie szczegółowych badań stosunek ca-
łego dochodu do wydatku na mieszkanie w Niemczech. Przy dro-
bnych dochodach niżej 1.500 zlr. stosunek wypadł na 22 do 23%.
Przy średnich na $\frac{1}{5}$ a jeszcze mniej przy najwyższych. W tej
samej myśli Dr. König z Wiednia opracował projekt podatku do-
chodowego, który przed dwoma laty przyjęty został przez ówczes-
nego Ministra finansów we Francyi p. Dauphin jako podstawa pro-
jektu rządowego o tymże podatku. W braku więc innych informacji
można i do Galicyi zastosować te doświadczenia. Wprawdzie o ile
moje osobiste obserwacye sięgają, stosunek czynszu mieszkalnego
do dochodu jest tu w ogóle wyższym jak w Prusiech tj. urzędnicy
np. muszą tutaj przeciętnie znacznie więcej wydać na czynsz jak
 $\frac{1}{5}$ lub $\frac{1}{6}$ całego dochodu. Za to mamy z drugiej strony ludność
żydowską, która skąpi na mieszkanie, chociaż wydatek na sklepy
i warsztaty, zwykle dosyć drogo opłacane, do pewnego stopnia
neutralizuje mały wydatek na samo mieszkanie. Także trzeba
pamiętać o tej znacznej liczbie Geschäftsmanów żydowskich, którzy
dla wystawy czy dla reklamy opłacają o wiele większe mieszkania
aniżeli by odpowiadało ich właściwemu dochodowi.

Potem chodzi mi raczej o uzyskanie pewnej maksymalnej cyfry, tak że przyjmując ten sam stosunek, który Engel znalazł w Prusiech tj. oceniając całkowity dochód na pięciokrotny czynsz mieszkalny raczej za wysoko niż za nisko ocenilem. Sumie więc 12 milionów czynszów mieszkalnych odpowiadać będzie dla całej ludności miejskiej mieszkającej w domach czynszowych, dochód 60 milionów rocznie. Na podstawie wykazów o stosunkach mieszkalnych w ostatnim cenzus, wykazujących że w roku 1881 same miasta i miasteczka ponad 5.000 dusz liczyły blisko 700.000, a osady od 2—5.000 przeszło 1,000.000 mieszkańców, i zważając na gęste skupienie mianowicie ludności żydowskiej, trudno ocenić liczbę ludności mieszkającej w domach czynszowych na mniej niż pół miliona. Porównajmy z cyfrą dochodu tej ludności oznaczonego na 60 milionów, stosunki wiedeńskie, gdzie na ludność około 800.000 same czynsze mieszkalne wynoszą 60 milionów, co musi odpowiadać dochodowi przynajmniej 300 lub 360 milionów, to jest blisko cztery razy więcej w stosunku do ludności niż u nas — a widzimy w naszych stosunkach miejskich ten sam obraz nędzy, któryśmy przedtem zauważyli we wiejskich. Dziwnym trafem wypada nawet ten sam stosunek Galicyi do krajów ucywilizowanych. Jak przedtem wyrachowaliśmy, że każdy rolnik u nas wytwarza tylko $\frac{1}{4}$ część tego, co rolnik ucywilizowany, tak też i przeciętny dochód naszej ludności miejskiej wynosi tylko $\frac{1}{4}$ część dochodu klasy miejskiej ucywilizowanej.

Ludność mieszkająca w domach czynszowych, nie przedstawia jednak całej ludności miejskiej. Szczególnie w małych miasteczkach, przeważna część ludności żyje we własnych domkach pod podatkiem domowo-klasowym. Są to jednak głównie przedmieszczanie posiadający własne ogrody i role, i którzy tylko z nazwy zaliczeni być mogą do ludności miejskiej. Ale i właściwej ludności miejskiej z pewnością jest więcej niż te pół miliona mieszkających w domach czynszowych. Mamy przecież ludności handlowej przeszło 250.000, ludności rękodzielniczej i przemysłowej przeszło 300.000 (oprócz propinatorów) mamy właścicieli domów i rentyerów wraz z rodzinami i służbą około 100.000. Doliczając do tego inteligencyą i urzędników mieszkających w miastach dociągniemy do 750.000 dusz. Powiększając w stosunku liczby, dochód 60 milionów zł. wyrachowany dla ludności mieszkającej w domach czynszowych, otrzymamy dla całej ludności właściwie miejskiej dochód około 90 milionów zł. rocznie. Jest to naturalnie cyfra maksymalna, bo o ile rachuba nasza oparta jest na przypuszczeniach, to wpływają one raczej na podniesienie jak na obniżenie cyfry.

Można teraz w przybliżeniu zrobić sobie obraz dochodu pojedynczych warstw tej ludności. Stracając z ogólnego dochodu biurokracyi i służby publicznej tj. z 34 milionów, duchowieństwo,

nauczycieli wiejskich, żandarmeryą, straż finansową, żołnierzy, służbę kolejową eksponowaną na linii itd. zawsze jeszcze pozostaje jako dochód tej części biurokracyi, która mieszka w miastach przynajmniej 20 milionów. Dochód właścicieli domów i rentyerów może wynosić do 10 milionów. Inteligencya niezależna, obliczona z przeciętnym dochodem znacznie wyższym aniżeli biurokracya, może mieć ze 6 milionów dochodu. Zważywszy na zyskowniejszą naturę handlu można pozostałe 54 miliony podzielić w równych częściach na przemysł i handel, tak że wypada po 27 milionów na każdą z tych warstw. Ponieważ jednak pewna część przemysłowców i handlarzy rozprószona jest po za miastami, można każdą z tych cyfr zaokrąglić na 30 milionów, a obliczając dochód 20.000 propinatorów (ze służbą i rodzinami razem około 150.000 głów) na 10 milionów, możemy zestawić następujący obraz uwarstwowania ekonomicznego naszego kraju.

	Liczba	Dochód roczny
a) Biurokracya, służba publiczna i kolejowa wraz z wojskiem z rodzinami i służbą	(200.000) ¹⁾	34 mil. zł.
b) Handel	(250.000)	30 " "
c) Rękodzieła i przemysł	(300.000)	30 " "
d) Właściciele domów i rentyerzy	(100.000)	10 " "
e) Propinatorowie i karczmarze	(150.000)	10 " "
f) Właściciele tabularni 2.000 rodzin	—	10 " "
g) Inteligencya niezależna	(30.000)	6 " "
Razem		130 mil. zł.
h) Obciążenie wobec zagranicy		23 mil. zł.
<small>(12 mil. zwyczajki podatkowej idącej do Wiednia, i 5 mil. czystego dochodu kolejowego i 6 mil. % od indemnizacyi i listów hipotecznych za granicę)</small>		
i) pozostaje dla ludności wiejskiej i robotników nieokreślonych bliżej, z całej produkcji krajowej obrachowanej na str. 10 na 341 milionów	(5 mil.)	188 mil. zł.
Razem		341 mil. zł.

Obraz ten nie może mieć pretensyi do ścisłej dokładności, ale dosyć się dobrze zgadza z wszystkimi informacyami nam przystępnymi. Na przykład, na przeszło 5 milionów ludności wiejskiej i robotniczej przypada dochodu razem 188 milionów zł. tj. 38 zł. na głowę, a licząc pięć głów na familię, 190 zł. na rodzinę rocznie, czyli około 60 ct. dziennie.

¹⁾ Cyfry te oparte na cenzusie z 1881 — wszystkie będą obecnie trochę wyższe.

Zważywszy że w powyższej cyfrze podatki już są stracone, a że w podatkach czy to bezpośrednich czy to pośrednich, opłacanych w soli, wódce i tytoniu wypadnie co najmniej 10 ct. dziennie na rodzinę wiejską. — stanowi to zarobek dzienny 70 ct. Otóż ktoś znający nasze stosunki wiejskie i zważywszy, że są okolice, w których płaca dzienna zaledwie dochodzi 30 ct., i że nawet po tej cenie nie ma zapewnionej roboty na cały rok, ktoś mógłby twierdzić, że chłop nasz zarabia przeciętnie więcej niż 70 ct. dziennie na rodzinę.

Raczej przypuszczam, że jak w całym szeregu obliczeń stosujących się do Galicji, myłka prędzej w tem mogłaby polegać, że za wysoko jest liczone. Na rodzinę rękodzielnika lub przemysłowca wypada 500 zł. rocznie. Otóż ktoś znający nasze mieszczaństwo małopolskie, biednych rzemieślników przedmiejskich, może mi zarzucić że niedostatecznie obliczyłem ich dochód. Dochód klasy handlowej wypadnie nad 600 zł. rocznie na rodzinę, i znów się pytam, czy odliczywszy handełesów, drobnych faktorów i kramarzy wiejskich, ledwie dyszących, czy nie pozostanie dosyć ażeby obdzielić bardzo znacznym dochodem tych kilkuset kupców i agentów zarabiających znaczne sumy. Albo przeciętny dochód 1.200 zł. na rodzinę inteligencji niezależnej. Toć przecie w liczbie 5.000 już nawet wszyscy muzykanci i zapewne nawet malarze pokojowi są policzeni. Liczba ta już zawiera wszystkich dependentów i pisarzy u adwokatów, wszystkich lekarzy i adwokatów na dorobku będących i czekających dopiero na klientów, zawiera aktorów wędrujących, literatów z głodu ginących. Czyż to nie dosyć wysoka cyfra ażeby wystarczyła na wielotysięczne dochody kilku szczęśliwych luminarzy?

Jedyny rodzaj dochodu, może za nisko policzony, jest dochód biurokraeyi. Liczyłem tylko pensye, mieszkanie i zwyczajne dodatki do pensyi, ale nie uwzględniłem dyet podróźnych i rozmaitych dochodów pobocznych, jak n. p. nagród za wyłapanie nieostemplowanych dokumentów itd., coby z pewnością jeszcze parę milionów wyniosło.

Na każdy wypadek zdaje mi się, że choćby się i pojedyncze cyfry dosyć zmieniły przy lepszych źródłach informacji, to stosunek dochodów pojedynczych warstw i ich porządek pod względem ważności ekonomicznej mniej więcej pozostanie ten sam.

Uderza tu niska pozycja własności tabularnej, jako czynnika ekonomicznego. Pod względem dochodu zbiorowego nawet stoją niżej propinatorów, a to z tej prostej przyczyny, że przy równym dochodzie, propinatorowie jako klasa wychodzą na swoim i jeszcze oszczędzają — podczas kiedy dochód właścicieli tabularnych nie wystarcza na ich potrzeby. Zapewne, że w zwyższe wartości wszelkiej posiadłości ziemskiej, która nastąpić musi z postępującym rozwojem ekonomicznym, leży ogromna rezerwa

siły. Ale obecnie, kiedy stosunki przestały same przeć w tym kierunku, i kiedy prawie nie się nie robi, ażeby z rozmysłem i rozwagą tego dokonać, co już samo nie przychodzi, stan faktyczny jest taki, jak przedstawiony w tabliczce powyższej — to jest, że warstwa, która stoi na czele narodu, na świeczniku społecznym, na której ciążyą ogromne odpowiedzialności, od której cały naród domaga się wybitnej ofiarności na cele publiczne i obywatelskie — warstwa ta jest prawie zupełnie ogołoconą ze środków, ażeby podołać obowiązkom swojej pozycji, i stojąc społecznie na czele, jako czynnik ekonomiczny, stoi prawie na ostatnim miejscu. Przy należytem zagospodarowaniu kraju toby z pewnością było inaczej. Nie dwa tysiące rodzin większych właścicieli kraj by posiadał, ale z jakich dziesięć tysięcy i to z dochodem czystym nie dziesięciu, ale co najmniej stu milionów rocznie.

To też tabliczka powyższa zupełnie tłumaczy naszą niemoc polityczną. Jedyne warstwy przejęte naszymi tradycjami historycznymi i politycznymi i jako tako uobywatelnione, t. j. właściciele więksi i inteligencja niezależna, razem liczą zaledwie 7 tysięcy rodzin i zbiorowo rozporządzają zaledwie $\frac{1}{20}$ częścią dochodów krajowych.

Galicya jest przeważnie krajem chłopskim, i to w większej może mierze, aniżeli te dwa kraje chłopskie *par excellence* t. j. Szwajcarya i Norwegia, ale uobywatelnienie ludu wiejskiego zaledwie rozpoczęte. Nawet co do takich pierwiastków niezbędnych i jeszcze mało znaczących, jak czytanie i pisanie, to nie znajdzie się po wsiach ani 10 procent takich, którzyby posiadali ten stopień wykształcenia elementarnego. Nie o wiele dalej posunięte jest uobywatelnienie żydów, stanowiących większość stanu kupieckiego i przemysłowego. Ogromna część pogrążona w zabobonach i zupełnej ciemności, mała część wykształcona po niemiecku i zobojętniała dla kraju i szczupłe grono takich, którzy już wykształceniem, zapatrywaniami i zwyczajami towarzyskimi złączyli się z naszą inteligencją. Pod każdym z tych względów zaledwie tam jesteśmy, gdzie była Warszawa przed stu laty. Nawet nasze własne mieszczaństwo przeważnie tworzy kastę dla siebie, bez wielkiej styczności z innymi warstwami narodu, i jeszcze samo rozbite na drobne koterye osobiste i cechowe. Same frazesy demokratyczne i liberalne jeszcze nie tworzą wykształcenia politycznego, krytyka innych warstw narodu jeszcze nie zastępuje własnego działania obywatelskiego. Z wyjątkiem Krakowa i po części Lwowa, brak naszemu mieszczaństwu tradycyi historycznej, bez której wszelkiej akcyi politycznej zbywa na konsekwencyi i godności. Nawet pod względem ekonomicznym, nie wiem czyby kraj wiele skorzystał na tem, gdyby sobie wziął za przykład nasze rady miejskie. Trudno dostrzedz

w administracji naszych miast głębszego zrozumienia zadań ekonomicznych od tego, które również panuje w Radach powiatowych. Jedyne co do szkół elementarnych panuje już w miastach zgoda powszechna, podczas kiedy w powiatach jeszcze odzywają się czasem głosy hreczkosiejskie, bające o hyperprodukcji inteligencji w kraju, w którym jest 81 procent analfabetów. A już co do wykształcenia wyższego, to panuje ogólny zastój u naszego mieszczaństwa — i to nie tylko co do wykształcenia szkolnego, dosyć zbędnego dla ludzi praktycznych. — ale co do tych nieskończenie ważniejszych środków wykształcenia obywatelskiego, poważnej literatury peryodycznej i książek. Mieszczaństwo nasze stanowi nieskończenie małą część abonentów na gazety i publikacje peryodyczne, a załdwie pojawia się w księgarniach. Nikt naszej szlachcie nie może zarzucić zbytęznego zamiłowania do literatury, ale przecie handel księgarski się ożywia, jak tylko pszenica idzie w górę.

Te stosunki jedynie tłumaczą mały wpływ dotychczas stanu średniego u nas. Przy innych warunkach moralnych i umysłowych, to w obec bierności ludności wiejskiej w obec opłakanego stanu ekonomicznego szlachty, stan średni tj. niezależna inteligencya i klasa mieszczańska i przemysłowa (*b c d g*) naszej tabliczki), rozporządzająca razem dochodem 76 milionów, tj. prawie ośm razy tak wielkim jak dochód szlachty, i stanowiącym blisko $\frac{1}{4}$ część całego dochodu krajowego, — dawno byłaby przeważająca warstwą w kraju, pociągnęła by lud wiejski za sobą, i ujęła by była ster rządów krajowych w swoje ręce. Ze tak się nie stało jest jedynie wynikiem nie siły innych żywiołów, ale braku organizacyi, wykształcenia, charakteru i poglądów szerszych obywatelskich w tych kołach, które raczej stanowić powinny aniżeli dotychczas stanowią, stan średni. Szlachta więc została u steru, i obecnie może mniej niż kiedykolwiek kwestyonują jej prawo do tego. Ale znaczna jej część za słabą i liczbą i dochodem, ażeby stanąć o własnej sile, nie dosyć przejęta prądem dziejowym i naszymi tradycjami politycznymi, ażeby jak szlachta polska za sejmu czteroletniego, lub szlachta węgierska za naszych dni, przodować w pracy przeobrażenia ekonomicznego i społecznego kraju, w pracy uobywatelnienia ludu wiejskiego, żydów i mieszczaństwa. i stworzenia stanu średniego, przejętego tym samym duchem tradycyi dziejowych — w poczuciu własnej niemocy, wybrała jedyną drogę, która jej pozostała, drogę pewną, niewymagającą ani wielkiego wyteżenia umysłowego, ani wielkiej ofiarności obywatelskiej, drogę bez śmiałych przedsięwzięć, ale i bez ryzyka, bez nagłej katastrofy, drogę stopniowej abdykacyi własnej i śmierci politycznej — drogę oparcia się o najpotężniejszy, najlepiej zorganizowany, najzasobniejszy żywioł w kraju — o biurokracyę.

Tabliczka nasza pokazuje, że biurokracja wraz z wojskiem stanowi przeszło 30% ludności i pobiera przeszło 11% całego dochodu krajowego, tak, że majątkowo stoi na czele wszystkich warstw wykształconych. Wątpię czy co do dochodu znajdzie się drugi kraj, w którym by tak znaczna część całego dochodu krajowego szła do biurokracji. Także co do liczby odbija się tu zasada austriacka utrzymywania wielkiej liczby licho płatnych, zamiast mniejszej liczby dobrze płatnych urzędników. Jest to zarazem następstwem systemu wykluczającego osobistą odpowiedzialność a zastępującego ją we wszystkich gałęziach paragrafem, procedurą piśmienną i skomplikowanymi mechanicznymi kontrolami, które wprawdzie chybiamy celu swego ale wymagają nieskończenie wiele niepotrzebnej roboty i tylko służą do tego, że choćby administracja jak najmniej odpowiadała swemu właściwemu zadaniu, to można powiedzieć, że wszystko się stało podług reguł, i nikogo odpowiedzialnym za zły stan zrobić nie można. Tem bardziej, ponieważ ustawa prasowa spaczoną została ze swego właściwego zadania czuwania nad interesami i bezpieczeństwem państwa, i zwykle tylko służy do zaślonienia czy to jednostek czy to całych dykasterji biurokratycznych przed częstokroć słuszną krytyką publiczną. Jest to polityka samobójcza, bo czujna kontrola publiczna jest stokroć lepszym środkiem kontroli od najbardziej wyrafinowanych kauteli biurokratycznych, i jedyną gwarancją należytego funkcjonowania maszyny administracyjnej. Gdziekolwiek jej brak, tam niechybnie zagnieżdża się duch koteryi, niedołęztwa i korupcyi, który też we wszystkich krajach bez opinii publicznej wszechwładnie w biurokracji panuje. Dlatego widzimy, że jeżeli kiedy nawet w krajach absolutnie rządzonych pojawiła się sprężysta administracja, to tylko dla tego, że panujący Harun al Raszyd, Henryk IV, Fryderyk Wielki, Józef II., nietylko że nie dążyli do stłumienia skarg przeciwko biurokracji, ale przeciwnie, sami jak najusilniej starali się o zetknięcie się z wszystkimi warstwami społeczeństwa, i z największą skwapliwością badali każdą taką skargę, — bardzo dobrze wiedząc, że każdy nie wykryty przedajny sędzia, lub zdzierczy fiskalista, lub wygodny synekurzysta, gorzej szkodzi administracji, aniżeli sto nieuzasadnionych skarg i krytyk.

Sądząc podług analogii krajów wolnych, można przypuścić, że daleko mniejsza liczba urzędników dobrze płatnych, z szerokim zakresem odpowiedzialności osobistej, nieskrępowanych przestarzałymi i zbyt sztywnymi regulaminami a pod kontrolą czujnej opinii publicznej, — daleko by skuteczniej i sprężystej prowadzić mogła administrację, aniżeli ona teraz jest prowadzoną. W obecnych zaś stosunkach trudno nawet krytykować, bo krytyka jest niemożliwą bez dotknięcia osób — a dopóki system obecny panuje, to najlepsze osoby są zupełnie bezsilne w obec wadliwości,

które bardzo dobrze dostrzegają, ale których usunąć nie mają prawa.

Zresztą jeżeli tu mówię o przesadnej liczbie urzędników, to zawsze to się odnosi względnie do ubóstwa kraju i do upośledzenia funkcyi użytecznych w porównaniu do funkcyi mniej użytecznych, lub też wręcz uciążliwych krajowi. Faktycznie inne kraje koronne, na przykład Czechy, jeszcze liczniejszą zawierają biurokracyę — tylko wobec rozwiniętego ustroju społecznego, biurokracya tam nie odgrywa tak ważnej roli jak u nas. Porównanie z obcymi krajami utrudnione jest przez zupełną różnicę systemu administracyi.

W Anglii n. p. płatnej administracyi politycznej zgoła nie ma, jest ona całkowicie w rękach obywatelstwa, nawet co do innych gałęzi to urzęda pocztowe oddane są w akord kupcom i kramarzom prywatnym. Sądownictwo przeważnie leży w rękach bezpłatnych sędziów pokoju, oprócz których w całej Anglii jest tylko 64 sędziów głównych i 59 powiatowych, i mała liczba sędziów policyjnych. Ale tych 120 sędziów pobiera prawie 5 milionów zł. pensyi. Wypada więc około 40.000 zł. rocznie na każdego. Dochód taki dozwala wybierać sędziów z rządu najlepszych adwokatów, z czego wynika dalsza korzyść, że sędziowie angielscy górują znajomością prawa i szybkim orientowaniem się nad zwykłymi adwokatami, co połączone z ustną procedurą prowadzi do niezmiernie szybkiego i kategorycznego załatwiania spraw. — Inaczej ma się rzecz we Francyi.

Liczba urzędników we Francyi porównana z liczbą w Galicyi.

	Liczba w całej Francyi	Liczba francuska w stosunku do ludności Galicyj- skiej	Liczba w Galicyi
Administracya polityczna . . .	4.114	686}	1.881
Roboty publiczne	3.660	610}	
Administracya sądowa	10.593	1.766	3.157
Domeny i lasy	4.324	721}	740
Rolnictwo	1.436	239}	
Administracya finansowa cen- tralna	1.793	4.078}	3.249
Podatki bezpośrednie	11.346		
„ „ pośrednie	11.329		
Linia cłowa	22.468	3.820}	1.523
Poczty i telegrafy	33.824	5.637	
Szkoły wyższe i średnie . . .	7.588	1.265	911
Szkoły ludowe	111.930	18.660	7.330
Duchowieństwo	38.776	6.363	3.800
	263.181	43.845	22.591

Francya albowiem jest krajem, który pomimo republikańskiej formy rządu, jest może najbardziej biurokratycznym w Europie. Rzeczpospolita zrobiła błąd, że zamiast rozwinąć samorząd i ograniczyć biurokracyę, raczej się postarała o to, żeby ją zapchać swoimi stronnikami. Podług skali francuskiej, to Galicya powinna posiadać blisko dwa razy tyle biurokracyi aniżeli już posiada. Ale różnica przeważnie polega w takich gałęziach, w których służba publiczna niezaprzeczoną korzyść przynosi jak n. p. w szkolnictwie i w poczcie. Na skalę francuską samo szkolnictwo, u nas zajmujące tylko 8.000 osób, powinno zatrudniać 20.000, a gdyby nasze gminy tak były dobrze zaopatrzone w poczty jak gminy francuskie, toby służba pocztowa u nas wymagała 5.637 urzędników zamiast faktycznie użytych 1.523. Także służba finansowa jest przeszło dwa razy liczniejszą aniżeli u nas. Ma to jednak swoje uzasadnienie. Nasamprzód podatki pobierane we Francyi są stosunkowo do ludności blisko sześć razy tak wysokie jak u nas — tak że podług skali francuskiej na ludność Galicyi wypadaloby 261 milionów zł. zamiast 48 milionów, a potem w cyfrach podanych powyżej zawarta jest ogromna liczba straży cłowej. W Austrii a mianowicie w Galicyi liczba strażników na granicy jest dosyć mała. To też w licznych wypadkach, mianowicie jeżeli chodzi o utrzymanie linii weterynaryjnej, uciekają się tutaj do pomocy wojska, podczas kiedy francuska straż sama wystarcza na wszelkie ewentualności. Stosunkowo więc do przychodu pieniężnego i licznych funkei służby skarbowej mniej ich jest niż u nas, chociaż w stosunku do ludności więcej. Ale co do służby sądowej i politycznej, to system francuski stanowezo mniej osób wymaga aniżeli austriacki. W cyfrze francuskiej zawarci są już francuscy sędziowie pokoju, albowiem są płatni — istnieją zaś oprócz tego niepłatne sądy handlowe i sądy rozjemcze do załatwiania sporów pomiędzy robotnikami a chlebodawcami. W mniejszych liczbach znać wpływ procedury ustnej i brak takiej klasy podniecającej niepotrzebne spory, jaką stanowią nasi pisarze pokątni. Także administracya polityczna we Francyi o wiele jest mniej liczną niż w Galicyi. Przytem liczba inżynierii rządowej użytej przy ogromnych robotach publicznych we Francyi, prawie się równa liczbie urzędników politycznych. Ale nie tylko w samej liczbie urzędników przebija się charakter biurokratyczny lub autonomiczny jakiegoś kraju, ale w sposobie urządzenia tych to trzech służb: politycznej, sądowej i skarbowej. Nasi nauczyciele ludowi i urzędnicy pocztowi, Bogu ducha winni, chociaż stosunkowo najliczniejsi, nigdyby jeszcze nie stworzyli biurokracyi. Zależy to wyłącznie od zakresu działania i ingerencyi w sprawy prywatne, władz politycznych, policyjnych sądowych i skarbowych, a w tem z pewnością władze austriackie idą dalej od francuskich.

Ale zresztą wyjątkowo biurokratyczny charakter Galicji polega na tem, że podczas kiedy wszędzie indziej biurokracya stanowi tylko drobną część klasy wykształconej i prawie nie wywiera wpływu na opinię publiczną, to w Galicji w obec słabości innych żywiołów społecznych, biurokracya stanowi najważniejszą część klasy wykształconej i w bardzo znacznej mierze sama nadaje ton opinii publicznej.

Przed erą konstytucyjną lub przy jej początku było całkiem inaczej. Biurokracya zawsze była liczną, ale prawie całkiem niemiecką, i raczej stanowiła załogę wroga w kraju, aniżeli do niego należała. To też opinia klasy wykształconej choć wtenczas o wiele jeszcze szczuplejszej aniżeli teraz, nietylko zachowywała zupełną niezależność od biurokracyi, ale jej była wprost przeciwną. Dążono tylko do samorządu, wszystkiego się tylko od niego spodziewano. Z najśmielszymi oczekiwaniami wprowadzono w życie Rady powiatowe, porzucano Radę Państwa, ażeby się tem lepiej oddać pracy około fundamentów autonomicznego społeczeństwa. Niebawem ten pierwszy entuzjazm ustał, a od długiego już czasu coraz bardziej się mnożą głosy lekceważące dla samej zasady autonomii, wyrzucające naszym władzom autonomicznym niedołęztwo i zacofanie i uważające całą autonomią jako kosztowną i niepotrzebną zabawkę.

Krytyki te są równie bezpodstawnemi, jak też pierwotne nadzieje były nieuzasadnionemi. To co samorząd mógł osiągnąć przez samo proklamowanie zasady, przez samo stworzenie maszyneryi autonomicznej, to wszystko osiągnięto w znacznym stopniu. Samo zbliżenie rozmaitych warstw społeczeństwa w tej samej Radzie powiatowej i wspólne naradzanie się nad potrzebami miejscowemi, potężnie wpłynęło na złagodzenie antagonizmów społecznych, które jeszcze na początku ery konstytucyjnej tak groźnymi się wydawały. Ale ogólna niedojrzałość opinii publicznej krajowej, mianowicie pod względem ekonomicznym sprawiła, że jeżeli dawne antagonizmy, podejrzliwości i nieufności wzajemnej, w znacznej mierze ustąpiły, to na ich miejsce nastąpiło wspólne poczucie niemocy i bezradności wobec ogromu zadania, wobec nędzy wszystkich zarówno przygniatającej, wobec zupełnego ogołocenia ze środków, ażeby wykonać choć najskromniejszy program reformy ekonomicznej i społecznej. Ostatnie dwadzieścia lat autonomii galicyjskiej dziwnie w tem przypominają mniej więcej równie długi okres w Polsce, pomiędzy pierwszym rozbiorem a sejmem czteroletnim. Okres programów bez działania, dobrych chęci jednostek, zmarnowanych z braku odpowiedniej wiedzy i niedostatecznej ofiarności ogółu — ale zarazem okres pierwszego tworzenia się zarodków nowych organizacji na polu wychowawczem i ekonomicznem, rokujących najlepsze nadzieje na przyszłość.

Samorząd jako program nie mógł dokonać niczego więcej jak to czego dokonał, a samorząd u nas dotychczas pozostał programem, nie stał się jeszcze siłą społeczną. Zapomniano, że samorząd jest tylko stworzeniem maszyneryi będącej pod bezpośrednim wpływem klas produkcyjnych i podatujących, w celu lepszej gwarancji, że podatki użyte zostaną wyłącznie na cele produktywne, że zbiorowe usiłowanie obróci się na zbiorową korzyść. Mając taką pewność dobrego użycia funduszków na cele, z których od razu każdy członek korzysta, społeczeństwo nieraz się zdobywa na największe wyężenie siły podatkowej w celu zbiorowego ratunku, tam gdzie siły jednostek nie pomagają. Gdzie brak tego wyężenia, tam może być program autonomiczny — ale nie ma siły autonomicznej. Założenie rąk, nieczynność i narzekanie tak mało skutkuje pod firmą autonomiczną jak pod firmą biurokratyczną. W miarę mizernych środków, którymi rozporządzał Wydział krajowy i Rady powiatowe, coś się zrobiło, mianowicie na polu komunikacji krajowych i szkolnictwa, ale to coś zupełnie niedostateczne ażeby dogonić zaniedbanie wiekowe, niedostateczne, ażeby się nie dać wyprzedzić nawet Rumunom i Bułgarom, którzy o tyle później wzięli się do dzieła. Wobec ogromu zadania Sejm galicyjski z budżetem 3¹/₂ milionowym musiał być równie bezradnym, jak była Polska przed stu laty z budżetem 7 milionowym. Z takim budżetem wszystkie dyskusye o reformie ekonomicznej, o stworzeniu przemysłu, o wyrobieniu narodowego systemu wychowania, musiały pozostać dyskusyami akademicznymi. Jest to spodziewać się cudu, przypuszczać że wydatkiem 50.000 rocznie można stworzyć przemysł krajowy, lub przeprowadzić melioracye rolnicze. Tak w jednym jak w drugim okresie nie zauważano, że podczas gdy skarb publiczny świecił pustkami, setki milionów zostały strwonione lekkomyślnością prywatnych — że każdy grosz oddany na cele publiczne by był zaoszczędzonym nie z potrzeb ale z lekkomyślności prywatnych i obróconym na cele produktywne, zamiast dogadzać błahym fantazjom jednostek. Wyobrażać sobie że samym programem samorządu można zażegnać niebezpieczeństwo ostatecznej ruiny i bankructwa, do której kraj niepowstrzymanie dąży, to jest jak przypuścić, że samymi prelekyami o sile pary możnaby wybudować koleje żelazne. Oprócz wiadomości o sile pary potrzeba było na budowę kolei żelaznych w Galicyi jeszcze 250 milionów. To też i samorząd nie samym programem może pomódz, ale setkami milionów, produktywnie wydanymi pod kontrolą samorządu. Życie publiczne bez ciągłych ofiar czasu i pieniędzy jest tylko czczą i pustą formą. Samorząd jest tylko organizacją zbiorową tych ofiar. Ale tak samo jak w Polsce po pierwszym rozbiorze, tak też i w Galicyi opinia publiczna w epoce autonomii, wprawdzie zrozumiała niebezpieczeństwo grożące, i bezsilnie wzdychała do lepszego stanu, ale nie umiała nakłonić społeczeństwa

do niezbędnych ofiar, bez których ratunek był niemożliwym. Tak teraz jak i wtenczas cofnięto się przed jedyną drogą ratunku, tak teraz jak i wtenczas zamiast polityki własnego wysilenia, wyteżenia sił ostatnich, dopóki jeszcze nie za późno — nastąpiła wielka polityka, urojenie, że samymi kombinacjami politycznymi, wpływami obcymi, pozakrajowymi, osiągnie się to bez wysilenia w sposób łatwy i wygodny, do osiągnięcia czego nam własnych sił zabrakło. Nie stworzenie wielkimi ofiarami własnego samorządu, dającego w obec nieproduktywnej rządowej biurokracji codzienny przykład produktywnego użycia grosza publicznego — ale stopniowe wśliźnięcie się do teje biurokracji i użycie jej do naszych celów, miało być drogą ratunku, — nie wysilenie własnych sił, ale okrucy i łaski z budżetu wiedeńskiego miały kraj z nędzy wybawić. Nie mogąc sami własnego kraju przekonać o potrzebie wysień, mieliśmy teraz jeszcze o wiele trudniejsze zadanie przekonać Rząd austriacki i Radę państwa austriacką o potrzebie ratowania nas, którzy się sami nie ratujemy.

Niewątpliwie z początku nowy kierunek miał wszelkie pozory największego sukcesu. Z zaprowadzeniem języka polskiego w administracji, z coraz liczniejszymi nominacjami krajowców, otwarła się karyera dla naszej inteligencji. Pracą organiczną zwano kiedyś stworzenie nowych źródeł lub wydoskonalenie dawnych źródeł produkcji krajowej, teraz to się przekształciło na daleko łatwiejsze zajęcie stałej posady urzędniczej ze stałą płacą na całe życie, a po śmierci pensya dla żony i dzieci. Dobrobyt ogółu jest tylko sumą dobrobytu jednostek, każdą więc korzyść osobistą uważano zarówno jako korzyść dla kraju. Zajęcie posady dawniej piastowanej przez Niemca stało się nietylko pożytkiem prywatnym, ale cnotą, ale zasługą dla całego społeczeństwa.

Nie przeczę, że przez polonizację służby publicznej zapewniono los niejednego godnego, zasłużonego lub zdolnego człowieka, że na kilkanaście lat odroczone niemiłosierną kwestyę egzystencji dla naszej inteligencji, że na rozpowszechnieniu języka polskiego, na rozmnożeniu się inteligencji polskiej, kraj pod wielu względami wiele zyskał, że sama biurokracya została zasiloną wielu dobrymi pierwiastkami, że z ustąpieniem obcego żywiołu, niezależącego od opinii publicznej i mogącego się bezkarnie dopuszczać największych nadużyć, charakter i ton moralny biurokracji o wiele się poprawił, że zamiast dawnej biurokracyjnej nienawiści do autonomii, teraz nie trudno znaleźć pomiędzy władzami rządowymi urzędników tak przejętych duchem obywatelskim, że wszelkimi siłami, częstokroć bardziej nawet od samych wykonawców samorządu, starają się wspierać i zachęcać kierunek autonomiczny, że na każdym polu, w literaturze, w stowarzyszeniach, w spółkach zaliczkowych, znać wpływ licznych jednostek, które wstępując do szeregów biurokratycznych, nie

wyrzekły się przez to i przekonań osobistych i dążeń patryotycznych.

Przyznaję to wszystko, ale chcę wykazać żeśmy te korzyści drogo okupili. Idea autonomii otrzymała cios śmiertelny. Tak samo jak pierwej, w obec obcej i wrogiej biurokracji, mimowoli czepialiśmy się autonomii jako jedynej deski zbawienia, tak teraz, kiedy nie ma rodziny w kraju, którejby liczni członkowie nie zależeli od kariery biurokratycznej, gdzie każda krytyka urzędnika, dotyka nie obcego i obojętnego nam, ale może brata, stryja, kuzyna naszych najbliższych znajomych, — trucizna biurokratyczna przeniknęła cały organizm narodowy, stała się krwią z krwi naszej, kością z kości naszych, tysiączne zapuściła korzenie właśnie w tej warstwie społecznej, w której dawniej przechowywały się nasze tradycje historyczne i polityczne, i o mało że ich nie przygłuszyła zupełnie.

Powtarzam, nie przypisuję winy osobom, bo nawet gdyby każdy nowomianowany urzędnik był aniołem, skutki niekorzystne dla społeczeństwa i ekonomicznego rozwoju by jeszcze były prawie te same. Co innego gdybyśmy byli posiadali albo równocześnie byli wykształcili liczną i zasobną warstwę inteligencji, pracującą w innych zawodach, natenczas i o wiele liczniejsza biurokracja była by tylko garstką w obec zwyczajnego społeczeństwa i nie nadawałaby ale przeciwnie, odbierałaby ton w sprawach publicznych. Fatalne dla nas skutki tego panowania biurokratycznego nie pochodzą z jakiejś specjalnej przewrotności naszych galicyjskich urzędników, ale są wpływem albo ujemnych stron każdej choćby najlepszej biurokracji, albo też skutkiem braku i niewyrobienia u nas innych warstw społecznych, któreby jednostronny wpływ tej jednej warstwy mogły zrównoważyć lub przeważać. Te ujemne strony mogą być pokrótce wyliczone jak następuje:

Nasamprzód punkt ciężkości wszystkich spraw krajowych przeniósł się do Wiednia, i my sami najusilniej nad tem pracujemy ażeby utwierdzić zasadę centralizmu. Co do biurokracji to rozumi się samo przez się, że los każdego urzędnika, jego awans zależy od biur ministerjalnych wiedeńskich, jeżeli nam nie wrogich, to przynajmniej obojętnych dla naszych usiłowań obywatelskich.

Uznałem z wdzięcznością ducha obywatelskiego, który ożywia liczne jednostki stanu urzędniczego — ale to wszystko co robia pod wpływem tego ducha, nie tylko nie znajdzie uznania we Wiedniu, ale przeciwnie, każde po za urzędowe zajęcie się sprawami publicznymi, raczej wzbudza podejrzenie i niechęć. Rekrut, podatki i wybory, oto miara zrozumiała dla biur ministerjalnych, tylko na tem polu można zaskarbić sobie łaski we Wiedniu. Przytem, skutkiem jednostronnej przewagi karyer

urzędniczych nie ma rodziny, któraby nie miała członków w biurokracji. Skutkiem tego tysiączne zabiegi zawsze we Wiedniu. Dla całej prawie klasy wykształconej w naszym kraju, Wiedeń staje się źródłem promocji, kariery, łaski i zaszczytów. Nie ma rodziny w kraju, którejby z tamtąd nie można dogodzić albo dokuczyć. To też już nie urzędnik tylko, ale każda niemal osoba prywatna ma swoje imię na „Conduitenliste“ ogląda się na wszystkie strony i boi się wszystkiego, bo każde nieogłędne słówko może jej zrobić nieprzyjaciół i odbić się na losie własnym lub znajomych.

Ztąd niewyczerpana liczba możliwych wpływów i faworów osobistych — a podług nowych teorii każdy fawor i pożytek osobisty, — to przecie korzyść dla kraju. To też jak ómy do światła, wszyscy się garną do wielkiego ołtarza. Z kraju, w którym już i tak szczupłą jest garstka inteligencji pracującej nad fundamentami nowego społeczeństwa, — profesor opuszcza swoją katedrę, ksiądz swoją ambonę, sędzia swój trybunał, urzędnik swoje biuro, wszystko się usuwa z pola działania krajowego, ciasnego i ograniczonego, a garnie się do areny szerokiej wielkoświatowej. Równocześnie Wiedeń staje się osią naszej polityki. Tu już nie chodzi o oświecenie tak niedostatecznie poinformowanej, o wyrobienie tak niedojrzałej opinii krajowej — tylko o zbawienie kraju bez jego współdziałania. A więc zamiast działania publicznego, praca zakulisowa, cisza i tajemnica, by broń Boże za prędkim wyrwaniem się nie popsuć szyków misternych kombinacji, które nas mają zbawić, — i to wszystko w zamian za nędzne okrucy z budżetu państwowego, które w takim samym stoją stosunku do naszych potrzeb ekonomicznych, jak 50.000 wotowanych przez Sejm galicyjski do stworzenia przemysłu krajowego.

Biurokracya przyzwyczajona jest do mierzenia wszystkiego cyframi budżetowemi, które przecie są tylko drobną cząstką całego gospodarstwa krajowego. Wypływa z natury rzeczy, że ludzie żyjący ze stałych pensji nie odczuwają w ten sam sposób sytuacji ekonomicznej, jak ją odczuwają klasy produktywne, klasy zarobkujące. Na przykład niżka cen zboża, mięsa i w ogóle wszystkich produktów i wyrobów, wytwarza kryzys ekonomiczną w całym kraju, uszczupla środki każdego producenta. Ale to co dla zarobkujących jest klęską, jest dobrodziejstwem dla urzędnika. Spadek cen, który zagraża istnieniu naszego rolnictwa, dla urzędnika równa się podwyższeniu pensji o jakie 30%. To też ogólna nędza nie odbija się na warstwie urzędniczej, przeciwnie, oni korzystają na tem. Najliczniejsza, najbardziej wpływowa warstwa naszej inteligencji traci wszelki klucz osobisty do zrozumienia zjawisk ekonomicznych, bo los kraju nie odbija się na ich losie osobistym.

Dla tego też przewaga tonu biurokratycznego w naszej opinii publicznej jest jedną z głównych przyczyn tego fundamentalnego zapoznania rozmiarów i doniosłości kwestyi ekonomicznej i tego braku poczucia jedynej drogi, na której ratunek jest możliwy. Jakimże sposobem warstwa, której pozycja ekonomiczna zależy od cudzej łaski, może się przejąć koniecznością osobistych i zbiorowych ofiar i wiarą w niechybny skutek takiego wysilenia. Ciasna i biedna karyera urzędnika austriackiego, karyera, która nie dopuszcza inicjatywy prywatnej, nie daje niezależności, nie zapewnia nawet dochodu wystarczającego na życie wykształcone, stała się szczytem ambicji całej młodej generacji. A przecież już nie mówiąc o koniecznej zależności urzędnika, z samego punktu widzenia pieniężnego, karyera ta przedstawia tylko same najsmutniejsze widoki.

W całej służbie państwowej jest zaledwie 600 miejsce z pensją przenoszącą 2.000 zł. rocznie, a zaledwie 20 z pensją po nad 4.000 zł. Nawet doliczając komulacje rozmaitych funkcji, dochód z czesnego u profesorów i t. d. nie dociągnie się do liczby 50 z takim dochodem. Życie niższych urzędników, mianowicie jeżeli obarczonych rodziną, tem bardziej w razie jakiegokolwiek wypadku lub choroby, jest tylko pasmem bezsilnych szamotań się z nędzą.

I to ta karyera tak zależna, tak nędznie wynadgradzana, jest jeszcze szczytem ambicji tej samej młodzieży, która w dawniejszych generacjach marzyła o odbudowaniu Ojczyzny, a teraz nie poczuwa się na siłach, żeby choć myśleć i zapragnąć wybudowania własnego niezależnego losu, tylko woli zająć miejsce w gotowych zaprzęgach biurokratycznych.

W miarę jak się zaciera myśl wydzwignięcia się samorządem, w miarę jak nędza ogólna coraz bardziej przygniata, to fatalny kierunek ostatnich lat coraz bardziej się utwierdza. Im bardziej ginie zaufanie do własnych sił, tem skwapliwiej wypatruje się ratunek od biurokracji, samej, bezsilnej, od Rządu, który sam nie wystarczające posiada fundusze na opędzenie najpilniejszych państwowych potrzeb, na zabezpieczenie europejskiej pozycji mocarstwa.

Siła polityczna całego kraju wyczerpuje się na uzyskanie drobnych faworów i koncesyjek nie wartych tego zachodu, i prawie nie wpływających w niczem na kwestyę najważniejszą, t. j. podniesienie dobrobytu krajowego. Wszystko karleje i maleje do miary dysput o kilka pensyi urzędniczych, lub krajcarowych ulg podatkowych. A tymczasem ogólne zwątpienie, apatya i martwota ogarnia cały kraj, zatracą się wiara w skuteczność życia publicznego. Z odzwyczajeniem się od zbiorowych wysileni, ginie poczucie łączności, kraj rozpada się na kasty i stany, stan na jednostki. Z upadkiem sprawy publicznej następuje równy

upadek poziomu charakteru. Im większe niebezpieczeństwo zagraża, tem mniej się stajemy zdolnymi do własnego ratunku. I jak za ostatnich czasów Polski, z utratą wiary w możliwość zbawienia całego społeczeństwa — coraz to większa następuje niechęć do zbiorowych wysiłków, — każdy tylko myśli co najwięcej, żeby z ogólnego rozbicia swój osobisty los ratować. To też gorszym od niedoboru finansowego i corocznej utraty za 6—10 milionów ziemi, i od niedoboru życiowego — śmierci głodowej 50.000 ludzi rocznie, gorszym jest niedobór społeczny, którego sygnaturą jest upadek niezależnego obywatelstwa i panowanie biurokracyi pod obcym kierunkiem się znajdującej, — niedobór objawiający się upadkiem ducha publicznego, apatją i martwością całego społeczeństwa, utratą wiary we własne siły i nadziei w możliwość ratunku.

Fałszywe poglądy ekonomiczne.

Jednym z następstw opanowania opinii publicznej przez warstwę nieproduktywną, i coraz większego przygnębienia samych producentów, jest ogólne panowanie najfałszywszych poglądów ekonomicznych. Czujemy wszyscy że kraj jest chory, — ale zamiast szukać w obrazie całości gospodarstwa krajowego i diagnozy choroby i skazówek do jej wyleczenia, powodujemy się osobistymi widzimi się i przypadkowymi symptomatami. Tak że co do stosunków ekonomicznych cały kraj znajduje się w świecie urojeń, fantastycznych obaw i fantastycznych nadziei, a przecież tylko obiektywne poznanie rzeczywistości może pokazać i rozmiar złego, i drogę ratunku. To się odnosi nie tylko do żywności zafafanych, ale i pomiędzy gronem ludzi najlepszej woli, największej energii równie często panują najzgubniejsze hasła, i twierdzenia najsprzeczniejsze z rzeczywistością przyjmowane są jako niezbita pewniki.

a) Emigracja ludowa.

Przykładem takich błędnych zapatrywań są na przykład coraz to pojawiające się artykuły o emigracji naszego ludu do Ameryki i próżne usiłowania, ażeby ruch emigracyjny powstrzymać. Takie artykuły by były na czasie, gdyby u nas nie ginęło corocznie 50.000 ludzi na śmierć głodową. Widzieliśmy, że w porównaniu z Kongresówką, Galicya od r. 1860 straciła z braku środków utrzymania $1\frac{1}{2}$ miliona ludności, o którą liczbę by Galicya teraz była więcej zaludnioną, gdyby tylko stworzono odpowiednie środki zarobkowania i utrzymania. Jeżeli więc w tym czasie wyemigrowało z jakie 100 lub 200 tysięcy ludności, to z pewnością fakt ten nie zmniejszył ani o jednostkę obecnej ludności galicyjskiej, tylko zmniejszył o tyle ilość ofiar śmierci głodowej. Nie sto tysięcy, ale milion, całe $1\frac{1}{2}$ miliona mogło

było wyemigrować, a ludność by była akuratnie taką samą jaką jest teraz, to jest odpowiadającą środkom utrzymania. Cała różnica by tylko była ta że nadmiar ludności, nadmiar, dla którego zbywało już środków utrzymania byłby wyemigrował, zamiast zginać z głodu. Przeciwnie emigracya ta ludowa jest jednym z najlepiej rokujących symptomatów na przyszłość. Pokazuje ona, że nasz lud mazurski już walczy z losem, nie poddaje się bezmyślnie nędzy. Zapominamy że w ciągu całej historii polskiej, Mazurzy stanowili żywioł kolonizacyjny, że cała Litwa, Podole, Ukraina pełne są śladów dawnych kolonii mazurskich, które stanowiły niejako spójnię etniczną ziem dawnej Rzeczypospolitej. Prawda, smutno jest, że stosunki polityczne nie pozwalają skierować tej emigracyi na południowy-wschód, ku wybrzeżom morza czarnego, tego naturalnego przybytku na nadmiar ludności karpackiej. Ale mają w domu z głodu ginąć, to sto razy wolę, żeby do Ameryki emigrowali. Niechaj setny powróci z jakim takim kapitalikiem, z doświadczeniem, to staje się zarodkiem nowych myśli i wyobrażeń w zastętej masie naszej ludności wiejskiej. Zresztą u nas to samo pokazuje się co w całej Europie. Podczas wyludnienia Hiszpanii w XVIII. wieku jedyne prowincye, które nie straciły ludności były ziemie Basków, właśnie te, z których zawsze uchodził najsilniejszy prąd emigracyi do nowego świata. Tak samo obecnie ludność Anglii, Niemiec i Włoch, krajów ogromnej emigracyi, raptownie się wzmagają. Przeciwnie ludność Francyi i Belgii, krajów z których prawie nie ma emigracyi, pozostaje prawie na tym samym stopniu. I dziwnym trafem departamenty pyrenejskie we Francyi, jedyne, w których panuje ludowa emigracya, zarazem należą do szczupłej liczby departamentów, w których pomimo tego ludność się wzmagają. Tak samo u nas, u emigrujących Mazurów ludność bardziej się powiększa jak u domatorskich Rusinów, chociaż Rusini osiedleni są na lepszej glebie i o wiele więcej mają roli, aniżeli Mazurzy.

Bo też prawie bez wyjątku emigracya jest dowodem rozbudzonej energii i przedsiębiorczości ludowej i większej żywotności rasowej. Nietylko że nie utyskiwał bym na tę emigracyę, ale przeciwnie, stawiałbym ją jako przykład naszej inteligencyi dobijającej się o nędzne posady diurnistów przy sądach i starostwach. Przynajmniej połowa całej naszej młodzieży powinna szukać szczęścia za granicą, wyrabiać się w konkurencyi z cudzoziemcami i wracać z zasobem pieniędzy i doświadczenia do kraju. Stanie się tym sposobem rzeczywistym zasiłkiem, a nie ciężarem. Każdy taki młody Polak umieszczony za granicą, jest ofiarą wydartą śmierci głodowej, a na dyurnistów i gryzi-piórków zawsze jeszcze dosyć w domu pozostanie. O to tylko trzeba się starać, żeby czasowo emigrujący nie zapominali o kraju.

b) Skargi na brak ludności.

Drugim przykładem takich obłądów ekonomicznych, uchodzących jako pewniki, jest ogólnie rozpowszechnione mniemanie, jakoby u nas w stosunku do roli brakło ludności, podczas kiedy każdy elementarz szkół ludowych mógłby pouczyć, że Galicya należy do najlepiej zaludnionych części Europy. Co do ludności wiejskiej, to cyfry umieszczone na początku rozprawy str. 1 raczej udawadniają że Galicya jest przeludnioną. Nie chcę ich drugi raz powtarzać, ale odwrotnie zwracam uwagę na porównanie w tabliczce poniżej, w której Galicya porównana jest z Czechami, Kongresówką i Anglią pod względem ilości obszaru ziemi, sztuk bydła i ludności nierolniczej przypadającej na tysiąc głów ludności rolniczej.

Na tysiąc głów ludności rolniczej przypada:

	ziemi hektarów	sztuk bydła (ekwiw. bydła rogatego)	ilość ludności innych zawodów
Galicya . . .	1600	551	333
Czechy . . .	2300	780	1450
Kongresówka .	2700	587	666
Anglia (bez Irlandyi)	3700	1645	4000

Wypada z tej tabliczki, że każde 1.000 rolników w Galicyi posiada tylko 1.600 hektarów, w Kongresówce zaś 2.700 hekt., ale nawet w gęsto zaludnionych Czechach na 1.000 rolników przypada 2.300 hekt., a w Anglii jeszcze bardziej zaludnionej na 1.000 rolników nawet 3.700 hektarów, to jest przeszło dwa razy tyle co w Galicyi. Angielscy rolnicy równocześnie posiadają trzy razy tyle bydła co galicyjscy. Jeszcze większa zachodzi różnica w ilości ludności innych zawodów, czyli mówiąc inaczej, konsumentów domowych na płody rolnicze. Na 1.000 rolników przypada w Galicyi 333, w Kongresówce 666, w Czechach 1.450, a w Anglii nawet 4.000 takich domowych konsumentów. Rolnik angielski posiada więc dwa razy tyle ziemi, trzy razy tyle bydła i dwanaście razy tyle konsumentów domowych, co galicyjski. Rolnik galicyjski jest więc upośledzony pod każdym względem. Ale podczas kiedy niższości pod względem ilości bydła, lub konsumentów domowych można zaradzić cóż zrobić na brak ziemi? O braku sił roboczych w stosunku do ziemi, można więc mówić w Besarabii, w preryach amerykańskich, w Australii, ale z pewnością nie w Galicyi, gdzie już i tak mniej ziemi na każdego rolnika wypada jak w którymkolwiek kraju europejskim. Można mówić o lenistwie robotnika, o niewystarczającej płacy, o braku dobrych narzędzi, ale z pewnością nie o nadmiarze ziemi. A je-

dnak to urojenie o zbytku ziemi jest podstawą ogólnej opinii, że w Galicyi tylko system extenzywnego gospodarstwa może mieć jakieś powodzenie — gdy przeciwnie liczby powyższe pokazują, że jeżeli gdzie, to właśnie u nas brak ziemi wskazuje potrzebę jak najintensywniejszego gospodarstwa.

c) Wstręt do podatków.

Inną kwestyą, w której panują najbłędniejsze zapatrywania, jest kwestya podatków.

Opinia publiczna przeważnie zapatruje się na kwestyę podatków z punktu widzenia kwoty podatkowej do płacenia, nie uwzględniając okoliczności częstokroć ważniejszych, a mianowicie sprawiedliwego rozkładu, umiejętnego poboru, a przede wszystkim produktywnego użycia podatków. Cyfry podatkowości galicyjskiej, porównane z podatkowością innych krajów na str. 30, wykazują, że co do samej wysokości podatków złudzeniem by było spodziewać się albo jakich większych ulg w ilości, albo z drugiej strony znaczniejszego podwyższenia wydatków państwowych w Galicyi. Jednakowoż bardzo wiele można zrobić, i to nie tylko dla nas samych ale dla całego państwa przez przeprowadzenie reform w poborze i rozkładzie podatków. Cały deficyt austriacki jest w znacznej części spowodowany kosztownym i niezręcznym fiskalizmem, którego usunięcie było by największem dobrodziejstwem nie tylko dla Galicyi ale dla całej monarchii. Już raz przy sposobności dyskusyi o podatku naftowym, spróbowałem ogłosić kilka uwag w tym przedmiocie, ale c. k. prokuratorya skonfiskowała odnośne ustępy. Wolę się więc w tem miejscu dalej nie zapuszczać w tym kierunku. Ale przyda się powiedzieć kilka słów o rzeczywistym rozkładzie podatków, nie w stosunku do zupełnie idealnych podstaw budżetowych, ale do rzeczywistego zarobku rozmaitych warstw społeczeństwa.

Stosunkowo najwięcej pracy sobie zadano co do rozkładu podatku gruntowego, którego obecnie płacimy państwu około 4,600.000 zł., a z wszystkimi dodatkami około 8½ miliona. Wobec produkeyi rolniczej około 295 milionów brutto a 60 milionów netto, jest to ciężar około 3% całej produkeyi, a 14% od czystego dochodu. — Z powodu więc niesłychanie małej rentowności gospodarstwa wiejskiego w naszym kraju, bardzo umiarkowany ciężar od dochodu brutto staje się już dotkliwym uszczerbkiem czystego dochodu.

Dodać trzeba że przeszło milion domowo-klasowego podatku również cięży na rolnikach, co z dodatkami stanowi przeszło dwa miliony, tak że z gruntowym i domowo-klasowym razem rolnicy płacą około 3·6% od dochodu brutto, a 18% od

dochodu netto swego gospodarstwa. Przytem trzeba pamiętać, że większa połowa włościan u nas należy do klasy z mniejszym dochodem katastralnom aniżeli 10 zł., to jest płacących z dodatkami mniej niż 5 zł. podatku gruntowego. Na całej tej warstwie podatek solny, dla zamożniejszych nie jest znaczący, wynoszący 5 zł. od rodziny, cięży jeszcze bardziej od gruntowego.

Pomimo całej pracy zużytej na sporządzenie katastru, liczne pojawiają się głosy, że rozkład podatku gruntowego nie zawsze odpowiada faktycznym stosunkom ekonomicznym. Dodając do tego uciążliwość poboru i brak odpowiedniego systemu na odpisanie podatku w razie klęsk elementarnych, okazuje się tu jeszcze znaczne pole do reform.

Ale najdziwniejszym zabytkiem fiskalizmu austriackiego są podatki zarobkowe i dochodowe, wynoszące razem około 2,900.000 zł. Stracając podatek dochodowy urzędników, podatek od dywidend i towarzystw akcyjnych, pozostaje około 2 miliony rocznie na klasę nierolniczą, a z dodatkami blisko 4 miliony. Stanowi to od 76 milionów ogólnego dochodu tych warstw — (przemysł, handel, inteligencya i propinatorzy) około 5%. Ponieważ sam podatek domowo-czynszowy stanowi dodatkowe opodatkowanie dochodu w stosunku także blisko 5%, to warstwy przemysłowo-handlowe i inteligencya opłacają w podatkach bezpośrednich wraz z dodatkami około 10% od dochodu brutto.

Ponieważ zupełnie jest niemożliwem wydzielenie dochodu netto przedsiębiorstw z ogólnego dochodu przedsiębiorców wraz z robotnikami, nie można nawet w przybliżeniu oznaczyć jaki to stanowi procent od netto. Na każdy wypadek najgorszym znamieniem podatku dochodowego i zarobkowego jest nierówność rozkładu, tak że podczas kiedy w pewnych razach podatek ten może i cały dochód zabrać, to w innych razach, jednostki lub całe warstwy nawet wykręcają się od niego. Już z tego względu ten podatek jest curiosum, że podczas kiedy w innych podatkach zwykle wykonanie niedopisuje przepisom, to tutaj same reguły i przepisy są jeszcze o wiele gorsze i bardziej nieracjonalne od zastosowania. Obliczenie dochodu zupełnie jest dowolnem i fikcyjnem, tak że podatek ten jest jedną z głównych przeszkód rozwoju towarzystw akcyjnych w naszym kraju. Reforma tego podatku jest jednym z najpilniejszych zadań, nie w celu uszczuplenia dochodu z niego, ale w celu sprawiedliwszego rozkładu.

Co do innych podatków to najuciążliwszymi są: podatek solny około 1 zł. od głowy, zarówno ciężący na najuboższych i najbogatszych — i podatek wymiaru należytości, który wprowadzie przynosi tylko 3 miliony ale dowolnością swoją i sekaturą osłabia może dziesięciokrotnie siłę ekonomiczną kraju.

Z innych podatków zadziwia łatwy pobór ogromnego dochodu tytoniowego $8\frac{3}{4}$ miliona, tj. pojedynczo największej rubryki z wszystkich dochodów galicyjskich. Od czasów konstytucyjnych podatek ten podniósł się o 5 milionów rocznie, co następuje bolesną uwagą, ile by kraj był mógł zrobić gdyby jego budżet był rocznie wyższym o kwotę tak marnie każdorocznie z dymem puszczaną.

Trunki w porównaniu z tytoniem mały dostarczają dochód, wódka 2,600.000 a piwo 1 milion. Konsumenci wprawdzie płacą o wiele więcej, bo około 17 milionów. Z tej kwoty, stracając eksport spirytusu, rząd dostaje przeszło 3 miliony, właściciele propinacji od 3—4 milionów, a arendarze około 10 milionów. Cała ta kwestya jest jednym z przykładów braku odwagi i stanowczości naszych władz autonomicznych w załatwianiu żywotnych spraw ekonomicznych. Nikt nie potępia miernego pokrzepienia się wódką, ale rozmaite przyczyny złożyły się na to, że kwestya propinacji jest raną jęczącą się na naszym ciele społecznym, i że karczmy są głównym narzędziem demoralizacji naszego ludu i to nie tylko przez pijaństwo, ale przez sposobność do najrozmaitszych nieczystych interesów, którą dostarczają. Załatwienie tej sprawy przed dziesięciu laty jest tak połowiczne, że nikogo nie zadowalnia i nawet omyli te mierne rachuby, które naówczas robiono. A przecież dochód z propinacji mógłby w rękach kraju stać się potężną dźwignią naszej siły podatkowej. Propinacja jest monopolem, ale na pół zmarnowanym przez współzawodnictwo pojedynczych właścicieli. W jednym ręku, w ręku kraju, dochód by się o wiele powiększył. Samo zmniejszenie liczby karczem zmniejszyłoby niepotrzebny wydatek utrzymania zbytecznej liczby arendarzy, a podniosło by czysty dochód. Wykupienie całej propinacji od właścicieli ziemskich było by bardzo zyskowym interesem dla kraju. Można by zarzucić, że to by wymagało operacji finansowej około 60 milionów. Ale zdaje mi się, że zważając na to, że każdy właściciel ziemski ma długi hipoteczne, cała sprawa by się dała załatwić zobowiązaniem Wydziału krajowego do opłacania pewnych kwot bankom hipotecznym. Taka operacja dałaby się załatwić bez operacji finansowej, a równałaby się wymazaniu $\frac{1}{3}$ części tabuli obywatelskiej, i przyjęciu na kraj blisko połowy rat bankowych. Kraj by miał przytem możność zarobienia paru milionów rocznie, liczba arendarzy by się zmniejszyła, a sam obywatel by na przyszłość stał się najczujniejszym cenzorem moralności i dobrego zachowania się propinatorów. Oprócz tego usunąłby się wieczny przedmiot zatargów gmin z obszarem dworskim, plebanii z dworem i szlachta uwolniłaby się od tak często powtarzanego zarzutu że ciągnie zyski z demoralizacji ludowej.

Ale w całej kwestyi podatkowej co najbardziej uderza u nas to jakieś dziwne, zabobonne zapatrywanie się na kwestę po-

datków. Zdawałoby się, że zachodzi jakaś mistyczna różnica pomiędzy pieniędzmi wydanymi na podatki, a na inne cele, że każdy gulden wydany na podatki bardziej boli jak gulden na inne tysiączne opłaty — że każdy gulden podatków ulżony, opłaca utratę choćby kilku guldenów z tego powodu. Dla rolnika naprzykład ciężar jest ten sam czy zapłaci z morga guldena podatku gruntowego, czy też z powodu złych dróg lub za wysokich taryf kolejowych zapłaci za transport płodów z tego morga o guldena więcej aniżeli by potrzebował zapłacić przy lepszym stanie komunikacyi. A gdyby na przykład odpowiedniem użyciem siły podatkowej na polepszenie komunikacyi można wydatkiem części guldena od morga podnieść wartość płodów o guldena na morg, to przecie wyższy podatek byłby dobrodziejstwem dla wszystkich. I tak się rzeczywiście rzeczy mają. Od bardzo dawnego czasu kwestye taryfowe i kwestye komunikacyjne są u nas o wiele ważniejszymi od kwestyi podatkowych, jak tego dowodzi proste zestawienie cyfr. Przeciętna produkcya zboża w Galicyi wynosi przeszło 16 milionów cetnarów. Na zasiew i własną potrzebę można odliczyć połowę, a połowa t. j. 8 milionów cetnarów przechodzi w handel. Z tej ostatniej ilości 2 miliony cetnarów idzie na eksport. Oczywiście jest rzecz, że rolnikowi tylko zależy na cenie tych 8 milionów, które przechodzą w handel. Otóż cena całych tych 8 milionów zależy od ceny 2 milionów eksportowanych, a cena miejscowa tychże od taryf kolejowych do miejsca konsumeyi. Zniżenie taryfy o 60 ct. na cetnarze, obniża dochód kolejowy tylko o 1,200.000 zł. bo tylko 2 miliony cetnarów przewożonych jest koleją, ale rolnicy zyskują 60 ct. na 8 milionach cetnarów t. j. 4,800.000 zł. czyli więcej niż cały podatek gruntowy. Któż pamiętający, jak w dawniejszych czasach przez wiele lat bryki ze zbożem ciągnęły się obok kolei Karola Ludwika, nie przyzna, że przez wiele lat była możliwość oszczędzenia na samych taryfach kolejowych 60 ct. na cetnarze, a zatem przysporzenia rolnikowi kwoty większej od całego podatku gruntowego. Któż nie widzi, że Węgrzy obniżwszy taryfy na swoich kolejach, i dopłacając kolejom czy to gwaraneją, czy to w razie rządowych kolei dokładając do administracyi, przecie o wielekroć więcej zyskują na zwiększonym dochodzie rolników. Przypuściwszy na chwilę (o horror!), że i Galicya by była subwencyonowała koleje, i że taka niżka taryf nie dałaby się osiągnąć w żaden inny sposób, jak dopłacając kolejom kwotę 1,200.000 zł. to przecie był by to jeszcze znakomity interes dla rolników, bo kosztem 1,200.000 zł. zarobiliby 4,800.000 zł. Gdyby od czasu ery konstytucyjnej choć część tego zachodu, z którym zajmowaliśmy się katastrem gruntowym i regulacyą podatku gruntowego, była poświęconą kwestyi taryf, to byłibyśmy dla kraju o wiele większe rezultaty osiągnęli. Zapewne obecnie taryfy już znacznie niższe zostały, ale zawsze jeszcze

dzisiaj na taryfach, na ulepszonych komunikacjach drogowych, mianowicie na dojazdach kolejowych jest o wiele więcej do zaoszczędzenia, aniżeli cały podatek gruntowy wynosi. Zważywszy że koszt przewozu na kolejach lokalnych można liczyć na mniej więcej $\frac{6}{10}$ ct., a na drogach na 2 ct. od cetnara metrycznego i kilometra, to na dowozie 40 kilometrowym można zaoszczędzić 56 ct. od cetnara. Znajdzie więc się jeszcze wiele miejscowości w Galicyi, gdzieby się opłaciło nie tylko krajowi, ale nawet powiatowi zagwarantować pewien dochód przedsiębiorstwu kolei lokalnych i uzyskać w ten sposób znaczną wyższą cen miejscowych, a to zwykle z maksymalnym wydatkiem $\frac{1}{4}$ albo $\frac{1}{5}$ części korzyści otrzymanej dla powiatu.

Nie ma pod tym względem jednostronniejszego zapatrywania jak uważanie każdego podatku jako czystą stratę, jako złe, które trzeba jak najbardziej ograniczyć, nie licząc się z konsekwencjami takiej polityki. Dla gospodarstwa społecznego zwykle cyfra podatków jest najmniej ważnym względem z całej podatkowości. Daleko ważniejszym jest sposób poboru, a najważniejszym sposób użycia dochodu otrzymanego z podatków. Najmniej powinno chodzić o cyfrę podatków. Przy najmniejszych może społeczeństwo ginąć, przy największych kwitnąć. Zawsze trzeba się zapatrywać z punktu widzenia całego gospodarstwa krajowego. Największy podatek jest dobrym i użytecznym, jeżeli dochodem z niego osiągniętym powiększa się siła produkcyjna całego kraju. Przy racjonalnym systemie poboru i przy produktywnym i oszczędnym sposobie użycia dochodu podatkowego, zadziwiającem jest jak wysoko siła podatkowa nawet ubogiego kraju może być rozwinięta i to z największą korzyścią dla całego społeczeństwa.

Jeszcze rozumiem, że parafianom często trudno wytłumaczyć produktywność i konieczność podatków państwowych. Ale to i parafianie powinni zrozumieć, że podatki płacone we własnym powiecie wychodzą na ich własną korzyść, że są ekspensowane na ich własne miejscowe potrzeby w sprawach dotyczących ich losów osobistych, ich własnej kieszeni, zdrowia, wykształcenia i zarobku ich rodzin, przyjaciół i sąsiadów, że samorząd, to jest tylko zbiorowe usiłowanie, które ma także zbiorowe skutki, odbijające się na losie każdej jednostki i że wyteżenie siły podatkowej użytej na cele miejscowe w taki sposób, że grosz przechodzi w miejscowy obrót i wraca do społeczeństwa z którego wyszedł — zupełnie inny wpływ wywiera, jak podwyższenie podatków państwowych, wyciągających grosz z kraju. Dla tego też daleko łatwiej rozumiem choćby najdalej idącą podejrzliwość i niechęć względem podatków państwowych, jak podobną niechęć do ciężarów autonomicznych, która tylko może być wynikiem albo braku elementarnych pojęć ekonomicznych albo niedoświadczenia administracji autonomicznej.

Zawsze trzeba pamiętać, że jest stokroć ważniejszym mieć z czego płacić, jak kwestya wiele się płaci. Kwestya produkcji u nas góruje nad kwestyą podatkową. Wykazałem już że Galicya obecnie płaci mniej podatków jak którykolwiek kraj w Europie. Ale cóż nam to pomoże, kiedy i tej drobnej sumy nie mamy z czego płacić. Prawda, przeciętna podatków jest tylko 9 zł. na głowę ale przeciętna zarobku jest tylko 50 zł. na głowę. Tu nawet całkowicie odpada kwestya, czy kraj jest w możności płacenia lub nie takiej kwoty podatkowej. Z bilansu krajowego widzieliśmy, że Galicya traci corocznie od 6—10 milionów własności, że z głodu ginie rocznie 50.000 ludzi, że z każdym rokiem warstwy produktywne i zarabiające, coraz to bardziej ustępują miejsca klasie żyjącej z ludności produktywnej — zyjacej z grosza publicznego. Taki kraj właściwie nie jest w możności ponoszenia jakichkolwiek wydatków. I te podatki najłżejsze w Europie są przecie dla nas za wielkie. Ale choćby nie było chimera starać się uwolnić od nich, to jeszcze by nam to nie wiele pomogło. Produkcya Galicyi tak jest nędzna, nawet całe 50 zł. na głowę tak mało wystarczają do utrzymania odpowiedniego i zdrowego ludności, że gdybyśmy żadnych podatków nie mieli do płacenia, to zawsze by jeszcze Galicya pozostała prawie takim samym krajem nędzarzy i żebraków jakim jest teraz. Jeżeli opust nawet całej kwoty podatkowej by nam stanowczej ulgi nie przyniósł, tem mniej skutków można się spodziewać z mikroskopijnych ulg podatkowych. Gdyby nam *en bloc* przyznano wszystkie życzenia budżetowe kraju i delegacyi, kraj by zaledwie tę koncesyę odczuł. Jedyne prędkie i gruntowne podniesienie produkcji krajowej może nam pomódz. Podniemy produkcyę do stopy węgierskiej, to jest o jakie 300 milionów rocznie, to mając 100 zł. dochodu na głowę jak na Węgrzech, łatwiej będzie nam płacić 19 zł. podatku na głowę, tak jak Węgrzy płacą, aniżeli teraz 9 zł. Dodaje, że mniej potrzeba zachodu ażeby dojść do takiego rezultatu, niżby potrzeba żeby uzyskać w Radzie państwa choć o parę milionów korzystniejszy stosunek dla Galicyi z budżetu państwowego. Łatwiej nam samym stworzyć nowych 300 milionów, jak we Wiedniu wyżebrać 3 miliony. Wysilając całą naszą siłę polityczną dla drobnych koncesyjek budżetowych, które w gospodarstwie kraju sześciomilionowego żadnej roli nie odgrywają, marnujemy bezużytecznie nasze siły i odciągamy od głównego zadania t. j. rozwinięcia naszych sił ekonomicznych. Okupując przy tem te nie nie znaczące koncesyji uległością polityczną, oddajemy za miskę soczewicy całą tę siłę moralną, która wypływa z polityki konsekwentnej i zasadniczej. Kraj ażeby dojść do jakiej takiej pomyślności potrzebuje większego dochodu o 300 milionów rocznie. Co tu znaczą okruchy z budżetu wiedeńskiego, tem bardziej w chwili, w której coraz wyraźniej pokazuje się, że budżet wojskowy od

dłuższego już czasu do wysokiego stopnia ogołocony został z środków niezbędnie potrzebnych do utrzymania stanowiska politycznego mocarstwa i nie tylko doraźnie ale stale będzie potrzebował większego zasiłku. Z pewnością przyznając, że ze względu na zaniedbanie stuletnie, Galicya ma wszelkie prawo do daleko większych kwot budżetowych aniżeli te, które obecnie uzyskuje. Ale pominawszy że w polityce najmniej skutkują próżne rekryminacye za minione czasy, to przecie z próżnego nie należy, i koncesye, które można uzyskać z budżetu kończącego się corocznym deficytem z natury rzeczy muszą być bardzo ograniczone. Trzeba także pamiętać, że prawie cały dochód z Galicyi już wydaje się albo w Galicyi, albo na cele galicyjskie. Po strąceniu wydatków na administracyę i wojsko w Galicyi, pozostaje tylko zwyżka 12 milionów idąca do Wiednia. Z tego 2,600.000 idzie na indemnizacyę a 8 milionów (patrz str. 37) na dopłaty dla kolei galicyjskich, tak że prawie nic nie pozostaje jako przyczynienie się Galicyi do ogólnych wydatków państwa. Zupełnie to nie przeszkadza bronić śmiało i donośnie naszych słusznych praw. Ale zaślepieniem by było widzieć ratunek na tej drodze, i zaniedbywać tym czasem o wiele skuteczniejszego zbiorowego wyteżenia własnych sił.

Takie zbiorowe wyteżenie jest niemożliwem bez równoczesnego wyteżenia siły podatkowej. Tak jak przed stu laty u wszystkich patryotów jedno tylko było hasło: „skarb i wojsko“, tak teraz nie może i nie powinno być innego jak: „skarb i oświata“ i biada nam, jeżeli równie długo będziemy zwlekali z wykonaniem tego hasła, jak nasi praojcowie zwlekali ze swojem. Kto przypuszcza, że w obecnem położeniu ratunek kraju jest możliwy inną drogą, ten albo się nie zastanowił nad ogromem niebezpieczeństwa i zadania, które nas czeka, albo jest szarlatanem politycznym. Wszelkie argumenta teoretyczne są tu całkiem zbyteczne. Kto ma oczy niechaj patrzy na to, co Włochy i Węgry zrobiły w dwudziestu latach, na to, co się od kilku lat dzieje w Rumunii, na to co się zaczyna w Bułgarii. Wszędzie coraz to bardziej przyspieszone tempo w wydatkach produkcyjnych, coraz to większe naciągnięcie siły podatkowej, a obok tego jeszcze daleko szybszy wzrost bogactwa narodowego.

rok	ludność	podatki bezpośrednie	podatki pośrednie	Razem	podatki na głowę ludności
Galicya:					
		zł.	zł.	zł.	zł.
1865	5,147.000	7,881.420	23,538.744	31,420.164	6.00
1888	6,400.000	10,899.000	32,738.340	43,637.340	6.80
1865		podatki autonomiczne		650.000	0.12
1888		„	„	3,542.000	0.57

rok	ludność	podatki bezpośrednie	podatki pośrednie	Razem	podatki na głowę ludności
Włochy:					
		zł.	zł.	zł.	zł.
1862	21.929.000	64,500.000	119,500.000	184,000 000	8·37
1882	28,460.000	192,000 000	336,500.000	528,500.000	18·57
Węgry:					
1865	14,830.000	39,775.805	57,851.991	97,627.796	6.60
1884	16,270.000	96,064 469	108,086.902	204,151.371	12·50

W tabliczce powyżej widzimy wzrost siły podatkowej o ile wypada z samych tylko podatków pośrednich i bezpośrednich w Galicji, Włoszech i Węgrzech w okresach mniej więcej dwudziestoletnich.

Na początku tego okresu siła podatkowa tych krajów nie wiele się różniła. Wynosiła ona w Galicji 6 zł. na głowę ludności, we Węgrzech 6 zł. 60 ct., we Włoszech 8 zł. 37 ct. Tak Włochy jak Węgry miały prawie nadludzkie zadanie przed sobą. Włochy dopiero co weszły w posiadanie krajów niegdyś neapolitańskich i papieskich, prawie równie zaniedbanych, jak Galicja w czasach przedkonstytucyjnych. Węgrzy dopiero mieli wejść w posiadanie samorządu przerwane go 18-letnim uciskiem. I jeden kraj i drugi miał do naprawienia wiekowe zaniedbania. Z budżetem takim jaki by odpowiadał ich ówczesnej sile podatkowej, i jedni i drudzy by nie mogli byli nic innego zrobić, jak to, co my robimy od 20 lat, to jest skarżyć się, rozpaczać, niebo i ziemię powoływać na świadki krzywd nam kiedyś wyrządzonych, a tymczasem niepowstrzymanie, nieodwołalnie dążyć do katastrofy, z której już nie będzie wyjścia. Ale i Włosi i Węgrzy znaleźli mężów stanu, którzy niedbając o popularność, umieli natchnąć cały naród poczuciem grożącego niebezpieczeństwa i ofiarnością nie cofającą się przed żadnem wyżeźnieniem.

To też rząd narodowy we Włoszech w 20 latach podniósł podatki z 8 zł. 37 ct. na 18 zł. 57 ct. na głowę, to jest podwyższenie o 10 zł. 20 ct. Rząd narodowy w Węgrzech podniósł podatki z 6.60 na 12.50 zł. na głowę, t. j. prawie o 6 zł. Nasz rząd autonomiczny zaś z 12 na 57 ct. na głowę, to jest o 45 ct. Że nam podatki państwowe nie przeszkadzały pokazuje się z tego, że podniosły się tylko z 6 zł. na 6.80 zł. Do jakiego stopnia natężono siłę podatkową i we Włoszech i na Węgrzech, pokazuje się z tego, że główny wzrost nastąpił w bezpośrednich podatkach które w tym czasie podniosły się we Węgrzech o 240%, a we Włoszech o 300%, u nas zaś o 39%. Kto chce wiedzieć jakiej stanowczości potrzeba było u włoskich mężów stanu,

ażeby tak niepopularną a tak zbawienną politykę przeprowadzić, niech czyta opisy zaprowadzenia podatku od mlewa, jak zandarmi musieli stać przy każdym kamieniu młyńskim, jak ludowe rozruchy powstawały z tego powodu. A jednak ani na chwilę nie było mowy o powstrzymaniu wydatków na cele oświaty i na roboty publiczne, bez których Włochy by nigdy nie były mogły odzyskać straconej pozycji pomiędzy ludami ucywilizowanymi. Na same inwestycje produktywne budżet państwowy zawierał w r. 1883 kwotę 114 mil. zł., budżeta prowincjonalne kwotę 20 mil., a budżeta miast i gmin kwotę 44 mil., razem inwestycyi budżetowych za 175 mil. zł. W stosunku do ludności Galicya by powinna wydawać do 37 milionów rocznie na podobne cele. — Ale też jaki zasiew takie też i żniwo. Czem były Włochy i Węgry przed 20 laty a czem są teraz. Włochy coraz to bardziej kwitnące, budżet w porządku, waluta sprowadzona do pari, $\frac{3}{4}$ pożyczek zaciągniętych w obcych krajach już napowrót wykupionych przez krajowych kapitalistów, a cały kraj na drodze pewnego, regularnego rozwoju. Węgry pod wielą względami wyprzedzili Austryę, zmieniają się na kraj przemysłowy i ton nadają całej monarchii. I w jednym i w drugim kraju bogactwo narodowe co najmniej się podwoiło. A u nas, wprowadziliśmy tylko o parę centów podnieśli wydatki autonomiczne, ale czy przeto ludność na tej oszczędności skorzystała? Przeciwnie, sprawa publiczna mało postąpiła, ale prywatna lekkomyślność strwoniła w tym czasie z pewnością więcej niż 100 milionów, tak że obecnie po 20 latach mamy mniej zasobów i mniej korzystną sytuację do rozpoczęcia tej samej polityki, której wytrawniejsi Włosi i Węgry się odrazu chwycili. Węgry i Włosi już od dawna przeszli Rubikon i cały naród z wdzięcznością popiera tę politykę, jako politykę narodową.

Ale i obecnie, Rumuni i Bułgarzy już działają, a my zawsze jeszcze czekamy. Zaprawdę jaki zasiew, taki też będzie plon!

d) Kwestya łatwego kredytu.

Tak samo jak co do faktycznego stanu kwestyi populacyjnej i kwestyi podatkowej opinia publiczna z małymi wyjątkami znajduje się na fałszywej drodze, tak też za często zupełnie ma błędne oczekiwania co do środków możliwego ratunku. Podczas rozpraw nad nowym statutem banku austro-węgierskiego, rozeszło się hasło: ułatwienie kredytu. Zresztą już od wielu lat spodziewamy się odrodzenia ekonomicznego kraju od ułatwionego kredytu. A przecie zachodzi tu zupełnie ten sam stosunek jak z podatkami. Wszelkie podatki na cele nieproduktywne dla społeczeństwa są zgubne, podatki zaś na cele produktywne mogą się dziesięciokrotnie opłacić. Tak samo kredyt na cele nieprodu-

ktywne jest bezwzględnie zgubny, podczas kiedy kredyt na cele produktywne może być dźwignią potężną rozwoju ekonomicznego. Powinniśmy więc w ogólności tak samo obawiać się kredytu, jak się obawiamy podatków, a w szczególności używać i jednego i drugiego środka, jeżeli tylko posiadamy gwarancję że jeden i drugi będą użytecznie, umiejętnie i oszczędnie użyte. Tymczasem z zasady oponujemy wszelkim podatkom, choćby na najpilniejsze i najnieodowniejsze wydatki, — wspieramy zaś wszelkie ułatwienia kredytowe chociaż wiemy, że częstokroć tylko ułatwiają szaloną karierę na złamanie karku.

Kredyt jak każde ostre narzędzie, jest bronią obosieczną może być drogą ratunku, ale może też tem prędzej do zguby doprowadzić. Wszystko zależy od użycia narzędzia. Otóż najniebezpieczniejszym symptomatem minionych dwudziestu lat jest to, że kredyt zwyczajnie używa się nie na cele produktywne, ale na potrzeby osobiste. Stosuje się to tak dobrze do pożyczek hipotecznych, jak i do weksłów bankowych, jak też i na drobniejszą skalę do Towarzystw zaliczkowych. Wydarzają się pożyczki na cele produktywne, nawet w ostatnich latach daje się wyraźny spostrzeżać zwrot w tym kierunku ale pod względem wielkości finansowej kwot, to z pewnością przeważają jeszcze pożyczki na cele osobiste, nieproduktywne. Nie widzę też możliwości rozwinięcia kredytu na cele produktywne, dopóki cały kraj z samowiedzą i solidarnością nie wejdzie na drogę wielkich inwestycji i melioracji. Zanim to się stanie, to uważam oszczędność i rachunkowość za wiele ważniejsze od kredytu. Przeciwnie rozwój kredytu bez pewności produktywnego użycia, tylko mnie napełnia obawą, że się jeszcze prędzej rujnujemy, jak byśmy się mogli rujnować bez kredytu. Któż nie widzi, że częstokroć daleko jest wygodniej wykupywać listy hipoteczne, jak kupić samą ziemię. Dlatego też zdaje mi się, że wszyscy powinniśmy dążyć do jak największego ograniczenia kredytu na cele osobiste. Nie sposób go całkowicie usunąć, ale przynajmniej nie ma się czego cieszyć z podobnych transakcji, czasem koniecznych, ale zawsze smutnych, i z pewnością nie nie upoważnia do wskazywania na zwiększony obrót finansowy podsycaany tym sposobem, jako na dowód odrodzenia się ekonomicznego kraju.

Zupełnie się inny przedstawia obraz, jeżeli z długów osobistych przejdziemy do długów publicznych kraju, powiatów i miast. Zdawałoby się, że to nie ci sami ludzie załatwiają publiczne interesa, którzy w tak nieogledny sposób szafują kredytem w sprawach prywatnych. Najniezbędniejsze sprawy, zaniebdania, które o pomstę do nieba wołają, muszą czekać, bo nie ma ani gotowych funduszy w skarbie publicznym, ani się nie można zdecydować na nałożenie podatków, ani na użycie kredytu. W stosunku do środków, to mniejwięcej to samo, czy się pry-

watny zdecyduje na festyn na imieniny lub na podróż do Karlsbadu, czy by się kraj zdecydował na jaką kolej lub miasto na wodociągi.

Gdybyśmy się zbiorowo równie łatwo decydowali na wydatki użyteczne jak się pojedynczo decydujemy na nieużyteczne, jaki by to był już kraj kwitnący. Albo odwrotnie, gdybyśmy w wydatkach osobistych równie troskliwie i trwożliwie wazyli wszelkie możliwe szanse przyszłych ambaryasów, jak to robimy w sprawie publicznej, jak zamożnymi by byli pozostali nasi obywatele!

Ale na nieszczęście jest to tylko dalszy ciąg tego skąpstwa i braku odwagi, ile razy chodzi o sprawę publiczną, o rozrzutności i lekkomyślności, ile razy chodzi o osobistą fantazyę, które dawną Rzeczpospolitą do grobu przyprowadziły.

Nie w decydowaniu się na potrzebne wydatki jest na miejscu trwożliwość — ale w szafowaniu pieniędzy. Całą troskliwość waszą wyężajcie, ażeby w służbie publicznej, we władzach wykonawczych kraju, nie było synekur, nie było protekcji, nie było względów osobistych i sąsiedzkich. Zróbcie z władz autonomicznych wzory sprężystości, sumienności i oszczędności, — a niebawem opinia publiczna kraju nabierze odwagi i z zaufaniem w dobry skutek, powierzy wam szafowanie na wspólną korzyść dziesięć razy większych sum jak te, które dzisiaj przez wasze ręce przechodzą.

Przytem potrzeba umiejętności i odwagi przy wyborze inwestycyi krajowych, potrzeba informacji co do wszystkiego, co się dzieje u naszych sąsiadów, potrzeba ciągłej, niezmodowanej agitacyi w kraju pomiędzy wyborcami, ażeby jak najprędzej w jak najszerszych kołach rozszerzyć wszystkie informacje, które mogą wpływać na przyszłe decyzje kraju. Nie zakulisowymi kombinacyami, nie ciszą i tajemnicą, ale tylko oświeceniem opinii publicznej, przekonaniem współobywateli nastroi się kraj do wielkich postanowień i do zbawczych czynów. Nie w cztery oczy, w poufnych zwierzeniach, ale z wszystkich dachów trzeba wołać, żeby się kraj opamiętał i poinformował! Zawsze zapominamy, że jesteśmy krajem przeszło sześciomilionowym, a zatem większym od połączonych królestw Szwecyi i Norwegii, większym od Belgii, Bawaryi, od Rumunii, przeszło trzy razy większym od Serbii, — a z tem wszystkiem na targach finansowych nie odgrywamy żadnej roli i nietylko się nie możemy mierzyć z Belgią, Bawaryą, Szwecyą, Rumunią, ale nawet z drobną Serbią, kto wie nawet czy z Bułgaryą. To nie cudzoziemcy, to my sami lekceważymy Galicyę, jej siłę zbiorową, nas samych. My sami naszym postępowaniem dowodzimy, że uważamy siebie za ludzi pośledniego gatunku, którym ani marzyć o tem, co się

całkiem naturalnem wydaje u Włochów, u Węgrów, nawet u Rumunów, Serbów i Bułgarów.

Przypatrzmy się Węgrom i użytkowi, jaki zrobili z odzyskanej autonomii i pamiętajmy, że Węgry tylko o $2\frac{1}{2}$ razy większe od nas, tak że każdy wydatek węgierski podzielony przez $2\frac{1}{2}$, pokazuje, na co by się Galicya odważyć mogła, gdyby jej mężowie stanu byli równie odważni jak węgierscy.

Zaraz w pierwszym roku autonomii (1867) uchwalają pożyczkę kolejową 85 milionów, w drugim roku pożyczkę 23 milionów na wykupno dziesięcin z winnic, w czwartym roku pożyczkę 24 milionów na regulację Dunaju i tak dalej nieprzerwanym ciągiem. Równocześnie ogromne sumy poszły na urządzenie europejskiej administracji. Prawda, że Węgrzy w ciągu lat 20 zaciągnęli 1.500 milionów długów, czemu odpowiada mniej więcej 75 milionów rocznie, ale też przeobrazili z gruntu cały kraj, pomnożyli majątek prywatny o kwotę z pewnością o wiele większą, aniżeli cyfrę długów publicznych, a przytem majątek skarbowy w kolejach, kopalniach, fabrykach i innych inwestycjach tylko o paręset milionów jest mniejszy od całej kwoty pożyczek. Obliczając co by to znaczyło w stosunku ludności dla Galicyi, to wypada 30 milionów rocznie, a 600 milionów w 20 latach. Proszę sobie wyobrazić, jakby Galicya wyglądała, gdyby w dodatku do sumy podatkowej mogło się wydać w kraju rocznie 30 milionów obcych pieniędzy. Można krytykować politykę finansową węgierską w szczegółach, można udowodnić, że mianowicie w pierwszych ośmiu latach za nieogłędnie szafowali pieniędzmi na cele produktywne, że dali się zbyt znacznie rozrósć biurokracyi, ale w całości kierunek był zbawiennym. Nauczeni ich doświadczeniem możemy lepiej robić, ale trzeba robić. Samo miasto Budapeszt wydało na inwestycje o wiele więcej jak cała Galicya. Zresztą Węgry tylko poszły drogą wskazaną przez Włochy, które od roku 1861 do 1883 powiększyły dług państwowy o 4.600 milionów zł. czyli o 210 milionów zł. rocznie. W stosunku do Galicyi by wypadało 900 milionów za cały czas, a 42 miliony rocznie. Jest to skala jeszcze większa niż w Węgrzech. Tak samo Rumunia z ludnością o 20%⁰/₁₀ mniejszą od Galicyi w niewielu latach zaciągnęła 370 milionów zł. pożyczek, z czego 185 milionów wydanych zostało na koleje i roboty publiczne. Wyobrażam sobie z jakim politowaniem Rumuni patrzą na krajarową gospodarkę i krajarowe kłopoty sześciomilionowego kraju starszego od nich cywilizacją ale uboższego odwagą i wykształceniem politycznem. Jeżeliby kto zarzucił że przecież nie możemy się porównać z państwem niepodległym, to proszę wziąć na porównanie gminy i miasta włoskie z ludnością łączną nie wiele większą od Galicyi, które w tym czasie na cele produktywne zaciągnęły pożyczki w łącznej kwocie 360 milionów zł.

Mając podobne środki do dyspozycji, a tylko potrzeba odwagi w postanowieniu a umiejętności w użyciu, ażeby je od razu uzyskać, to byśmy nie skarżyli się bezsilnie na wrogie taryfy kolejowe, na obcą administracyę, obcych przedsiębiorców, tylko byśmy się pokusili byli o stworzenie własnej sieci kolejowej. Samo wykupno kolei Karola Ludwika by nas zrobiło panami w kraju, a trzeba pamiętać, że ta jedna kolej przez przewrotną politykę taryfową kosztowała kraj daleko więcej, aniżeli te 100 milionów potrzebne na jej wykupno. Nawet by takiej kwoty nie potrzeba, bo akcyi jest tylko za 48 milionów.

Błędne nasze zapatrywania na kredyt prawie równie się przyczyniają do naszej niemocy ekonomicznej, jak błędne zapatrywania na podatki. Należy robić wprost przeciwnie jakieśmy dotychczas robili. Należy ograniczyć, już i tak za nadto rozwinięty kredyt osobisty na wydatki nieproduktywne, a jak najbardziej korzystać z kredytu zbiorowego na wydatki produktywne. Należy przedewszystkiem wszelkimi sposobami rozszerzać informacyę o tem, co się dzieje poza granicami kraju, bo w obecnej chwili tak mało zdajemy się wiedzieć o tem jak narody sobie gdzieindziej pomagają, jak nasi pradiadawie w przedrozbiorowej Polsce zdawali się wiedzieć o tem, co się działo w ówczesnej Europie. Jesteśmy nieodrodne prawniki tej niepoprawnej generacyi. Tak samo jak ten brak informacji i brak wykształcenia politycznego przyprawił nas wtenczas o bankructwo polityczne,— tak teraz z powodu podobnego braku informacji i braku wykształcenia ekonomicznego zdążamy do bankructwa ekonomicznego.

e) Cła ochronne.

Oprócz ułatwionego kredytu, jest jeszcze jedno lekarstwo, które ma jak różeczka czarodziejska zmienić naszą sytuacyę ekonomiczną. Jest to cło zbożowe. I to hasło znowu przyjętem zostało bez należytego zastanowienia i bez należytych informacji o tem co się dzieje w innych krajach, ale przynajmniej to mamy wytłumaczenie, że jeżeliśmy zblądzili, to równa wina spada na partyę agraryjną we Węgrzech. Nasamprzód w sprawie cła zbożowego, stanowcza różnica zachodzi pomiędzy krajami importującymi zboże jak Francya, Włochy i Niemcy — a krajami eksportującymi jak Rosya, Rumunia lub Austrya. Neumann-Spallart w swoich „Uibersichten des Welthandels“ (pp. 93—191) za rok 1883/4 wykazuje, że produkcya zboża tak się wzmogła w Węgrzech, że Austro-Węgry teraz stanowczo zaliczyć można do krajów eksportujących.

Przez 10 lat od r. 1875 do r. 1884 w każdym roku był nadmiar wywozu, przeciętnie zaś nadmiar wynosił 90 milionów zł.

rocznie. O ile moje własne informacje o Węgrzech sięgają, to należy się spodziewać w przyszłych latach znacznie jeszcze zwiększonej produkcji węgierskiej. Oczewista rzecz, że cło zbożowe może tylko mieć praktyczną doniosłość w krajach importujących. I tam jeszcze pożytek cła dla całego kraju weale nie jest oczewistym, ale przynajmniej warto już mówić o tem. W kraju zaś eksportującym cło nie ma żadnej doniosłości, bo taki kraj zawsze zależy od targu światowego, do którego sam musi posyłać. Ponieważ Austria z Węgrami jest krajem eksportującym, to cło zbożowe chyba kiedyś w czasie jakiegoś wielkiego nieurodzaju mogłoby u nas wpłynąć na ceny zboża. Korzyść więc takiego cła jest dla nas niesłychanie problematyczną. Myśl takiego cła przyjęła się u nas głównie przez obawę konkurencji rumuńskiej. Ta konkurencya w samej rzeczy nigdy nie była groźną, o ile nie była sztucznie premiowaną przewrotnemi taryfami naszych kolei, którym płacimy subwencyę za to, żeby na każdym kroku faworyzowały naszym kosztem zagranicznych producentów. Wiem na przykład, że jeżeli młyny kołomyjskie sprwadzały pewną część pszenicy z Rumunii, to równocześnie te same młyny wywoziły do Rumunii więcej niż odpowiednią ilość mąki. Od kilku zaś lat zamknięcia granicy stosunki zupełnie się zmieniły. Przez uregulowanie ujść Dunaju, Rumunia pozyskała porty Braiłę i Gałac przystępne prawie przez cały rok dla największych okrętów.

Równocześnie rząd rumuński umiejętnem regulowaniem taryf kolejowych, zwrócił cały handel zbożowy ku morzu, tak, że obecnie nawet przy otwarciu granicy austriackiej, prawie by się nieopłacało przysyłać tutaj jakichkolwiek większych ilości zboża. Dla zrozumienia sytuacji trzeba uwzględnić bajecznie niskie ceny przewozu morskiego. Jeszcze za mojej bytności w Anglii, p. Stephen Bourne, dyrektor ceł angielskich, udzielił mi zestawienia przeciętnych taryf morskich, za rozmaite towary w r. 1876, z których wypisuję poniżej cyfry odnoszące się do pszenicy.

Przeciętny koszt transportu morzem pszenicy do Anglii za 100 km. w r. 1876:

z Odessy	1·96 zł.
ze Stanów Zjednoczonych	1·68 „
z Bałtyku	1·12 „
z Tryestu i Fiume	—84 „
z Rumunii	1·68 „
z Indyi	2·80 „

Ażeby te cyfry należycie ocenić trzeba pamiętać, że na przykład taryfa ze Lwowa do Wiednia wynosi 1·79 zł., z Kołomyi do Wiednia 1·97 zł., a ze Suczawy do Wiednia 2·29 zł. Już w r. 1876 taniej więc było pszenicę z Gałacu przesać do Londynu, aniżeli u nas ze Lwowa do Wiednia. Od tego czasu frachty morskie bardzo się obniżyły, w przecięciu o 40⁰/₀. Tak że transport ze Stanów Zjednoczonych do Londynu, który wtenczas kosztował 1·68 zł., obecnie kosztuje tylko 94 ct. Zapewne i transport z Rumunii do Londynu nie będzie obecnie wiele więcej kosztował. Zważywszy więc na tani transport morski i niższe taryfy rumuńskie, gdzie może się opłacać Rumunom posyłać zboże drogami kolejami austryackimi. W warunkach istniejących, Rumuni by nie umieli chodźć około swoich interesów gdyby się im wkrótce nie udało podnieść cen zbożowych znacznie po nad ceny galicyjskie, tak że w przyszłości może by się nam mogło opłacać posyłać zboże do Rumunii, ale nigdy odwrotnie. Tak samo jak w Rumunii tak i w Rosyi taryfy od kilku lat zostały systematycznie tak urządzone, ażeby odwrócić eksport od kolei austryackich, a zwrócić ku własnym portom morskim. Jeżeli tylko będziemy pilnowali własnych taryf kolejowych, to całe niebezpieczeństwo otwarcia granicy zredukuje się do nader skromnych rozmiarów. Może wywrzeć wpływ lokalny na jeden lub drugi powiat, lecz najmniejszego by nie mogło wywrzeć wrażenia na przeciętną cenę całego kraju.

Ale jeżeli korzystać ceł zbożowych jest nader problematyczną, to koszt ich dla nas całkiem jest pewny i da się z łatwością obrachować. Wiadomo, że Rada państwa uchwaliła cła zbożowe w zamian za podniesienie i tak już wysokich ceł na fabrykata zagraniczne. Już przy innej sposobności wykazałem że austryackie cła ochronne dla przemysłu nadzwyczajnie są wysokie, tak dalece, że w większej części fabryk sama opłata cła stanowi sumę, któraby wystarczyła na zakupno całego mat-ryału surowego, i jeszcze by pozostała pewna zaliczka na kosza fabrykacyi. Jeżeli tak już było przed ostatniem podniesieniem ceł, to tem bardziej teraz. Skutkiem tego ogromna zachodzi różnica w cenach fabrykatów wszelkiego rodzaju w Galicyi, a na przykład w Niemczech. Co do żelaza, narzędzi i maszyn, to przeciętnie można liczyć że co tam kosztuje marka (62 ct.), to u nas kosztuje guldena. Jeszcze większa jest różnica w niektórych towarach bławatnych. Konsekwencya jest ta, że licząc nie wiedzieć jak ogólnie, Galicya płaciła za fabrykata wprowadzane czy to z zagranicy, czy to z Dolnej Austryi, Morawy i Czech, około 15 milionów zł. rocznie więcej, jakby była płaciła pod systemem wolnego handlu. Podwyższenie ceł, które nastąpiło w Czerwcu tego roku, podwyższa tę sumę przynajmniej o 3—5 milionów rocznie. Będziemy więc płacić rocznie na utrzymanie przemysłu dolno-austryackiego, morawskiego i cze-

skiego blisko 20 milionów.¹⁾ O tyle byśmy bowiem rocznie pod systemem wolnego handlu oszczędzali. Jest to kwota prawie równająca się połowie wszystkich głównych podatków państwowych w Galicyi, kwota więcej niż dwa razy tak wysoka jak nasz roczny ubytek we własności ziemi. Na tej to podstawie, a nie na cyfrze podatków płaconych przez nas, możemy się domagać uwzględnienia z budżetu państwowego dla Galicyi. Jak już wykazałem, (str. 100) dochody galicyjskie prawie w całości wydają się albo w Galicyi samej, albo na cele galicyjskie. To nie Rządowi wiedeńskiemu płacimy trybut bez ekwiwalentu, ale fabrykantom austryackim, morawskim i czeskim. Ci sami fabrykanci uzyskali przez ostatnie podwyższenie ceł dalsze 3—5 milionów rocznie, i to w zamian za urojone, albo przynajmniej bardzo problematyczne korzyści z cła zbożowego. Zgadza się to zupełnie z lekceważeniem u nas kwestyi ekonomicznych w porównaniu do podatkowych, że ani setnej części tej uwagi nie zwrócono na decyzją, która nałożyła na nas ciężar większy od całego budżetu autonomicznego, jak ta uwaga którą poświęcano zaściankowym dyskusyom o jednym cencie dodatków do podatków.

Pozycya Węgrów jest całkiem inną. Aspirują oni do stworzenia własnego przemysłu, a podwyższone cła znakomicie im to zadanie ułatwiają. W istocie cła ochronne są teraz w Austrii tak nedorzeczenie wysokie, że nawet u nas by istniała możliwość zaszczerpienia przemysłu tkackiego. Nie mówię tu o zabawkach kilimkami lub podobnymi drobnostkami, ale o wielkim przemyśle przedziałnym, i to nie na drobną skalę. Należałoby zacząć od przemysłu bawełnianego, który ze wszystkich da się najłatwiej zaaklimatyzować, i od którego wszędzie należy rozpoczynać. Zakład taki, jakie Anglicy przywykli wysyłać do Indyi i jakie częstokroć zwiedzałem i badałem w Manchester, mający mniej więcej 30.000 wrzecion i 480 warsztatów tkackich, wszystko w możliwie najlepszym gatunku, postawiony blisko Krakowa, mógłby śmiało konkurować z dosyć zastarzającymi zaspaleni fabrykami austryackimi.

Mając tani węgiel, robotnice i robotników sprowadzanych z Królestwa i wystarczający kapitał, taki zakład musiałby się udać, jak się tuzinami udają podobne zakłady w Indyach, w których przecie nie ma ceł ochronnych, i gdzie cała korzyść polega na tańszej bawełnie i tańszej robociznie. Taki zakład dałby się sprowadzić bez opłaty cła i mógłby do roku funkcyonować, a w całym obszarze przemysłu nie znam u nas operacyi mniej ryzykownej dla znacznego kapitału i pewniejszej świetnego powo-

¹⁾ *Nafta i praca* str. 41. Wielkość sumy którą płacimy we wyższej cenie towarów, jest tam o wiele za nisko oceniona na 10 milionów rocznie, ponieważ nie miałem wtenczas jeszcze dat eksportu i importu za rok 1883 umieszczonych w niniejszej pracy na str. 39.

dzenia. Zakłady na przędzenie wełny, lub lnu są już o wiele ryzykowniejsze i wymagają daleko lepiej wyćwiczzonego robotnika i bardziej wyrobionych stosunków handlowych, a w takich próbach niezmiernie wiele zależy na dobrym początku.

f) Socjalizm.

Nie dziw jeżeli w kraju, w którym zwyczajna terapia tak mało zdaje się pomagać na niemoc ekonomiczną, znajdują się ludzie, którzy się chwytają najrozmaitszych środków egzotycznych i cudownych i spodziewają się od nich uleczenia choroby, która zdaje się uragać wszystkim zwyczajnym środkom. Liczba inteligencji tak jest szczupłą u nas, a liczba ludzi zajmujących się sprawami publicznymi o tyle jeszcze szczuplejszą, że szkoda każdego człowieka dobrej woli, który zeszedł na manowce, gdzie nie może być użytecznym sprawie, której służy.

Mianowicie mam na myśli dwa takie błędy, socjalizm i antisemityzm, i dla tego próbuję wykazać na podstawie cyfr nieprzydatność i niedorzeczność ich zastosowania do naszego społeczeństwa.

Co do socjalizmu to warto nadmienić, że to jest choroba, która się bardzo łatwo czepia krajów niegdyś szlacheckich. Szlachcic bez roli najłatwiej się przekształca albo w biurokrata albo w socjalistę, najtrudniej zaś przyłącza się do stanu średniego, który właśnie stanowi samą rdzeń zdrowej organizacji ekonomicznej, dla której tak biurokrata, jak socjalista, może kulturować swoje dawne szlacheckie lekceważenie. To też tak samo jak mania kariery biurokratycznej obalamca całą prozaiczną część młodzieży, tak socjalizm bałamuci pewną część marzycieli.

Zresztą doświadczenie pokazuje na każdym kroku ukrytą analogią i tajną sympatią obu kierunków. Już Napoleon III. kłócił się z socjalizmem, naśladowca jego Bismarck wprost wywołał agitację socjalistyczną w Niemczech ażeby złamać opór znienawidzonego przezeń mieszczaństwa. Rząd rosyjski nigdy nie wahał się wywoływać instynkta komunistyczne ciemnych mas, ile razy mu to mogło być pożytecznym. A i obecnie pomimo pozornej walki obu żywiołów, autokratyczni mężowie stanu, dążący do utrwalenia wszechwładztwa państwowego i do zagarnięcia pod kontrolę biurokratyczną coraz to więcej spraw, które w zdrowym społeczeństwie same jednostki załatwiać powinny — są właściwie tylko apostołami socjalizmu. Zabijają wszelką niezależność, indywidualność i oryginalność i przyzwyczajają całe społeczeństwo do powodowania się mechanicznymi regułami i przepisami, wykluczającymi działanie na podstawie własnego sądu i pod poczuciem osobistej odpowiedzialności.

Mając społeczeństwo tak wytresowane i maszynę biurokratyczną tak wszechwładną, wystarcza zmienić sternika nawy państwowej, a już ideał teraźniejszych socjalistów będzie osiągnięty.

Psychologiczną przyczyną tej analogii pomiędzy kierunkiem biurokratycznym a socjalistycznym jest fakt, że tak jeden kierunek jak drugi zwracają swoją uwagę tylko na prawno-polityczną stronę gospodarstwa społecznego i spodziewają się ratunku od zewnętrznej zmiany ustroju społecznego i stosunków prawno-politycznych, a nie od wewnętrznego nastroju pojedynczych ludzi — od zmiany paragrafów administracyjnych lub konstytucyjnych a nie od przetworzonego serca i sumienia ludzkiego.

Przypominam naszym młodym socjalistom, że Saint-Simon, najwcześniejszy, najgenialniejszy i psychologicznie najgłębszy, choć może fachowo nie dosyć wyrobiony¹⁾ przywódzca socjalistów, bardzo trafne miał poczucie niebezpieczeństwa, które wynika dla socjalizmu z tej analogii do biurokracji. Oczuł on, że socjalizm może stać się niewolą społeczną, gorszą od wszystkich tych niewoli, które ludzkość dotąd zwalczała. Dla zapobieżenia temu niebezpieczeństwu chciał on żeby przymus wykonawczy nowego systemu polegał nie na sankcyi legalnej, której wykonanie zapewnione jest paragrafem, urzędnikiem i więzieniem, ale na sankcyi sumienia pod wpływem nowej religii społecznej, mającej tak samo ogarnąć nową utopię socjalistyczną, jak chrześcijaństwo w wieku apostoelskim ogarnęło pierwsze gminy chrześcijańskie. A ponieważ ta część postępowej młodzieży, która poniekąd zdradza pewne sympaty socjalistyczne, lubi się nazywać niewiedzieć dlaczego pozytywistami, to zwracam jej uwagę na to, że twórca pozytywizmu, Auguste Comte, większej części naszych pozytywistów prawie zupełnie nieznanymi, wprawdzie sam w młodym wieku był uczniem Saint-Simona, ale później przyszedłszy do poznania sprzeczności socjalizmu z cywilizacją, całemu własnemu systemowi nadał cechę krańcowej sprzeczności z socjalizmem tak dalece, że bankierom, tak znienawidzonym przez socjalistów, naznaczył pierwsze miejsce w swojej hierarchii społecznej.

Zresztą u nas same cyfry statystyczne odnoszące się do produkcji krajowej najlepiej wykazują, jak mało doniosłości dla

¹⁾ Nie trzeba jednakowoż przeceniać mniemanej głębokości teraźniejszych socjalistów. Profesor Menger w swoim dziele „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag“ wykazuje jak dalece socjaliści niemieccy Marx, Rodbertus i Lasalle tylko spłodowali dawniejszą i oryginalniejszą literaturę angielską i francuską. Pomimo pozoru naukowości wszystkie te systemata należą do rzędu prac nad *perpetuum mobile* i kwadraturą koła.

społeczeństwa mają wszelkie teorie prawno-polityczne. Socjalizm jako mniemana sprawiedliwość społeczna w pierwszym rzędzie wpływa na podział rezultatów pracy, a nie na ich wytworzenie. Dlatego rozumiem socjalizm we Francji lub Anglii gdzie jest czego pożądać, gdzie jest co dzielić, gdzie przynajmniej można cyframi wyrachować, że przy panowaniu sprawiedliwości społecznej i ograniczeniu warstw próżniących i zbytkownych, los klasy ubogiej by się znacznie poprawił.

Ale u nas produkcya tak jest nędzną, że nawet gdyby obdzielić nią wszystkich zarówno, to jeszcze by nie wystarczała do zdrowego utrzymania całej liczby (patrz str. 23). Mamy teraz jeszcze niektóre warstwy z wystarczającym utrzymaniem, przy zrównanych warunkach egzystencji wszyscy zarówno by popadli poniżej poziomu nędzarzy angielskich. Tak dalece jest prawdą, że potęga wytwórcza, siła i umiejętność ekonomiczna idą przed sprawiedliwością społeczną. Zanim się przystąpi do słusznego działu, trzeba mieć przedmiot do podziału. U nas tego przedmiotu nie ma. A przytem cóż n. p. robić z tak liczną u nas częścią ludności, która przenosi nędzę próżniaczą od lepszego zaspokojenia swoich potrzeb połączonego z większem wysiłkiem; Galicya w której $\frac{3}{4}$ ziemi ornej jest w ręku drobnych właścicieli, bardziej się zbliża do stanu idealnego, w którym narzędzia produkeyi rolniczej są przystępne dla każdego jak inne kraje europejskie. A przecież rezultat jest tylko ten, że jak dowodzi Rocznik statystyczny Dra Rutowskiego, przeciętna wydajność gruntów włościańskich jest mniejszą od wydajności gruntów dworskich, i że jeżeli się kartofle urodzą, to codzienne doświadczenie pokazuje że nie można robotnika za żadną cenę dostać.

Jest stopień cywilizacji, w którym nędza dostarcza daleko silniejszego bodźca do pracy aniżeli by nim mogło być czy to pragnienie dobrobytu, czy to poczucie obowiązku publicznego. Ekonomia polityczna, czy to manczesterska, czy to socjalistyczna zawsze przypuszcza ludzi rozumiejących interes własny i powodujących się nim, to jest ludzi z dążeniami, pragnieniami i zachciankami czynnemi, jednym słowem przypuszcza istnienie u każdej jednostki bodźców i sił ekonomicznych. Z bierności, niedbalstwa, apaty i gnuśności najidealniejszy system nie wyprowadzi zadawalniających rezultatów. Byłoby to jak konstruowanie idealnej maszyny parowej niezabezpieczwszy się nasamprzód, że mamy paliwo i wodę. I najlepsza maszyna bez popychającej siły pary pozostanie nieczynną.

Cała więc agitacya socjalistyczna jest u nas największym anachronizmem. Socjalizm europejski ma swoją doniosłość jako protest przeciwko brakowi poczucia obywatelskiego u kapitalistycznego średniego stanu w Niemczech i Francji, i jako krytyka zastarzałych pojęć ekonomicznych. Jest to źródło, z którego

tryskają wszystkie nowe pomysły ekonomiczne, które dostarcza tego fermentu umysłowego i społecznego, bez którego by nie było rozwoju i panował by zastój powszechny w dążeniu do udoskonalenia organizmu społecznego. Ale u nas prawie wcale jeszcze nie ma tej warstwy kapitalistów, których błędy socjalizm ma wytykać i krytykować. W całym kraju nie ma ani 10.000 rodzin, mających więcej jak 2.000 zł. rocznego dochodu, a kapitalistów, którzy używają swego kapitału do pracy produktywnej, którzy prowadzą gospodarstwo nakładowe, można na palcach policzyć. Stwórzmy nasamprzód taką klasę, a potem będziemy jej błędy poprawiali. Stworzenie takiej klasy jest u nas obecnie najważniejszym zadaniem ekonomicznym. Cały dalszy rozwój naszego społeczeństwa zależy od tego, ażeby nasi właściciele więksi, jak arystokracja angielska w XVIII. wieku, jak Węgrzy w obecnej chwili, przemienili się na przemysłowców rolniczych, dających całej warstwie wieśniaczej przykład umiejętnej pracy i umiejętnego zastosowania kapitału do roli — zależy od stworzenia liczego średniego stanu rolniczego czy to zamożnych chłopów jak na Węgrzech, czy to zamożnych dzierżawców jak w Anglii — zależy od wytworzenia klasy przedsiębiorców fabrycznych i wykształconego mieszczaństwa — to jest zależy od wytworzenia tej właśnie warstwy, przeciwko której pod imieniem burżuazji, socjalizm wymierza swe najzjadliwsze pociski.

Zresztą socjalizm, tak samo jak jezuityzm, lub kapitalizm i wiele innych izmów, jest tylko obcą naleciałością, zaszczerpieniem na naszym gruncie obcych wyobrażeń, wytworzonych pod zupełnie innymi warunkami, stojących w sprzeczności z naszymi własnymi tradycjami obywatelskimi i z myślami organizacyi społecznej, stanowiącymi treść naszej wielkiej literatury. Powróćmy do samodzielnego i oryginalnego życia umysłowego, do dalszego budowania na podstawach już przeszłością narodu użytkanych, do rozwoju zarodków tkwiących w naszej własnej organizacyi społecznej i narodowej, — a tak jak słońce rozprasza mgłę, tak powrót do naszych własnych tradycyi rozpedzi te choroby zachodnio-europejskie, naśladownictwem do nas przeniesione. Nie tu jednak miejsce wchodzić na to pole, leżące po za ramami dyskusyi ekonomicznej.

g) Antysemityzm.

Co do antysemityzmu, to jest on bardzo ważnym objawem tego powrotu do barbarzyństwa, który się obecnie za przykładem Niemiec na całym świecie dokonywa i eżeścią tej zarazy duchowej, która się obecnie z Niemiec po całym świecie rozszerza. Naród nasz jest pod tym względem w zupełnie wyjątkowem położeniu. Wszędzie indziej żydzi stanowią tylko garstkę ludności

rozprószonej po kraju, u nas tworzą potężną warstwę społeczną ze swoją własną wybitną cechą narodową. Wraz z kwestyą tolerancji religijnej, zgody z Rusinami, uobywatelnienia ludu wiejskiego, kwestya żydowska stanowi jedną z tych kardynalnych kwestyi, od których rozwiązania przyszły los naszej narodowości zależy. Na terytorjum dawnej Rzeczypospolitej liczymy obecnie 13 milionów Polaków i 4 miliony żydów, to jest więcej, aniżeli ich kiedykolwiek było we własnym kraju za czasów niepodległości Palestyny i więcej niż połowa wszystkich żydów na świecie. Samo takie zestawienie cyfr, zdaje mi się, że z góry wyklucza wszelkie inne plany jak tylko takie, któreby dążyły do zużytecznienia tak licznego i potężnego żywiołu i do przerobienia go na jeden z pierwiastków siły narodowej. Tymczasem tak w tej jak też i w innych żywotnych kwestyach panuje niejasność i bezradność, ciasnota i pogmatwanie wyobrażeń, próżne biadanie na dotkliwą ułomność obecnych stosunków, i fatalistyczne poddanie się prądowi dziejowemu bez żadnego usiłowania aby go opanować i skierować do celu wskazanego naszymi potrzebami politycznymi i społecznymi.

Są też u nas wszelkie możliwe odcienia opinii dotyczące tego przedmiotu. Są tacy, którzy uważają żydów za złe konieczne, które trzeba przynajmniej ograniczyć, są tacy, którzy ich uważają za klęskę śmiertelną, która stanowczo przeszkadza wszelkiemu odrodzeniu społecznemu narodu. Są też zowu tacy, a do nich należą Mickiewicz i Lelewel, największy wieszcz i największy historyk narodu, którzy obaj kosztowali gorzki chleb wygnania i we własnem otoczeniu mogli doświadczyć, wiele upodlenia niewola i prześladowanie przynosi z sobą, dla wszystkich słabszych jednostek najszlachetniejszego narodu — i którzy niezrażeni niektórymi ujemnymi stronami żydów, uważają pobyt tak licznych potomków wybranego ludu pomiędzy nami, jako skazówkę opatrnościową koniecznego i naturalnego sojuszu dwóch narodów zbliżonych do siebie podobieństwem literatury proroczej, i nieugiętej wytrwałości wobec bezprzykładnego prześladowania. Gdyby ci dwaj przewodnicy narodu byli dożyli naszych czasów, w których wszystkie te prześladowania, które w średnich wiekach były udziałem żydów, spadają wyłącznie na nas, w których miliony ludzi jest pozbawionych praw obywatelskich, własności, wolnego używania własnego języka i wyznawania własnej religii, wyganianych i wydalanych z miejsc na miejsce jak zbrodniarze, a to nie z jakiej winy osobistej lub za jakie przestępstwa, ale tylko skutkiem tego, że się urodzili Polakami, — to by się z pewnością jeszcze bardziej utwierdzili w swoich przekonaniach.

Co dotychczas stanowi największą zaporę wyrobienia się u nas obiektywnego ocenienia kwestyi żydowskiej, to jest to, że

żydzi dotychczas wprawdzie żyją pomiędzy nami ale nie z nami. Wina jest zobopólna, z naszej strony niedostateczna tolerancja towarzyska dla wykształconych żydów, tak odbijająca od równoprawnienia towarzyskiego, którego się żydzi w wykształconych kołach niemieckich już od stu lat doczekali, i od równie światłych zapatrywań towarzystwa angielskiego i francuskiego, — a z ich strony niewystarczające staranie się o przyswojenie sobie języka i literatury narodu, który ich gościnnie przyjął kiedy wszystkie inne narody ich odepchnęły. Mianowicie gromadne przyłączenie się żydów poznańskich do naszych ciemięzców zrobiło w całym narodzie polskim najgorsze wrażenie. Pomimo wielkiego postępu w ostatnich latach, zawsze jeszcze za mało żydów przyznaje się do polskości, za licznymi do niedawna byli ci, co się stawali czynnymi poplecznikami germanizacji. Dopóki ta przeszkoda nie jest usunięta, nie ma żadnej możliwości porozumienia, bo nieprzyjaciela w naszym własnym domu znieść nie możemy.

A przecież za granicą, w Anglii i Ameryce nasi żydkowie zwykle się opisują jako Polacy, chociaż częstokroć ani słowa po polsku nie rozumieją. Dochodzi to do tego stopnia, że pospólstwo angielskie i amerykańskie zupełnie identyfikuje Polaków z żydami. Wykształcony Anglik zna odę poety Campbella do Polski, z której ustęp:

„And freedom shrieked when Kościuszek fell“.

I wolność jęknęła gdy upadł Kościuszeko.

stał się jednym ze zwyczajnych cytatów angielskich. Ale dla masy narodu to Polak jest tylko znany z raportów policyjnych, stanowiących ulubioną lekturę robotnika angielskiego. Z tych dowiaduje się, że Polakom zwykle na imię Mojżesz lub Salomon, i że drobni złodzieje lub oszuści się w większej liczbie pomiędzy nimi znajdują niż pomiędzy Niemcami, Francuzami, lub innymi narodami, z którymi Anglii są obeznani. To też Anglik słysząc o Polaku zwykle zaczyna pilnować swego parasola lub paltota. Ta identyfikacja Polaków z żydami tak jest ogólną, że mnie samemu wydarzyło się w Manchester, że jak w rozmowie z pewnym robotnikiem powiedziałem mu że jestem Polakiem, to on w swojej uczynności chciał mnie zaraz do synagogi zaprowadzić. Sygurd Wiśniowski, któremu to samo kilkakrotnie się wydarzyło pomiędzy majtkami angielskimi, opowiada także, jak w Ameryce a conto tej tożsamości żydów i Polaków, podczas odwiedzin Modrzejewskiej, kolonie żydowskie wszędzie urządzały dla niej, jako dla rodaczki, największe owacje, oblepiając miasto olbrzymimi plakatami z napisem: „Hail sister Modjeska“ — „Witaj siostrze Modrzejewska“. Jeżeli więc żydzi za granicą kraju robią nam ten zaszczyt, że się nazywają Polakami, to tem bardziej powinni to zrobić u nas w domu. Ale

fakt ten ich powolnej asymilacji z narodem, fakt, do którego my sami i w dawniejszych latach i nawet obecnie nie mało się się przyczynili, nie powinien nam przeszkadzać do trzeźwego zastanowienia się nad kwestyą żydowską.

Przypatrzmy się nasamprzód ustrojowi naszego społeczeństwa w obec kwestyi żydowskiej. W następującej tabliczce starałem się przedstawić uwarstwowanie naszego społeczeństwa, rozdzielając całą inteligencyę i stan średni na chrześcijan i żydów, i zaliczając do tych ostatnich dzierżawców i innych żydów już osiadłych na roli.

	Chrześcijanie			Żydzi	
	liczba z rodzinami i służbą	Dochód milion. zł.		liczba z rodzinami i służbą	Dochód milion. zł.
Właściciele tabularni ¹⁾ . .	18.000	9	Właściciele tabularni . . .	2.000	1
urzędnicy duchowieństwo i służba publiczna	200.000	34		—	—
inteligencya niezależna . . .	25.000	5	inteligencya . .	5.000	1
handel	62.000	8	handel	188.000	22
przemysł . . .	120.000	12	przemysł . . .	180.000	18
właścic. domów i rentyerzy .	30.000	4	właściciele domów	70.000	8
	—	—	propinatorzy .	150.000	10
			dzierżawcy, rolnicy i nieokreślonego zatrudnienia .	92.000	9
Razem . .	455.000	72		686.000	69

Jako podstawa społeczeństwa: 5 milionów chłopów i robotników nieokreślonego zatrudnienia, polskich i ruskich z dochodem 177 milionów zł.

¹⁾ Licząc rodzinę ze służbą na 10 głów.

Widzimy z tej tabliczki, że w Galicyi po nad podstawą ludową wznosi się średnia klasa i inteligencya, w mniejszej połowie chrześcijańska, a w większej żydowska. Jeżeli spisy ludności naszych miast i miasteczek pomimo tego wykazują przewagę ludności chrześcijańskiej to dla tego, że we wszystkich naszych miastach mamy liczny żywioł przedmieszczan, politycznie liczących się do miast, a którzy co do zatrudnienia należą do żywiołu rolniczego.

Widzimy także, że inteligencya i średni stan chrześcijański stosunkowo jest zamożniejszym od odpowiedniej klasy żydowskiej, albowiem przeciętny dochód chrześcijan oblicza się na 160 zł. na głowę, a przeciętny dochód żydów tylko na 100 zł. Dlatego też inteligencya i średni stan chrześcijański pomimo mniejszej liczby pobiera więcej łącznego dochodu od inteligencji i średniego stanu żydowskiego. Zgadza się to z pospolitą obserwacją co do wielkiej liczby biednego pospólstwa żydowskiego. Widzimy także, że pominawszy już właściciele ziemskich, karyera urzędnicza i służba publiczna stanowi więcej jak połowę z całego zarobku chrześcijańskiego stanu średniego, podczas gdy u żydów pierwsze miejsce zajmuje handel, a zaraz potem przemysł.

Biorąc rzeczy przeciętnie trudno się dopatrzeć tej ogromnej przewagi bogactwa żydowskiego, o którym się tak często mówi. Dochód 69 milionów na 686.000 ludzi jest istnie żebraćzym. W liczbach tych także nie ma najmniejszego dowodu, jakoby żydzi górowali nad nami większą wytwórczością i specjalnym talentem odkrywania nowych źródeł bogactwa narodowego. Ludność miasta Wiednia (bez przysiołków) nie o wiele liczniejsza, płaci w samych czynszach domowych 60 milionów.

Co do zamożności więc nasze mieszczaństwo żydowskie stoi o całe niebo niżej od mieszczaństwa niemieckiego. Z tej strony więc nie widzę niczego zastraszającego, niczego, coby mogło grozić na przyszłość jakąś radykalną zmianą równowagi społecznej.

Ale w jednej rzeczy biedniejsza ludność żydowska ma stanowczą przewagę nad zamożniejszą chrześcijańską. Całość tej ludności należy do warstwy żyjącej z codziennego wysilenia i zarobku, większość egzystuje bez najmniejszego zapewnienia jutra, na samym brzegu przepaści, ruiny i nędzy ostatecznej, do której ich kilkotygodniowe niepowodzenie może na zawsze stracić. Pod wpływem tej grozy wyrabia się straszliwa walka o byt i ciągła troska o jutro, co sprawia, że przeważna ich część należy nie tylko do zarobkujących, ale i do oszczędzających.

Tymczasem pomiędzy chrześcijanami los przeważnej części jest jako tako zabezpieczony. Właściciel wiejski zawsze ma swój

kretyt i swoją ziemię, ażeby na lata przewlec skutki nawet największej lekkomyślności, a naturalne podwyższenie cen ziemi może go jeszcze z najgorszej toni wyratować. Urzędnicy mają stałą płacę i pensję pośmiertną dla żony i dzieci. Dlatego też bardziej zagnieżdżyła się pomiędzy nimi skala potrzeb europejska, o której już tylokrotnie mówiliśmy, i panują też u nich większe wymagania towarzyskie. Walka o byt w całej swej grozie nie pojawia się w tych klasach, których też do oszczędzających zaliczać nie można. Właściciele od wielu lat przywykli do wydawania więcej aniżeli bieżący dochód wynosi, a urzędnicy przeciętnie zaledwie wychodzą na swoim.

Tylko więc mniejsza część średniego stanu chrześcijańskiego ze zbiorowym dochodem tylko 29 milionów, należy do zarobkujących i oszczędzających, i nawet na tej części odbija się niekorzystnie wyższa skala potrzeb i wymagań towarzyskich, zaszezpiona w naszym społeczeństwie przez właścicieli większych i przez biurokrację. Ale przypuściwszy nawet równą skalę oszczędności, to oczywista rzecz że Żydzi oszczędzając na 69 milionach muszą więcej zaoszczędzić, jak nasze mieszczaństwo oszczędzając na 29 milionach. Przypuśćmy na przykład jako skalę oszczędności $\frac{1}{10}$ część dochodu, to by Chrześcijanie oszczędzali corocznie blisko 3 a Żydzi blisko 7 milionów, czyli przewaga 4 milionów rocznie na korzyść Żydów, która to korzyść przez coraz to większe kapitalizowanie i procenta od procentów by się corocznie powiększała i w braku innych przeciwdziałających wpływów wystarczałaby, ażeby utrwalić przewagę kapitałów żydowskich nad chrześcijańskimi.

Nie wiem czy skala oszczędności wzmiankowana powyżej odpowiada akuratnie rzeczywistości czy nie, ale wiemy że zasoby naszych instytucji finansowych podwyższają się rocznie mniej więcej o 3 miliony. Zważając na każdoroczne inwestycje kapitałów w domach i hipotekach — to prawdopodobnie całkowita suma oszczędności galicyjskich nie wiele się będzie różniła od kwoty 10 milionów na chybił trafił wzmiankowanej. Jeszcze dzwinięsza rzecz, przewaga 4 milionów rocznie na korzyść Żydów, czyli 100 milionów w 25 latach, zupełnie wystarcza, ażeby wytłumaczyć cały postęp majątkowy Żydów, który się odbył kosztem chrześcijan w tym okresie czasu. Kwota ta 100 milionów więcej niż pokrywa wszystkie majątki, domy i fabryki chrześcijańskie wykupione przez Żydów w tym czasie. Resztująca kwota siedmiomilionowych oszczędności Żydów tj. 3 miliony również zupełnie wystarcza na rozbudowanie miast żydowskich i na większy kapitał potrzebny w handlu skutkiem powiększenia obrotu w trójnasób.

Uchyliłem na razie kwestyę specjalnego wyzyskiwania i nieczystych interesów, które zarzucają Żydom. Powrócę później do tego przedmiotu, ale i bez tych specjalnych przyczyn większego nagromadzenia kapitałów u Żydów, starałem się wskazać działania codziennych przyczyn ekonomicznych: naturalnego wyniku europejskich potrzeb u Chrześcijan, a większej liczby takich Żydów, których osobiste stosunki przynaglają do oszczędności. Przyczyny te działały by tak samo, gdyby obie te warstwy były jednego szczepla, pochodzenia i religii. I o dziwo! zupełnie wystarczają na wytłumaczenie wszystkich tych zjawisk ekonomicznych, do wytłumaczenia których wymyślono specjalne teorie rasowe i religijne. I bez rasy semickiej, i religii żydowskiej, w podobnych warunkach to samo by musiało być wyniknąć, to jest takie same przeniesienie własności klasy nieoszczędzającej a wydającej do rąk klas oszczędzających, jak to które faktycznie nastąpiło. Na wytłumaczenie przewagi kapitałów żydowskich zupełnie wystarcza przewaga u nas karier nieproduktywnych, i szczupłość liczby tych Chrześcijan, którzy się poświęcają zawodom produktywnym, a którzy jedynie byliby w stanie przysporzyć nowe źródła bogactwa narodowego i stworzyć fundusz, z którego by można na przyszłość zaoszczędzać.

W całym tym obrazie nie widzę nic nadzwyczajnego, i nie zastraszającego, chyba tylko bezdenne i bezgraniczne niedołęztwo nasze. Jakto, w kraju sześciomilionowym bagatelna zwyżka czterech milionów oszczędności żydowskich ma pociągając takie skutki za sobą, że aż się należy obawiać o utrzymanie obecnego ustroju społecznego. Gdyby nie nasze własne superlatywne niedołęztwo, tobym uważał Żydów galicyjskich nie za te prawzory przebiegłości i sprytności, za jakie ich zwyczajnie uważają, ale za bardzo mierne wzory w prowadzeniu interesów. Drobną oszczędność a nie umiejętność w pracy wytwórczej jest cechą ich zarobkowości. Co to, ludność przemysłowo-handlowa blisko 700.000 nie jest w stanie zaoszczędzić więcej niż 7 milionów rocznie. To ma być dowodem sprytu. Więc jakże nazwać Anglików lub Francuzów, którzy oszczędzają rocznie blisko po 100 zł. na głowę. Tylko w porównaniu z naszym niedołęztwem można to nazwać sprytem. Losy ludności 5¹/₂ milionowej, posiadającej całą rolę, mającej w rękę rządu krajowe, piastującej wszystkie urzędy i godności, — mają być zagrożone dlatego że Żydz rocznie oszczędzają 7 milionów! Jeżeli my z wszystkimi naszymi zasobami niepotrafimy im wyrównać i ich nieskończenie przewyższyć to warto żebyśmy do szczytu wyginęli. Gdybyśmy mieli do czynienia nie z naszymi Żydami, ale z narodem rzeczywiście sprytnym, energicznym i zaborezym, gdybyśmy tu mieli obok nas i pomiędzy nami 700.000 Szkotów lub Yankesów, ludy pracy wytężonej i śmiałej przedsiębiorczości, dawno by już ci przybyśże nas zjedli „mit Haut und Haaren“ ze skórą i włosami, jak Niemcy mówią.

I to zamiast szukać winy w naszym własnym niedołęztwie i lekkomyślności, mamy wyprzeć się poszanowania wszelkich praw ludzkich i boskich. Zamiast ewanieli słuszności, sprawiedliwości i pracy, mamy przyjąć ewanielię nienawiści rasowej, nietolerancyi religijnej i ździerstwa legalnego, którą nam głoszą apostołowie obałamuceni skorumpowaną opinią publiczną sąsiedniego kraju, niegdyś najbardziej wykształconego w Europie. Ażeby się uchronić od wyżeżenia sił własnych ku uzyskaniu bagatelnej kwoty czterech milionów, to jest połowy tej sumy, którą corocznie w tytoniu i cygarach z dymem puszczaemy, mamy poświęcić te zasady ludzkości i szlachetności, które instyktowo kierowały naszym narodem nawet w czasach mniej oświeconych od dzisiejszych.

Całe więc niebezpieczeństwo ze strony żydowskiej dla obecnej równowagi majątkowej nie jest większe od bagatelnej kwoty, którą by społeczeństwo mogło zaoszczędzić przez wyrzucenie się połowy tytoniu i cygar rocznie spożywanych i skapitalizowanie tych oszczędności. Jest to jedna z naszych najmniejszych dolegliwości, i najłatwiej jej zaradzić. Szkodliwe skutki ustawy cłowej, nakładającej na nas trybut blisko 20 milionów rocznie na korzyść fabrykantów wiedeńskich, morawskich i czeskich, są bez porównania trudniejsze do usunięcia. Fatalny biurokratyczny kierunek całej naszej młodzieży bardziej się nam daje we znaki. Brak odwagi i umiejętności zamyka nam drogę do dodatnich usiłowań na polu wytwórczości ekonomicznej, która by nam każdorocznie przysporzyć mogła kwotę kilkadziesiąt razy tak wielką, jak ta, na której się opiera cała przewaga żydowska. Zyjąc, z braku należytego wykształcenia ekonomicznego, w świecie ciągłych urojeń i strachów, zrobiliśmy tych żydów, których mamy przed naszymi oczyma, kozłem ofiarnym wszystkich naszych niepowodzeń i naszego własnego niedołęztwa, a zaledwie przeczuwamy istnienie przyczyn upadku i głębszych i trudniejszych do usunięcia.

Cały ekonomiczny rozwój żydów oparty jest więc na kwocie 7 milionów rocznie, cała ich przewaga na kwocie 4 milionów rocznie. Taka suma może mieć jakiegokolwiek znaczenie, tylko przy takim ogólnym zastoju, jaki u nas we wszystkich gałęziach gospodarstwa narodowego panuje. Gdybyśmy zaczęli prowadzić gospodarstwo postępowe i nakładowe, to w kraju tak gęsto zaludnionym jak Galicya, wartość ziemi tak jeszcze niska znowu by musiała się powiększać. Ludność chrześcijańska ma więc ogromną rezerwę majątkową w powiększającej się wartości ziemi. Zależy przeważnie od nas czy taki obrót rzeczy nastąpi i w jakiej mierze. Podług cyfr p. Moreau de Jonnés podanych niżej, a wyjętych z ekonomii politycznej Careya, pokazuje się że war-

tość ziemi we Francyi, która już w roku 1813 była o wiele wyższą niż u nas, podwoiła się

Podwyższenie się wartości ziemi we Francyi :

rok	wartość ziemi	Cała powierzchnia kulturalna:	na morg:
1813		18.750 mil. zł.	220 zł.
1840	" "	25.000 " "	295 "
1856	" "	35.000 " "	410 "

w 43 latach od roku 1813 do roku 1856. Zważywszy, że łatwiej jest podnieść wartość ziemi jeżeli się zaczyna od stanu tak zdeprecjonowanego jak obecnie w Galicyi, i że w wieku pary, kolei i telegrafów przeobrażenia ekonomiczne prędzej się dokonują aniżeli dawniej — to zupełnie nie jest za śmiałym przypuszczeniem, że w ciągu jednej generacyi t. j. lat 30, wartość ziemi galicyjskiej dała by się podwoić. Licząc zaś obecną wartość w podwójnej cyfrze wartości katastralnej, wypada ona na 980 milionów zł. Podwojenie tej sumy znaczyłoby przysporzenie w 30 latach blisko tysiąca milionów majątkowi chrześcijańskiemu, to jest przeszło 30 milionów rocznie. Zależy tylko od nas samych, od używania odpowiednich środków, już tylokrotnie w tylu krajach wypróbowanych, ażeby dojść do tego rezultatu. Nawet po osiągnięciu tegoż, wartość ziemi by jeszcze nie przenosiła 150 zł. od morga t. j. by była niższą aniżeli we Francyi w r. 1813. W obec takiej rezerwy majątkowej tysiąca milionów zł., której wytworzenie tylko od naszej dobrej woli zależy, cóż znaczą wszystkie mniemane bogactwa żydów galicyjskich, cóż znaczą ich obecna przewaga, oparta na 4 milionach rocznej przewagi w oszczędnościach.

Usunawszy w ten sposób, na podstawie cyfr, stracha przewagi żydowskiej, która tylko tak długo jest rzeczywistą, jak długo trwa nasze niedołęztwo, a od której najmniejsze wysilenie nas uwolnić musi, — możemy rozważać kwestyę żydowską bez najmniejszej obawy, jakoby najdalej idąca sprawiedliwość albo słuszność w obec nich, mogła mieć jakieś groźne następstwa dla nas. Możemy się tak samo, czysto obiektywnie zastanowić nad zaletami i wadami tej warstwy ludności, jakeśmy już do pewnego stopnia skrytykowali inne warstwy.

Ale wobec teoryi niemieckich, uzasadniających nienawiść rasową całym aparatem niedojrzałej erudycyi, warto powiedzieć kilka słów o chrześcijańsko-germańskich teoriach, podług których żydzi jako nomadzi niezdolni są zrozumieć cywilizacyi europejskiej i wznieść się do moralnej wysokości chrześcijańskich germańców, którzy obecnie całemu światu, a specyalnie Polakom tak dobitnych lekcyi chrześcijańskiej miłości udzielają. Dziwna rzecz że Renan, z pewnością najlepszy znawca semityzmu, w swojej,

dopiero co ogłoszonej historii ludu izraelskiego, właśnie tradycjom tego stanu patryarchalno-nomadzkiego przypisuje, że się u żydów wyrobił ten ruch religijny, który zaczawszy się na wielkich prorokach w ósmym wieku przed Chrystusem w osm wieków później doprowadził do powstania religii chrześcijańskiej, bez której owi chrześcijańscy Germanowie by nie mogli swoich dzieł miłości chrześcijańskiej zaślaniać nazwą Chrześcijaństwa. Co zaś do wpływu mniemanej krwi semickiej, objawiającej się zdolnością do nieuczciwego handlu i zakazanych interesów pieniężnych, to dziwna rzecz, że Arabów, przecie równie czystych Semitów jak żydzi, ogólnie uważają za rasę bardzo szlachetną, a jednak ich najbliższym kuzynom żydom odmawiają wszelkiej pretensyi nawet do zwyczajnej uczciwości. Zupełnie podobne interesa pieniężne i handlowe jak te, które załatwiają semicy żydzi, są w innych krajach w rękach aryjskich Ormianów. W Indyach angielskich tę samą rolę odgrywają aryjscy Parsowie, potomkowie dawnych Persów, i Marwarowie, również najczystsze pochodzenia aryjskiego. W patrycyuszach rzymskich, słynnych przecie z nieublaganej gospodarki bankierskiej i pieniężnej, z pewnością nie było krwi semickiej. Z doświadczenia osobistego mogę dodać, że będąc w południowych Węgrzech, miałem sposobność poznania kilku miasteczek niemieckich, położonych w okolicach wołoskich, gdzie aryjscy pobratymcy chrześcijańskich Germanów utrzymywali się przeważnie lichwą, zakupując na jesień kukurudzę za liche pieniądze, a odsprzedając ją drogo na przednowku tym samym chłopom, zarabiając każdorocznie od 30% do 50%. Nie niewiedzieć o krwi semickiej w żyłach Szkota Law de Lauriston, który w Paryżu za Regencyi w r. 1720 urządził pierwszą kolosalną spekulację giełdową i pierwszą próbę krachu, od której się datuje moralny upadek arystokracji francuskiej. Równoczesny krach w Anglii, słynny pod nazwą „bańki mydlanej południowego oceanu“ także został inscenowany bez najmniejszego przyczynienia się Semitów. A ostatnia era szwindlu we Francyi, przecie była dziełem arcykatolickiego p. Bontoux i towarzyszy, z których prawie wszyscy byli potomkami bohaterów z wojen krzyżowych. W historii zupełnie nie widać specjalnej funkeji Semitów w tym względzie. Gdzie tylko były warstwy rozrzutne i lekkomyślne, zwykle się znalazła jakaś inna klasa, która korzystała z tego, a jaka ona była, to zupełnie zależało od okoliczności miejscowych i historycznych, a nie od rasy lub religii. Korzystanie z nieopatrnej lekkomyślności, chęć łatwego zarobku, są ogólnie ludzkiemi, a nie tylko semickiemi wadami.

Żydzi nawet stosunkowo późno się wzięli do gospodarki pieniężnej. Za czasów niepodległości Palestyny zupełnie się takimi interesami nie trudnili, bo prawo Mojżeszowe zakazywało im pobierać procenta od współwyznawców. Nawet po zburzeniu

Jerozolimy i po rozprószeniu żydów długo jeszcze nie nie słyszemy o żydowskich bogactwach. W państwie Rzymskiem należeli oni do najbiedniejszej warstwy ludności i trudnili się drobnem kramarstwem, znachorstwem i rękodzielami. Przecie wiemy że św. Paweł był tkaczem i że gdziekolwiek dłuższy czas przebywał utrzymywał się pracą swego warsztatu. W bankierstwie i obrocie pieniężnym żydzi ani myśleć nie mogli o konkurencyi z patrycyuszami rzymskimi — tak samo jak na Wschodzie do dziś dnia nie mogą wytrzymać konkurencyi Greków i Ormian. Dopiero po wędrówkach ludów i zburzeniu państwa Rzymskiego zaczyna się karyera finansowa żydów, a to mianowicie w Hiszpanii pod panowaniem Wizygotów. Prawie gwałtem, powiada Renan, zmuszono żydów do wzbogacenia się. Prawo kanoniczne najsurowiej zakazywało wszystkim chrześcijanom pobierać procent od pieniędzy i żydzi, którzy nigdy przedtem nie trudnili się obrotem pieniężnym, nagle ujrzeni się jedynymi spadkobiercami tradycyi finansowych i administracyjnych świata rzymskiego i niejako przynaglenni do tego przepisami kanonicznymi, niechęć uzyskali monopol bankierski na całą średniowieczną Europę. Niejako więc przypadkowo, bez świadomego przyczynienia się, wpadli na trop, który miał ich później do tak wielkiej doprowadzić potęgę. Jeżeli prawo kanoniczne zrobiło ich bankierami, to prześladowanie późniejsze zrobiło ich międzynarodowymi bankierami, bo potrzeba zachowania sobie bezpiecznego odwrotu w razie niebezpieczeństwa, zniewoliła ich do wczesnego wydoskonalenia wekslu i kredytu i do utrzymywania stosunków międzynarodowych. Tym kosmopolityzmem, również im gwałtem narzuconym, górują oni dotychczas nad światem finansowym.

Pokazuje się więc z historyi że świat chrześcijański sam się nie mało przyczynił do zapewnienia dzisiejszego stanowiska żydów, tak dalece, że nawet krwawe prześladowanie, którym od czasu do czasu ulegali, stały się ważnym czynnikiem ich rozwoju. Pracowaliśmy więc usilnie przeszło tysiąc lat, żeby ich zrobić tem, czem są obecnie, a teraz strach nas ogarnia na widok własnego dzieła.

Tak samo Prusacy zamknawszy Polakom drogę do urzędów i rugując ich z roli, dziwią się, że ludność wydziedziczona coraz liczniej napływa do miast i że pojawiają się coraz liczniejsi przedstawiciele handlu i przemysłu polskiego. Pomiędzy Polakami w Ameryce najmniej jest rolników, a inteligencya polska w miastach angielskich utrzymuje trafiki z tytoniem, zakłada fabryki cygaret, trudni się szynkarstwem i garkuchnią. Któż nie widzi, że sama zmiana zatrudnienia i zarobkowania, szczególnie jeżeli utrwalona przez generacye, musi z czasem wycisnąć głębokie piętno na charakterze. Nie byłoby historyi gdyby nie było takich zmian. Przecie ta sama szlachta polska, której losy

teraz tak zdają się związane z rolą, do piętnastego wieku pogardzała rolnictwem tak jak teraz pogardza handlem i przemysłem. Przecie w jednej generacji przemieniliśmy szlachtę na biurokrację. Był czas, kiedy Anglicy byli ludem tak wyłącznie rolniczym, że cały ich handel był w ręku kupców lombardzkich i Niemców z miast hanzeatyckich. Głównym dochodem angielskim naówczas był eksport wełny do Flamandy, który się odbywał za pomocą niemieckich okrętów. Dotąd pokazują jeszcze w Londynie dwie ulice: lombardzka, gdzie mieszkali kupcy włoscy — i stalowa, gdzie mieszkali kupcy hanzeatyccy, i które też się stały zawiazkiem późniejszej „City“ kupieckiej. Już dawno nie ma ani Włochów ani Hanzeatów w Londynie, ale Lombard-Street zawsze jeszcze jest sercem, które reguluje cały ruch handlowy i pieniężny angielski, ba nawet całego świata, a zarazem pomnikiem zmienności i zatrudnienia i charakteru ludzkiego. Potomkowie tych samych Anglików, których niegdys Lombardowie wyuczyli byli mechanizmu operacji finansowych i handlowych, pożyczają pieniądze terażniejszej Lombardii, zakładają w niej fabryki angielskie i są pionierami fabrycznego przemysłu nowożytnego u potomków swoich dawnych nauczycieli.

Podług doktryny antysemitów zaś zdawałoby się że ludzie są niby jak zwierzęta, jedne jak bobry, mrówki lub pszczoły, mające z przyrodzenia instynkta społeczne i żyjące w rządnych gromadach, inne jak wilki, lwy, koty, tygrysy z natury drapieżne. Typ raz utrwalony pozostaje nadal niezmiennym. Jak pszczoła pszczołą, bóbr bobrem, wilk wilkiem, tak Słowianin na zawsze pozostanie chłopem, Niemiec panem, a żyd niepoprawnym nomadą. Doktryna taka jest czystym fatalizmem i abdykacją wolnej woli i godności ludzkiej. Któż by chciał brać udział polityczny w rzeczypośpolitej bobrów lub mrówek. Czyż wiara w możliwość zmienienia i przetworzenia charakteru i usposobienia ludzkiego, nie jest właśnie tym czynnikiem uszlachetniającym całe życie publiczne. Któż by chciał brać w niem udział, gdyby w niedoli chwili obecnej nie przyświecał mu ideał jakiegoś stanu lepszego a możliwego do osiągnięcia. Wskazać taki ideał, zagrać ku niemu serca współobywateli, rozbudzić przekonanie że cel wskazany da się osiągnąć, i natchnąć ich wolą i siłą potrzebną do dokonania powziętych zamiarów, czyż to nie jest historią wszystkich wielkich przeobrażeń ludzkości i jej stopniowych postępów w cywilizacji.

Jeżeli natura ludzka jest niepoprawną, to w obec przewrotności, bezradności i ciemnoty, która charakteryzowała większość naszego narodu w ostatnich wiekach, i w obec nieuleczalnego niby niedołęztwa i lekkomyślności, która cechuje ogromną większość współczesnych Polaków, czyż właśnie nam Polakom nie wypadałoby opuścić ręce i już bez dalszych szamotań, bez próżnego oporu, poddać się nieubłaganemu fatum i własnowolnie

wstąpić do tego grobu, który nas niechybnie czeka, jeżeli naszego społeczeństwa z gruntu nie przeobrazimy.

Potrzeba silnej wiary w możliwość przeobrażenia charakteru ludzkiego, w możliwość poprawienia typu narodowego i stosunków społecznych, ażeby zaczerpnąć jakąkolwiek otuchę na przyszłość z obrazu, jaki nam przedstawia obecny stan żydów u nas. Jest on równie rozpaczliwy jak wszystkie inne strony naszego gospodarstwa społecznego. Z pewnością istnieją szlachetne wyjątki, ale ogół żydowski jest ciemny, nieproduktywny i zaledwie zaczynający brać udział w pracy obywatelskiej. Co do zbliżenia ich do narodu, jak we wszystkich zadaniach społecznych, zaledwie tam jesteśmy, gdzie była Warszawa przed stu laty. Panuje też dziwne pokrewieństwo pomiędzy wadami, które spostrzegamy u żydów, a wadami, które spostrzegamy w innych warstwach naszej ludności. Jedne zależą od drugich i nawzajem siebie wyradzają lub wzmacniają. To też zastanawiając się nad naprawą naszego społeczeństwa, niechybnie przychodzimy do przekonania że wszelkie odosobnione działanie na jeden lub drugi stan albo warstwę, na zawsze pozostanie próżnym i bezowocnym. Jak upadek nasz objawił się równocześnie na polu umysłowym, religijnym i społecznym, równocześnie ciemnotą, fanatyzmem i zepsuciem obyczajowym — tak też się równocześnie odbił i na szlachcie i na mieszczaństwie, na żydach i na chłopach. Naprawa też tylko równocześnie nastąpić może. Jak ogniwa jednego łańcucha, tak szlachcie utracysz, mieszczanin kołtun, chłop tuman i żyd pijawka trzymają się razem, są nierozzerwalnymi rysami tego samego obrazu. Są to wszystko równie ujemne objawy społeczeństwa zgnuśniałego i zgangrenowanego, nad odrodzeniem którego od 3. Maja pracujemy.

To też wszystkie wady i ułomności, które już miałem sposobność wytknąć w całym naszym społeczeństwie, w równym a może nawet większym stopniu pojawiają się u naszych żydów. Cyfry statystyczne wykazały że przeciętny Galicyanin je za pół, a pracuje za ćwierć człowieka. Widzimy to zarówno u naszych chłopów, u naszych rzemieślników, u naszych urzędników. Ale jeżeli się to stosuje do jakiegokolwiek warstwy naszej ludności, to z pewnością i do żydów. Jak wszędzie u nas, tak też i w każdym przedsiębiorstwie żydowskim czy to handlowem czy przemysłowym, licha i głodna zgraja, zamiast mniejszej liczby doborowych i dobrze płatnych pracowników. Taką samą, nieledwie śmiertelną chorobą, jaką jest u nas popęd do nieproduktywnej kariery urzędniczej, taką jest u żydów nieprzezwyciężona żyłka do nieproduktywnego faktorstwa. Równie szkodliwym jak nasza niechęć do „hyperprodukcji inteligencji“, jest u żydów zaślepione przywiązanie do przewrotnych Chajderów. Żyd tak samo jak Polak, do pracy produktywniej, rzeczywiście użytecznej, weźmie się tylko pod grozą śmierci głodowej, jak się już wszystkie inne środki

utrzymania wyczerpały, jak już ani dowcipem ani protekcją, ani faworem nie można się dochrapać ani dobrać jakiegoś sposobu albo sposobiku życia kosztem pracy innych ludzi, a nie własnym wysiłeniem. Tak samo jak u nas każdy wygodny synekurzysta z góry spogląda na człowieka w pocie czoła pracującego, tak samo każdy faktor żydowski uważa siebie za coś wyższego od żyda rzemieślnika lub robotnika, który przecie już stał się użyteczną częścią tego społeczeństwa, które faktor tylko bezproduktywnie wyzyskuje. Zresztą ten rzemieślnik żydowski niezem nie przewyższa naszego zwyczajnego katolickiego rzemieślnika. Równie jest niedbałym, niesłownym i nieumiejętnym.

Jeżeli pomimo tak lichego materiału ludzkiego jednakowoż żywiół żydowski tak się potężnie rozwinął, to przyczyna leży gdzieindziej, a mianowicie w potędze, której użycie nam przez długi czas było wzbronione, ale z której teraz równie możemy korzystać — w magicznej potędze samorządu. Po upadku Polski, kiedy wroga biurokracya prześladowała każdy cień pracy narodowej lub obywatelskiej, kiedy wszyscy ci ludzie, którzy by mogli być spólnią nową organizacyi społecznej byli albo na wygnaniu, albo w więzieniu, albo w ukryciu, tropieni i szczeni jak dzikie zwierzęta, kiedy całe nasze społeczeństwo rozprzęgło się, rozbiło się na jednostki chodzące samopas, — to w tem ogólnem rozprzężeniu, na całym obszarze Polski pozostała tylko jedna organizacya nie tknięta, jedna jedyna siła zorganizowana w pośród ogólnej rozsyпки — kahał żydowski. Gorące życie religijne po synagogach, instytucye filantropijne i wychowawcze, sądy polubowne u własnych rabinów, długiem prześladowaniem wyrobiona solidarność familijna i rasowa, straszna potęga przysięgi zbiorowej, hajremu, nieubłaganej i skutecznej jak grom, jak kłątwa kościelna średnich wieków — wszystko to było zarodkiem siły, której reszta społeczeństwa nie posiadała, i stworzyło sytuację zupełnie wyjątkową i dla żydów niezmiernie korzystną. W kraju wolnym i natchnionym duchem obywatelskim, taka organizacya nie przedstawia żadnego niebezpieczeństwa. Staje się anachronizmem, jak się stały w późniejszych czasach średniowieczne sądy femiczne, tem bardziej, że w gminie żydowskiej tak samo jak u nas we wiejskiej i małomiejskiej, jak w każdym ciele zbiorowem nie stojącym pod czujną kontrolą opinii publicznej, nie zawsze interes ogółu przeważa nad interesem jednostek. Kto się z bliska przypatrzy gminom żydowskim, ten dostrzeże, że u nich zwykle panuje oligarchia, koterya kilku zamożnych i wpływowych ludzi, którzy bez skrupułu do ostatniej kropli krwi wyzyskują całą hołotę żydowską. Ale ucisk i nietolerancya wyrabia zarazem i fanatyzm, który ożywia i podtrzymuje nawet tak ułomną organizacyę. Otóż nawet na wojnie siła i potęga organizacyi nie jest tak widoczną jak w życiu ekonomicznem. Tak samo jak największy motłoch nie podoła bronią hufcom nielicznym ale

karnym — tak i w życiu ekonomicznem miliony ludzi nie zorganizowanych pozostają bezsilnymi wobec nielicznych tysięcy sprężonych i skupionych razem.

Te stosunki w całej sile jeszcze trwają w Królestwie Polskiem i w prowincjach zabranych. To też potęga żydowska rośnie tam z fenomenalną szybkością. Jeszcze przed 30 laty więcej było Polaków w prowincjach zabranych aniżeli żydów. Obecnie żydów jest dwa razy tyle co Polaków, coraz szybciej Polacy znikają, coraz prędej się żydzi mnożą. Tak było, potrosze nawet jest jeszcze w Galicyi.

Stworzyło to wszystko jakąś dziwną zabobonną wiarę w potęgę żydowską, której się nikt nie oprze i równie zabobonną obawę przed tą potęgą, której generacya 3-go Maja przyzwyczajona do samorządu zupełnie nie dzieliła. Ile razy nam względy słuszności lub ludzkości wskazują pewien kierunek działania w obec żydów, tylekroć obudza się ta obawa, czy przypadkiem nie przykładamy ręki do własnej zguby, czy przypadkiem nie dostarczamy broni przeciwko sobie samym i nie ułatwiamy popostępu żywiłowi już i tak za potężnemu. Obawy te są zupełnie płonne, jeżeli tylko sami przyjdziemy do poczucia własnych sił. Chwilowa przewaga żydów polegała nie na jakiejś mistycznej wyższości albo zdolności rasowej, tylko na sile, którą solidarność i samorząd wytwarzają wszędzie, gdzie tylko się pojawiają, zarówno u Aryjczyków jak i u Semitów, u Chrześcijan jak i u Żydów. Od 20 lat mamy możliwość wytworzenia u siebie samorządu. Dotąd stworzyliśmy tylko nazwę bez rzeczy, bo samorząd bez ofiarności jest jak ta wiara bez miłości, którą św. Paweł porównywał do miedzi brzękającej, do cymbału brzmiącego. Lekarstwem na taki stan jest nie samobójstwo polityczne, tj. oddanie się na łaskę i nie łaskę biurokracyi, ale wywołanie tych niespożytych sił poświęcenia i ofiarności, które cechują każdego prawdziwego Polaka. Niech choć część tej ofiarności i tego poświęcenia, które pojawiały się w naszych dawnych spiskach i powstaniach, pojawi się teraz na polu ekonomicznem, a będziemy mieli od razu samorząd rzeczywisty i natchniemy społeczeństwo poczuciem potęgi i siły własnej, od którego już zupełnie odwykło. Bo jeżeli straszem jest widzieć społeczeństwo nie zdające sobie nawet sprawy z niebezpieczeństw, które je zewsząd otaczają — to jeszcze bardziej przygnębiającym jest widok społeczeństwa tkniętego niemocą i niemającego wyobrażenia najmniejszego o ogromie własnych sił, i bezsilnie poddającego się wpływom, które najmniejsze wyczerpanie by od razu usunąć mogło. Wobec cyfr już pierwiej przytoczonych, to obawa opanowania naszego społeczeństwa przez żydów, zawsze mi przypomina obraz śpiącego Guliwera spętanego przez Liliputów. Mogli go spętać śpiącego, ale oczywiście jest dla każdego, że jak się tylko ol-

brzym obudzi, to wszystkie te więzy i pęta porozrywają się jak nici pajęcze. — Przebudź się olbrzymie, a nie dozwól niegodnym obawom wpływać na twoje sumienie!

Jak tylko się zdobędziemy na silną i sprężystą organizację społeczną w miejsce dzisiejszej rozsyпки, jak tylko będziemy mieli rząd rządzący krajem, zamiast urzędników załatwiających kawałki, to nie tylko nie obawiam się potęgi żydowskiej, ale przeciwnie widzę nadzwyczajnie kruche podstawy, na których ich wpływ jest oparty. Jak każda klasa uciśniona i sponiewierana, wyrobili się oni przeważnie w kierunku ujemnym. Cały ich organizm zastósował się do korzystania z niemocy organizmu w pośród którego żyli. Liczne klasy żydowskie nie posiadają warunków egzystencji w zdrowym społeczeństwie. Już ustawa o lichwie znakomicie ograniczyła zarobek jednej z najbardziej wpływowych warstw żydowskich. Ustawa o pijaństwie jest tylko pierwszym krokiem do ostatecznego uregulowania kwestyi propinacyjnej, do ukrócenia i liczby i dochodu tych pijawek i demoralizatorów naszego ludu, arendarzy wiejskich. Samo pijaństwo jest daleko mniejsza klęską od nieczystych i brudnych interesów do których, w stanie niepozytalnym chłopa, sposobność się nadarza.

Zawstydzająca słabość władz naszych wobec Żydów powinna co najprędzej ustać. Od czego mamy sędziów, jeżeli są miasta powiatowe w których bezkarnie istnieje do 50 pisarzy pokatnych. Od czego mamy policya, jeżeli pozwala na to, że każdy dom zajezdny żydowski jest publicznym domem niemoralności. Nasze władze fiskalne w wydzierzawianiu dochodu z podatków konsumcyjnych powinny nie tylko zważać na kwotę dochodu, ale na wpływ, którą administracya arendarska wywiera na moralność społeczną. Od czego mamy przepisy sanitarne, edukacyjne i policyjne, jeżeli wobec Żydów pozostają martwą literą, i jeżeli się toleruje niechlujstwo fizyczne i moralne, które każdej chwili może się przyczynić do rozszania zarazy i w innych częściach społeczeństwa. To wszystko są rzeczy sprzeciwiające się wprost moralności i ustawom.

Ale i na innem polu, na którem Żydzi znakomite usługi oddają całemu krajowi, prąd ekonomiczny jest przeciwko nim. Niechaj kto zważy, że takie drobnostki na pozór jak pierze, szeszecina i jaja przysparzają rocznie naszemu wywozowi kwotę może 15 milionów złr., to przekona się jak cenną jest dla kraju zapobiegliwość żydowska, niepogardzająca najmniejszą drobnostką, i jaką naukę ztąd całe nasze niedbałe społeczeństwo zaczerpnąć może. A jednak prąd ekonomiczny w całym świecie stanowczo się zwrócił przeciwko drobnemu kramarstwu. Wszędzie zastępują go albo handel hurtowny, albo towarzystwa spożywcze. U nas ten ruch zaledwie się zaczął, ale Narodne torhowle u Rusinów i

sklepiki nasze przy kółkach rolniczych pokazują co można i co powinno się zrobić na największą skalę. Wszystko to ucina grunt pod nogami jednej z najliczniejszych warstw żydowskich. Tak samo, jak tylko kraj się ocknie z dotychczasowej apatii, to ani na chwilę nie można przypuścić że zechce pozostawić im monopol wielkiego handlu eksportowego.

Pozostają tylko te dwie najpewniejsze, najnaturalniejsze gałęzie gospodarstwa krajowego: przemysł i rolnictwo. Otóż tak Żydom jak Polakom trzeba ciągle, na wszystkie tony przypominać i powtarzać, że tylko te narody i te klasy się utrzymują, które pracują i zarobkują. Wszystkie inne giną i zasługują na wyginięcie. Pokazuje to tylko większą dojrzałość polityczną Węgrów, że tam już od wielu lat istnieje stowarzyszenie do wykształcania przemysłowego i rolniczego Żydów. Ten sam kierunek jest wskazany u nas. Pomiędzy przemysłowcami żydowskimi mamy już ludzi godnych wszelkiego poważania i szacunku. Z wszystkiego co słyszę np. zdaje się że papiernia w Sassowie jest zakładem wzorowym, tak co do urządzenia technicznego jak co do dbałości o robotników. Z własnego doświadczenia w przemyśle naftowym mogę zaręczyć, że mamy przemysłowców żydowskich z którymi kolegować nikt się nie powstydzi.

Jedną z dobrych stron przejścia pewnej części dóbr ziemskich w ręce żydowskie, przejścia tak niebezpiecznego dla nas politycznie z powodu zwykłej uległości właścicieli żydowskich dla starostów jest ta, że powoli się wyrabia u nich warstwa ludzi poczuwających się do większej odpowiedzialności w obec kraju, i usiłujących utrzymać się na wyższym poziomie charakteru i honoru. Tacy to ludzie, wraz z przemysłowcami już wzmiankowanymi, wraz z inteligencją żydowską, poparci przez wszystkich światłych obywateli całego kraju, powinni wspólnem usiłowaniem ułatwić dla większej części Żydów przejście do zatrudnienia rolniczego i przemysłowego. Polska jest jedynym krajem, w którym Żydzi mogą być czemś innem jak przybyszami tolerowanymi. Sama ich liczba sprawia że mogą i powinni tu zapuścić korzenie. Ta sama ziemia, która ich gościłnie przygarnęła, wtenczas, kiedy Anglicy, Francuzi, Hiszpanie i Niemcy ich wypędzali i w pień wycinali, może się stać ich drugą ojczyzną. Sami wykształceni Żydzi powinni najusilniej zmierzać do tego celu. Sami powinni przodować w usiłowaniach ku uobywatelnieniu całej ich warsty. Sami powinni przeprowadzić puryfikacją własnego społeczeństwa, amputacją wszystkich gałęzi suchych lub zgniłych, jak trędowatych wypchnąć te żywioły antyspołeczne, które się między nimi zagnieżdżyły i udowodnić czynem, że te ujemne objawy były tylko wynikiem niedoli i ucisku a nie przyrodzonej ułomności moralnej.

Takie przeobrażenie społeczeństwa, tak żeby było więcej Polaków w karierze kupieckiej — a więcej Żydów w zawodzie

rolniczym — nie mało by się przyczyniło do złagodzenia wzajemnych nieporozumień. Każde zatrudnienie wyrabia swoją specjalną moralność, swoje specjalne zalety ale i specjalne wady. Kto chce należycie ocenić Żydów powinien przeczytać takie dzieło jak Herberta Spencera „o moralności kupieckiej“, w którym ten autor wykazuje panowanie u kupców angielskich całego szeregu objawów, które antysemita niemiecki uważają za cechy żydowszczyzny, a które są tylko naturalnem uleganiem tym pokusom, naturalnem korzystaniem z tych sposobności, które zawód kupiecki nastęrcza.

Naród, którego członkowie oddają się najrozmaitszym zawodom, tworzy sobie przez zespolenie rysów wyrabiających się w każdym specjalnym zawodzie, pewien ogólny typ moralności, który potem oddziaływa na całe społeczeństwo. Narody z jednostronnem zatrudnieniem mają też jednostronny typ moralności, bo każdy naród i każdy stan bardzo jest wyrozumiałym na wady, którym sam podlega a bardzo surowym wobec tych, do których nie ma skłonności. W Anglii od dawna już moralność sielska i moralność kupiecka zlały się w moralność gentlemana angielskiego, który jest słownym, czynnym i zapobiegliwym jak kupiec, a ludzkim i wyrozumiałym jak rolnik. U nas jeszcze przepaść oddziela te dwie moralności i ztąd obfite źródło nieporozumień.

Główną wadą Żydów jest cheiwość i wyzyskiwanie, główną wadą Polaków niedbalstwo, próżniactwo i lekkomyślność. Zastanawiając się trzeźwo, zdaje mi się, że wady polskie szkodliwsze są dla społeczeństwa, przynajmniej pod względem ekonomicznym. Cheiwość i wyzyskiwanie są wadami czynnymi, których się można ustrzedz, które można w karby ująć. Jak wąż grzechotnik już swoim grzechotaniem powołuje do ostrożności, tak i te wady zapowiadają się symptomatami, które dla bacznego są ostrzeżeniem i przestrogą. Ale niedbalstwo, próżniactwo i lekkomyślność są albo bierne albo nieobrachowane. Działają jak jakiś trunek odurzający, robiący ludzi niepoczytalnymi i otrętwiąłymi. I to działanie jest tak wszechstronne, że i najbaczniejszy nie może się ustrzedz fatalnego wpływu na swoje interesa, wynikającego z niedbalstwa i lekkomyślności innych. Niedbalec i lekkomyślnik oprócz szkody którą innym wyrządza, jest przy tem najgorszym swoim własnym wrogiem. Niech każdy Polak obliczy wiele stracił przez niedbalstwo i własne i innych, a wiele przez cudze wyzyskiwanie, to bardzo wątpię czy się znajdzie taki, któryby z tej pierwszej przyczyny nie był bez porównania dotkliwiej poszkodowany niż z drugiej.

A przecież jesteśmy bez porównania mniej wyrozumiałymi na wyzyskiwanie aniżeli na stokroć niebezpieczniejsze niedbalstwo. A do tego jeszcze w praktyce gmatwamy te pojęcia i wyzyskiwaniem często nazywamy to, co tylko jest czuwaniem nad skru-

pulatnem wypełnieniem zobowiązania lub obietnicy. A równocześnie w naszym własnym najściślejszym kole, w każdej niemal rodzinie lub w każdym gronie znajomych, jesteśmy wyrozumieli na wyskiwanie pod obłudną maską przyjaźni lub pokrewieństwa.

Jest to może siłą na przyszłość, ale z pewnością słabością na teraz, że nasze społeczeństwo tak liczne posiada typy anielskiej dobroci i gołębiej niewinności bez tej ostrożności węża, która podług ewangelii powinna iść w parze z tymi przymiotami. Wynikiem jest że nasze własne najściślejsze społeczeństwo bynajmniej nie jest jednolite, ale się składa z bezwstydných wyzyskiwaczy, gorszych od wszelkich okazów żydowskich i z nieopatrnej szlachetności, która się staje ofiarą tych pierwszych. Tylko wyzwolenie się z jednostronności zawodowej wyzwoli nas także z jednostronności moralnej.

Z własnego doświadczenia przekonamy się, o czem Anglicy już dawno wiedzą, że tak samo jak każdy stan ma swoje specjalne pokusy, którym niejedni ulega, tak samo też w każdym zawodzie można pozostać szlachetnym i honorowym i równie dobrym obywatelem kraju, jak w tych stanach, które dotychczas sobie wyłączenie te cnoty przysądają.

Gdyby mnie teraz kto zapytał, kiedy żydzi się pozbędą chęci wyzyskiwania, to odpowiem: tego samego dnia, tej samej chwili w której my Polacy pozbędziemy się niedbalstwa i lekkomyślności. Wierzę w możliwość przemiany żydów z tych samych przyczyn, które mnie zniewalają do wiary w nasze własne odrodzenie moralne.

Cała historia usprawiedliwia niezachwianą wiarę w możliwość uszlachetnienia ludzkości. Są chwile w których się pojedyncze narody cofają, ale postęp całości jest niepowstrzymany. Największa niedorzeczność antysemitów polega w tem, że nie uwzględniając chwilowego wpływu niekorzystnych warunków otoczenia, przypuszczają wiecznotrwałość ujemnych stron charakteru, ale bynajmniej nie przypisują podobnej trwałości dobrym stronom. Naprzykład: zarzucają żydom brak odwagi, a przecież wojny Makabeuszów, wojna z cesarzami Tytusem i Hadrianem, za których naród żydowski wyzwał do nierównej walki całą potęgę państwa rzymskiego, — należą do najbardziej bohaterskich ustępów historii powszechnej. Jeżeli stan nomadzki, który o półtora tysiąca lat poprzedzał te walki miał pozostawić takie niezatarte ślady na charakterze żydowskim, czemu nie ten późniejszy okres bohaterskiej walki. Albo jeżeli ten przeszedł bez śladu, czemu tamten dawniejszy miał mieć wpływ tak doniosły.

Należyte zrozumienie historii prowadzi do wręcz przeciwnych wyników. Są wprawdzie narody niekompletnej organizacji, z gruntu barbarzyńskie, u których cywilizacja się nigdy przyjąć nie może. To są właśnie narody pod panowaniem in-

stynktu wszechwładnego, jak Cyganie, jak Hotentoci, jak Buszmeni. Ale u każdego narodu ucywilizowanego, to jest postępowego, umiającego się zastosować do zmieniających się warunków życia, i przyczyniającego się pracą zaczerpniętą z głębi własnego ducha, do wzbogacenia cywilizacji ogólnie ludzkiej, — u każdego takiego narodu, złe przymioty są tylko chwilowym wpływem niekorzystnych okoliczności, a treścią wiecznotrwałą ich życia są ich zdolności, cnoty i zalety. Cała nasza nowożytna cywilizacja jest wspólnym dziełem częściowych, mniej doskonałych cywilizacji, które się w ciągu wieków wyrobiły około Rzymu, Aten i Jerozolimy. Rasie semickiej postępową ludzkość zawdzięcza przeważną część swoich wyobrażeń religijnych, bo u niej się wyrobiły wszystkie religie monoteistyczne, które dotąd rządzą światem. To też jest po prostu niedorzecznością historyczną odsądzać Żydów od uczestniczenia w tej cywilizacji, do której wytworzenia się tak znakomicie przyczynili. A jeżeli tak jest, to mają prawo domagać się, żeby ich sądzono tak, jak się sądzi inne narody ucywilizowane, t. j. podług ich bohaterów, podług najszlachetniejszych typów które wyrobili, a których wszyscy inni są tylko niedoszłymi albo spazconymi kopiami. To też tak samo jak typem Anglika jest nie cocknej londyński, ale Shakespeare, Pitt, Darwin lub Cobden, jak typem Francuza nie metr tańców lub szansonetka paryska, tylko Jeanne d' Arc, Bayard, Lafayette i Carnot, jak prawdziwym typem Niemca są nie Junkry i Bismarki, ale Szylar, Herder i Kant, jak typem Polaka nie jest pieczeniarski lub zawadyka z XVIII. albo serwilista z XIX. wieku, ale cały ten szereg bohaterskich postaci, które od Piasta i Kazimierza Wielkiego do Kościuszki przechowały tradycyjną nie naszego rozwoju historycznego, — tak typem Żyda nie są dla mnie faktory i handełsy, ale bracia Makabeusze, pierwsi apostołowie chrześcijańscy, Spinoza, Mendelsohn i Börne.

Czasami ciągłość historyczna może się zdawać przerwana jak obecnie w Niemczech, gdzie największy mąż stanu, którego kiedykolwiek Niemcy posiadały, wyteża całą olbrzymią siłę swej woli na zmaterializowanie i upodlenie własnego narodu i pozbawienie go tych idealnych sprężyn działania i boskiego pierwiastku ludzkości i sprawiedliwości, bez którego jak to bohaterowie literatury niemieckiej na wszystkie czasy wykazali, największa potęga materialna się w proch rozsypać musi. I u nas w XVIII. wieku bywały chwile, gdzie największy patriota mógł zważyć o naszej przyszłości, gdzie się zdawało, że cała duchowa spuścizna narodu już bezpowrotnie zatraconą została, i że z całej polskości nie więcej nie pozostało jak długie wąsy, buty safianowe, głębokie pułhary, puste głowy i czapki rogate. Ale w powrocie do czystych natchnień przeszłości, przeobrażonych duchową pracą narodu tkwi jakaś tajemnicza siła, jakiś niewidzialny zasiew, który sprawia że gleba, która raz już wydała owoce pewnego

gatunku, na nowo odzyskuje swoją urodzajność i ponownie wydaje plon podobny.

Tak w pośród zepsutej generacji XVIII. wieku znowu się pojawia u nas najwierniejszy prawzór Sławianina, Piasta Polaka, Kościuszko, mąż niepokalanej czystości charakteru, jak wszyscy nasi wielcy ludzie. A od tego czasu pojawiły się również całe wieszczce zastępy, jakich żaden naród nie posiada, głoszące ewangelię przyszłości nie tylko dla nas ale dla całej ludzkości. Obok staroizraelskich proroków jest to jedyna literatura, która nie jest li tylko wyrobem arcyzmu i kultury umysłowej, nie służy li tylko ku dostarczeniu delikatnych rozkoszy dla zepsutego podniebienia smakoszów literackich, ale która wytrysnęła z głębi serca rozżarzonego najczystsza miłością kraju i ludzkości, przejętego najświętszym oburzeniem na wszystko co jest niesprawiedliwe, niskie i podłe, i która na zawsze pozostanie żywym źródłem poświęcenia i rodzicielką wielkich czynów.

Wielkim, nieobrachowanym jest wpływ każdej myśli uniwersalnej. Jej zuamieniem to, że przełamuje ciasne ramy rasy, języka i kraju. Na każdym szczeblu postępu dziejowego spozrzegamy personifikacye tych myśli, uosobionych w żywym typie człowieka — wzoru. Taki wzór raz stworzony staje się głównym czynnikiem przeobrażającym całą współczesną ludzkość na swoje podobieństwo i sięgającym tam, gdzie sama myśl abstrakcyjna by się nie przyjęła.

Tak w Europie chrześcijańskiej mieliśmy zrazu jako typ uniwersalny, typ mnicha apostoła. Później Francuzi stworzyli nowy typ, typ szewaleryi, który obiegł cały świat i dotąd stanowi podstawę naszych obyczajów. We Włoszech potem powstał typ „cortegiana“, dworzanina wykształconego, który panował w Europie dopóki nie został zastąpiony typem angielskiego gentlemiana, który jeszcze obecnie jest wzorem wykształcenia, godności, męskości i szlachetności, do którego się mimowoli cały świat stosuje. Z typów uniwersalnych jest to dotychczas najwyższy, a zarazem najlepiej odpowiada rzeczywistym a nie wymarzonyn warunkom życia nas otaczającego. Ale łatwo odkryć w nim fatalną jednostronność, dziwny brak, który sprawia, że ten typ już się stał za ciasnym na obecne potrzeby cywilizacyi. Typ gentlemiana jest typem czysto osobistym, bez koniecznego związku z palącymi kwestyami socyalnemi, które gorączką swą cały świat napełniają. Gentleman bierze udział w polityce dla dogodzenia swej fantazyi dla zapełnienia próżni życia, nie ma atoli żadnego z góry wskazanego kierunku.

Otóż w naszej biednej, umęczonej Polsce, równocześnie z powstaniem literatury najdodatniejszej z wszystkich społecznych, z głębi bezwiednego poczucia ludowego powstało nowe słowo, wyrobiło się pojęcie nowego typu człowieka wzoru, typu będącego wyrazem potrzeb społeczeństwa nowożytnego i zarazem lekar-

stwem na jego jednostronności, typ zarazem osobisty i społeczny — typ człowieka obywatela. Wszystkie nasze klęski i prześladowania to tylko bóle porodne tego uosobienia myśli uniwersalnych, wypowiedzianych przez naszych wieszczów. Tak samo jak typ gentlemana, nie jest on przywiązany do żadnego wyłącznego stanu lub pochodzenia, przystępny dla wszystkich, zawiera on wszystkie przymioty gentlemana bez jego jednostronności.

Sama nazwa obywatela jest zarazem programem i zawiera wszystkie obowiązki społeczne. Żaden język nie posiada słowa podobnego. Ani niemieckie *Bürger*, ani francuzkie *citoyen*, ani angielskie *citizen*, nie dają najmniejszego wyobrażenia o tem, co dla każdego Polaka tkwi w samem wyrażeniu obywatel, duch obywatelski, obowiązek obywatelski, działać po obywatelsku. To wyobrażenie takie uniwersalne, tak głęboko filozoficzne, tak doskonale odpowiadające potrzebom czasu, jest zarazem tak pospolitem i utartem u nas, że je każdy Polak, czy szlachcic, czy żyd, chłop lub mieszczanin od razu zrozumie. Każdy od razu ocenia jego doniosłość, mimowoli pociągniętym jest do niedoskonałego chociaż urzeczywistnienia, a ze wstrętem odwraca się od obłudnego przywłaszczenia sobie imienia bez wypełniania obowiązków, które to miano nakłada. Ciężkie to obowiązki, nie lekkie to brzemie. To też nie dziw, że się wielu ociąga. Obywatelstwo wymaga poświęcenia się sprawie publicznej, wyzwolenia się z wszystkiego co marne i błahe, wymaga prostoty życia, szlachetności duszy i podniosłości myśli. A jednak bez dążenia do tego już nie można być Polakiem, można być karykaturą Polaka, człowiekiem paplającym bezmyślnie po polsku, ale nie Polakiem duchem i prawdą.

Miejmy odwagę do jak najogólniejszego urzeczywistnienia tego typu, który jest ostatecznym wynikiem tysiącletniej historii, wiekowych walk i cierpień, a zobaczymy, że w każdym typie uniwersalnym tkwi magiczna siła twórcza, jednająca wszystkie niechęci, usuwająca wszystkie przeszkody i mimowolnie ogarniająca i uszlachetniająca ludzi najrozmaitszych stanów, najrozmaitszego pochodzenia, i łącząca wszystkich we wspólnem dążeniu do wielkich celów. Znika odrazu cały spór arystokracji i demokracji, znika kwestya socyalna i antysemitka. Nie będzie już szlachty i mieszczan, żydów i chłopów, ale będą tylko współobywatele jednej Ojczyzny, jedni uczuciem i celem, potężni i niezwycciężeni tą jednością.

A gdybyśmy się cofnęli przed tem zadaniem, gdybyśmy się wyparli naszej przeszłości, wyrzekli ofiar krwi i trudu całego zastępu bohaterów i męczenników, to będziemy wyrodnymi synami tej ziemi, to zasłużyliśmy na śmierć i zagładę. A czy to nastąpi przez żydów, czy Niemców, czy Moskali to mi zupełnie obojętne. Nie tylko zasłużyliśmy na śmierć w takim razie, ale jużesmy umarli, bo jak śmierć i zaciemnienie duszy gorszą jest od śmierci fizycznej, tak naród, który się wyrzeka własnych tra-

dycy i ideałów, zanim będzie pogrzebany i zgnije w cielsku, już w duchu umarł.

Na zakończenie trzeba dodać, że przy najlepszych warunkach bardzo by się mylił ktoby przypuszczał, że asymilacja żydów ze społeczeństwem polskim jest łatwą i że się da prędko przeprowadzić. Uważam to wprost za psychologiczną niedorzeczność wymagać od nich odrazu szczerego i głębokiego patriotyzmu. Narodowość i patriotyzm to nie jak nowy mundur, który można w jednej chwili dowolnie przybrać lub nie. To nie są nawet przekonania, które można dowolnie przyjąć albo odrzucić. Narodowość, to tradycje wysane z piersi matek, to ta całość uczuć i wspomnień ogarniających budzącą się duszę dziecka zanim jeszcze doszło do świadomości własnych myśli i stająca się nie przekonaniem, nad którym można rozumować i które można uzupełniać i zmieniać odpowiednio do każdorazowego stanu umiejętności, ale instynktem mimowolnym popychającym do ofiary i poświęcenia się dla Ojczyzny. Do wyrobienia takich tradycji trzeba conajmniej kilku generacji. Tak samo jak naród Polski przejawwszy chrzest za Dąbrówki tem samem nie pozbył się od razu swoich pogańskich zapatrywań, z których nawet do dziś dnia znaczna część się przechowała, jak Litwini, jeszcze długo pozostali poganami w duszy po hurtownem zanurzeniu w Niemnie za Jagiellę, tak samo i nasi żydzi tylko stopniowo mogą się zbliżyć do narodu.

Z drugiej strony równie są fałszywe twierdzenia antysemitów, że żydzi z konieczności zawsze pozostaną odrębnymi i zawsze kosmopolitami i nie są w stanie szczerze się przejąć przywiązaniem do ziemi, która ich żywi. Dla odparcia tego zarzutu zupełnie tu nie wystarczy powoływać się na słowne zaręczenia i głośne proklamacje patriotyzmu. Prawdziwy patriotyzm raczej się objawia cichą ofiarnością, niegłośnym wypełnianiem obowiązków w swoim codziennem otoczeniu. Otóż w tym przedmiocie od wielu lat zbierałem doświadczenia. Jeszcze dzieckiem prawie, mistyczne poglądy Mickiewicza na żydów głębokie na mnie zrobiły wrażenie i usposobiły do beznamietnego badania tej kwestyi bez najmniejszego cienia rasowych lub religijnych przesądów. Otóż przyznając że między żydami wszelkiej narodowości znajduje się niepospolicie wiele blagierów patriotycznych, przecie zebrałem częścią z osobistego doświadczenia, częścią z dość wszechstronnego badania odnośnej literatury, niezbite dowody, że są żydzi którzy się stali prawdziwymi obywatelami i szczerymi synami swojej przybranej ojczyzny.

Naprzykład w Anglii miałem kilku znajomych, których, zanim się dowiedziałem że są żydami, uważałem za wzory cichej i niepozornej działalności obywatelskiej i którzy z tem nie łączyli ani śladu ambicji politycznej. Nie wiem na jakiej podstawie bym miał zmienić moją opinię o nich dowiedziawszy się że są

żydami. To samo mogę powiedzieć o żydach francuzkich i węgierskich. Pomiedzy Niemcami dotąd osobiście nie poznałem żyda, któregobym mógł uważać za szczerego patriotę niemieckiego, ale trzeba by się wyrzec wszelkich kryteriów, za pomocą których się sądzi o szczeroci literackiej, gdyby się nie uważało Heinego, a mianowicie Börnego za równie szczerych patriotów jak tych, którzy wywodzą swój rodowód od Arminiusa. Szarlatanizm schlebia fałszywej próżności narodowej, ci dwaj gorzką prawdę mówili. W listach Börnego są takie tony prawdziwego uczucia, żebym chyba o naturze ludzkiej zwątpił, gdybym przypuścił, że ten człowiek był szarlatanem. Jako dowód szczeroci, to za nie liczę cały dowcip Heinego. Jest to fajerwerk na któryby się i szarlatan mógł zdobyć. Ale ten czysty niezamącony ton ludowy jego lirycznych utworów, to nie szarlataneria. Człowiek który z wszystkich Niemców najlepiej oddał tę harmonię śpiewną instyktowych utworów ludowych, musiał głęboko zajrzeć do duszy narodowej i przejąć się jej uczuciami. Żydzi już dzisiaj w rozwoju umysłowym Niemiec, bez porównania większą odgrywają rolę od junkrów pruskich, którzy zawsze tylko byli przedstawicielami barbarzyństwa i z wyjątkiem braci Humboltów nie przyczynili się żadnymi pierwszorzędnymi siłami do cywilizacji niemieckiej. Wszystkie ich przyczynki do literatury niemieckiej można wykreślić, a świat by się nawet nie poznał na różnicy. Geniusz w Niemczech zawsze był raczej przymiotem mieszczan aniżeli szlachty. To też panowanie junkrów zupełnie tłumaczy obecny moralny i umysłowy upadek Niemiec.

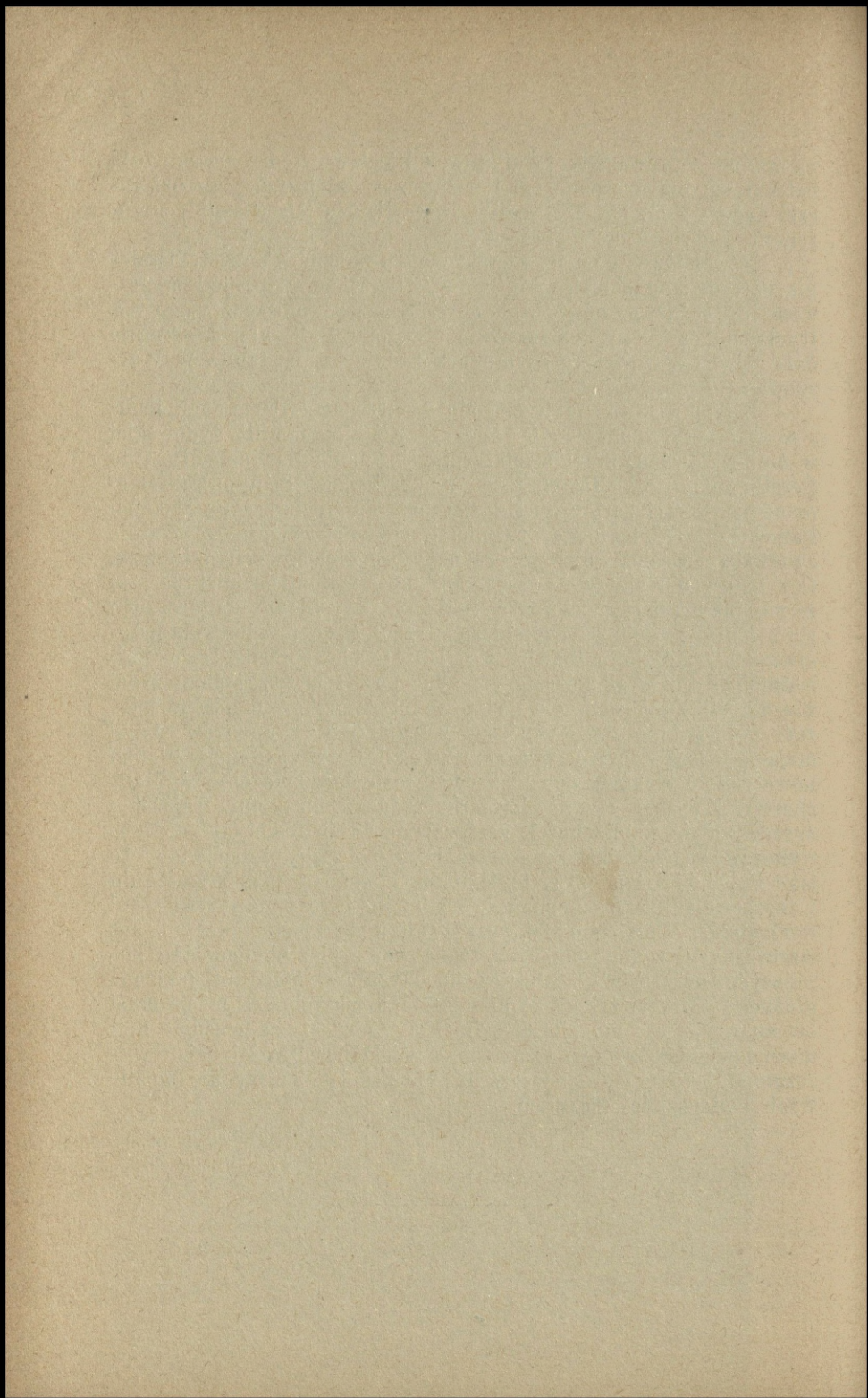
Sięgajmy wyżej. Jeden z najgłośniejszych przedstawicieli żydowszczyzny lord Beaconsfield dawniej Disraeli, z pewnością nie jest wielkim człowiekiem, za jakiego go w pewnych kółkach okrzyczano. Nie można go uwolnić od zarzutu szarlatanerii politycznej. Ale to nie szarlataneria i hipokryzja patriotyczna, tylko zwyczajna szarlataneria błyszczącego literata, zastępującego dowcipem brak gruntownych wiadomości. Ale co do szczeroci uczucia i podniosłości charakteru, niewiem coby mu zarzucić można. Trzeba nie znać cichej, iście benedyktyńskiej pracy literackiej jego ojca, ażeby nie dostrzedz, że kierunek konserwatywny mimowolnych sympatyj młodego Disraeliego tłumaczy się zamiłowaniem literackiem jego ojca do postaci Karola I. straconego na rusztowaniu, i nieszczęśliwej rodziny Sztuartów. W swojej karierze politycznej nieubłagany jako krytyk czynów publicznych, nigdy się nie zmaszał jak Bismark, osobistą zawiścią i mściwością. Cienia interesowności materialnej nie można u niego dostrzedz. Niech „chrześcijańscy Germanowie“ porównają szlachetne ubóstwo, w którym Disraeli spędził całe życie i mizerny majątek, który pozostawił po śmierci z dostatkami ich bożyszczu narodowego i dostatkami innych bohaterów „chrześcijańsko-germańskich“, niech się zastanowią nad środkami użytymi, które do tak od-

miennych doprowadziły rezultatów, i niech powiedzą potem, czy patryotyzm był czystszy i bezinteresowniejszy. kto był raczej żydem z ducha, czy semita Disraeli, czy ich własni „chrześcijańsko-germańscy“ bohaterowie.

Przechodząc do nas, to także mamy niezbite dowody istnienia patryotyzmu polskiego u żydów. Nie wiem n. p. jakim prawem by można odmówić Julianowi Klaczeze najszezerszego patryotyzmu, a ruchy warszawskie po roku 1861 niejednokrotnie dały dowód, jak daleko asymilacya żydów już postąpiła w Warszawie.

Z tem wszystkim trzeba się wystrzegać farbowanych lisów i szarlataneryi politycznej. Niechaj z jakiej rodziny żydowskiej w Galicyi dwóch braci wyemigruje, jeden do Berlina, drugi do Pesztu, to po kilku latach jeden z nich będzie głośnym Pan-Germanem, a drugi żarliwym Madziarem. To trochę za przedko moi Panowie. Ależ ta blaga, to nie jest znowu rzecz specjalnie żydowska. Cechuje ona przeważną część zawodowych polityków. Czy to my nie mamy naszych polityków małomiejskich! Jest to zwyczajna kupiecka zdolność reklamy, wyrobiona targowaniem się i umiejętnością psychologiczną trafiania do przekonania przeciwnika. Najbujniej rozwija się, jak kto chce sprzedać swój najcenniejszy towar siebie samego. Ale pod tym względem żydzi nie dorobili Yankesom, nie godni są im rzemyków u nóg rozwiązać. W Europie może być, że z wyjątkiem Francuzów, żydzi mają najwięcej sprytu w tym względzie. Przypadkiem miałem nawet na to ciekawy dowód z osobistego doświadczenia w Manchester. Zajechał raz na jarmark młody żydek z furą książek i sprzedawał je publiczności, zachwalając swoje towary i do nieba wynosząc każdą książkę z osobna i raz po razie przemawiając to jako katolicki Irlandczyk, to jako socyalista, to jako Anglikanin i zagrzewając serca słuchaczy, ażeby im parę penów z kieszeni wyciągnąć. Widziałem faktycznie kilku prostych ludzi do łez wzruszonych, wydobywających swoje woreczki z pieniędzmi i kupujących owe książki. Jak często słysząc w Wiedniu jakiegoś głośnego patryotę żydowsko-niemieckiego, przychodził mi na myśl ów antykwaryusz manchesterski. Kończę więc, że pracując nad unarodowieniem żydów, trzeba mieć wiele cierpliwości, wiele wyrozumiałości i pracować wytrwale nie żądając rzeczy nie możliwych i niepsychologicznych.

Konkluzye.

---

a) Zgubny wpływ ekonomiczny kierunku prawno-politycznego naszej polityki krajowej.

Na podstawie dość szczegółowego rozglądnięcia się we wszystkich działach życia ekonomicznego Galicyi, można teraz reasumować niektóre wyniki naszych badań. Pokazuje się, że na polu ekonomicznem polityka krajowa od wielu lat na błędnych się posuwa torach, które kraj niechybnie do ostatniej ruiny i bankructwa doprowadzić muszą. Winę trzeba przypisać przecenieniu doniosłości stosunków prawno-politycznych, a lekceważeniu lub zaniedbaniu stosunków ekonomicznych, przecenieniu wpływu maszyneryi administracyjnej, a zapomnieniu o tej nierównie większej potędze, która polega na swobodnem i umiejętnem rozwoju zdrowego organizmu narodowego i sił produktywnych drzemających bez użytku w jego głębiach.

Nie chcę popełniać odwrotnego błędu i twierdzić, jakoby można się zupełnie nie troszczyć o prawno-polityczną stronę gospodarstwa krajowego. Przeciwnie, zwrot którego kraj dokonał przed 20 laty pod przewodnictwem Ziemiałkowskiego i Gołuchowskiego, oparcia się szczeremu o Austryę i uzyskania na tej podstawie szerszego zakresu autonomii własnej, był faktem niezmiernej doniosłości i został poparty przez ogromną większość kraju. Zasadniczo późniejsi nasi przewódcy w niczem od tego czasu nie postąpili. Ale samym tym zwrotem nie zmieniło się oplakanych stosunków krajowych, zmieniono firmę, pod którą pracujemy, ale nie więcej. Jest to w naturze koncessyi prawno-politycznych, że same przez się mało znaczą, ale że otwierają pole do rozwoju swobodnego sił krajowych. Otóż nie powiem — żeśmy cały ten czas zmarnowali, ale postęp nasz w tym kierunku mikroskopicznym jest w porównaniu z tem czego dokazali ró-

wnocześnie Włosi i Węrzy, z tem co przed naszymi oczyma się dzieje w Rumunii i Bułgarii. Wprawdzie teoretycznie miara autonomii wtenczas uzyskanej zupełnie była niewystarczającą. Ale zaściankowe zapatrywania się na kwestye ekonomiczne, brak zresztą należytych informacji sprawiły, żeśmy prawie zupełnie uronili te owoce, które nawet ta niekompletna autonomia była w stanie przynieść. Po uzyskanych koncesyach prawno-politycznych powinien był przyjść okres wytężenia wszystkich sił organizacyjnych na polu wychowawczem i ekonomicznem. Tylko ten, kto zupełnie nie wie, co się dzieje na szerokim świecie, i w jaki sposób inne narody korzystają z swojej wolności, może utrzymywać, żeśmy się wywiązali z tego zadania.

Przeciwnie, zniechęciwszy się wnet do autonomii, do należytego funkcjonowania której nieumiano odkryć środków, pod wpływem najciasniejszych i najzgubniejszych zapatrywań ekonomicznych, przyjęto niby trzeźwą niby realną politykę, politykę wrzekomo liczącą się z faktami, starania się o drobne koncesye budżetowe, okupione uległością polityczną każdorazowemu rządowi wiedeńskiemu. Pomędzy taką uległością w sprawach ustroju wewnętrznego, a niezawisłem popieraniem polityki państwowej monarchii austriackiej nie zachodzi żaden ścisły związek. To ostatnie wynika z kierunku raz przyjętego za radą Ziemiałkowskiego i cały kraj jest jednozgodnym pod tym względem. Trzeźwej rozważce tych realnych polityków polecam następujące realne fakta, na które dostarczyliśmy dowodów i z którymi się trzeba liczyć.

1. Stosunkowo do ludności Galicya z wszystkich krajów sąsiednich płaci najmniejszą kwotę podatków, i podczas kiedy inne kraje, które jak Węgry i Włochy, przed 20 laty nie zbyt się różniły obciążeniem podatkowym od Galicyi, podniosły w dwójnasób lub trójnasób to obciążenie, to w Galicyi przez cały ten czas zaledwie się trochę zmieniło. Jeżeli pomimo tego Galicyi trudniej przychodzi opłacać te niskie podatki jak innym krajom daleko wyższe, to wina leży po części w fałszywym i nieumiejętnym rozkładzie podatków, a przeważnie w tak mało wyrobionej produkcji krajowej, że na całej kuli ziemskiej nie byłem w stanie odkryć kraju, któryby Galicyi w tym względzie nie przewyższał. Lekarstwo na obciążenie podatkowe leży więc u nas, w podniesieniu produkcji krajowej, a nie w Wiedniu, w zmniejszeniu już i tak niskich podatków. Jeżeli w Wiedniu coś robić, to przodować w daleko donioślejszem staraniu się o zmianę zarzewiałej administracji finansowej i usunięcie szkodliwego fiskalizmu.

2. Dochody państwowe z Galicyi prawie w całości wydawane są albo w Galicyi albo na potrzeby galicyjskie. Ponieważ to jednak bardzo doniosły punkt, to na nowo przytaczam odnośne cyfry:

<i>Dochody</i> 48 mil. zł.	<i>Wydatki</i> na administrację	26	mil. zł.
	wojsko w Galicyi . . .	10	" "
	indemnizacya	2.6	" "
	gwarancye kolejowe . . .	6	" "
	dopłata do oprocentowa- nia kolei transwersalnej	2	" "
			<hr/>
			46.6 mil. zł.

Pozostaje więc tylko bagatelna zwyżka niespełna półtora miliona jako przyczynek Galicyi do ogólnych wydatków państwa. Jeżeli więc w takich okolicznościach robimy sobie zasługę z ofiarności dla monarchii przy wotowaniu budżetu to możnaby zarzucić, że szczerze rozporządzamy cudzym groszem a nie własnym. Nie przeczę, że jako wynagrodzenie stuletniego zaniedbania zrozumiałem by było, gdyby Rząd wobec Galicyi na polu ekonomicznem przyjął taką samą gospodarkę nakładową, jaką rząd włoski przyjął wobec zacofanych prowincyi neapolitańskich, albo jaką wspólny Rząd austro-węgierski przyjął w Bośni i Hercegowinie. Pozwalam sobie jednakowoż wątpić, czy tak wspaniałomyślne zapatrywanie zapanuje kiedykolwiek u naszych politycznych sprzymierzeńców. Zważywszy, że Galicya w samym tytoniu i cygarach puszcza z dymem corocznie 8³/₄ miliona, zdaje mi się, że wysoko taksują wszystkie koncesye budżetowe, które moglibyśmy otrzymać najpilniejszym wysługiwaniem się we Wiedniu na wartość tych niedopalonych resztek cygaretowych, które wyrzucamy na ulicę. Trzeba dalej pamiętać, że mamy do czynienia z budżetem zamykającym się corocznym deficytem i budżetem, który czekają znacznie podwyższone wydatki na siłę zbrojną monarchii. A dla kraju jeden lub 2 miliony to jak kropla w morzu naszej nędzy. Ażeby się zrównać z sąsiednimi krajami, Węgrami, Kongresówką lub Rumunią, trzeba powiększyć produkcję krajową o 300 milionów rocznie. Jedyne trzeźwe porównanie, które mi się nasręcza na taką realną politykę, jest porównanie do szlachcica, który mając sam bogatą ojcowiznę, zaniedbuje jej uprawy, ażeby się wytrwale procesować o jakąś drobną sukcesyjkę gdzieś daleko i woli ku uzyskaniu tej sukcesyjki antyszambrować u rozmaitych dygnitarzy, jak być panem z panów na podstawie dobrego zagospodarowania własnego majątku.

Jeżeli to jest polityka licząca się z faktami, to nie wiem jakim mianem na przyszłość nazwać politykę gonięcia za utopiami.

Mieliśmy politykę liczenia się z faktami, ale nie staraliśmy się o wyświecenie tych faktów, z którymi się trzeba liczyć, tak samo jak mieliśmy politykę samorządu, ale bez tej ofiarności podatkowej, która jedynie samorządowi może dostarczyć środków.

Jeżeli to jest trzeźwa i realna polityka, to nie wiem jak na przyszłość nazwać politykę blichtru i dekoracyi.

Ale nie tylko że utopią jest szukać w Wiedniu ratunku na naszą nędzę ekonomiczną, ratunku, który zależy li tylko od naszych własnych usiłowań, ale dalszem następstwem fałszywego kierunku raz przyjętego było, że przez zaniedbanie gospodarstwa krajowego, kraj pogrążony został w coraz to większej nędzy i społeczeństwo w trojaki sposób dotkliwy uszczerbek poniosło w tych zasobach i ekonomicznych i moralnych, których umiejętnem użyciem by się z rozpaczliwego położenia wyratować mogło. Realne więc skutki dla kraju tej trzeźwej polityki tak się faktycznie przedstawiają:

Niedobór finansowy gospodarstwa społecznego, który sprawia że kraj corocznie traci od 6—10 milionów własności, czy to w ziemi, czy w lasach, czy w listach hipotecznych. Przychody nie wystarczają na rozchody, ziemia się nam usuwa pod nogami, kraj nadweręża swój kapitał, a prosta reguła trzech pokazuje, że tak w nieskończoność trwać nie może.

Niedobór życiowy, który sprawia że z powodu nędznego i niewystarczającego pożywienia ginie corocznie śmiercią głodową około 50.000 ludzi, i że nawet u reszty ludności rasa coraz bardziej nędznieje, karłowacieje i coraz się staje mniej zdolną czy to do służby żołnierskiej, czy to do pracy energicznej.

Niedobór społeczny, który sprawia że w naszym kraju coraz to większy brak światłych i niezależnych obywateli w gałęziach produkcji krajowej — a coraz to większa przewaga pomiędzy inteligencją biurokracyi i ludzi żyjących ze stałej pensyi a nie z wolnego zarobku, i z tej przyczyny nie tak odczuwających potrzeby ekonomiczne kraju, jak produkująca i zarobkująca część społeczeństwa.

Zupełnie nie jest to wystarczającą kompensatą za te trzy niedobory, że tymczasem zpolonizowaliśmy i owładnęliśmy biurokracyę krajową. Dobrze jest, że tyle pensyi płaconych dawniej Niemcom i Czechom, dostaje się teraz do krajowej kieszeni, ale na tem też kończy się doniosłość ekonomiczna tego sukcesu. W zamian za to, mania karyery biurokratycznej owładnęła całą młodzież, a zapatrywania biurokratyczne opanowały opinię publiczną krajową, — która się staje coraz to mniej zdolną do ocenienia kwestyi ekonomicznych i do zdobycia się na jakąś inicjatywę w tym kierunku,

Także co do wpływu politycznego zdaje mi się że przeceniamy możliwe skutki polskiej administracyi. Przeciwnie, Rusini, oczyściwszy się z gadzinowych zwolenników, daleko więcej zyskali na tonie moralnym, aniżeli stracili na liczbie, podczas gdy Polacy, spuszczać się na starostów założyli ręce. Dziwne

ma zresztą wyobrażenie o organizmie politycznym wielkiego narodu ten, kto przypuszcza że parę wyborów przeforsowanych przez starostów stanowi przyczynek cenny do siły narodowej. Polakom, którzy więcej od któregokolwiek narodu mają do domagania się od prawdy i sprawiedliwości, nie wolno nawet pozoru udzielać opinii, jakoby sami nie byli skłonni do słusznego udzielenia innym wszystkich tych praw, których gdzieindziej sami się dla siebie domagają.

Pod względem tych trzech niedoborów, niedoboru finansowego, niedoboru życiowego i niedoboru społecznego, społeczeństwo szybkimi krokami i niepowstrzymanie zbliża się do ostatecznej katastrofy, ruiny ekonomicznej i politycznej, a dotąd tyle co nie uczyniono ażeby kraj na tej fatalnej drodze powstrzymać i katastrofę odwrócić.

Jeżeli taki był wynik realnej i trzeźwej polityki naszych sfer rządzących, to cóż na to mówił kraj? Jakże się zapatrywała opinia publiczna?

Otóż winy fałszywego kierunku panującego u nas od lat 20 nie można przypisać pojedynczym osobistościom, ale niedojrzałości całego kraju w kwestiach ekonomicznych, czego najlepszym dowodem jest to, że opinia publiczna zasadniczo zupełnie się nie różniła od zapatrywań sfer rządzących. Tylko podczas gdy konserwatystom w najlepszej wierze się zdawało, że uwolniwszy kraj od przeciążenia 600.000 zł. na podatku gruntowym i uzyskawszy tyle i tyle posad i honorów dla jednostek, zrobili wszystko co było możliwem — to liberalni licytując konserwatystów na tych samych torach, wyrzucali im że nie dosyć intensywnie malują przeciążenie podatkowe kraju, i że nie dosyć wielkie koncesye uzyskali od ministra finansów. Aż do artykułów p. Romanowicza o odroczeniu terminu spłacenia długu indemnizacyjnego i Dra Rutowskiego o podniesieniu przemysłu krajowego, w których już myśl nakładowego gospodarstwa krajowego ostrożnie jest podniesioną, nie było śladu ażeby kraj sobie czego innego życzył jak conajwięcej tylko energiczniejszego przeprowadzenia tej trzeźwej polityki, której realne skutki dla kraju staraliśmy się poprzednio napiętnować. Nie zbywało zresztą na dobrych chęciach, na próbach rozmaitych, a w ostatnich latach o tyle się okazał zwrot ku lepszemu że śp. marszałek Zyblikiewicz założył przy Wydziale krajowym biuro dla statystyki przemysłowej i handlowej, co okazuje chęć zdania sobie sprawy z całości gospodarstwa krajowego i jest dowodem poglądu już sięgającego po za ciasne granice budżetowe.

Wykazałem w rozprawie że okres ten dwudziestoletni, tak w nieświadomości kraju o niebezpieczeństwach mu grożących, tak w nieznamości stosunków europejskich, jak też i w niejasności celów, niedojrzałości myśli, w szumnych programach

a nieumiejętnem wykonaniu, w dobrych chęciach a w niedopisujących skutkach, dziwnie przypomina mniej więcej równie długi i równie bezowocny okres pomiędzy pierwszym podziałem Polski a Sejmem czteroletnim. Podobieństwo to nawet rozciąga się do politycznego ustroju, który na mniejszą skalę dawną Polskę przypomina. Byłoby to zapewne przesadą, gdyby kto terażniejsze stosunki galicyjskie opisał jako walkę o wpływ dwóch koteryi magnackich, podczas gdy inteligencya trzyma się klamki pańskiej, ale obraz taki by miał pewne uzasadnienie. Sama możliwość takiego porównania powinna być przestrogą i skazówką że ostatni już czas ażeby politykę osobistą zamienić na politykę zasadniczą. Zmarnowanie kosztownego czasu przez naszych pradedów zgubiło Polskę. Oby podobne zaniedbanie generacyi terażniejszej się równie dotkliwie na nas nie odbiło! Obyśmy przynajmniej się zdobyli na okres równie dodatniej pracy jak czasy Sejmu czteroletniego!

b) Potrzeba odrodzenia moralnego i oszczędności.

Jeżeli kiedy to teraz' po urojeniach i utopiach ostatnich dwudziestu lat nastąpi konieczność rzeczywiście realnej polityki, polityki rzeczywiście liczącej się z faktami. Trzeba się powodować względami na całość gospodarstwa krajowego a nie tylko drobnymi cyframi budżetowymi. Trzeba pozbyć się próżnych nadziei i płonnych obaw, trzeba poznać i zmierzyć nie tylko niebezpieczeństwa które nas otaczają ale i nasze siły.

Pierwszym warunkiem tego zwrotu jest szczerłość i prawda w rozpoznaniu naszego własnego położenia, porzucenie utartych a nieuzasadnionych komunałów, frazesów niby patriotycznych, apologii własnych błędów, które nikogo nie oszukują prócz nas samych. Trzeba prawdzie zajrzeć w oczy, z pogardą wyrzec się polityki strusiej i przyjąć politykę mężną, odważną i obywatelską.

Wrogowie nasi aż nadto dobrze znają nasze wady i lekkomyślności i liczą z pełnem zaufaniem na ich trwanie i na ich niechybny skutek. Nasze niezręczne apologie i tuszowania nikogo nie oszukują prócz nas samych. Nie ma pożyteczniejszego czytania dla nas jak krytyki gazeciarzy wiedeńskich, jak mowy Bismarka. Te ostatnie każdy Polak powinien przy sercu nosić i z nich czerpać naukę i otuchę. Czy nie słuszne jako ujemna krytyka naszego społeczeństwa. Czy nie idziemy do Monaco? Czy zdobyliśmy się na jakie energiczne przeciwdziałanie? Chcieliśmy pomódz Wielkopolsce... słowami a nie pieniędzmi. Nie dziwię się że się nie udało. Jakże my, którzy sobie sami pomódz nie potrafimy mamy innym pomagać. W Galicyi nie ma funduszu stu milionów marek i komisji kolonizacyjnej, a ziemia się usuwa z pod naszych nóg. I my także potrzebujemy Banku ratunkowego!

Tu słowa są próżne. Dialektycznie można tryumfować nad Bismarkiem, ale w praktyce się okaże że jego przewidzenia były słuszne, jeżeli my z gruntu naszej natury nie zmienimy.

Tylko czynami można się bronić!

Uczmy się znowu od Bismarka. Nie zakrywajmy przed nami samymi prawdy jego zarzutów. Im dłużej walczymy mając oczy związane, tem korzystniej dla naszych nieprzyjaciół. Prawda choć naga i szczerą, to jeszcze nie to samo co zwątpienie, co założenie rąk. Prawda, to nie tylko nasze wady, ale także i siły. Dopóki jedne zakrywamy przed sobą, to także z tych drugich korzystać nie jesteśmy w stanie. Uczmy się od Bismarka! Znamy to co wypowiedział, łatwo to wyczytać w jego mowach. Jeszcze łatwiej czytać w jego czynach. Tam znajdziemy drugą stronę obrazu nam równie ukrytą. W jego mowach posiadamy napiętnowanie naszych wad, w jego czynach przyznanie naszej siły. Myślicie że taki pierwszorzędny mąż stanu by nas zaszczycał swoją nienawiścią gdybyśmy byli tak słabymi, tak zepsutymi, jakimi nas przedstawia, czyby tak wyteżał wszystkie siły państwa nie tylko na prześladowanie polityczne całego narodu, ale na mściwe ściganie i tropienie najskromniejszych i najniewinniejszych jednostek. Nie byłby takim psychologiem, takim znawcą charakteru, jakim każdy mąż stanu być musi, gdyby nie dostrzegał, gdyby instynktowo nie przeczuwał w nas pierwszorzędnej siły europejskiej i światowej. Wie on że jedna zepsuta i zwaśniła generacya nie daje miary charakteru narodowego, że czem jaki naród kiedykolwiek był w historii, tem znowu każdej chwili na nowo stać się może. Potomek krzyżaków zapomnieć nie może Grunwaldowych rycerzy! Wie on że iskra bohaterstwa i poświęcenia tli na dnie serca każdego prawdziwego Polaka, że „wzrok sokoli i lot górnych ptaków“ jest znamieniem naszej rasy, nacechowanej piętnem geniuszu, że nigdzie natura szczodrzej jak u nas nie rozsiała zarodków wielkich ludzi i wielkich czynów!

We wielkiej walce słuszności i sprawiedliwości przeciwko sile brutalnej nam się najzaszczytniejsze miejsce dostało w udziale. Pierwsi chrześcijanie złamali potęgę idei państwowej i w zakresie życia osobistego przeprowadzili zasadę bezwzględnej moralności, zasadę, że żadna moc na świecie, żadna sankcyja, czy to państwowa, czy społeczna nie ma prawa nakładać na jednostkę obowiązku, który się sprzeciwia jego sumieniu. Na nas bieg historii, wbrew naszej własnej woli nakłada obowiązek przeprowadzenia tych samych zasad bezwzględnej słuszności na polu międzynarodowym. Wbrew naszej woli, bo zanim edykta bismarkowskie przed dwoma laty na nowo rozbudziły patryotyzm, to świadczyć się osobistem doświadczeniem każdego z nas z osobna, że ogromna większość narodu niezego więcej nie żądała jak zapomnienia o ciężkich obowiązkach, które nasz rozwój historyczny

nakłada na Polaków, że omal nie ogólnem uczuciem było namiętne pragnienie spokoju. Bylibyśmy zasnęli spokojnie, gdyby nas ten grom nie był przebudził. Tak każdy prześladowca staje się tylko narzędziem świętej sprawy. Jak pierwsi chrześcijanie przełamali tyranję państwa i zapewnili wolność sumienia osobistego — tak i ludzkość niezadługo przełamie panowanie instynktów dzikich i drapieżnych — które wyparte z dziedziny stosunków osobistych, ostatecznie schronienie znalazły na polu stosunków międzynarodowych. W tej walce my stoimy na przodzie ludzkości. Dla tego też tak samo jak cesarze rzymscy musieli prześladować chrześcijan, tak też i przedstawiciele siły brutalnej w Prusach i Moskwie, dopóki się nie wyrzekną własnej zasady, muszą prześladować Polaków.

Zwycięztwo w tej walce ani na chwilę nie może być wątpliwem. Jak prześladowania chrześcijan były zarazem wyrokiem śmierci dla tyranii państwowej — tak rozbiór Polski jest zarazem wyrokiem śmierci dla polityki zaborczej. Jak każda sprawa uniwersalna, tak i nasza sięga poza ciasne granice kraju i narodowości i znajduje najsilniejszego sprzymierzeńca w samym sumieniu przeciwnika. Chrześcijanie musieli zwyciężyć, bo mieli za sobą bezwiedny wpływ wszystkich dobrych geniuszów starożytności, którzy od Sokratesa i Platona popchnęli elitę ludzkości na tory udoskonalenia swej istoty moralnej. Polacy także muszą zwyciężyć. Bismark może być im przeciwnym, ale wpływ dobrych geniuszów, którzy przed 100 laty Niemców z gnuśności i poniżenia podźwignęli, wpływ Szylera, Herdera, Kanta jest po naszej stronie. Ci wielcy ludzie ze zgrozą by się odwrócili od swych wyrodných potomków. Jak niejeden szlachetny Rzymianin wśród prześladowania chrześcijan nagle się ocknął i przyszedł do przekonania że prawda jest po ich stronie, tak u każdego Niemca przejętego duchem wielkiej literatury niemieckiej, prześladowanie Polaków musi rumieniec wstydu wywołać. Każdy który nas prześladowa, musi nasamprzód samego siebie obniżyć i upodlić — musi się wyprzeć wszystkich tych wielkich zasad i wielkich myśli, które niegdyś chwałę Niemiec stanowiły. We walce z takimi przeciwnikami zwycięztwo nie może być wątpliwem. — Nie może być wątpliwem, jeżeli my sami staniemy na wysokości naszego zadania, jeżeli przyjdziemy do poznania własnych sił.

Mogliśmy zginać przed stu laty! Przewrotność, ciemnota i rozpusta jak morze rozlały się po całym kraju — za ledwie tu i ówdzie wynosiły się jednostki, które w ogólnem rozprzężeniu i zepsuciu przechowały zarodki życia narodowego. Nierówna walka szlachetnej mniejszości przeciwko najeźdźcom była raczej instynktem bezwiednym, aniżeli ruchem świadomym swego celu i obliczającym swe siły. Ale nigdy bardziej znikoma mniejszość wię-

kszych cudów nie dokonała. Wszystko co było tylko niejasnym instynktem, to w naszej literaturze przyszło do samowiedzy. Podczas kiedy dawniej najlepsze chęci, najszczytniejsze poświęcenia marnowały się z braku jasnego kierunku, teraz cel, i środki do jego osiągnięcia są jasno wytknięte. Każdy, kto ma oczy może widzieć, każdy kto ma uszy może słyszeć.

Nawet okres od ostatniego powstania nie przeszedł bezużytecznie. Nasza literatura najszczytniejsza z wszystkich, cierpiała na jeden fatalny błąd, który na razie udaremnił wszystkie jej dobre wpływy. Powoływała ona do podniesienia serc i ducha, do bohaterstwa, ale pole do okazania tego bohaterstwa widziała tylko w walce politycznej. Górnołotną swą pogardą dla życia codziennego i dla zwyczajnych stosunków społecznych, odwracała ludzi od pracy około tych podstaw życia społecznego, bez których najszczytniejsze zamiary na nic się nie przydadzą. Tworzyła sprzysiężonych i powstańców a nie obywateli. Tak jak klasztory częstokroć działały demoralizująco na społeczeństwo, usuwając z szeregu czynnych obywateli i zamykając w murach klasztornych wszystkich tych, którzyby mogli się stać wzorem szlachetnego postępowania w życiu codziennym i społecznym — tak nasze spiski i powstania tworzyły wzory podniosłości charakteru i bohaterstwa ale ogałacały społeczeństwo pracujące i zarobkujące z szlachetniejszych żywiółów i pozostawiały je na pastwę brudnych ambicyjek i przewrotnych dążeń.

Usuńmy ten jeden błąd, a nasza literatura stanie się najszczytniejszą ewanielią przyszłych obowiązków ludzkości. Przenieśmy na pole usiłowań społecznych, na pole walki o byt choć część tego bohaterstwa, któreśmy okazali w walce o niepodległość, a staniami się niezwykłymi. To jest bądźmy Polakami nie tylko w chwili, w której trąby wzywają do boju, ale przez całe życie, każdego dnia, w wykonaniu wszystkich obowiązków społecznych, w najpospolitszym czynie życia codziennego.

Liczmy się z faktami!

A faktem pierwszorzędnej doniosłości, najogólniejszym faktem psychologicznym narodu Polskiego jest ten, że Polak nie może się obejść bez idealnych sprężyn działania. Co dla członka innej narodowości jest tylko zbytkiem i wykwinnością, potrzebą rzadkich chwil podniesionej potęgi ducha, to jest dla nas ciąglą potrzebą, powinno być naszym chlebem codziennym. Niemiec bez idealnych sprężyn zawsze jeszcze może być porządnym człowiekiem, ale Polak w takim razie jest tylko nikczemnikiem godnym i własnej i cudzej pogardy. Patrzcie na filistra niemieckiego! Nie ma wyobrażenia o obowiązkach obywatelskich, pójdzie wszędzie za chlebem, da się bez skrupułu użyć jako szpieg, jako oprawca, jako narzędzie despotyzmu. Ale ten filister pomimo tego będzie skrupulatnie wykonywał swoje codzienne

obowiązki, będzie kochał swoją żonę i dzieci i dbał o przyszłość rodziny. Szukajcie wzdłuż i wszerz Polski a takiego Polaka nie znajdziecie. Polak który się pozbył miłości ojczyzny i poczucia obywatelskiego, już i krzty szlachetniejszego uczucia nie zachowuje. Najmniej u niego szukajcie przywiązania rodzinnego. Tak jak sprzeda kraj, tak samo strwoni majątek dzieci i wnuków. Czując w sumieniu czem być powinien, a upadłszy z tego szczytu już samym sobą zanadto pogardza, ażeby po złamaniu najwyższych, najświętszych obowiązków pamiętać o drobniejszych i bliżej leżących. Jak pijak nałogowy coraz głębiej do kielicha sięga, tak on coraz bardziej coraz szalenięj się w brudzie tarza żeby przygłuszyć wyrzuty sumienia, które go nie przestają prześladować.

„*Corruptio optimi pessima*“. Im kto wyżej stoi tem głębiej upada! Popatrzcie się na potomków rycerzy! na spadkobierców bohaterów i męczenników! Zacząłem obraz nędzy Galicyi od obrazu nędzy ekonomicznej. Ale ten ohydny obraz materyalnego ubóstwa, gnuśności, lekkomyślności i zepsucia jest tylko odbiciem równie ohydneho obrazu naszej nędzy moralnej. Nie tylko dusza chorzeje w chorem ciełe, ale i odwrotnie ciało się staje chorem jeżeli dusza jest chorą. Jak pewno że każde słowo się staje ciałem, tak pewno upadek materyalny zawsze jest skutkiem upadku duchowego i moralnego.

Nie ma też odrodzenia ekonomicznego bez odrodzenia moralnego! Jak nasza nędza nam spowszedniała, jak zobojętnieliśmy na jej objawy, tak że nam się dziwnem wydaje, jeżeli ją kto za coś niezwykłego anormalnego uważa — tak też spowszedniał nam upadek moralny, zobojętnieliśmy na te wszystkie objawy lekkomyślności i zepsucia które nas zewsząd otaczają. Ażeby należycie wyobrazić sobie ogrom naszej nędzy, trzeba mieć osobiste doświadczenie krajów zamożnych. Ażeby należycie zrozumieć uniwersalność naszego upadku moralnego, trzeba było żyć w społeczeństwie zdrowem. Pod każdym względem czy to prawdomówności, czy to pracowitości, obowiązkowości, oszczędności i wykształcenia, przeciętna u Polaka jest niższa od przeciętnej u innych narodów europejskich. Trzeba mieć do czynienia z cudzoziemcami, z innymi narodami ażeby się przekonać jak często się trzeba wstydzić tego że się jest Polakiem, rumienić się za podłość, chciwość, niegodziwość i głupotę współziomków. Na co nam się przyda zasiew bohaterski, jeżeli typu wyrobionego w nielicznej garstce obrońców Ojczyzny nie upowszechnimy, jeżeli nie zrobimy ogólnym typem narodowym, co już się stało typem wybranych jednostek.

Dlatego też w rozprawie nad nędzą ekonomiczną, musiałem rozbiór środków zaradczych zacząć od odrodzenia moralnego. Wszystko inne, okoliczności mogą nam utrudnić nawet udaremnić,

tego nam nikt nie udaremni. Jeżeli tylko sami chcemy to celu musimy dopiąć, choćby legiony Bismarka były sto razy potężniejsze, choćby się cały świat spiknął przeciwko nam.

Dla tego też zaczynam wyliczenie naszych sił ekonomicznych od oszczędności, siły najmniejszej statystycznie, siły, która sama przez się zupełnie nie jest w stanie radykalnie zmienić naszego położenia, ale siły, która ma nieskończenie wielkie znaczenie moralne, jest oznaką i gwarancją że nie zmarnujemy i godny użytek zrobimy z tych większych środków, do których uzyskania trzeba powołać siły o wiele skuteczniejsze i potężniejsze od prostej oszczędności.

Powiadam że to jest ze wszystkich sił naszych najmniejsza, bo jakże kraj, który tak mało produkuje może wiele zaoszczędzać z tej produkcji. — Nie ma z czego. Ale bez wyrobienia tej siły, to im większy byłby rozwój ekonomiczny tem większy będzie równocześnie upadek moralny. Przypomnijmy sobie erę szwindlu i krachu wiedeńskiego i zarazę chciwości, namietności i zepsucia, która się z Wiednia rozlała po całej Galicji. Krach ten był dla naszego patriotyzmu tem, czem krach Lawa dla arystokracji francuskiej. Jak wtenczas średni stan francuski ze zdziwieniem poznał, że szlachetne motto „noblesse oblige“ nie uchroniło potomków rycerzy krzyżowych od poddania się mamonie i tym niskim ambicyom, ubieganie się za którymi uchodziło do owego czasu tylko plebejuszom — tak krach wiedeński pokazał, że u nas najszumniejsze proklamacje patriotyzmu nieuchroniły od brania udziału w wątpliwych spekulacjach giełdowych. Któż po tem doświadczeniu by nie wyrzekł się raczej ponownego rozwoju ekonomicznego, gdyby go miał ponownie okupić podobną ceną. Ma rozwój ekonomiczny za przykładem Wiednia z epoki „des volkswirtschaftlichen Aufschwungs“ tylko służyć na metresy, konie, szampan i liberye, to lepiej niech go wcale nie będzie.

Chociaż wyniki oszczędności u nas mogą być tylko drobnymi i zupełnie nieodpowiadającymi ogromowi naszych potrzeb, to jednakowoż od jednego niebezpieczeństwa, chociaż najmniejszego z wszystkich nas otaczających mogą nas zupełnie ochronić, od niebezpieczeństwa przeważnej konkurencji żydowskiej.

Nieprzewycięzona chęć do zwałania winy na cudze barki, przyczynia się do tego że zwałamy na konkurencyę żydowską całą winę naszej własnej niemocy ekonomicznej. Staralem się wykazać statystycznie str. 117, że do zrozumienia ich przewagi nie potrzebujemy ani hipotezy jakiejś szczególnej zdolności ekonomicznej u żydów, której ja dostrzedz nie jestem w stanie, ani nie potrzebujemy hipotezy jakiejś szczególnej przewrotności moralnej żydowskiej, bo i nam niestety nie brak na domowych wyzyskiwaczach i krętaczach — tylko że wystarcza przyjęcie u nich o odrobinę większej wytrwałości i oszczędności aniżeli u nas.

Trzeba nie narzekać na nich, ale dorównać im. Przeciętny zarobek chrześcijański jest o wiele większym od przeciętnego żydowskiego. Tem łatwiej zatem by przyszło nam zaoszczędzić całą tę kwotę 4 milionów rocznie, która stanowi coroczną utratę majątku chrześcijańskiego na ich korzyść.

Chcę wytłumaczyć dla czego dalszy postęp żydów w wykupywaniu majątków szlacheckich i domów mieszczańskich uważam za niebezpieczeństwo, a równocześnie proponuję osiedlenie rolnicze znacznej części żydów. Wskazałem że przy najlepszych obustronnych chęciach asymilacja żydów z narodem wymaga wytrwałej pracy kilku generacji. Tymczasem zaś pominąwszy chlubne wyjątki, ogół żydowski w znacznej części musi pozostać obcym i tradycjom i dążeniom narodowym. Zważywszy jak niechybnie żydzi ulegają przy wyborach presji rządowej, dalszy postęp liczby wyborców żydowskich w kuryi miast i właścicieli większych, zupełnie by nas pozbawił niezawisłości politycznej w tych właśnie kuryach, na które przywykliśmy liczyć jako na podporę polskości. Stopniowe osiedlenie jakich 300.000 żydów w koloniach rolniczych tego fatalnego skutku mieć nie może, a odwrócenie ich od antyspołecznych sposobów zarobkowania, przyczyni się niezmiernie do umoralnienia całej masy żydowskiej i do zbliżenia ich do narodu.

To przyzwyczajenie całego narodu do oszczędności powinno wyjść od warstwy najzamożniejszej, od właścicieli ziemskich, od szlachty. Wyszedłszy od każdej innej zawsze jeszcze może być zbawiennem, ale będzie mniej skutecznem. — Jak ryba cuchnie od głowy, tak przykład tych, którzy przewodzą odbija się na całym społeczeństwie. I tak jak każda wina rodziców nie tylko szkodzi im samym, ale się odbija na duszy dziecka, i staje się kamieniem młyńskim przywiązany do jego szyi na całe życie, tak przykład przewodników społecznych staje się albo podniętą albo fatalną zaporą każdego ruchu w społeczeństwie. Odnosi się to przedewszystkiem do takich przedmiotów jak oszczędność, które częstokroć zależą nie od osobistych, ale od towarzyskich wymagań.

Chcę wytłumaczyć dla czego w tem miejscu, tak jak częstokroć w ciągu rozprawy zawsze jeszcze mówię o szlachcie, zwracam się do szlachty. Przecie szlachta obecnie jako warstwa przywiljowana zupełnie znikła. Przecie panuje zupełna równość przed prawem, zupełna równość polityczna. Nasze kurye wyborcze to tylko kategorie majątkowe i zawodowe. Przecie nawet w kuryi właścicieli większych mnóstwo jest nieszlachty. Ale my nie doktrynerzy, my się liczymy z faktami. Otóż cokolwiek doktryna powiada, ten fakt sterczy nam w oczy że szlachta tak jak była doniosłym czynnikiem w naszej przeszłości, tak pozostanie

stała jeszcze dotąd potężnym czynnikiem czy to na złe czy to na dobre. Sam wychowany w najściślejszych zasadach demokratycznych, zamknąłbym sobie oczy tak na zrozumienie naszej przeszłości jak też na ocenienie teraźniejszości, gdybym nie przyznał tego faktu.

Już Grecy nazwali Sławian narodem gołębin. Ale gołębia ta niewinność, ten błogi i sielski nastrój całego społeczeństwa robił ich niezdolnymi do wszelkiego postępu. Niewinnymi byli jak przyroda, na której łonie wyróśli, ale też bez zastęgi jak ona Odwrotną stroną tej prostoty i niewinności była bierność, oweza potulność, bezoporne uleganie wszelkiemu uciskowi, niezdolność do czynnego wystąpienia na polu historii. Na tle tej ludowej bierności wyrobiły się u zachodnich Sławian, a mianowicie u Polaków, klasy rycerskie, które przyswoiły w Sławiańszczyźnie wyobrażenia zachodnie o honorze osobistym i godności osobistej połączonej z uleganiem wyższemu prawu moralnemu, które cechowały szewaleryą chrześcijańską.

Sielskość i prostota, zbiorowe raczej aniżeli osobiste działanie pozostało tłem natury sławiańskiej. Cechy te przeznaczają ją na rozwiązanie tych zdań społecznych, które niezłatwione obecnie rozrywają inne społeczeństwa, nie mające tak silnie wyrobionych instynktów społecznych.

Ale od czasu powstania szlachty wyrobił się zarodek indywidualizmu, oryginalności i śmiałości, inicjatywy i awantury, zapamięta i warcholstwa. Wyrobiła się siła stawiająca swoje „ja“ przeciwko całemu światu, urągająca się przemocy i walcząca z losem, wyrobił się zarodek reakcyi moralnej, którego pierwotna Sławiańszczyzna nie posiadała, a który był koniecznym dopełnieniem jej biernych przymiotów.

Ten duch wygórowanego indywidualizmu a zarazem przejęcia się sprawą ogółu, podniesiony do najwyższej potęgi, i na chwałę i na zgubę narodu, wcielił się najdobitniej w szlachcie polskiej i przez nią zastosowany został do całego pola politycznego. To jest ten duch, „który przez rozwarte dziejów pole pędził nas w wyższą dolę“. Kto chce uprzytomnić sobie dodatnią stronę tego ducha, którego spaczenie i nadużycie Ojczyznę zgubiło, niech odczyta sobie w ułamku tragicznym „Szylera „Dymitr Samozwaniec“ scenę, w której Sapieha w obronie prawa i słuszności zrywa sejm. Nic mnie nigdy bardziej nie uderzało w Szylerze i nie dawało większego wyobrażenia o potędze jego geniuszu jak ta przedziwna intuicja, z którą zdołał odgadnąć charakter obcego mu narodu i odkryć pierwiastek szlachetny, który tkwił nawet w naszej anarchii. Śmiała obrona przez Sapiechę w tej scenie danego słowa i zaprzysiężonego traktatu w obec rozjuszonej większości, obałamucowej fałszywymi przedstawieniami Odowalskiego, jest tylko wypowiedzeniem uczucia, które leży na dnie

duży każdego Polaka: że to co jest niesłusznem, to żadną uchwałą większości, żadną przemocą nie może się stać słusznem. I jeden człowiek pozostaje w słusznosci przeciwko całemu światu jeżeli ma prawo moralne za sobą. Za tę jedną scenę powinniśmy zaliczyć Szylera do naszych poetów narodowych.

Prawda że to uczucie, tak trafnie oddane przez Szylera, nie może być regułą dla ciał parlamentarnych, ale po wszystkie czasy pozostanie ono prawem i obowiązkiem geniuszu.

„*Corruptio optimi pessima*“. To co tylko usprawiedliwionem być mogło najwyższą potrzebą moralną, użyte w późniejszych czasach jako narzędzie intrygi i prywaty, przyprawiło naród o zgubę. Ale skutkiem tego samego pierwiastka oburzenia moralnego i niepoddania się przemocy, myśl narodowa przetrwała największe przesładowania. Pierwiastek ten moralny już dawno nie jest wyłączną cechą szlachty. Tak jak od nas wraz z wyrazem „łycerz“ przeszedł do Rusinów i Kozaków i jak wyobrażenia godności osobistej, których się od nas nauczyli, nie mało się przyczyniły do ich ruchów przeciwko królówi polskiemu, tak i u nas podobne uczucia rozlały się szeroko po za ciasnymi granicami rodów herbowych.

W społecznej Galicyi z całej szlachty rodowej nie było nikogo, któryby te arcyszlacheckie przymioty indywidualizmu, poświęcenia i hardości, które niegdyś z naszej starej szlachty robiły tak cudowny materyał na bohaterów, lepiej był przedstawiał jak mieszczanin Zyblikiewicz. Serce mi rośnie na te liczne przykłady poczucia godności osobistej, które miałem sposobność dostrzedz u naszych robotników mazurskich pracujących w kopalniach naftowych. Z takiego materyału mogą się wyrobić nie tylko cyfry społeczne, ale siły społeczne, ale ludzie, zdolni się zapatrywać seryo na życie i poczuwać się do odpowiedzialności i za własne czyny i za kierunek nadany współobywatelom.

A tymczasem nie tylko w serwilizmie obecnym, ale w historii całego ośmnastego wieku i w niesłychanej uległości, z którą szlachta znosiła przemarsze, zakwaterowania, rabunki i nadużycia wojsk obcych, rosyjskich, szwedzkich i niemieckich, gospodarujących po swojemu w niby niepodległej Rzeczypospolitej, widać, że znaczna część szlachty przejęła się tą owczą potulnością, która kiedyś była tylko cechą ludową.

Ten upadek typu szlacheckiego stał się przyczyną, że już za sejmu czteroletniego mieszczanin Stanisław Staszyc lepiej przedstawiał szlachetne przymioty szlachty polskiej, był lepszym szlachcicem z ducha jak ówczesna szlachta herbowa. Jeżeli bym się chciał skarżyć to raczej na to, że szlachta swoim duchem zanadto zaraziła naród, że całe mieszczaństwo i chłopstwo przejęło się nie tyle cnotami co wadami szlacheckimi. Nie przymiotów szlacheckich nam dzisiaj brak, ale tych niepozornych, domowych, codziennych przymiotów mieszczańskich i chłopskich, nad których zdobyciem teraz głównie pracować powinniśmy.

Ale jeżeli Polacy są narodem bardziej kosmopolitycznym i uniwersalnym od innych narodów sławiańskich, jeżeli są stworzeni do inicjatywy i przewodnictwa, a nie do owczej potulności i biernego posłuszeństwa, — to tylko tem silnem wyrobieniem godności, śmiałości i oryginalności indywidualnej. Wyrobienie tego typu, który już się stał spuścizną całego narodu, na zawsze pozostanie zasługą szlachty. Ten typ na zawsze też pozostanie pierwiastkiem siły, który nie stłumić nam wypada, ale okiełznać, i użyć z pożytkiem dla ogółu.

Szlachty więc już politycznie nie ma, rozplynęła się w szerszem pojęciu obywatelstwa, przystępnego dla wszystkich bez różnicy zawodu i pochodzenia.

Ale jeżeli ustały przywileje, to jeszcze nie ustały obowiązki!

Bankrut, chociaż kryda już załatwioną została, chociaż żaden z jego dawnych wierzycieli nie ma prawnej racji domagania się zwrotu kwoty zaprzepaszczonej, przecie jeżeli jest porządnym człowiekiem, to wszystkie siły wyteży, ostatnią koszulę zdejmie z siebie, synowi jako spuściznę przekaże obowiązek spłacenia dawnych długów. Jest to jedynym sposobem udowodnienia przed światem i przed własnym sumieniem że bankructwo było nie-szczęściem spowodowanym przez niepowodzenie — lekkomyślność i nieopamiętanie się, a nie przez złą wolę.

Szlachta przy rozbiorze Polski zbankrutowała politycznie i to w okolicznościach najbardziej sromotnych. Nasze apologie, bajki o braku granic naturalnych, o obcej przemocy, na nie się nie przydadzą wobec przykładu Prus, za czasów siedmioletniej wojny. Z połową polskiej ludności, z granicami jeszcze bardziej rozdartemi jak Polska, przeciw przemocy większej niż ta, która nad nami zawisła, Prusy wyszły zwycięsko, bo miały bohatera jako wodza, którego cały naród bohatersko popierał. My nawet nie walczyli tylko rozsypali się. Wprawdzie kryda już dawno załatwiona, nikt szlachty prawnie nagabywać nie może. Ale tak jak człowiek może zrzucić wszystko co ma na sobie, a cienia swojego się nie pozbędzie, tak szlachcie się może wyrzec wszystkiego, i przywilejów i herbów, ale nie wyrzeknie się pamięci długów nie spłaconych, obowiązków nie dopełnionych. Każdy chłop nie umiejący czytać, każdy mieszczanin przygnębiony, każdy Rusin nieprzychylny, jest żyjącem świadectwem nieudolności naszych pradziadów, jest wierzycielem, wobec którego szlachta winna się poczuwać do długu, i winna wszystkie siły wyteżyć do jego spłacenia.

Jedynym sposobem spłacenia długu zaciągniętego przez przodków u innych warstw narodu, jest dobry przykład i poświęcenie. Dobry przykład i poświęcenie nie tylko w tej chwili boju orężnego, gdzie i tak Polacy nie potrzebują przykładu — ale w spełnieniu zwyczajnych obowiązków społecznych. Wpra-

wdzie szczególnie u szlachty się to pojawia, o czem już wspominałem, że tak często trzeba się wstydzic tego że się Polakiem — ale tem bardziej należy się rozpoznać, oddzielić zdrowych, od trędowatych, tych, którzy chcą przewodniczyć w moralnem odrodzeniu narodu, a tych, którzy chcą isć do Monaco.

Policzmy się, skupmy szeregi. Niechaj pozostaną publicznie osamotnieni wobec całego narodu ci

„co wyprzedali i dzieci i ziemię, by tylko hulać w szalonej „ochocie, by tylko mogło skakać nasze plemię, kąpać się długo „i w winie i w złocie. — Bez serca, bez mózgu, lekko skakać „przecie, i nie czuć głazu, co karki nam gniecie“.

Skupmy szeregi pod hasłem oszczędności! pod hasłem oszczędności i codziennej ofiary. Nie ofiary życia lub mienia, ale zbiorowej i trudniejszej ofiary lekkomyślności, próżności i szaleństwa. Mówię zbiorowej, bo zbiorowa moralność zawsze wolniej postępuje od osobistej. Tak samo jak zasady zaboru, rabunku i mordu dawno już poczytywane za zbrodnie w życiu osobistem, zawsze jeszcze świecą bohaterstwem w stosunkach międzynarodowych, — tak oszczędność mogła się już dawno stać i potrzebą i zamiarem każdego z osobna, a rozrzutność i nieogłędność będzie nadal panowała w życiu towarzyskiem. Właśnie to opamiętanie się jednostek, które w znacznej części już nastąpiło, usprawiedliwia nadzieję, że zbiorowe usiłowanie jest możliwem. „Niepoprawni“ niechaj dalej idą trybem zwyczajnym na złamanie karku. Im prędzej się usuną z widowni, tem lepiej. Przesztaną przynosić wstyd i hańbę społeczeństwu i szerzyć gorszący przykład u zdrowych warstw narodu. Ale trzeba by nie mieć oczu ażeby nie dostrzedz, że liczba „niepoprawnych“ już się bardzo zmniejszyła. Oni to do niedawna nadawali ton i jeszcze przepisuja zwyczaje towarzyskie i po dawnemu wszystkich popychają na drogę do Monaco. Ale niżka cen pszenicy trwająca już od kilku lat była dla naszego obywatelstwa jak te znaki przyszłości *mene, tekel, phares*, które spłoszyły uczestników uczty Baltazara Dlatego też stosunkowo największe opamiętanie nastąpiło u szlachty, to jest w warstwie najzamożniejszej społeczeństwa. Dziwnym wypadkiem u biurokracyi i u inteligencyi miejskiej, stosunkowo do jej mniejszych środków panuje obecnie większa rozrzutność aniżeli u znacznej części szlachty. Tłumaczy się to zresztą okolicznością już wzmiankowaną, że ludzie żyjący ze stałej pensyi a nie ze zmiennego zarobku, nie tylko nie czują złych czasów sprowadzonych przez ogólne obniżenie cen, ale jeszcze korzystają na tem, i coraz lepiej żyć mogą wśród ogólnej nędzy krajowej. Przykład ten rozrzutności i wystawności nad stan w urządzeniach mieszkalnych, w ubiorach, w przyjęciach gościnnych, schodzi do najdrobniejszych oficyalistów prywatnych, do rzemieślników, do lepszych robotników i zaraża ludzi na wszystkich szczeblach towarzyskich.

Otóż na większą część tych niedorzeczności, dobra wola jednostek nie pomaga. Wydatki zależą od konwenansu towarzyskiego. Dopóki się ten nie zmieni wydatków tych ograniczyć nie można. Mamy przykład na naszych Polkach wykształconych, które biorąc pojedynczo, oszczędniej się ubierają i mniej wydają na toaletę, niż kobiety jakiegokolwiek kraju mi znanego — do tego stopnia, że jeżeli się spotka jaką damę wystrojoną, to samo już jest pewną oznaką że to jest cudzoziemka lub żydówka, a nie Polka, a jednakowoż niech tylko będzie jakieś większe przyjęcie towarzyskie lub bal, to i Polka musi się zastosować do powszechnego zwyczaju. To samo stosuje się do całej skali wymagań towarzyskich. Konwenanse nasze w tym względzie nie są dziełem zdrowej części społeczeństwa, ale „niepoprawnych” bohaterów, pędzonych do Monaco. Zostawmy rozrzutność, przepych, marnotrawstwo i wszystkie tym podobne odznaki wyższości towarzyskiej parweniuszom, dorobkiewiczom, „niepoprawnym” — którzy nie mogąc odznaczyć się dobrym wychowaniem i szlachetnością, muszą się imać tak niedorzecznych i błahych środków, ażeby okazać swą niby wyższość nad motłochem, do którego duszą i umysłem nie przestali należeć. Niech ci wszyscy, którzy pogardzają temi próżnemi odznakami nie mającemi żadnej wewnętrznej wartości, gromadnie się ich wyrzekną. Niech szlachetna prostota stanie się cechą dobrego wychowania, a zniknie od razu jedna z głównych przyczyn naszego upadku ekonomicznego. I to bez najmniejszej ujmy dla ogłady i cywilizacji. Kościuszko, przywdziałwszy sukmanę, nie przestał być uczniem celującym szkoły kadeckiej i człowiekiem, który z osobistego doświadczenia poznał oba światy, stary i nowy, i stał na całej wysokości swego wieku. Prostota jego obyczajów i zwyczajów tem bardziej podnosiła bohaterstwo i szlachetność jego charakteru.

Trzeba nie znać psychologii ludzkiej ażeby nie widzieć że najskuteczniejszy przykład tylko może wyjść od rzeczywiście zamierzalnych. Od razu muszę przyznać że to przedsięwzięcie nie łatwe, że trzeba się wyrzec instynktu naśladownictwa tak wszechwładnego u niedojrzałych narodów. Trzeba, po raz pierwszy w naszej historii towarzyskiej stać się samodzielnymi, oryginalnymi, stanąć na gruncie narodowym, przyjmując zwyczaje towarzyskie nie niemieckie, francuzkie lub angielskie, ale polskie, zastosowane do naszego charakteru i położenia. Każdy naród dojrzały ma odwagę być sobą samym, a nie małpiarzem innych narodów. Najwykształcenijsze plemię, które się dotąd w historii okazało: starożytni Helleni za czasów Peryklesa spoglądali bez zazdrości, z politowaniem raczej na bogactwa orientalne, na przepych i wykwintności azyatyckie. Tak samo i my nie zazdrościmy, nie naśladowmy, ale z politowaniem patrzmy na chorobę plutokratyczną, która ogarnia cały świat ucywilizowany. Z obu stron Atlantyku, w Ameryce i Europie, na ruinach dawnych stanów

uprzywilejowanych, rozpościera się w całym bezwstydzie swojego wrodzonego barbarzyństwa, motłoch bogaty, profanując i plugawiając wszystko czego się dotyka, uważając boskie światło nauki tylko jako środek dostarczający mu bogactwa do podłego użytku, a równie boskie natchnienie sztuki jako środek do dostarczenia wyrafinowanych rozkoszy, polechtania zużytych nerwów.

Wszystkie tradycje zbytku i przepychu u nas są obce i cudzoziemskie. Przykładów dostarczało z początku rycerstwo niemieckie, później oświata włoska i polior francuzki. Znowu Niemcy za Sasów przynieśli do nas opilstwo i obżarstwo, tak jak teraz z Niemiec dostajemy nie tylko pesymizm, antysemityzm i socjalizm ale i bałwochwalstwo złotego cielca, operetkę i tingl-tangle, popoliłość uczucia i ograniczoną filisterską kołtunów.

Od Skarbka rzucającego cesarzowi niemieckiego swój pierścień złoty, do legionistów i wychodźców, — od jego zbroi żelaznej do sukmany Kościuszki i bluzy Lelewela, każdy prawdziwy Polak, pogardzał złotem i majątkiem. Lud nasz zachował ten instynkt w całej czystości. Chłopu naszemu można zaimponować przymiotami osobistemi; siłą, męstwem, odwagą i szlachetnością, ale nigdy przepychem i majątkiem. Usposobienie to pokazuje się w dumce ukraińskiej o hetmanie kozackim, który w łupciach i chłopskim ubiorze zszedłszy się z bogaczami w karczynie, przez nich poniewierany, później przebrany w drogi strój atamański, drogich napojów nie pije, lecz na swe szaty wylewa mówiąc: „pijcie wy szaty, bo to was a nie mnie szanują“. Weźcie całe 22 tomów pieśni polskich i ruskich Kolberga, zbiory Zaleskiego, Witwickiego, Paulego, Zajsznera — czy znajdziecie tam jaki ślad tego uroku bogactwa, który się pokazuje w poezji staro-biblijnej, — w bogactwach i drogich kamieniach lśniących się na każdym kroku w opowiadaniach tysiąc nocy i jednej, — w skarbie Nibelungów, — w poezji ludowej prawie wszystkich innych ludów. Ta zasłużona pogarda bogactwa jako celu życia, przyczynia się nawet nie mało do naszej lekkomyślnej rozrzutności, zapominającej o tem, że rozrzuca środki działania, których równie łatwo użyć na cel szlachetny jak i nieszlachetny.

Dlatego też daremne jest usiłowanie, ażeby spopularyzować u nas ruch ekonomiczny za pomocą ewangelii łakomstwa, dobrobytu i używania. Instynkt Sławianina i Polaka zawsze się ze wstrętem od tego obrazu odwróci. Dlatego też trzeba żeby nasze społeczeństwo zrozumiało że każda zależność ekonomiczna jest gorzką niewolą, że niezależny majątek nie tylko niezbędnym jest do dobrobytu materyjalnego, ale zarazem jest podstawą tej donioślejszej potrzeby ludzkiej, tj. niezależności i godności osobistej, że to złoto tak pogardzane w naszej literaturze, nie zawsze tylko ozłaca kajdany, ale jest także symbolem pracy i wytężenia, że jest po prostu siłą ekonomiczną, broniącą własnej niepodle-

głości, która wyzwoliwszy jednostki może także na przyszłość prowadzić do niepodległości kraju.

Wrodzona dystynkeya natury sławiańskiej powinna nam ułatwić reformę towarzyską, która by od razu nadała naszemu społeczeństwu pewną cechę wyższości wobec zmaterializowania całego ucywilizowanego świata. Dystynkeya ta wrodzona okazuje się w pieśniach, podaniach i zwyczajach naszego ludu wiejskiego i czasem się tylko zatracza przez obce wpływy w miastach i warstwach niby wykształconych, a właściwie obcym przykładem wynarodowionych. Do dystynkeyi każdy inny naród musi się kształcić na obcym wzorze, Polak potrzebuje tylko pozostać sobą samym. Miejmy też odwagę stanąć o własnych siłach.

Nasza pozycya jest bardzo podobna do pozycyi Niemiec przed stu laty. Jak wtenczas cała przyszłość duchowa Niemiec zależała od wyzwolenia się od francuzczyzny, tak teraz cała przyszłość duchowa Polski zależy od wyzwolenia się od Niemczyzny. Chcę się należycie wytłumaczyć. Nie ma wykształconego człowieka nietylko pomiędzy Polakami ale na całym świecie, pomiędzy wszystkimi narodami, którzyby znacznej części swego wykształcenia nie zawdzięczał poetom, literatom i uczonym niemieckim. Ale wiele ludzkie należą do całej ludzkości. Nie tylko korzystnem, ale obowiązkiem jest dla każdego korzystać z nich. Im jaki naród bardziej z nich korzysta, tem bardziej zasila własnego ducha narodowego. Na naukę całej ludzkości, generacya niemiecka z końca przeszłego wieku, po wszystkie czasy dała przykład jakim sposobem się wyzwala z duchowych więzów obcej literatury i wraca do czystych natchnień rodzimych. Naśladujmy ten wiekopomny przykład.

Przed kilku laty pojawiła się u nas wspaniała edycya polska Schillera. Zapiszmy ją w naszych sercach, germanizujmy się od Schillera, bo Schiller to na wszystkie czasy wróg tyranów i ciemężycieli, a apostoł wolności i słuszości. Potrzebujemy teraz takiej zachęty i podpory. Na tem nie dosyć. Przelóżmy w sposób popularny zapatrywania etyczne Kanta o wszechwładztwie sumienia i sprawiedliwości. Niechaj każdy Polak przejmie się tą wiarą, którą Kant natchnął całą swoją generacyę społeczną w Niemczech, że sprawiedliwość bezwzględna jest tą granitową podstawą, na której ludzkość buduje wszystko to, co jest w niej boskiego i wiecznego, i że niesprawiedliwość, nienawiść i prześladowanie to tylko rozpasane siły piekła, które słabych na duchu mogą przestraszyć, ale które odwiecznej prawdy nigdy przemódz nie potrafią. Germanizujmy Polaków, dajcie nam Kanta, bo tych prawd nam za często powtarzać nie można. Należy przetłumaczyć rozprawy Herdera udowadniające że naśladownictwo jest zaborstwem dla narodu, że tylko przez oparcie się na własnym ludzie, naród odszukuje pierwiastek geniuszu ukryty w swoim

łonie, że tylko to jest poezją narodową co przechodzi w czyn, i że sama odrębność językowa niezem nie jest bez oryginalności ducha. Kto to zrobi, ten się znowu Polsce przysłuży, bo dla wszystkich narodów czy to istniejących, czy mających istnieć w przyszłości, Herder, to wskrzesiciel samodzielności duchowej. Dajcie nam Herdera. Rozbudzajmy i u nas ten pierwiastek germański, bo żaden naród go bardziej nie potrzebował jak polski w obecnej chwili. Należy przetłumaczyć Fichtego „mowy do narodu Niemieckiego“ i na ich podobieństwo nłożyć katechizm polityczny dla użytku Polaków, bo te mowy w nieśmiertelnych rysach malują poniżenie polityczne i upadek moralny ludzi, którzy się wyrzekają własnej cywilizacji i własnych tradycji, i stają się bezużytecznymi dla własnego narodu, a pośmiewiskiem dla narodu małpowanego przez nich — bo te mowy w nieśmiertelnych rysach udawniają że tak jak nie ma cnoty, męztwa i godności bez oparcia się na własnych tradycjach, tak nie ma dojrzałości cywilizacyjnej bez wytworzenia własnego, narodowego, systemu wychowawczego. Nikt lepiej od Fichtego nie wykazał, że naród który ma zdolność i odwagę stanąć na wysokości swojego zadania historycznego jest niezwykłym. Germanizujmy się od Fichtego, bo Fichte to już nie tylko misjonarz, apostoł i agitator, — to nieustraszony żołnierz wolności w przededniu zwycięstwa, to już nie marzyciel, sam nie widzący jasno gdzie go natchnienie prowadzi, ale przeczny organizator tych sił narodowych, które się stają legionami niezwykłymi, wykonawcami nieubłaganych wyroków nemezis historycznej. Germanizujmy się na wzór Fichtego, bo nigdy nam takich żołnierzy i organizatorów nie było bardziej potrzeba, nigdy nie było potrzebniejszym jak dzisiaj przejąć się ich otuchą i pewnością zwycięstwa.

Germanizujmy się na wzór Schillera, Kanta, Herdera i Fichtego, naśladowujmy wszystko co było szlachetnem w Niemczech ale we wstrętem i pogardą cofnijmy się przed gwałtem, brudem, ciasnotą i podłością filistrów i junkrów niemieckich. Nie winimy nawet całego narodu niemieckiego za przewinienia teraźniejszych kast rządzących. My Niemcom wiele zawdzięczamy. Od nich wzięliśmy cały prawie nasz stan mieszczański, od Niemców przejęliśmy wiele najszlachetniejszych myśli naszej literatury, i nie ma szlachetniejszej zemsty nad naszymi teraźniejszymi ciemiężycielami, jak czerpać w arsenale ducha niemieckiego najskuteczniejszą broń przeciwko uciskowi, którego dzisiaj od wyrodných potomków tego samego narodu doznajemy. Nie poniżajmy się tak dalece ażeby się zrównać z teraźniejszymi Niemcami i tak prześladować język niemiecki i pojedynczych Niemców, jak oni prześladowują nasz język i każdego pojedynczego Polaka.

Ale im bardziej powinniśmy się przejąć wszystkim tem, co jest w literaturze niemieckiej szlachetnego, tem niemiłosierniej

powinniśmy rugować to co w ich obecnym upadku moralnym i umysłowym jest niskiego i plugawego.

Przyswojmy sobie skarby ducha niemieckiego, ale wymiećmy wszystkie śmieci niemieckie.

Do tych śmieci należy cały pesymizm niemiecki z Hartmannem i jego motto: „*Ausrotten*“ — wytępić. To śmieci, bo to zwątpienie i zdziczenie, zaraza moralna niszcząca owoc już w kwiecie.

Do tych śmieci należy cały socjalizm niemiecki, pedantyczna kopia daleko szlachetniejszych wzorów francuzkich i angielskich. To śmieci, bo to nienawiść, zazdrość i gwałt.

Do tych śmieci należy cały niemiecki biurokracyzm, z jego teorya o „*beschränkter Unterthanen Verstand*“, nie tylko urzędników Niemców w służbie despotyzmu jak w Prusiech, ale w tym daleko niebezpieczniejszym kształcie wilków w skórze baraniej, to jest biurokracyi niemieckiej przybranej w język polski jak w Galieji. To tylko karykatura niemieckiej biurokracyi, niemiecka pedanterya bez niemieckiej akuratności i obowiązkości. Urzędnik tylko może być Polakiem jeżeli duchem obywatelskim łączy się ze społeczeństwem.

Do tych śmieci należy cała ta pospolitość, poziomość i ordynarność, które nasze kołtuństwo i część biurokracyi przyjęła od filistrów niemieckich. wszystkie te zabytki głębokich puharów i sutych traktamentów, które się przechowały z czasów saskich, to życie kawiarniane i garkuchniane i te tingltangle, które nas zalewają z obecnych Niemiec.

Pamiętajmy że kopia zawsze jest gorszą od oryginału. Tak też i filister niemiecki wyższym jest od naszego kołtuna. Filister, jest to znakomite narzędzie, jest to przynajmniej dobry pracownik w swoim ciasnym zakresie, to w słowach Montaigne'a ten koń dobrze wytresowany i osiodłany czekający na jeźdźca, i gotowy mu służyć byle miał obrok należyty. To też filistrowie niemieccy teraz co się dobrych jeźdźców doczekali, co junkry i żydzi na nich wsiedli, stanowią ogromną siłę ekonomiczną i polityczną. Nasi kołtuni z krwią niemiecką odziedziczyli całą ich ciasnotę umysłu i poziomość duszy, ale już się zarazili zarazem niesfornością polsko-szlachecką, i stali się zarówno nieprzydatnymi i do jarzma i do wolności. Pomiędzy filistrami niemieckimi a polskimi zachodzi ta sama różnica, jaka za czasów zdobyczy Ameryki przez Hiszpanów zachodziła pomiędzy krajowymi Indyanami, którzy ani nie byli przydatnymi na niewolników, ani wolności swojej nie umieli bronić i dla tego do szczytu wyginęli, — a murzynami sprowadzonymi przez Hiszpanów, którzy przynajmniej jako niewolnicy byli cenną siłą ekonomiczną i niejednokrotnie przetrwali zarówno Hiszpanów jak Indyanów.

Do tych śmieci należą też i śmieci francuzkie, afektacyjne cynizmu obyczajowego i form wytwornych, przyoblekających nie polską serdeczność tylko zimną rachubę człowieka światowego. Sprawiedliwość kołtunom. Jeżeli jest poziom nicości umysłowej i moralnej jeszcze niższy od kołtunstwa, to z pewnością się przedstawia u gogostwa szlacheckiego.

Do tych śmieci przedewszystkiem należy cały ten pogląd materyalistyczny na świat teraz wszechwładnie panujący u wszystkich narodów. Opanował cały świat, ale w postaci najohydniejszej upostał się w Niemczech. U ludów anglosaskich dziwaczenie połączony z motywami religijnymi i sekciarskimi, — u narodów romańskich uszlachetniony przez sztukę, — występuje on w Niemczech w całej nagości nieokiełznanych chuci barbarzyńskich. Daremnie Francuzi się silą na pisanie paszkwilów na Niemców terazniejszych. Ten paszkwil już dawno napisany. Jest nim dzieło o Niemczech pani de Staël, które przed siedmziesięciu laty wywołało w całej Europie taki entuzjizm dla wielkiej literatury niemieckiej. Ale gdyby Swift zmartwychwstał, toby nie mógł napisać satyry bardziej zjadliwej i niemiłosiernej jak ówczesne ekstazy pani de Staël w zastósowaniu do obecności. Jak ona do niebios podnosi łagodność i dobroduszość Niemców, ich sprawiedliwość względem obcych, jak ich karci za zbytne uleganie obcym wpływom, niepamiętanie o sobie, bujanie w przestworzach powietrznych wyobraźni i myśli, zostawiając Francuzom panowanie na lądzie, a Anglikom panowanie na morzu. Każda pochwała dawnych Niemców przez panią de Staël zdaje się być złośliwą aluzją do obecnych. Bo też cezaryzm ma swoje niechybne następstwa. Nie tylko Bismark cały swój arsenał polityczny zaopatrzył u trzeciego Napoleona, którego się stał plagiotorem, naśladowając go w użyciu powszechnego głosowania, w kocietowaniu ze socjalizmem, w ustawach o zabezpieczeniu robotników, w użyciu katolicyzmu do celów politycznych i w tylu innych fortelach mamienia ludzi, — ale i cały naród nastroił się do podobieństwa Francji za Napoleonów. Ten sam upadek idealizmu, poezji i filozofii, tak że tylko w naukach specjalnych się przechowało trochę lepszego ducha, ten sam upadek charakteru i sumienia, to samo zmateryalizowanie całego społeczeństwa. Od żelaznego kanclerza do ostatniego rękodzielnika i socjalisty, ogólna gorączka dorobienia się majątku pochwyliła cały naród. Pieniądz stał się jedyną miarą potęgi i wartości. To też daremnie antysemita niemiecy piorunują przeciwko żydom. Żydzi nigdy tak nisko nie upadli jak Niemcy obecni. Dla nich pieniądz zawsze był tylko środkiem, nigdy celem. Niegdyś środkiem ratunku od prześladowań, dziś środkiem wpływu i panowania. Zawsze się u nich przechowało jakiś pierwiastek duchowego życia. Dlatego też żydzi tak łatwo opanowali dzisiejszych Niemców, dla których pieniądz się stał celem wszystkich usiłowań. Daremne też są

usiłowania antysemitów żeby zrzucić jarzmo żydowskie. Żydzi w Niemczech w obec dzisiejszych Niemców posiadają wszelkie cechy wyższej rasy. Tu nie pomoże nienawiść, zazdrość i prześladowanie. Pracujcie nad własnem uszlachetnieniem, a uwolnicie się od panowania żydów bez potrzeby wyrządzenia im krzywdy. Powróćcie do tych wiecznie trwałych zasad sprawiedliwości i pracy nad sobą samymi, które w XVIII. wieku podźwignęły wasz naród z najgłębszej toni rozprężenia i upokorzenia, — uszlachetnijcie się a zarazem pogodźcie się nie tylko z Żydami ale i z Polakami, Duńczykami i Francuzami, przekonacie się, że narody to nie kupy wilków gryzących się o tę samą zdobycz, ale gromady ludzkie, przeznaczone każda na swój sposób do współpracownictwa około postępu tej samej ludzkości.

Wymieńmy te wszystkie śmieci niemieckie, francuzkie i międzynarodowe, bądźmy Polakami z ducha jak jesteśmy z rodu i mienia, a stworzymy typ życia towarzyskiego wyższy od obecnie istniejących. Bez obcego naśladownictwa, czerpiąc z własnych zasobów narodowych, możemy obdarzyć życie towarzyskie i treścią szlachetną i wytknąć mu cel użyteczności społecznej i wyposażyć je środkami potężnymi — to jest stworzyć życie tam, gdzie teraz jest pozór życia, a w istocie panuje tylko nicosć, próżnia i obłuda.

Quem deus amat, castigat. W naszych nieszczęściach leży zarazem zarodek naszej wyższości. Dzieje Wazów, Sasów, lub nawet ostatnich lat dwudziestu dowodzą, że większość ogromna narodu aż nadto była skorą do zmateryalizowania się, do pogrążenia się w rubasznem i jowialnem życiu zmysłowem bez troski o jutro. Nie jest to naszą zasługą, że się tak nie stało. Ale jak ów duch przeczący u Göthe'go, który zmiernając do złego, pracuje nad tworzeniem się dobrego, tak od półtora wieku nasi wrogowie pracują nad naszą naprawą, nad wydobyciem z naszej głębi złotego ziarnka myśli szczytnych z pod żużli popolitości, lekkomyślności i zepsucia. Ile razy naród zasypia i skłania się do bałwochwalstwa, do służenia tym samym bożkom co okoliczne ludy, tak często spada na nas nowa klęska, odbierająca wszelką nadzieję materyalnej pomocy i zmuszająca nas do szukania otuchy w głębiach naszego własnego ducha. Nie naszą więc, ale zasługą naszych nieprzyjaciół jest przetrwanie w naszej literaturze i sztuce pierwiastka boskiego, wzgardzonego przez inne szczęśliwsze ludy. Nieprzerwany ciąg prześladowań i krzywd nad siły ludzkie, nad wszelką możliwość powetowania i pomszczenia, doprowadził naszą literaturę do szczytności moralnej, obecnej nie tylko wszystkim innym literaturom, ale nawet literaturze biblijnej, w której przebaczenie nieprzyjaciółom tylko się stosuje do jednostek, podczas gdy poezya polska podnosi tę zasadę do wysokości zasady historycznej, i zemstę zastępuje staraniem się

o jak najwyższe wydoskonalenie własnego narodu, mającego się stać dla wszystkich wzorem zastosowania miłości i słuszności do ogółu stosunków ludzkich.

Nie naszą zasługą, ale zasługą naszych nieprzyjaciół jest wyrobienie się u Polaków takiej różnaitości wykształcenia, temperamentów i charakterów, jaka by się w normalnych warunkach, u narodu zatrudnionego jednostajną pracą rolniczą, nigdy wyrobić nie była mogła. Rozbiór Ojczyzny pomiędzy trzy mocarstwa tak różniące się historią i systemem administracyjnym, głębokie piętno wycisnął na mieszkańców każdej dzielnicy. Rozpróśnienie pojedynczych Polaków na posadach urzędowych i prywatnych w całej Austrii, całych Niemczech, całej Rossyi aż do krańców Kaukazu i Azyi środkowej — wychodźtwa polityczne, które rozrzuciło Polaków po Francyi, Anglii, Belgii, Szwajcaryi, Włoszech i Turcyi, oprócz mniej licznych jednostek gnanych losem po szerokim świecie, po Amerykach i Australiach, to wszysko sprawiło, że naród tak domatorski, tak skłonny do zasklepienia się we własnej skorupie, posiada stosunki bardziej kosmopolityczne od jakiegokolwiek bądź narodu na świecie. To wszysko nie naszą zasługą, przeciwnie, jak chętnie byśmy się byli wyrzekli tej kosmopolityczności okupionej krwią i łzami, ruiną tyłu rodzin, tyłu majątków, takim ogromem nieszczęść prywatnych, jakiego oprócz żydów żaden inny naród nie doznał. Ale ta różnaitość umysłowa, okupiona ceną, którejbyśmy nigdy dobrowolnie za nią nie byli zapłacili, już jest uzyskaną, jest teraz jednym z najdzielniejszych czynników naszej przyszłej siły. Czując się jak w domu u Niemców, Francuzów i Anglików, zanim w dojrzałszym już wieku mogłem poznać gruntownie własny kraj, ta właśnie okoliczność ciągle mnie najbardziej uderza. — Galicya jest najbardziej paraflańską częścią dawnej Polski, a przecie jak łatwo w pierwszym lepszym zakątku zgromadzić ludzi bywalców z najrozmaitszych części świata, władających najrozmaitszymi językami i przedstawiających najrozmaitsze typy osobiste. Albo gdzież jest uniwersalnniejszy typ wykształcenia jak u naszej rzeczywistej inteligencji polskiej, chowającej się równocześnie na polskiej, niemieckiej, angielskiej i francuzkiej literaturze i przetapiającej wszyskie obce nabytki ciepłym właściwem naturze polskiej, która nie znosi rozdziału pomiędzy myślą i czynem i mimowolnie prze do urzeczywistnienia w życiu wszyskich nabytków rozmysłu i zastanowienia. Nasi nieprzyjaciele, których nie własnowolnem dziełem jest ta inteligencya, mogą o niej powiedzieć, co marszałek Bugeaud powiedział o infanteryi angielskiej: „*C'est la meilleure du monde heureusement il n'y en a pas beaucoup*“. „Najlepsza na świecie ale na szczęście tak mało jej jest“.

Podniosłość moralna i uniwersalność umysłowa narzucona nam, nałożona na nas biegiem wypadków historycznych, sprawiła,

że na całym świecie nie można znaleźć szczytniejszego typu, jak nim jest typ światłego obywatela-Polaka. Na nieszczęście jest ich tak mało. Ale wyrobienie typu jest o wiele trudniejszym od jego rozpowszechnienia. Cały naród znajduje się teraz w tem samym stadium przejścia umysłowego, w którym się nasi wieszczowie przed pół wiekiem znajdowali. Cały naród poznał że zgnilizny i zepsucia nikt wskrziesić nie może, że wszystkie wysilenia polityczne są próżnem marnotrawstwem sił, dopóki nie nastąpiło odrodzenie moralne, że naszym najbliższym celem powinno być przeobrażenie społeczne i umysłowe narodu, a nie walka o niepodległość. Niezależność polityczna jest tylko tym dojrzałym owocem, który sam spada z żywego drzewa rozwiniętych i rozkwitłych sił narodowych. W miarę wyrabiania się tych pojęć, odsłania się nam też głębsza, ogólnie ludzka treść naszej literatury, która dla współczesnych była tylko hymnem patryotycznym i marszem powstańczym. Nam się ona przedstawia jako zasiew nowej epoki cywilizacji ludzkości, jako dalsze wyrobienie tych ogólnych myśli cywilizacyjnych, które na początku tego wieku przejęliśmy od Niemców — tak samo jak Niemcy tylko dalej prowadzili tok myśli i zarodek uczuć, które powstały we Francji w wieku XVIII. Równocześnie też z tem głębszem pojęciem literatury i uwolnieniem się od ciasnoty rewolucyjnego kierunku powstała u nas sztuka ogólnie-ludzka, i rozszerzył się gust do badań naukowych i specjalnych, których postęp w ostatnich latach stanowi główny nasz narodowy nabytek tej epoki. Choć wszystkiego mało co do ilości, to jednak co do typu, co do jakości, praca nasza nie ustępuje żadnemu narodowi europejskiemu. Przeciwnie nasze postępy w tej mierze w związku z ideałem obywatelskim, który się tak naturalnie wyłonił z naszej przeszłości, w związku z syntetyczną i twórczą naturą polską, nie znoszącą zwątpienia i apatii, okazują w nas wybrańców historii, przeznaczonych biegiem wypadków do rozwiązania sprzeczności kłócących obecnie Europę, jeżeli tylko chcemy stanąć na wysokości przeznaczenia. Lepiej jesteśmy do tego przygotowani jak byli Niemcy w połowie ośmnastego wieku, kiedy wszyscy wykształceni ludzie u nich mówili po francuzku, a Fryderyk Wielki odzywał się po niemiecku tylko do psów i żołnierzy. A przecież w pół wieku potem stanęli umysłowo na czele całego świata.

Obecnie co Niemcy wyrzekli się natchnienia własnej literatury i idą śladami Hunów i Wandalów, to jeżeli kto, to my „możemy stanąć na ludzkich myśli piramidzie i przebić czołem przesądów chmurę i być najwyższą myślą wcieloną“.

Z dwóch antitez Kordyana: „Pomyśleć tak — i nie chcieć“ a „pomyśleć tak — i nie módz“ została tylko pierwsza. Jeżeli tylko chcemy, to możemy. Stworzywszy typ, możemy go upowszechnić. „Nie chcieć, o hańbo o wstydzie!“

Od czasu mowy Bismarka wskazującej Monaco jako cel idealny do którego wszyscy Polacy dążą, pytanie to, chcieć czy niechcieć stanąć na wysokości naszego przeznaczenia stało się pytaniem, które każdy Polak mający choć krztę sumienia i godności, musi sobie postawić. Jakżesz odpowiedź może być wątpliwą?

Weźmy drobny przykład. Otrzymuję w tej chwili nowe pismo ilustrowane krakowskie „Świat“. Ani Paryż, ani Londyn, ani Wiedeń nie mogłyby się zdobyć na równą wykwiintność formy obok równie szlachetnej treści. W Wiedniu by była domieszka grubej zmysłowości, w Paryżu cynizmu, w Londynie afektacji. Tu wszystko wionie zdrowiem, uczciwością i serdecznością, a nie ustępuje publikacyom zagranicznym ani co do piękności, ani co do uniwersalności i tolerancji. Czemuż tak szlachetny typ cywilizacji ma być tylko udziałem kilku tysięcy — a nie ogarnąć milionów spragnionych jakiegoś lepszego pokarmu duchowego jak ten, którym są dotychczas karmieni. Czemuż na życie publicznem galicyjskiem, na opinii publicznej galicyjskiej nie odbija się w niczem uniwersalności obecnej literatury polskiej? Czemuż panuje wszzechładnie zaściankowość i parafiańszczyzna. Wartoż żeby nasza rzekoma inteligencya marnowała swój czas na taroku, swoje środki na sute przyjęcia, a kaziła swe uczucia na operetkach i tingl-tanglach?

Jakżesz odpowiedź może być wątpliwą, kiedy większość jednostek już od dawna skłania się ku lepszemu drodze. Wymieśmy śmieci. Skupmy się pod sztandarem oszczędności! „Niepoprawni“ wprowadzie zawsze jeszcze nadają ton. Ich to jest dziełem przyjęcia europejskiej skali potrzeb ze strony narodu, który jeszcze nie umie po europejsku pracować i zarobić na nie. Oni to całe społeczeństwo prowadzą drogą do Monaco, bo dla nich rozwój ekonomiczny to nie wykształcenie siły wytwórczej, to nie własne wytężenie i oszczędność, ale karyera, ale synekura, ale giełda, ale serwilizm ozłacany i udekorowany, ale wszelka droga, która im pozwala dogadzać swoim błahym fantazyom i słabostkom kosztem cudzej pracy i marnotrawić środki uzbierane przez innych. Czyż nie pamiętamy przed kilku laty spekulacji pszenicznej, na którą naszych „niepoprawnych“ złowili żydkowie wiedeńscy, i która kraj kosztowała o wiele więcej aniżeli zasiłek, który się obecnie daremnie kuszono zebrać dla Wielkopolski. Czyż nie wiemy że Lwów należy do miast, z których najwięcej telegramów giełdowych odchodzi, i to bynajmniej nie wyłącznie od żydów semičkih, ale w znacznej części od żydów katolickich i szlacheckich.

Wymieśmy śmieci. W Ameryce jeżeli się dyfterya lub inna choroba zaraźliwa pojawi w jakim domu, to wywieszają żółtą chorągiew na znak, że tam panuje niebezpieczeństwo zarazy, że to jest dom śmierci. I my na każdym domu polskim, w którym

marnotrawią czas i pieniądze, profanują szlachetne uczucia, wywieśmy chorągiew z napisem: „Droga do Monaco“, bo to gorsze niebezpieczeństwo od dyfteryi, to dom zarazy i śmierci moralnej. „Zmartwychwstaje się z pod gromu ale nie zmartwychwstaje się z pod sromu“.

Wymiećmy śmieci. A najgorszym śmieciem są nasi własni „niepoprawni“, kierujący życiem towarzyskiem z pretensją wyższego tonu europejskiego. Widzieliśmy że pretensya ta niczem nie jest uzasadnioną. Ton polski obecnie wyższym jest od europejskiego. Stańmy się wiernymi naszym własnym tradycyom, poznajmy całą nicosć umysłową i ohydę moralną „niepoprawnych“. Pozostawmy ich na drodze do Monaco, ale oddzielmy zdrowych od trędowatych, nie małpujmy cudzoziemców, tylko przyjmijmy zwyczaje towarzyskie odpowiadające naszym własnym potrzebom, zastosowane do naszych własnych środków.

To my nie mamy wyższej potrzeby życia towarzyskiego nad dogodzenie gustowi gastronomicznemu, próżności w toaletach, okazania własnego waloru na szczeblach hierarchii towarzyskiej?

Czemuz pożycie towarzyskie nie ma mieć jasno wytkniętego celu użyteczności społecznej. Życie towarzyskie to przecież najpotężniejsza dźwignia ducha publicznego, to przecież daleko skuteczniejszy środek propagandy ducha narodowego od szkół i gazet, książek i uniwersytetów. To my nie mamy licznych warstw ludności mówiących po polsku, a obcych duchowi polskiemu. Jak śnieg od wiosennego słońca, tak od tych na nowo roznieconych ognisk ducha narodowego powinny się stopić i zniknąć gogostwo, kołtuństwo, kastowość, ciasnota, ograniczenie, nietolerancya towarzyska i religijna. Czyż taki stan nie odbija się nawet na charakterze rozrywek i przyjemności. Może z uszlachetnieniem życiem towarzyskiem przestaną nas interesować na scenie cudzołóstwa francuzkie i operetki niemieckie, może wrócimy do wielkiego dramatu i do wielkiej muzyki. Niechaj nasi karyerowicze uniwersyteccy biorą przykład od swoich ruskich kolegów robiących w wakacje wycieczki gromadne celem poznania własnego kraju, bratania się z ludem i szczepienia swoich poglądów i zasad. Nie tak nie powstrzymuje od zazdrości i nienawiści jak własna praca. Tylko słaby i leniwy jest zawistnym. Kto sam mężny i ufny w swe siły, ten wobec współzawodnika może doznać uczucia szlachetnej emulacyi, ale nie nieszlachetnej zawiści. Dla emulacyi jakie to pole leżące odległym w Galicyi!

Uszlachetniwszy życie towarzyskie, skupiwszy się pod sztandarem oszczędności, osiąga się jeszcze inny ważny cel. Odrodzenie moralne staje się zarazem pierwszym szczeblem odrodzenia ekonomicznego. *Magnum vectigal est parcimonia*. Jeżeli w oszczędności leżą skarby, to nigdyśmy tych skarbów bardziej nie potrzebowali jak obecnie. Społeczeństwo które traci corocznie

10 milionów w ziemi, w którym umiera corocznie z głodu 50.000 ludzi, i w którym corocznie się wznaga wpływ warstw nieproduktywnych biurokratycznych, społeczeństwo takie powinno się instynktowo imać oszczędności jako pierwszego najnaturalniejszego środka ratunku od wywłaszczenia, wynędznienia i zaskorupienia. Ocknięcie się z dotychczasowego fałszywego kierunku, opamiętanie się jest koniecznem. I to nie tylko dla zapobieżenia ruinie materyalnej, ale także dla uzyskania środków na te rozmaite cele, które wymagają ofiarności obywatelskiej, a na które obecnie nie ma środków, — dla skutecznego wsparcia naszej literatury, naszej sztuki i nauki.

Pracowników jest dosyć, jest natchnienie i oryginalność umysłowa. Brak poparcia przez miliony, brak środków. Wiele z naszych czasopism tak samo jak wiele z naszych wydawnictw tylko stoi ofiarnością prywatnych, a nie poparciem ogółu. — Galicya jest za ubogą, ażeby równocześnie marnotrawić tyle pieniędzy na rzeczy błahe, i jeszcze mieć zasoby na cele szlachetniejsze. Na trzy tylko przedmioty, w których ograniczenie jest możliwem, wydaje się rocznie 75 milionów, i ta kwota powiększa się corocznie o kilka milionów.

Tytoń blisko	9 mil. zł.
Trunki	30 " "
Towary bławatne	36 " "
Razem	75 mil. zł.

Tymczasem po licznych wywiadywaniach się nigdy nie mogłem dorachować się większego wydatku na literaturę w Galicyi jak 600.000 zł. Już nie mówiąc o tytoniu i o trunkach, jestem przekonany, że na same rękawiczki glansowane więcej się wydaje aniżeli na całą literaturę. Tarok pochłania wielokrotnie tyle czasu i pieniędzy. Bynajmniej nie pragnę z próżnego nalewać, czepiać się ludzi, którzy nie mają środków. Całą ambicyą moją byłoby zamienić cel części pieniędzy, które się już i tak wydają, zamienić cel z nieszlachetnego na szlachetny. Mowy nie ma o braku środków, tylko trzeba opamiętania się lepszych jednostek, ocknięcia się opinii publicznej. Mała część możliwych oszczędności obrócona na cele podobne pozwoli nam skorzystać ze skarbów umysłowych, nad których wytworzeniem ofiarna garstka od tak dawna pracuje.

Przypomnijmy sobie czasy przed 48 rokiem na Węgrzech i założenie wielkiego towarzystwa „hony“ opieki nad przemysłem krajowym, które założone we Wrześniu 1844 już do roku liczyło 138 oddziałów i przeszło 100.000 członków. Ci ostatni zobowiązali się nie konsumować żadnych przedmiotów obcego wyrobu, i można było widzieć największe panie ubrane tylko w płócienkach domowych. Ruch ogarnął całe Węgry. Za pomocą odczy-

tów, wykładów, czasopism, szkółek niedzielnych i przemysłowych, nie tylko przyłączono całą warstwę miejską do sprawy narodowej, ale położono fundamenta do rozwoju przyszłego przemysłu węgierskiego. Program stowarzyszenia zawierał wiele herezyi ekonomicznych, błędził tem że zanadto się przebijają w nim tendencyjność polityczna, ale nie mniej założenie tego towarzystwa było jednym z najpotężniejszych środków krzewienia zdrowych myśli narodowych i zbliżenia do siebie rozmaitych warstw narodu i skierowania wspólnych usiłowań ku celom praktycznym.

Czyż w tym programie jest coś trudnego, nieprzewidywanego? Przypomnijmy sobie czasy naszej narodowej żałoby przed dwudziestupięciu laty. Uszlachetnienie życia towarzyskiego, cel społeczny wytknięty, oszczędność i osobista i zbiorowa, wszak to wszystko już wtenczas stało się było cechą życia polskiego. Minęło jak sen pod wpływem wypadków, które u nas na nowo złamały ducha publicznego, ale czyż te kilka lat nie zostaje w naszej pamięci, opromienione jakby blaskiem jakimś nadziemskim, urzeczywistnieniem się chwilowem wyższych myśli, gorętszego uczucia, kierunków bardziej obywatelskich i swojskich.

Nie o żałobę teraz chodzi, ale o szlachetną prostotę, nie o chwilowe wyteżenie sił dla osiągnięcia celu politycznego, ale o wywołanie tych samych sił na polu walki społecznej i walki o byt. Wielkie przeobrażenia odbywają się tylko pod naciskiem wielkich wypadków. Edykta wygnańcze i kolonizacyjne w Wielkopolsce dla każdego myślącego Polaka stokroć są groźniejsze od wystrzałów moskiewskich skierowanych na bezbronne ofiary w Warszawie w swoim czasie. To też wpływ obecnych wypadków z każdym miesiącem, z każdym dniem, potężnieje i stanowi nową epokę w naszej historii, epokę odrodzenia moralnego i ekonomicznego. Przykład węgierski z przed 40 i nasz własny z przed 25 lat pokazują jak łatwo pod naciskiem wypadków przemówić do sumienia narodowego, jak łatwo pokierować opinią publiczną i stworzyć organizację, któraby skupiła wszystkich ludzi dobrej woli, z których teraz każdy z osobna rozpacza. Gdyby ci wszyscy wzięli się za ręce, stanęli pod hasłem odpowiadającym potrzebom kraju, i czynem stwierdzili siłę swoich przekonań, wkrótce zawładnęliby całym krajem i stworzyliby nowy nastrój duchowy, który jest niezbędnem przygotowaniem nawet do zrozumienia reform potrzebnych w społeczeństwie.

Sam nowy nastrój ducha wpływa na wszystkie pola działalności narodowej, a nadewszystko na pole gospodarstwa krajowego, a to mianowicie przez wytworzenie dwóch sił, których brakuje każdemu społeczeństwu rozkładającemu się. Temi są nasamprzód śmiałość i inicyatywa, a potem łączność i wzajemne zaufanie. Społeczeństwo takie ma z jednej strony odwagę nowych myśli i doniosłych reform, a z drugiej strony potrafi skupić swe

siły do zbiorowego wysilenia i potrafi przełamać wszelkie trudności. Jest to wprost odwrotnie od stanu, który nas otacza. Gdyby obecny stan moralny Galicji miał być niezmiennym, to nie warto by było poruszać jakiegokolwiek śmielszy program, a tem mniej warto by odwracać się na jego wykonanie. Prawie cała siła umysłowa kraju zwróciła się do samobójczej krytyki tak zbiorowych usiłowań jak i osobistych zabiegów. Im kto jest u nas zdolniejszym, tem dosadniej potrafi wykazać, że w Galicji nie warto nie przedsiębrać, i że nie się udać nie może, i że bez zmiany warunków niezależnych od naszej woli, cały kraj niechybnie do ostatecznej ruiny zdążyć musi i że nawet wyjątkowe przykłady powodzenia są raczej pozorem i błagą aniżeli oparte na rzetelnych podstawach. Ten pesymistyczny i sceptyczny stan opinii publicznej jest jedną z głównych przyczyn trudności wydźwignięcia się z naszej biedy. To nie nastrój ducha ale rozstrój. Niewiara tak samo jak wiara przetwarza całe społeczeństwo na swój obraz. To też społeczeństwo galicyjskie przedstawia się raczej jako kupa rozbitków okrętowych ratujących się każdy na własną rękę, aniżeli jako załoga statku wspólnie i mężnie sterująca wśród burzy z pełnem zaufaniem do bicia do przystani.

Liczmy się z faktami!

We wojnie ekonomicznej tak samo wiele zależy na nastroju, jak we wojnie rzeczywistej w której od pierwszego Napoleona wszyscy wiedzą że „la morale“ jest głównym czynnikiem pozwalającym korzystać w całej pełni ze środków materialnych, a częstokroć zastępującym je.

Jeżeli jaki naród potrzebuje tej „morale“, tego nastroju, to właśnie Polacy. Bo też nie ma narodu, który się w ten sam magiczny prawie sposób przemienia i podnosi pod wpływem odpowiedniego nastroju. Historia nasza staje się niezrozumiałą bez uwzględnienia tej właściwości rasowej.

Wychowany od najwcześniejszych lat na matematyce i na naukach przyrodzonych, mając od dwudziestu pięciu lat ciągle do czynienia z cyrklem, wagą i cyframi, pracując usilnie żeby się pozbyć wszelkiej próżności narodowych, złudzeń patriotycznych, skory do niemiłosiernej krytyki usterek własnego społeczeństwa, przeszedłszy dawno już przez cały ogień krańcowego sceptycyzmu, czuję ile razy się zbliżam do tego przedmiotu, że wkraczam w krainę cudów. Umiejętności nowożytnie dawno już rozwiąły wszelkie przypuszczenia o cudach materialnych. Nigdzie i nigdy nie skonstatowano najmniejszego zбочenia od nieubłaganych praw natury. Wszystko co tylko jest materialnem, albo już zostało zważonem, zmierzonem i obrachowanem, albo z postępem nauk będzie zważone, zmierzone i obrachowane. Ale głębi serca i sumienia ludzkiego nikt jeszcze nie zmierzył. We woli ludzkiej tkwi wieczny zarodek cudów. Mianowicie stosuje się to

do Polaka. Nie bardziej uderzającego w naszej historii jak ta dziwna siła psychologiczna w naszej rasie, ten niewyczerpany zapas elastyczności czy też elektryczności w naszym charakterze, tem bardziej niewyczerpany im większe klęski na nas spadają. Prawie zrozumiałem się staję, że poeta tego narodu mógł powiedzieć: „Mierz siłę na zamiary, nie zamiar podług sił“. Nie można prawie zawiele żądać od Polaka. Jak skarbiec Fortunatusa tem pełniejszym się staje im więcej się z niego czerpie, tak Polak tem więcej zdziała im więcej się od niego wymaga. Dotychczas w całej naszej historii było tylko dwóch ludzi, którzy umieli skorzystać z tego skarbcia. Obaj byli obcy: Batory i Napoleon. „Wiele więc Polaków zostało księżę przy tobie“, pyta Napoleon Poniatowskiego przy odrocie z Lipska. „Razem najwięcej 800 ludzi.“ — „To dobrze, 800 Polaków, to znaczy tyle co 8.000 innych żołnierzy“. I Napoleon nie zawiódł się — znaczyło też tyle. Kto chce poznać, wiele bohaterstwa i poświęcenia tkwi w naturze polskiej, ten znajdzie na to niezbite dowody w kampaniach napoleońskich. I przecie to nie były jednostki odosobnione, ale cały naród. Wszystkie warstwy społeczne: szlachta, lud i mieszczaństwo. W roku 1812. Księstwo Warszawskie wystawiło 100.000 ludu do boju, nowe wysilenia nastąpiły w roku 1813. Działo się to wszystko na najszerszej widowni, przed oczyma całej Europy. Niechaj kto czyta nasze tysiączne pamiętniki odnoszące się do tych czasów, niechaj kto przegładnie we Falkowskiego „Obrazach z życia kilku ostatnich pokoleń w Polsce“, opis odwrotu z Moskwy, kiedy Polacy byli jedyni, którzy przyprowadzili wszystkie swoje armaty i wszystkie swoje chorągwie, — lub opis walk w Niemczech w roku 1813, lub we Francji w roku 1814, kiedy każdy generał francuski starał się mieć choć kilku oficerów polskich przyłączonych do swojego oddziału na przykład bohaterstwa i poświęcenia, — a największy krytyk, największy sceptyk musi przyjść co najmniej do przekonania, że człowiek w człowieka, pojedynczo i zbiorowo nieustępujemy pod względem hartu duszy i podniosłości charakteru żadnemu narodowi na świecie.

To mimowolne poczucie wyższości, które się znajduje u każdego Polaka, objawia się na każdym kroku w naszej historii, tak w naszych zwycięstwach jak i w naszych klęskach. We większej części naszych walk zawsze uderza dysproporcya sił, zawsze garstka walecznych w obec liczebnej przemocy, zawsze zwycięstwo energii i ducha nad ślepa liczbą i siłą materialną. Kiedyż my się kiedy liczyli, kiedyż największa przemoc materialna zastraszała Polaka? Ale ztąd też ten fatalny brak obrachowania, odróżnienia tego co możliwe, od tego co niemożliwe, wiara w zwyciężką siłę zapału i poświęcenia, a nieumiejętność cierpliwego i wytrwałego przygotowania tych materialnych podstaw działania, bez których poświęcenie jest tylko próżnem

marnowaniem najszlachetniejszych i najkosztowniejszych sił narodowych.

To mimowolne poczucie wyższości znajduje się w równej mierze u naszych najbardziej zwątpiałych pesymistów. Każdy z nich czuje tę siłę w samym sobie i gryzie się brakiem poparcia przez otoczenie. Ale każdy ma to przekonanie, że gdyby Polacy byli tem czem być powinni, czem by być mogli, toby podołali każdemu zadaniu.

Oprócz samego magicznego wpływu takiego nastroju na usposobienie i charakter Polaków, nie bardziej nie zadziwia w naszej historii jak szybkość, z którą taki nastrój opanowuje wszechwładnie cały naród, i trwałość wpływu który on wywiera. W obec braku władzy królewskiej, egzekutywy wszelkiej, braku majoratów i oligarchii, które gdzieindziej zastępywały organizację państwową, cały naród od wielu wieków zdaje się być w rozsypce. Każdy historyk wychowany na wzorach europejskich dziwić się będzie, nie że taki naród utracił swoją niepodległość, ale że ją tak długo zachował, że ten naród w rozsypce, przecież w sprawie unii litewskiej, w sprawie wojen kresowych lub reform politycznych, niejednokrotnie objawił dziwną ciągłość usiłowań, która się tylko da wytłumaczyć nastrojem obywatelskim ogarniającym raz mniejszą raz większą część szlachty ówczesnej, ale prawie nigdy nie zamierającym zupełnie. W najgorszych czasach mieliśmy przykłady najszczytniejszego, chociaż częstokroć bezużytecznego poświęcenia się dla sprawy publicznej.

Ale nie mówiąc o przeszłości, w przypomnieniach obecnej generacji mamy dwa przykłady wszechwładnego rozpowszechnienia się nastroju duchowego, ile razy głębsze struny charakteru narodowego poruszone zostały. Tymi są wpływ poezji romantycznej po roku 1822, i wpływ ruchu warszawskiego z r. 1861. Trzeba pamiętać, że pierwsze edycje Mickiewicza z biedą się rozchodziły w liczbie 200 egzemplarzy, a jednak te mizerne kilkaset egzemplarzy w krótkim czasie poruszyły całą Polskę. Od resztek społecznej generacji jeszcze można usłyszeć, jaki wpływ na Lwów i Galicyę wywarło parę przedruków mickiewiczkowskich w pisemku lwowskim, „Mnemosyne“ bo tu struna prawdziwie narodowa poruszona została. Albo weźmy późniejszy wpływ naszej literatury. Wszyscy wielcy pisarze na wygnaniu lub obczyźnie. Dzieła zakazane, każdy egzemplarz schwycony paszportem na Sybir lub do więzienia. Niema przykładu w historii rozwoju literatury pod takimi okolicznościami. Nawet żydzi tak prześladowani osobiście, nigdy nie doznawali takiego duchowego ucisku. Prześladowcy zanadto nimi pogardzali, ażeby się troszczyć o ich gryzmolenia. Albo weźmy rok 1861. Można jak najbardziej potępić niestosowność, niepolityczność, szaleństwo ruchu, — ale trzeba przyznać, że dał dowód rzadkiej siły moralnej u całego

narodu. Dziwna magnetyczna spójnia wszystkich członków i stanów narodu, uszlachetniający wpływ na życie codzienne, na stosunki społeczne i na poziom charakterów, ukazujący się wtenczas po długim okresie apatii i upodlenia, — wszystko to pozostanie na zawsze nauką i wskazówką nawet dla tych, którzy zanadto poczuwają się do odpowiedzialności za każdy czyn publiczny, ażeby tak rzadkie, tak niesłychanie cenne siły duchowe, marnotrawić na szaleństwa.

Można się liczyć z faktami, nie ma bez tego żadnego zdrowego poglądu, ale nie tylko z faktami materialnymi, ale i z faktami psychologicznymi.

Można unikać szaleństw, ale niechaj żaden Polak się z lekkiem sercem nie wyrzeknie tych sił duchowych, które niestety dotąd zwykle u nas tylko do szaleństw prowadziły, bo się okaże, że może wykurował naturę polską z szaleństwa ale ją równocześnie pozbawił głównej sprężyny działania, jedynej która Polaka podnosi po nad poziom popolitości i niedbalstwa. Polak się staje wielkim i potężnym pod wpływem ducha narodowego i myśli obywatelskiej, ale chciwy i łakomy Polak zawsze jest kreaturą niekzemną, niedołęzną i pogardliwą. Polacy z łatwością wznoszą się ponad miarę zwyczajno ludzką, dorównują albo przewyższają wszystkich innych w bohaterstwie i poświęceniu, — ale przy najlepszej chęci i woli nieumieją być egoistami.

Całkiem inaczej się rzecz ma u innych narodów. Historia powszechna w większej części jest tylko historią egoizmu spotęgowanego do rozmiarów bohaterskich, tak że olśniewający ogrom czynów dokonanych przygłusza wstręt do środków niemoralnych użytych na ich dokonanie. Wielcy ludzie, Richelieu, Fryderyk Wielki, Napoleon, Bismark dążą do celu i tryumfują nad wszelkimi przeszkodami bezwzględnością charakteru. Posługują się wszelkimi środkami godziwymi i niegodziwymi, byle by prowadziły do celu, nigdy cień skrupułu moralnego nie krępuje ich działania. Już nie mówię o okrucieństwie, prześladowaniu przeciwników, lekkomyślnem szafowaniu mieniem i krwią obywateli. Ale nawet takie podłe objawy jak bicie fałszywej monety przez Fryderyka Wielkiego, lub kłamstwa i podstępny używane przez Napoleona w negocjacyach z królem hiszpańskim w Bayonne w roku 1806, wszystko jest niejako uświęcone celem, podniesione niebotyczną ambicyą, tak że się prawie zdaje usuwać z dziedziny podległej zwyczajnym prawom etycznym.

Ale pokażcie mi jednego wielkiego łotra w całej historii polskiej, jednego człowieka, któryby dla ambicyi osobistej rozwinał przymioty bohaterskie. Pokażcie mi nawet jednego Polaka, u którego by najgorętszy patryotyzm zdołał przygłuszyć skrupuły sumienia wzdrzygającego się przed użyciem niegodziwych środków, choćby w najświętszej sprawie. Czy Kościuszko dla zba-

wienia Polski, by bił fałszywą monetę? Czy największe okrucieństwa nas kiedy doprowadziły do zatrucia studzien, lub mordowania bezbronnych, jak robili Hiszpanie walczący z Napoleonem. Zapewne, złych, przewrotnych i zepsutych ludzi mieliśmy bez liku. Ale każdy egoista u nas jest zarazem istotą małą, pogardliwą i niedołązną. Nigdyśmy nie mieli więcej znikczemniałych istot, jak za czasu podziałów Polski. Ale nie ma też lepszego dowodu na to, jak ci ludzie sami sobą pogardzali, jak w niskiej cenie, za którą sprzedawali swoje sumienie. Mocarstwa zaborcze składają 40.000 dukatów na przekupienie całego senatu i Izby poselskiej. To przecież powinno być za mało na jednego sprytnego łotra, a cóż dopiero na skaptowanie całego szeregu dygnitarzy i magnatów. Jest to najważniejszy, najogólniejszy i najgłębszy wynik poznania psychologicznego narodu polskiego, że ta najpotężniejsza sprężyna u ludów romańskich i germańskich, wywołująca u nich całą potęgę sił bohaterkich, egoizm, — u nas nigdy tego skutku nie wywierała. Zawsze tylko poniżał i upadał, nigdy nie potęgował charakterów. Jak u biblijnego Samsona siła była przywiązana do włosów, tak u Polaków wielkość i bohaterskość zawsze i wyłącznie polegała na czystym sumieniu i na oddaniu się sprawie publicznej.

Psychologiczny ten fakt odbija się na polu ekonomicznym może jeszcze w większej mierze jak na polu politycznym.

Nie ma pospolitszej i grubszej myłki jak ta, która przypuszcza, że rozwój sił ekonomicznych jest wyłącznie wpływem egoizmu, łakomstwa i chciwości. Jest to pogląd zaszczepony w naszej literaturze przez bezmyślne powtarzanie starożytnych autorów i zastosowanie do świata nowożytnego maksym stoików greckich i rzymskich. Gdyby tak było, jakież to rozkwit ekonomiczny powinien by był u nas panować od dwudziestu lat! Gdyby rozwój gospodarstwa krajowego miał tylko zależeć od egoizmu, łakomstwa i chciwości, od braku skrupułów i sumienia, od przewyciężenia wrodzonej szlachetności polskiej, tośmy z pewnością w tym okresie przyswoili sobie w niezwykłej mierze te siły ekonomiczne i prześcignęli nie tylko szczypty aryjskie ale i semickie w tych przymiotach! Kompletność nawrócenia się do nowej wiary nie pozostawia do życzenia. Wyrzekliśmy się do szczeru wszystkich naszych mrzonek i szaleństw. Paulus nie różnił się bardziej od Saula, jak terazniejszy trzeźwy, praktyczny, polsko mówiący Galicyanin od dawnego niepraktycznego Polaka, marzyciela i rewolucjonisty.

Ale gdzie żniwo, gdzie bogate plony tych cennych sił ekonomicznych, tego gwałtu zadanego naturze polskiej?

Chciwość i łakomstwo mogą prowadzić do lichwy, do gry giełdowej, do stolika z kartami, do polowania za posagami, za

synekurami, do sprzedawania nazwiska na parawan brudnych interesów; ale przynigdy do rozwoju ekonomicznego.

Rozwój ekonomiczny nigdzie na świecie jeszcze się nie pojawił bez współdziałania przynajmniej, rzetelności, uczciwości, pracowitości i umiejętności, bez użycia lub przynajmniej nadużycia sił zdrowych i dodatnich. Dlatego też w społeczeństwie chorem, zepsutem i zgangrenowanym nie brak egoizmu, ale brak tych rzetelnych i zdrowych podstaw, bez których o rozwoju sił ekonomicznych mowy być nie może.

Dlatego też każdy okres rozwoju ekonomicznego zawsze był zarazem okresem twórczości i energii. Przedsiębiorczość wcale nie jest naturalnym wynikiem chciwości i łakomstwa, chociaż może być niekiedy podsycana przez te nieczyste namiętności. Ale oprócz tego wymaga jeszcze odwagi, śmiałości, wiedzy i umiejętności.

Hiszpanie, którzy zdobyli Amerykę w wieku szesnastym, byli chciwymi i okrutnymi, ale zarazem śmiałymi i odważnymi. Awanturnicy angielscy, którzy za królowej Elżbiety oddawali się polowaniu na niewolników murzyńskich i srebronośne galery hiszpańskie, byli nieludzkimi, ale awanturniczość ich przybierała rozmiary bohaterskie. Tak samo Holendrzy w okresie bohaterskim swej historii utworzyli państwo kolonialne, a w osiemnastym wieku już nie umieli nic innego robić jak tylko królom i cesarzom europejskim na lichwę pożyczać. To nie samo tylko łakomstwo pociągnęło akeyonaryuszów francuzkich za Lessepsem do Suezu lub do kanału Panama, ale urok wielkiej myśli. To nie tylko chciwość stworzyła państwo kolonialne angielskie, handel i przemysł angielski, ale zamięłowanie w pracy twórczej, to upodobanie w przewyżnianiu trudności, które się również pojawia w ich wycieczkach na szczyty gór Alpejskich lub Himalajskich, w ich polowaniach na lwy w Afryce, tygrysy w Indyach, w tych tysiącznych ekscentrycznościach, które Anglik popełnia ażeby mózgi powiedzieć że dokazał czegoś, czego żaden człowiek przed nim nie dokazał. Ale u Anglików, Francuzów i Holendrów wiedza i twórczość bynajmniej nie wyklucza egoizmu. Przeciwnie, zwykle przymioty te łączą się i nawzajem się potęgują. Typem człowieka w społeczeństwach zachodnich zawsze jeszcze jest to zwierzę drapieżne, żadne krwi lub ofiar ludzkich. Rozbój publiczny dawno ustał, ale cały rozwój ekonomiczny pod doktryną wolnego handlu to tylko rozbój pod formami legalnymi. Najszlachetniejsze pojęcie rozboju ekonomicznego jeszcze panuje u Anglików „*a free field, fair play and no favour, and devil take the hindmost*“. Pole wolne i równe dla wszystkich bez faworu, a niechaj djabli biorą tego, kto w wyścigu pozostanie ostatnim. Zawsze zwierzęta drapieżne, ale przynajmniej szlachetne jak lwy. U innych szczepów natomiast daje się odkryć cała skala mniej szlachetnych zwierząt drapieżnych, od hien i tygrysów do lisów

i wilków. Ale przy całej niższości sprężyn moralnych, nigdzie nie było rozwoju ekonomicznego bez odwagi i wiedzy.

Jeżeli na jakim polu rozbój ekonomiczny bezkarnie panuje, to na polu gospodarstwa finansowego. Trzeba się uciekać chyba do porównań z Tamerlanem i Dżengiskanem ażeby dać wyobrażenie o ogromie ofiar ludzkich pochłoniętych przez wielkich spekulatorów giełdowych i bezwzględności, z którą ci mocarze finansowi wyzyskują zwyczajną ludzkość. Dostyć przypomnieć takich ludzi jak Jay Gould, Vanderbilt, Albert Grant i tylu innych. Ale w każdej wielkiej karierze finansowej, to oprócz rozboju i łakomstwa zawsze odnajdzie się jeszcze pierwiastek odwagi i wiedzy, przedsiębiorczości i twórczości. Weźmy Rotszyldów: takie sztuczki jak zarobienie na giełdzie miliona funtów szterlingów przez angielskiego Rotszylda, który uczestniczył w bitwie pod Waterloo, i przepawiwszy się w burzliwej nocy przez kanał la Manche, o całe 24 godzin wyprzedził wiadomości oficjalne o zwycięstwie angielskim, lub znana sztuczka paryskiego Rotszylda z kuponami kolei południowych, gdzie ofiarą kilkuset tysięcy franków wprowadził w błąd całą publiczność europejską i milionowe żniwo z tego obalamucenia wyciągnął, — to zwyczajna praktyka giełdowa uświęcona prawem i zwyczajem, ale dla moralisty, to rozbój na skalę Tamerlana. Ale z drugiej strony jeszcze więcej do ich fortuny przyczyniły się odwaga i doniosła znajomość stosunków, które wszędzie z Rotszyldów zrobiły pionierów pierwszych kolei żelaznych i które dotąd robią ich systematycznymi nabywcami wszelkich obiecujących wynalazków naukowych. Od chwili w której by ich opuścił ten zmysł szlachetniejszy, to na nie by się im wszystkie sztuczki nie przydały.

Ale tego połączenia egoizmu z odwagą i wiedzą u Polaków nigdy nie spotkać. Żaden z naszych rozbójników społecznych nigdy nie rozbijał ani na tak wielką skalę, ani tak umiejętnie jak rozbójnicy w społeczeństwach zagranicznych. Nie brakowało i nie brakuje na dobrych chęciach, ale Polak już z natury nie jest zwierzęciem drapieżnym. Wyzuwszy się z wrodzonych poczuczeń obywatelskich, wyzuwa się zarazem z wszystkiego co stanowi potęgę człowieka. Wiedza i odwaga, która gdzieindziej towarzyszy egoizmowi, u nas wyklucza go, i w narodzie polskim zawsze się tylko pojawia w związku z podniosłością charakteru i z wyrobieniem poczuciem obywatelskim.

Dla tego też widzimy że nawet na polu ekonomicznym jedyne instytucje, które się u nas powiodły były, wywołane nie tylko chęcią zysku, ale poczuciem użyteczności obywatelskiej, jak Towarzystwo krakowskie, Kasy Oszczędności lub Towarzystwa Zaliczkowe. Dla tego też nigdy nie zdołaliśmy zaaklimatyzować u nas zwyczajnej ekonomii politycznej, tej doktryny światłego egoizmu i dobrze zrozumianego interesu własnego. Ztąd

też mimowolny wstręt wpływowych warstw narodu do samej nazwy rozwoju ekonomicznego, jako równającej się zmateryalizowaniu społeczeństwa.

Z tej przyczyny też usiłowałem wykazać, że nietylko pobudki egoizmu ale najszlachetniejsze pobudki obywatelskie przemawiają u nas za skupieniem wszystkich sił na tem polu. Dla tego starałem się wykazać, jak u nas niemoc ekonomiczna wyrobiła niemoc polityczną, a brak wytrwałości i umiejętności w pracy ekonomicznej doprowadził do zależności majątkowej i do upadku samodzielności i charakterów. Jeżeli była kiedy walka święta, to jest nią walka ekonomiczna o ziemię rodzinną, walka o godność osobistą tak niezbiecie wymagającą niezależności majątkowej. Ta walka może być skuteczną tylko za współdziałaniem wszystkich najszlachetniejszych sił narodowych, do której się każdy przyczynić powinien słowem, piórem lub czynem, przykładem lub posłuszeństwem, oszczędnością, wytrwałością i pracowitością.

Każda też praca produktywna ma tę cechę użyteczności społecznej. Ażeby całe nasze społeczeństwo przejęło się tą myślą trzeba się odwołać do sumienia narodowego, poruszyć do głębi opinię publiczną. Wyrzec się tych sił to jak odważyć się na morze bez żagli, lub bez pary. Nie troszcząc się o „niepoprawnych“ na drodze do Monaco, trzeba żeby ludzie dobrej woli wzięli się za ręce w myśli słów Pola, które są jakoby wieszczem przecuciem potrzeb obecnej chwili:

O biedna kraino, gdyby ci rodacy
Co za ciebie giną, wzięli się do pracy
I po garstce ziemi z Ojczyzny zabrali,
Jużby dłońmi swemi Polskę usypali.

Niechaj ci wszyscy co są gotowi zginąć za Ojczyznę, nie giną, ale żyją i pracują, a przez życie w myśl naszego wieszca, stokroć więcej pożytku przyniosą, jak przez śmierć najbardziej bohaterską. — Skupione siły i cel szlachetny stworzą też od razu i zaufanie do skuteczności własnej pracy i wiarę w możliwość wydzwignięcia się z obecnej toni, a ze zmienionym nastrojeniem duchowym ustąpią też ciasne szablony i błaha obawy, które teraz nasze życie publiczne krępują i nie pozwalają użycia nawet tych środków, które już dawno przez inne narody wypróbowane zostały. Tej zmienionej opinii publicznej, tej która będzie, przedkładam kilka myśli, wychodzących poza zwykłą rutynę, jako przyczynek do programu energicznego rozwoju wszystkich sił narodowych.

c) Program rozwoju ekonomicznego.

Przyjawszy raz program ekonomicznego rozwoju sił wytwórczych kraju, uzyskujemy od razu pewną miarę zadania, która nam pozwala ocenić o ile środki prowadzą do celu lub nie. Na podstawie porównań Galicyi z krajami okolicznymi można przyjąć, że choćby tylko do zrównania się z nimi należy podwoić dotychczasową produkcję krajową, t. j. z 340 milionów podnieść na 680 milionów rocznie. Dopiero będziemy wtenczas tam, gdzie Węgry, Rumunia i Kongresówka są dzisiaj. A przecież te kraje szybko postępują, tak że nawet dopiąwszy tego celu zawsze jeszcze będziemy w tyle, ale przynajmniej będą już mogły zaplanować jakieś ludzkie i europejskie stosunki zamiast obecnego stanu niemocy i bezradności barbarzyńskiej. Z podwojeniem produkcji i z usunięciem niemocy ekonomicznej, usunie się i niemoc polityczna, bo z rozwinięciem się niezależności majątkowej na wszystkich szczeblach hierarchii społecznej powstaną liczni obywatele mogący brać samodzielny udział w sprawach politycznych, a równocześnie jako najcenniejszy wynik i zarazem jako najpotężniejsza dźwignia postępu, podniesie się poziom wykształcenia.

Rozwój więc powinien nastąpić równocześnie na trzech polach, na ekonomicznym, na społecznym i na wychowawczym. W praktyce tych trzech części ruchu nie można rozdzielać. Są one równie ważne i równie konieczne, powinny postępować równocześnie i wspierać się nawzajem. W określeniu zaś szczegółowego zadania każdej części, i środków specjalnych, które powinny być użyte, trzeba omówić każdy dział z osobna.

Co do pola ekonomicznego, to wypływa z naszych zestawień (o ludności rolniczej str. 2., ilość ziemi w stosunku do rolników str. 93), że z wszystkich krajów europejskich, Galicya posiada stosunkowo do obszaru najliczniejszą ludność rolniczą, to jest odwrotnie, że nie ma kraju w Europie, w którymby rolnik tak mało ziemi posiadał jak w Galicyi. Niewiadomość tego faktu jest kardynalnym błędem naszego gospodarstwa krajowego. Skutkiem tego cały kraj, tak zbiorowo jak każdy Galicyanin z osobna, zawsze jeszcze prowadzi gospodarstwo ekstenzywne, któregośmy się nauczyli w XVI i XVII wieku na niezmiernych błoniach Ukrainy i które wtenczas było bardzo stósowne, ale które obecnie jest najważniejszą przyczyną naszej niemocy ekonomicznej. Każdy chłop, każdy szlachcic zamiast najintensywniej uprawiać małą przestrzeń, zawsze jeszcze stara się zagarnąć jak największy szmat ziemi. Zadaniem jest zawsze zagospodarować jak największy obszar z jak najmniejszym nakładem, z najtańszem, choćby i najlichszym gospodarstwem, prowadzącem stopniowo do coraz większego wyssania ziemi, do coraz większego pustoszenia lasów. Ten wstępną do nakładów objawia się zarówno w zbior-

rowem działaniu takiego społeczeństwa. Oszczędność jest największą choć może najrzadszą cnotą. Jedyną racjonalną podstawą nieskończony obszar dziewiczej ziemi. Jak tylko tej podstawy zabraknie, to nawet ta główna cnota tego okresu: oszczędność choćby najbardziej rozwinięta nie jest w stanie powetować braki fałszywego systemu. Faktycznie jednak naród w tym stadium przejścia z barbarzyństwa do cywilizacji jakim jest gospodarstwo ekstenzywne (wysajające: *Raubwirthschaft*) jest z natury marnotrawcą i psychologicznie niezdolnym do oszczędności. Każdy pół-barbarzyńca rozrzuca, trwoni i nierachuje się. Ale przypuściwszy nawet najdalej idącą oszczędność w Galicyi, to wykazałiśmy, że przy niedostatecznej produkcji całkowitej, przy minimalnym, iście żebraczym dochodzie jednostek, nie ma z czego zaoszczędzić większych sum.

Każdego roku około 4 miliony majątku chrześcijańskiego przechodzi w ręce żydowskie, około 6—10 milionów w ręce zagranicy.

W obecnym stanie naszej produkcji krajowej i dochodu jednostek mowy być nie może o zaoszczędzeniu 14 lub nawet 10 milionów. Co najwięcej by można dojść do kwoty 4 milionów, to jest zaradzić przewadze ekonomicznej żydów w kraju. Coroczne zadłużanie się wobec zagranicy zawsze by jeszcze pozostało. Nie dalibyśmy się żydom, ale razem i w równej mierze z nimi byśmy niepowstrzymanie dążyli do upadku.

A przecież obłęd gospodarki ekstenzywnej wszechwładnie panuje w kraju. W obec coraz to wyraźniej występujących symptomatów upadku, najlepsi i najszlachetniejsi nie umieją wskazać innej drogi ratunku, jak wszelkiego podziwu godną ale babską, ale bezskuteczną oszczędność. Unikanie wydatków, nie spotęgowanie środków!

Dopóki ten kierunek będzie trwał, to wysilenia najzdolniejszych naszych polityków marnotrawią się na zadaniach niemożliwych do rozwiązania danymi środkami. Tylko Pan Bóg stworzył świat z niczego. Sejm galicyjski tego nigdy nie dokaże.

Co się nazywa twórczością w dziedzinie ekonomicznej, jest tylko przetworzeniem, tj. obróceniem na cel użyteczny zasobów dawniej bezużytecznie leżących, a to na podstawie środków podanych przez umiejętność, których ilość i cena da się statystycznie obliczyć. Na polu pawno-politycznym sama uchwała już jest czynem. Na polu ekonomicznym tylko „*pium desiderium*“ jeżeli równocześnie się nie obmyśliło środków wystarczających do jej wykonania. Jak najemnicy szwajcarscy mówili w średnich wiekach: *Point d'argent, point de Suisses*“, tak bez pieniędzy mogą być desideria ekonomiczne, ale nie ma czynów ekonomicznych.

Patrząc się na ten stan opinii krajowej, przypomina się eksperyment magnetyzerski, w którym magnetyzer zakreśla na

około osoby zhyponotyzowanej, stojącej w środku koła na podłodze i powiada jej, że jest niezdolną przekroczyć tej szranki. Osoba ma oczy otwarte, ale największe niebezpieczeństwo, groźba lub siła nie są w stanie jej poza to koło wyciągnąć. Zginie raczej na miejscu, choćby się jednym krokiem wyratować mogła. Otóż cała Galicya mi się przedstawia jako zhyponotyzowana magnetycznym urokiem przedpotopowych tradycji i powag, i szukająca ratunku na swą biedę w obrębie zaczarowanego koła przedpotopowej polityki, i nie widząca że cały świat już dawno wymiótł jako rupiecie i graty bezużyteczne wszystko to co u nas uchodzi za niewzruszone pewniki życia publicznego. Przecie Galicya nie jest otoczona murem chińskim. Myśl nawet mur przebija, a tu wystarcza tylko ażeby nam łuski z oczu spadły i ażebyśmy się rozglądneli w tem co nas dokoła po za granicami galicyjskimi otacza. Za parę guldenów można kupić bilet kolejowy i w Budapeszcie, Warszawie lub Bukareszcie naocznie przypatrzeć się społeczeństwom, które niedawno były równie zacofane i barbarzyńskie jak nasze, a przecie się z tego stanu już zaczęły wydzwigac.

Jedynym lekarstwem może być tylko gospodarka nakładowa zastosowana jak najenergiczniej, jak najszybciej do wszystkich gałęzi gospodarstwa krajowego.

Przykładów mamy bez liku, to też jak najspieszniej należy w całym kraju rozsiewać informacje o szczegółach i rezultatach takiej polityki nakładowej w innych krajach, które albo były albo jeszcze się znajdują w położeniu podobnem do naszego. Mianowicie mam tu na myśli następujące kraje: Węgry, Rumunia, Włochy, Belgia i małe państewka niemieckie jakoto Bawarya, Württembergia i Saksonia. Sprawozdania literackie są zupełnie niewystarczające. Wykazy urzędowe to suche kości bez ducha i życia. Każdy naród, każdy kraj można tylko studyować na miejscu w zetknięciu się z żywym społeczeństwem. Jaka tu sposobność do zatrudnienia zajmującego, zaszczytnego i pożytecznego krajowi. Piszę te słowa, w nadziei że w pośród naszej młodzieży obywatelskiej, zbijającej baki na bruku lwowskim lub wiedeńskim, znajdują się tacy, u których na dnie serca gdzieś jeszcze tli iskra prawdziwego obywatelstwa i chlubnej ambicji i którzy może ockną się do przekonania, że młody Polak może i powinien w obecnej chwili inaczej wypełnić swe życie jak szulerką, wyścigami konnemi i baletniczkami. Niechaj udadzą się do krajów powyżej wskazanych i starają się poznać organizm społeczny i gospodarski i niech do kraju przynoszą zasób wiedzy i informacji tam zaczerpniętej. A gdyby się tacy wolantaryusze nie znaleźli, to wartoby wysłać kosztem kraju kilku młodych ekonomistów, którzyby mogli się wywiązać z takiego zadania. Powinniśmy mieć periodyczne biuletyny o postępie gospodarskim wszystkich tych krajów. Wiadomości te powinny być rozsiewane

po kraju w setkach tysięcy egzemplarzy. Jeżeli to jest potrzebem w Anglii, w Stanach Zjednoczonych, to tembardziej u nas, gdzie ogół publiczności prawie zupełnie jest pozbawionym wszelkich informacyi ekonomicznych. Tylko w ten sposób można kraj wykurować z tego jednostronnego budżetowego zapatrywania się na wszystkie kwestye gospodarstwa społecznego. Budżet przestanie być osią polityki krajowej a zamiast niego wystąpi na pierwszy plan rozwój całości gospodarstwa krajowego.

Wziawszy się do tego zadania z całą stanowczością na którą nas stać, mając przed sobą tyle przykładów do naśladowania, to bardzo nieudolnymi by musieli być ci administratorowie, którzyby mniej więcej w piętnastu latach nie potrafili podwoić produkeyi krajowej i bogactwa krajowego. Przy odpowiednim użyciu środków już tylokrotnie wypróbowanych, dochód całego gospodarstwa krajowego powinien się wzmódz o jakie 300 milionów rocznie, dochód z ziemi podnieść może dwukrotnie, podatki państwowe powinny się powiększyć z kwoty 48 milionów na może 100 milionów rocznie przy ogromnie zwiększonym dobrobycie całej ludności.

Cóżby się stało było z wpływem politycznym Węgrów, gdyby po roku 1867 ich gospodarka krajowa była poszła torem galicyjskim, gdyby ich siła podatkowa nie była się wzmogła w zupełnie innej mierze jak galicyjska (str. 100).

Czy myślicie że najwspanialsze ubiory narodowe, śpinki brylantowe, czaple pióra, głośne eljen!, najcudowniejsza wymowa, by były im zachowały wpływ w radzie monarchy, gdyby się było okazało że z każdym okresem dziesięcioletnim nowej ugody pomiędzy Austryą a Węgrami należy zinniejszać udział Węgier we wspólnych wydatkach całego państwa. — To nie śpinki brylantowe i czaple pióra, to nie przyjęcia magnackie i entuzjazm słowny stanowią siłę Węgrów, ale te miliony świeżych dochodów, które wytworzyli we własnym kraju, fakt że siła podatkowa Węgiei się jeszcze prędzej wzmogła aniżeli siła podatkowa Przedlitawii. Ich natarczywość i pewność siebie samych na polu polityki zagranicznej by była tylko bezpodstawną arogancyą, gdyby na polu polityki wewnętrznej i ekonomicznej nie byli okazali ducha inicjatywy doniosłej i organizacyi potężnej, i gdyby skutek nie był uwieńczył ich usiłowań na tem polu.

Mamy i my w potrzebie śpinki brylantowe i czaple pióra, umiemy urządzać świetne festyny, fajerwerki retoryczne i inne. Ale czy przez to jesteśmy jak Węgrzy, czy jesteśmy ludźmi dojrzałego i mężnego czynu. Można powiedzieć o nas w stosunku do Węgrów jak Schiller mówi o naśladowcach Wallensteina:

*Wie er räuspert, und wie er spuckt,
Das habt ihr ihm glücklich abgeguckt“.*

Ale to podobieństwo jest całkiem zewnętrznem i tem bardziej razi kontrast w treści i wartości wewnętrznej. Czy myślicie że

tak światły i wszechstronnie wykształcony człowiek, jakim jest następca tronu, nie przejrzał poza powierzchnię i nie widział, że poza dekoracjami tak podobnymi do fasady polityki węgierskiej, nie ma treści węgierskiej, — zbiorowej siły narodu energicznego, — nie domyślił się że to wszystko co mu pokazywano to jak te wioski dekoracyjne, poumieszczane wszędzie na widnokregu, którymi Menszykow łudził carycę Katarzynę w pamiętnej podróży do Krymu.

Precz z dekoracjami, precz ze złudzeniami, powróćmy do prawdy i do pracy nad nami samymi, a w zadziwiająco krótkim czasie stworzymy rzeczywistość o wiele jeszcze potężniejszą od teraźniejszych dekoracji.

Gdybyśmy w Wiedniu się pokazali w imieniu kraju prowadzącego gospodarkę nakładową, na drodze do stumilionowego zasiłku budżetu państwowego, to taki stan rzeczy i bez czaplich piór i śpinek brylantowych od razu by nam zjednał powagę i wpływ na polu politycznym, i od razu by nam dał możliwość popchnięcia na inne tory polityki stronnictw autonomicznych. Już samo jasne określenie takiej polityki i śmiałe przyjęcie wszystkich środków zmierzających do tego celu zapewniłoby nam wpływ długo przedtem, zanim by się okazały materialne rezultaty nowego kierunku.

Stosunek Polaków do rządu jest mniej więcej obrazem stosunku wszystkich poszczególnych stronnictw autonomicznych. Cała nasza polityka odnosi się pośrednio lub bezpośrednio do austriackiego ministra skarbu, do p. Dunajewskiego. Konserwatyści u nas go popierają i obiecują krajowi złote góry jako rezultat takiego poparcia, bo Dunajewski należycie poparty wydzwignie kraj z obecnej toni. Liberalni u nas go atakują, bo nie dosyć uwzględnia życzenia i potrzeby kraju i tryumfująco zapytują się konserwatystów: Poczóż mieć ministra rodaka przy ministerstwie skarbu jeżeli kraj ma dalej płacić te same podatki i nie otrzymuje większych kwot budżetowych na rozmaite potrzeby krajowe. W obec tego może p. Dunajewski powiedzieć jak bohater francuzki:

„Je n'ai mérité ni cet excès d'honneur, ni cette indignité“.
 „Nie wiem jakim prawem, jako minister skarbu austriacki do tego przychodzę, żeby być albo kotwicą zbawienia albo zgubą jakiegós poszczególnego kraju koronnego“.

Zdaje mi się że dostatecznie wykazałem, że Dunajewski jako minister skarbu przy najlepszych chęciach bardzo mało może dla nas zrobić, że największe zasiłki budżetowe w niezem by naszej nędzy nie zmieniły.

Szkodzić znowu może nam nie p. Dunajewski, jako czasowy minister skarbu, ale system fiskalizmu starszy o cały wiek od p. Dunajewskiego, system którego on nie wynalazł, który on już zastał i który go prawdopodobnie przetrwa.

Nie tutaj miejsce ażeby się zapuszczać w szczegółową krytykę jego polityki finansowej. Stworzenie sieci kolei państwowych zbawiennie wpłynęło na podniesienie dobrobytu całej monarchii. W załatwieniu bieżących spraw przynajmniej dorównał swoim poprzednikom.

W sprawie naftowej zarówno z wszystkimi przedstawicielami przemysłu byłem w stanowczej opozycji, i teraz tak samo jak z samego początku mam to przekonanie, że gdyby p. Sektionsschef Baumgartner był posiadał te informacje, które w swojej pozycji urzędowej powinien był posiadać, to by cała sprawa przemysłnictwa sztucznego surowca dała się była w związku przytłumić. Również zawsze popierałem wniosek Suessa i dotychczas uważam go jako najsprawiedliwszą podstawę podatku naftowego. Ale z drugiej strony, biorąc rzecz po błędach już popełnionych przez podrzędnych funkcyjaryuszów, po zidentyfikowaniu się rządu węgierskiego z przemysłnikami, po wniosku Grocholskiego, Dunajewski z narażeniem niejednokrotnem swego stanowiska zrobił wszystko co było tylko możliwem ażeby uratować sytuację przemysłu naftowego. Nie tylko że co do joty utrzymał się przy ele proponowanem przez Grocholskiego, choć na razie nikt się tego nie spodziewał, ale zupełnie wywiązał się z przyrzeczeń że przyczyni się do tego ażeby niesprawiedliwość na ele zrównoważyć koncesjami frachtowemi. W połączeniu z ministrem handlu zostało to wykonane w najszerszej mierze. Można panu Dunajewskiemu zarzucić że niegrzecznie przyjmuje deputacje — ale nikt mu nie zarzuci ażeby kogo łudził obietnicami, których nie dotrzymuje. Jeżeli czego nie może zrobić, to nie obieca, a jak raz obiecał to już można z pewnością liczyć na wykonanie. Jest to w polityce nieoszacowany przymiot, który też zawsze mu zapewniać będzie stanowisko imponujące w obec ludzi chwiejnych i nie liczących się ze słowami i z własnymi siłami, stanowiących większość polityków austriackich. Należąc w sprawach krajowych do obozu wręcz przeciwnego p. Dunajewskiemu, tej sprawiedliwości odmówić mu nie mogę.

Co do reform podatkowych i co do koniecznego złagodzenia fiskalizmu obecnie panującego, to zdaje mi się że przyjęcie innej polityki wewnętrznej przez stronnictwa autonomiczne by mogło ministrowi skarbu znakomicie zadanie ułatwić. Chodzi mianowicie o to ażeby autonomiści z imienia stali się autonomistami z ducha, a równocześnie nie zapominali o potrzebach państwa.

Ile razy przychodzi budżet pod dyskusję, to wszystkie stronnictwa autonomiczne rzucają się na niego jak wilki zgłodniałe, i każde chce tylko jak największą cząstkę dla siebie uchwycić. Zapominają że kto trzyma worek z pieniędzmi, ten rządzi. Autonomiści zebrzący zasiłku ze skarbu państwa, tem samem oddają się na łaskę i niełaskę władzy centralnej. Niech tylko partie autonomiczne wytrwają na terażniejszej drodze, niech

budżeta szczęśliwie powiększą przedmiot do wspólnego podziału, a centraliści mogą ręce założyc i z zadowoleniem przyglądać się jak sami autonomiści wnoszą nową budowę centralistyczną, sami dobrowolnie oddając się pod jarzmo rządu centralnego. Taka polityka nie jest ani autonomiczną, ani państwową. Jeżeli autonomia jest zasadą doniosłą w zastosowaniu praktycznym, to powinna potężnie podnieść dobrobyt krajów autonomicznie rządzonych i uzdolnić je do przyczyniania się w większej mierze jak dotychczas do ciężarów państwowych. Autonomia wtenczas staje się pierwiastkiem dodatnim, nie szczepowej zawiści i płdrowania budżetu państwowego, ale pierwiastkiem siły państwowej.

Autonomia zasilająca skarb państwa, a nie żebrząca o zasilki z niego, to jest jedyna która zarazem odpowiada potrzebom ludów i interesom monarchii. Autonomiści powinni pamiętać że jak kłopoty finansowe królów zawsze były korzyścią dla parlamentów, tak kłopoty finansowe centralizmu mogą być korzyścią dla autonomii. Centralizm już i dla tego jest fałszywą zasadą, że osłabia a nie wzmacnia siłę rządu centralnego i jego zasoby, że przy należytem przeprowadzeniu autonomii, siła polityczna i skarbowa całej monarchii mogła by być o wiele większą aniżeli teraz przy systemie centralistycznym. Autonomia też dopiero wtedy będzie mogła rozwijać się zgodnie z interesami całego państwa, jeżeli będzie dla państwa intratniejszą aniżeli centralizm. Za każdą nową kwotę, którą się przyczyni do budżetu, uzyska też więcej wpływu, szerszą miarę samorządu. Ten nie zna historii kto myśli, że można równocześnie brać pieniądze i mieć wpływ. Albo wpływ albo pieniądze. Wierzyćcie w skuteczność autonomii, to warto ponieść ofiary ażeby ją uzyskać, bo te ofiary wkrótce stokrotnie się zwrócą. Nie wierzyćcie, to znieście kosztowny pozór autonomii i otwarcie przyjmijcie zasady centralistyczne. Gdyby się miało pokazać że rozszerzenie zakresu samorządu, zarazem by wzmocniło zamiast uszczuplić finanse państwa, to całkiem inaczej by się zapatrywano w sferach wpływowych na takie propozycje, które teraz prawie się wydają szalenstwem, ale które przecież zawierają zarodki przyszłej polityki autonomicznej, — jak n. p. dawniej zrobiona propozycja teraźniejszego ministra rolnictwa Falkenhayna: ażeby oddać krajom zarząd nad podatkami bezpośrednimi, albo, ażeby cały budżet wychowawczy przenieść na fundusze krajowe. Byłyby to zmiany niezmiernej doniosłości, i nie tylko wartoby, ale powinno się okupić je ustępstwami na korzyść budżetu państwowego. Autonomiści winni pokazać, że jak z jednej strony domagają się samorządu we wszystkich sprawach obojętnych dla politycznego wpływu całej monarchii, tak z drugiej strony są gotowi do poniesienia większych ofiar na podtrzymanie tego wpływu, aniżeli byli centraliści.

Nie trudno jest dać dowód głębszego zrozumienia potrzeb państwowych od tego które okazują centraliści. Nie tylko w Ga-

licy polityka składa się z komunałów, utartych frazesów, kłamstw konwencyonalnych. Tyczy się to przynajmniej w równej mierze Wiednia. Nawet można powiedzieć że pospolitość myśli i brak głębszego poglądu okazywany w stolicy monarchii, nie mało się przyczynia do równie trywialnego pojmowania położenia politycznego u nas.

Od r. 1861, kiedy deputacya galicyjska przyjechała do Wiednia, aż do 1867, kiedy Beust objął stery rządu, śledziłem z gorączkową ciekawością przebieg spraw parlamentarnych i byłem obecny na niejednym posiedzeniu historycznym. Już wtenczas uderzyła mnie nużąca jednostajność frazesów i myśli, tysiącrotnie zbitych, a pomimo tego powtarzanych, brak rzeczywistej dyskusyi, bo każda strona tylko swoje prawa nie troszcząc się o przeciwnika. Robiło to efekt katarynek grających równocześnie najrozmaitsze melodye, zawsze te same i zawsze w dysonansie jedne z drugimi. — Wyjechawszy za granicę i przebywszy tam kilkanaście lat, cały świat się zmienił w moich oczach, ale wróciwszy do Wiednia w roku 1880 z zadziwieniem spostrzegłem że wszystkie dawne katarynki zawsze jeszcze wygrywają dawne melodye, tylko coraz to fałszywszym, coraz to bardziej rozstrojonym tonem. A ogół publiczności nie tylko się nie znużył tem *Charivari*, ale truchleje na samą myśl, żeby nam kiedy zabraknąć mogło tych starych katarynek. W przemówieniach Suessa, Plenera, Dunajewskiego i niektórych młodszych usłyszeć można nowe myśli i poglądy, ale tłem rozpraw to zawsze jaszczce stare katarynki i oklepiane melodye.

Co najgorsza że wiele z tych melodyi już zupełnie przestało odpowiadać potrzebom chwili obecnej. Jedną z najfałszywszych takich melodyi są deklamacye płytkiej ekonomii manchesterskiej o ciężarach budżetu wojkowego.

Specyalnie w Austrii miało to pewne uzasadnienie przed 30 laty. W roku 1857 straciwszy koszta soli, tytoniu i loteryi, to dochód z podatków pośrednich i bezpośrednich zaledwie wynosił na całą monarchię 200 milionów zł. Budżet wojkowy wynosił 123 miliony, to jest przeszło 60% rzeczywistych dochodów podatkowych. Dochód podatkowy powoli wzrastał, ale jeszcze w r. 1865 nie wynosił więcej jak 284 miliony przy podobnem strąceniu kosztów, a tymczasem budżety wojkowe wynosiły: w tym roku 135 mil. w r. 1860, 136 mil. w r. 1862 i następnych zawsze przeszło 50% od czystego dochodu podatkowego.

Obecnie zaś cały normalny budżet wojkowy, wraz z kosztem obrony krajowej i honwedów węgierskich zaledwie wynosi 117 milionów. Z tego Przedlitawia płaci tylko niespełna 90 milionów, na armię i flotę razem, wraz z obroną krajową, podczas gdy czysty dochód z podatków obliczony w sposób powyższy, wynosi dla samej Przedlitawii 356 milionów. Budżet wojkowy i marynarski

razem nie zabierają więc jak dawniej większej części dochodów państwowych, ale tylko 25⁰/₁₀₀.

W innych państwach regularne wydatki na armię wynoszą:

Francya	287 mil. zł.	Włochy	125 mil. zł.
Rosya	257 " "	Austria	117 " "
Niemcy	235 " "	Hiszpania	76 " "

Faktycznie więc z wyjątkiem Turcyi, Austria ma najtańszą armię na całym świecie. Włochy z mniejszą ludnością mają większy budżet wojskowy, oprócz daleko znaczniejszych wydatków na marynarkę. Hiszpania z 45% ludności austriackiej ma 65% budżetu wojskowego austriackiego i także o wiele większy budżet marynarki. Nie mówię już o budżetach wojskowych Francyi, Niemiec i Rosyi.

Wypada z tego porównania, że nie tylko nie można zrobić administracyi wojskowej zarzutu rozrzutności, ale przeciwnie mimowoli się nasuwa myśl, że budżet jest niewystarczającym. Wiemy wprawdzie na podstawie jednogłośnego zdania oficerów cudzoziemskich, że armia austriacka znajduje się w znakomitym stanie przygotowania. Nie sposób słyszeć jednak takie rozprawy jak o potrzebie kolacyi dla żołnierzy, o potrzebie lepszego ubrania i zaopatrzenia na zimę, bez przyjsčia do konkluzyi, że większe wydatki są konieczne. Zdaje mi się, że gdybyśmy mieli więcej odwagi cywilnej w Austrii, to byśmy już dawno byli usłyszeli o potrzebie podniesienia budżetu wojskowego o kwotę kilkunastu milionów, mianowicie ze względu na niezbędne zaopatrzenie magazynów wojskowych i tworzącego się pospolitego ruszenia. Tylko obawa przed opinią publiczną jest powodem, że się o tem nie słyszy. A ta opinia publiczna zawsze jeszcze jest pod wpływem dawnych katarynek manczesterskich. Dawni ekonomiści znali tylko cyfry budżetowe, nie znali, nie mieli wyobrażenia o cyfrach całego gospodarstwa krajowego. Inaczej by byli wiedzieli, że wydatki wojskowe zwykle niesłychanie małą stanowią rubrykę w całym gospodarstwie i że istnieją ciężary o wiele większe i groźniejsze. W takim społeczeństwie jak nasze, ilość pracy nie wyzyskanej, ludzi próżnujących dla braku zarobku, ilość pracy zmarnowanej przez brak dobrych narzędzi lub przez brak umiejętności mierzyć się na setki milionów, a cały nasz przyrządek do kosztów armii austriackiej wynosi 10 milionów. To samo w całej Austrii. Gdyby w polityce stronnictw austriackich było więcej szczerości, a mniej melodyi katarynkowych, to byśmy wiedzieli że dobrobyt krajów przedlitawskich (z wyjątkiem Galicyi) niesłychanie się wzmógł od 20 lat, postąpiwszy w daleko większym stosunku od siły podatkowej, — i że nawet za rządów obecnego ministerium przemysł i handel austriacki zadziwiająco zrobił postępy, Austria więc z pewnością jest w stanie ponieść obecnie ofiary potrzebne na budżet wojskowy, odpowiednio do jej położenia jako mocarstwo. Jeżeli kogo można uwolnić od posądzenia,

że taka rada wypowiedziana jest życzeniem sprowadzenia zawiązków wojennych, to z pewnością autora niniejszej rozprawy, w której proponuje program gospodarstwa nakładowego, dającego się wykonać tylko w czasie pokoju. Ale w ogóle nigdy Polacy nie byli dalej od „wielkiej polityki“, od polityki awantury jak w obecnej chwili, nigdy nie mieli mniej do spodziewania się od możliwych przewrotów politycznych jak teraz, kiedy Bismark jest duchem kierującym polityką europejską.

Polakom nie potrzeba przypominać czem Prusy były dla Polski. Zawdzięczając byt swój jako księstwo udzielne wspaniałomyślności naszych królów, od Prus wychodzi myśl podziału Polski i książe Henryk, brat Fryderyka Wielkiego niesie tę propozycję do Petersburga. Przypominam z korespondencji Fryderyka Wielkiego jego plany germanizacji Wielkopolski, które dotąd kierują rządem pruskim. Przypominam potwarze i oszczerstwa rzucane od wieku na Polskę przez gadzinowych literatów pruskich. Przypominam podstępną politykę za czasów 3-go Maja. •Od złamanych przyrzeczeń królewskich po r. 1815, do negocjacji z Gustawem Potworowskim o założenie uniwersytetu w Poznaniu, do edyktów wygnańczych Bismarka nie przerwane pasmo zdrady i nienawiści. Dokumenta dyplomatyczne schwyte przez Rząd narodowy w roku 1863 dowodzą też, że nawet eksterminacyjna polityka moskiewska po ostatniem powstaniu w znacznej części powstała z podszeptów Bismarka, któremu jako śmiertelnemu wrogowi Sławiańszczyzny zależało na walce bratobójczej dwóch głównych narodów sławiańskich.

Przecenia też ten doniosłość wpływu pojedynczych ludzi kto w Bismarku widzi twórcę Niemiec, Schiller, Körner, Fichte, Stein i Hardenberg zasiali, on zebrał plon. Dla historyka będzie on tylko interesującym, jako Jan Chrzciciel dla socjalizmu, jako ten „Zauberlehrling“ Goethe'go, który w zarozumiałości swojej wywołał niebacznie z uspienia siły magiczne, których opanować nie potrafił: Socjalizm, Katolicyzm, Polskość. Jako polityk jest on plagiatorem Napoleona III. (str. 160., 164.). Chcąc zapewnić kanclerstwo dla swojego syna, występuje teraz jako karykatura Karolingów, obdarzając Hohenzollerów nową dynastją major-domów. To też jak Napoleona I. zgubili bracia, tak Bismarka zgubią synowie. Nie zapominajmy że po za Prusakami są szlachetniejsi Niemcy, którzy po jego śmierci z pewnością do steru przyjdą, — bo Bismark sam zazdrością swoją zabijając współzawodników też pozbauił się następców. Zazdrością i zawiścią tylko da się wytłumaczyć jego polityka w obec Polaków (str. 144., 145), bo alians z narodem który bądź co bądź w Kongresówce, Wielkopolsce, Litwie i Galicyi reprezentuje siłę 20 milionów dawałby jedyną szansą zwycięstwa we walce z Rosją.

Obecnie on Austrii potrzebuje i musi ją wspierać, ale niegodnem by było mocarstwa tak potężnego jak Austria, zawdzięczać swoją egzystencję cudzej łasce a nie własnej sile.

Nigdyśmy też bardziej nie wzdychali jak teraz do pokoju, który jedynie może nam zapewnić możliwość pracy nad przeobrażeniem wewnętrznym społeczeństwa, tego niezbędnego warunku wszelkiego wpływu politycznego.

Ale właśnie dla tego że Polacy wzdychają do pokoju, to muszą zarazem życzyć sobie jak największego i najspiesniejszego wzmocnienia siły zbrojnej państwowej. Wystawieni na pierwszy ogień wiedzą oni, że słabość Austrii natychmiast sprowadzi wojnę, podczas gdy rozwinięcie siły może zapewnić pokój. Zwiększony budżet wojskowy nigdzie i nigdy nie był mniej prowokacją, ale tylko asekuracją i zabezpieczeniem dla pracy pokojowej, jak u nas w chwili obecnej.

Niema wątpliwości więc, że w obecnej chwili budżet państwa wymaga zasilenia. Obowiązkiem autonomistów jest złożyć dowód że mają poczucie potrzeb monarchii, a równocześnie wzmocniwszy budżet państwowy wykażą najskuteczniej, bo czynem, że udzielenie samorządu krajom koronnym jest nie osłabieniem, ale tak samo wzmocnieniem monarchii, jak udzielenie konstytucyi było nie ukróceniem władzy monarszej, ale silniejszym ugruntowaniem jej na miłości i przywiązaniu ludów.

Gdyby Galicya mogła uzyskać własną administrację podatków bezpośrednio, toby z drugiej strony mogła przyjąć na siebie cały budżet edukacyjny i wszystkie wydatki na subwencye kolejowe, oraz na oprocentowanie kolei transwersalnej. W celu uzyskania tego samorządu opłaciło by się nam zwiększyć o $1\frac{1}{2}$ lub nawet 2 miliony zwykłą dochodu państwowego z Galicyi, a bylibyśmy na przyszłość w możliwości nakładowego gospodarstwa krajowego na wzór Węgier, z coraz to większym pożytkiem dla nas samych, i dla skarbu państwa, którego dochód z Galicyi by się rokrocznie o kilka milionów podnosił. Wpływ nasz oparty by był na rzetelnych budżetowych podstawach. Udzielenie takiej miary samorządu mianowicie dla Galicyi by się dodatkowo dało usprawiedliwić zupełnie wyjątkowem położeniem naszego kraju wśród innych krajów koronnych. Nasze położenie ekonomiczne wymaga polityki wręcz przeciwnej, od polityki ekonomicznej dla Wiednia lub Czech. My dopiero jesteśmy w okresie, który tamte kraje już przebyły za Maryi Teresy i cesarza Józefa, to jest w okresie, gdzie jednostki są za słabe, a żeby wziąć inicjatywę w rozwoju ekonomicznym i gdzie tylko samorząd krajowy posiada zasoby wystarczające do tego. Wiedeń, Czechy i Morawa od dawna już znajdują się w położeniu, że można rozwój ekonomiczny powierzyć swobodnemu rozwojowi przemysłu już i tak zasobnego i wysoko rozwiniętego. Całym zadaniem rządu może być tylko ustawodawcze albo administracyjne usuwanie przeszkód swobo-

dnego rozwoju. My jeszcze przynajmniej o jedną lub dwie generacye oddaleni jesteŃmy od takiego stanu rzeczy. Dla tego teŃ polityka jednolita w tym względzie dla całej monarchii jest niemoŹliwą.

Gdyby się takie koncesye konstytucyjne dały uzyskać, to by pozycya nasza była nader łatwą. Przykłady rozwoju podatkowoŃci i kredytu publicznego u Węgrów i Włochów (stronica 105.) wystarczają jako wskazówki. Rezultat usiłowan był by absolutnie pewnym. JednakowoŃ nawet w obecnych granicach autonomii bardzo wiele dokazać moŹna. JuŹ wzmiankowałem Ńe propinacya (str. 96.) by się mogła stać Źródłem znacznego dochodu dla kraju. Zajęcie się taryfami i wykupno sieci kolei galicyjskich zawsze by jeszcze było moŹliwym z największym poŹytkiem dla kraju.

Co do rozwinięcia przemysłu, to wytrawne publikacye statystyka przemysłu krajowego Dr. Rutowskiego „O przemyśle cukrowniczym“, „O przemyśle krajowym, oraz urzędowe sprawozdania „O znaczeniu targowicy wiedenskiej dla wywozu bydła z Galicyi“, „o przemyśle młynarskim, drzewnym“ itd, które powinny być w rękach kaŹdego obywatela, zajmującego się gospodarstwem krajowym, uwalniają mnie od wdawania się w szczegóły, albowiem w jego propozycyach nie mam do zmienienia, nie do dodania. Odwołuję się jedynie do str. 109, na której wykazałem moŹliwość załoŹenia przędzalni bawełny w Galicyi, oraz chciałbym nadmienić dla sprostowania mylnych opinii co do niemoŹliwoŃci wytworzenia fabrycznego przemysłu lnianego w Galicyi, które powstały skutkiem upadku przędzalni brodzkiej, — Ńe doŹwiadczenie Włoch pokazuje, Ńe takie przędzalnie powinny zaczynać od najordynarniejszych wyrobów, a nie od najlepszych jak to próbowano w Brodach.

Nie będę się szeroko zapuszczał w szczegóły gospodarstwa nakładowego rolniczego. Nie jest to mój fach, Dlatego tylko ograniczę się do kilku ogólnych wskazówek ekonomicznych. Namoprzód winienem zaznaczyć, Ńe jeŹeli sprawa przemysłu, lub sprawa wychowania doznały opłakanego zaniedbania ze strony sejmu krajowego, to największego zaniedbania zawsze doznawało rolnictwo. Oto kilka przykładów:

Czemuż fracht za pszenicę z Kołomyi do Wiednia wynosi 1.97 a fracht za naftę 1.39 t. j. blisko o 60 ct. taniej. Taka róznica wynosi dla gospodarzy wiejskich na całą Galicyę — a mniejwięcj wszędzie są frachty zboŹowe za wysokie o tę samą kwotę, — sumę przeszło 4,800.000, tyle co cały podatek gruntowy płacony rządowi. Jacy przemysłowcy by Ńcierpieli taki stan rzeczy. Opłata 20 milionów rocznie przez rolników galicyjskich na korzyŃsę fabrykantów czeskich, wiedenskich i morawskich (str. 108. 109.) daje im prawo moralne do Źądania obniŹen nietylko na kolejach galicyjskich, ale teŃ na czeskich i morawskich.

Drugi przykład. Nafty galicyjskiej jeszcze przed dwoma laty nie było więcej niż 600.000 hektolitrow rocznie. Teraz może będzie z $1\frac{1}{2}$ miliona hektolitrow. Ale mleka które się sprzedaje mniej więcej w równej cenie co nafta surowa mamy $7\frac{1}{2}$ miliona hektolitrow. Czemuż w stosunku do ilości nie było na organizację mleczarni przynajmniej tak znacznych kwot jak te które kraj wydawał na wsparcie górnictwa naftowego. W samem gospodarstwie mlecznem, w rozwinięciu mleczarni maszynowych leży możliwość podwojenia całej krajowej produkcji rolniczej. Popyt na masło coraz się wzmaga, jest to towar najwyższy w cenie z całej produkcji rolniczej i znoszący najdalszy transport. Podczas gdy wywóz bydła i pszenicy wyczerpuje ziemię przez ubytek fosforanów i innych pierwiastków mineralnych, eksport masła całkiem nie ma tej niedogodności. Maślanka, doskonała i tani pokarm, zostaje w kraju. Przypuśćmy ogólne zaprowadzenie nowożytnych mleczarni i podwyższenie ceny mleka do $\frac{1}{12}$ lub $\frac{1}{14}$ części ceny masła, to stanowi od razu wielomilionowy przybytek dla gospodarstwa krajowego. Wiem bardzo dobrze, że do tego trzeba innej rasy krów, innego pokarmu, rozszerzonej uprawy roślin pastewnych, że obecnie w całej Galicyi może nie ma miejscowości, w którejby można codziennie z łatwością zgromadzić te 10.000 litrow świeżego mleka, które są potrzebne do urządzania taniej, maszynowej przeróbki. Wiem że prywatni biorący się do tego zbankrutują i pierwszy i drugi i trzeci raz. Ale przecież takimi usiłowaniami za parę lat wyrobiły by się sposoby zastosowania doświadczeń zagranicznych do naszych stosunków. W Anglii na każdą taką rzecz znajdzie się dwudziestu pionierów rujnujących się po kolei, aż dwudziestypierwszy zadanie rozwiąże. U nas jedna nieudała próba wszystkich odstrasza. Dla tego u nas tylko kraj może to wziąć na siebie. Od rozwiązania pomyslnego tej sprawy zależy możliwy dochód 200 milionów rocznie. Warto by na ten cel poświęcić nie parę tysięcy ale parę milionów. Nasze krowy sto razy tyle wpływu mogą wyrzucić na losy gospodarki krajowej, jak minister Dunajewski i cała Rada państwa. Kwestya mleka ważniejszą jest dla nas od całej „wysokiej polityki“.

Inną rzeczą jest założenie stacyi doświadczalnych w całym kraju. Chodzi przedewszystkiem o odkrycie taniach źródeł nawozów sztucznych. We własnym kraju posiadamy fosforyty nad Dniestrem, sole potażowe w Kałuszu, gips i wapno. Brak nam saletry i guana. W tem wszystkim pierwszorzędną rolę odgrywają koszta transportowe. Wszystko od nich zależy. Uzupełnienie sieci kolejowej taniemmi kolejami lokalnemi jest też naglącą potrzebą. Warto dodać że nierówny rozkład lasów w Galicyi, tak że jedna połowa cierpi na nadmiar a druga na brak drzewa, jest zarazem potężną gwarancją dochodów takiej sieci kolejowej. To samo się stosuje do nierównego rozkładu kamieni, wapna i węgla.

Co do naszych małych chłopskich posiadłości to niezmiernie mnie uderzyła uwaga naszego podróżnika Sygurda Wiśniowskiego, że nasi chłopcy by zaraz mieli coś do jedzenia, gdyby ich konie nie objadały.

Podług jego doświadczenia w rozmaitych krajach na całej kuli ziemskiej, chłopcy z tak małym obszarem ziemi jak galicyjscy, nie potrzebują koni i pługów, a mogliby daleko skuteczniej i taniej ziemię rydłem obrobić. Stosuje się to do wszystkich gospodarstw niżej 8 morgów. O samym fakcie że konie objadają naszych chłopów to nie ma żadnej wątpliwości. Chów koni jest ruiną dla chłopów, który często sprzedaje za kilkadziesiąt reńskich konia, który mu zjadł za paręset reńskich siana i owsa.

Co do drenowania, melioracyi i osuszania bagien i t. d. nie zapuszczam się w szczegóły. Wypływa to z samego pojęcia gospodarstwa nakładowego. Zmiana ogólnych warunków produkcji przez obniżenie cen przewozowych i przez ułatwienie zakupu nawozów za tanią cenę musi się odbić na melioracyach, które przy takiej zmianie ogólnych warunków częstokroć staną się rentownymi w okolicznościach, w których by obecnie się nie mogły opłacać.

Dalszym wynikiem gospodarstwa nakładowego są parcelacye majątków, mające też zarazem wielką doniosłość społeczną, jako tworzące zasobną warstwę albo mniejszych właścicieli albo dzierżawców. Przy założeniu Banku krajowego spodziewano się, że Bank ten może wybić sobie jako specjalność pośredniczenie w takich operacyach. Wymaga to wielkiego nakładu, inwestycyi na budynki etc..., ale skutek zdaje się prawie pewnym.

Ale najważniejszym i najdonioślejszym wynikiem rzeczywistego samorządu by było wyrobienie narodowego systemu wychowania. Jedynym sposobem dogonienia i prześcignienia innych narodów europejskich jest wytworzenie systemu wychowania skuteczniejszego od systemów obecnie w Europie przyjętych. Kto się chce przekonać jak dalece nieracjonalnem jest zastosowanie systemu wychowania wytworzonego przez jeden naród na kształcenie drugiego odrębnego narodu, niechaj czyta Fichtego: „*Reden an die deutsche Nation*“. Całe dzieło jest tylko protestem przeciwko zastosowaniu w Niemczech wyobrażeń francuskich.

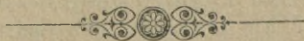
Tak samo i u nas postęp na tem polu niemożliwym jest bez powrotu do systemu edukacyjnego polskiego. Jak w polityce tylko możemy budować na podstawach Sejmu Czteroletniego, Księstwa Warszawskiego i Kongresówki, — tak we wychowaniu nie możemy stworzyć nie trwałego bez oparcia się o wzory Konarskiego, Komisji edukacyjnej, ks. Czartoryskiego i Czackiego. Dotychczas nie ma w Galicyi szkoły, która by się w przybliżeniu równać mogła z dawną szkołą Krzemieniecką. Tak samo powołując się na sąd mojego dziadka, Antoniego Poplińskiego, znanego na polu pedagogiki w Wielkopolsce, który zawsze o wiele

bardziej cenil system szkół przechowujących tradycje komisji edukacyjnej, w których sam odebrał wychowanie, od osławionych szkół pruskich. Nasz narodowy system wychowania jest o wiele wyższym od szkół niemieckich i austriackich. W naszych szkołach było rzeczywiste wychowanie. — wpływ na charakter chłopca i przygotowanie go do życia obywatelskiego. Wiedzieli twórcy naszego szkolnictwa że u Polaka najważniejszą jest rzeczą wychować szlachetne zamiłowania, upodobania i ambicje, a wrodzona pojętność, każdej chwili dozwoli mu dopełnić braki drobiazgowej nauki.

Obecny system niemiecki jak zastosowany u nas jest tylko prozaicznym nauczaniem. Nie wpływa na duszę, nie kształci charakteru. Niechaj kto się przypatrzy w niejednym z naszych kasyn urzędniczych ludziom, którzy pokończyli nie tylko szkoły średnie, ale posiadają stopnie uniwersyteckie, niech kto podsłucha ich rozmowy, czyż przyjdzie do przekonania że to są wykształceni ludzie, ludzie ze szlachetnymi zamiłowaniem i szczytną ambicją? Jeżeli się wydarzają wyjątki, to z pewnością jest zasługą nie szkoły, ale domu rodzicielskiego i otoczenia patrioteycznego.

Zresztą zapominamy, że i w Niemczech dopełnieniem etycznym uniwersytetów, w czasach chlubnych dla ducha niemieckiego, był „Tugendbund“. Nawet najlepszy uniwersytet niemiecki bez pierwiastku idealnego zawartego w dawnych Tugendbundach nie stworzy wyższego człowieka, jak to obecnie widać w Niemczech teraźniejszych.

Kończę zwróceniem uwagi na okoliczność, że z wszystkich czynników, najobficiej jesteśmy zaopatrzeni w ludzi. Mamy mało roli, mało pieniędzy, ale ludzi podostatkiem, tyle że dotychczas nie wiemy co z nimi robić. System dobrego wychowania z ciężaru zamieni ten nadmiar na bogactwo. Daleko więcej powinniśmy wydawać na kształcenie ludu jak którykolwiek okoliczny naród, za przykładem z natury ubogiej Szkocyi która jedynie doskonałości swojego systemu szkolnictwa ludowego zawdzięcza swą przewagę nad bogatą Anglią. Bliższe określenie tego przedmiotu i przedłożenie kilku myśli w celu wywiązania dyskusyi nad narodowym systemem wychowania pozostawiam późniejszej sposobności.

Spis rzeczy.

Zasoby kraju:	<i>Stronica</i>
a) Zaludnienie	1
Przeciętne zaludnienie	1
Ludność rolnicza	2
b) Produkcya krajowa rolnicza	3
Produkcya roślinna	4
Ilość bydła	4
Całkowita produkcya rolnicza	6
Wydatność pracy rolnika w Galicyi	7
Wydatność pracy rolnika w Galicyi a w innych krajach	7
Dodatkowe zatrudnienia rolnika w innych krajach	8
Płaca robotnika w Galicyi a w innych krajach	8
c) Wartość całej produkcji krajowej	9
Wartość całej produkcji obliczona przeciętnie na głowę ludności w Galicyi	10
Wartość całej produkcji krajowej i przeciętna na głowę ludności w Kongresówce, Węgrzech i Rumunii	10—11
Wartość całej produkcji i przeciętna na głowę ludności w Anglii	11—12
d) Narzędzia produkcji i zarodki przyszłego rozwoju	13
Właściwości robotnika polskiego	13
Zasoby finansowe	14
Zasoby finansowe rozłożone przeciętnie na głowę ludności w Galicyi a w innych krajach	17
Towarzystwa akcyjne przemysłowe	17
Koleje żelazne	17

Ciężary i potrzeby kraju	19
a) Wyżywienie ludności	19
Ilość płodów rolniczych zużytych na pożywienie	19
Porównanie ilości pożywienia w rozmaitych krajach	20
Potrzeba fizyologiczna pokarmu	23
Niedostateczność wyżywienia galicyjskiego	23
Śmiertelność w Galicyi	24
Ilość dzieci przypadająca przeciętnie na 1.000 mieszkańców, w Galicyi a w innych krajach	24
Porównanie Galicyi z Bengalią	25
" " z Irlandyą	25
Konsumcya artykułów zbytkownych	26
Przyczyny eksportu rolniczego w Galicyi	27
b) Podatki	28
Różnica podatku użytego w kraju, a podatku wywiezionego z kraju	29
Galicya płaci najmniejsze podatki ze wszystkich krajów Europy	31
c) Ciężary hipoteczne i długi	32
Długi hipoteczne	32
Dług indemnizacyjny	32
Ogół długów	33
Listy hipoteczne	33
Wartość własności nieruchomości w Galicyi	34
Wartość własności nieruchomości w innych krajach	34
d) Oprocentowanie kapitału wydanego na budowę kolei żelaznych	36
Korzyści dla kraju wynikające z kolei żelaznych	36
e) Potrzeby fabrykatów i płodów zagranicznych	38
Wywóz z Galicyi	39
Przywóz towarów do Galicyi	40
Rozwój handlu zewnętrznego Galicyi	40
Porównanie z Węgrami i Rumunią	41
Wartość przesyłek pocztowych w handlu zagranicznym	43
Bilans handlowy i zbawienny wpływ inwestycyi obcego kapitału na cele produktywne	44

	Stronica
Bilans gospodarstwa krajowego	47
Zpauperyzowanie całego społeczeństwa	48
Porównanie Galicji z Polską przedrozbiorową	50—51
a) Niedobór finansowy	53
Sprzedaż ziemi	54
Sprzedaż listów hipotecyjnych	54
b) Niedobór życiowy	55
Statystyka życiowa w Galicji	56
Wzrost ludności w Galicji a w Kongresówce	57
c) Niedobór społeczny	58
Niezależność majątkowa	58
Ludność produktywna i nieproduktywna	59
Cechy świata starożytnego i średniowiecznego	59
Cechy świata nowożytnego	59
Niezależność majątkowa ludności wiejskiej na Węgrzech i w Czechach	60
Opłakany stan ludu wiejskiego w Galicji	61
Klasa dzierżawców w Anglii	62
Właściciele większych posiadłości w Galicji	62
Wyginiecie szlachty w Galicji	63
Dochód własności tabularnej	64
Porównanie dochodu z ziemi w Anglii i w Galicji	64
Ogrom inwestycji rolniczych potrzebnych w Galicji	66
Upadek majątkowy szlachty galicyjskiej	67
Podniesienie się wartości ziemi	68
Przyczyny podniesienia się wartości ziemi	69
Stan średni w Galicji	71
Przemysł	71
Rękodzieła	72
Handel	72
Biurokracja w Galicji	73
Niezależna inteligencja	74
Dochód stanu średniego w Galicji	75
Porównanie dochodu rozmaitych warstw społecznych	76—77
Dochód ludności wiejskiej i robotniczej	77—78
Dochód rękodzielnika	78
Niska pozycja własności tabularnej jako czynnika ekono- micznego	78

	Stronica
Niemoc polityczna jako wynik niemocy ekonomicznej	79
Brak organizacyi i inicyatywy u stanu średniego	80
Oparcie się szlachty na biurokracyi	80
Charakterystyka biurokracyi austryackiej	81
Biurokracya i wolność prasowa	81
Biurokracya w Anglii	82
Biurokracya we Francyi	82
Przewaga biurokracyi w obec braku stanu średniego	82—84—87
Kwestya samorządu przed 20 laty	84
Kwestya samorządu obecnie	84
Początek i wzrost wpływu biurokratycznego w Galicyi	86
Choroba biurokratyczna	87
Nieudolność biurokracyi na polu politycznym i na polu ekonomicznym	87—88
Nędza biurokracyi galicyjskiej	89
Skutki kierunku biurokratycznego w Galicyi	89
Wynik bilansu społecznego	89—90
Fałszywe poglądy ekonomiczne	91
a) Emigracya ludowa	91
b) Skargi na brak ludności	93
c) Wstręt do podatków	94
Błędy podatkowości	94
Podatek gruntowy i obciążenie klasy rolniczej	94
Obciążenie klasy przemysłowo-handlowej	95
Podatek solny	95
Inne podatki	96
Propinacya	96
Kwestye taryfowe ważniejsze od podatkowych	96—97—98
Podatki autonomiczne	98
Kwestya produkcji góruje nad kwestyą podatkową	99
Galicya nie przyczynia się do wspólnych wydatków Państwa	100
Podatkowość we Włoszech i na Węgrzech	100—101—102
d) Kwestya łatwego kredytu	102
Kredyt osobisty	103
Kredyt publiczny	103
Kredyt publiczny w Węgrzech	105
" " we Włoszech	105

	Stronica
Kredyt publiczny w Rumunii	105
„ „ na cele produktywne	106
e) Cła ochronne	106
Austro-Węgry eksportują zboże	106
Problematyczna korzyść ceł ochronnych	107
Wpływ taryf frachtowych na eksport	107
Cła ochronne na fabrykatakach	108
Dażenia Węgrów do stworzenia przemysłu i szanse przemysłu w Galicyi	109
Szanse przemysłu bawełnianego	109
f) Socyjalizm	110
Socyjalizm i biurokracyzm	110
Saint Simon	111
Socyjalizm i pozytywizm	111
Nie lepszy podział ale zwiększona produkcya lekarstwem na naszą nędzę	112
Stworzenie kapitalistów i stanu średniego u nas głównem zadaniem społecznem	113
g) Antysemityzm	113
Liczba żydów w Polsce	114
Mickiewicz i Lelewel o żydach	114
Język polski u żydów	114—115
Polscy żydzi w Anglii i w Ameryce	115
Pozycya ekonomiczna żydów w naszym społeczeństwie	116
Walka o byt u żydów a u chrześcijan	117—118
Porównanie oszczędności żydowskiej z oszczędnością chrześcijańską	117—118
Przyczyny przewagi ekonomicznej żydów	119
Rezerwy majątkowe ludności chrześcijańskiej	120
Antysemityzm niemiecki	121
Zmiana charakteru narodowego pod wpływem okoliczności	123—124
Reforma społeczna	124
Analogia wad żydowskich i chrześcijańskich	125
Samorząd i żydzi	126
Krucze podstawy przewagi ekonomicznej żydów	128
Przemysł i rolnictwo u żydów	129
Moralność handlowa i moralność sielska	130

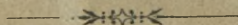
	Stronica
Reforma moralna u żydów i u Polaków	131
Udział rasy semickiej w postępie ludzkości	132
Utworzenie się w Polsce ideału obywatelskiego	133—134
Przykłady asymilacji żydów u innych narodów	135
Konkluzye	139
a) Zgubny wpływ ekonomiczny kierunku prawnopolitycznego naszej polityki krajowej	139
b) Potrzeba odrodzenia moralnego i oszczędności	144
Bismark i Polacy	144—145
Przyszłość sprawy polskiej	145
Potrzeba odrodzenia moralnego	148
Oszczędność i żydzi	149
Oszczędność i szlachta	150
Rola historyczna szlachty	151
Szlachta straciła przywileje ale zachowała obowiązki	153
Niepoprawni	154
Zmiana konwenansów towarzyskich	155
Potrzeba uwolnienia się od naśladownictwa	155
Analogia do położenia Niemiec przed stu laty	157
Przyswójmy sobie skarby, ale wymiećmy śmieci niemieckie	159
Wpływ uszlachetniający naszych kłesk narodowych	161
Zarodki własnej cywilizacji wyższej od obcych	162—163
Droga do Monako i droga do Polski	164—167
Organizacja oszczędności zbiorowej	165
c) Program rozwoju ekonomicznego	176
Rząd centralny w obec partii autonomicznych	180
Dunajewski jako minister skarbu	181
Bismark i Polacy	185
Przemysł krajowy	187
Rolnictwo	187
Gospodarstwo rydlowe	189
Melioracje	189
Parcelacje	189
Wychowanie	189

Tabliczki i zestawienia.

Stronica

Zestawienie cyfr ludności w Galicyi i innych krajach	1
Ludność rolnicza	2
Ludność Chin i Bengalii	3
Produkcya roślinna	4
Ilość bydła różnego gatunku	4
Ilość sztuk bydła w ekwiwalencie bydła rogatego	5
Całkowita rolnicza produkcya krajowa	6
Cała produkcya rolnicza w ekwiwalencie samego zboża, obliczona na głowę ludności rolniczej	7
Całkowita produkcya krajowa	10
Całkowita produkcya Kongresówki	11
Przeciętny zarobek każdego mieszkańca	12
Zasoby finansowych instytucyi w Galicyi	15
Zasoby finansowe instytucyi węgierskich	16
Zasoby finansowe instytucyi włoskich	16
Zasoby instytucyi finansowych w Irlandyi	16
Zasoby instytucyi finansowych w Anglii	16
Zestawienie zasobów finansowych w różnych krajach i prze- ciężna na głowę ludności	17
Obliczenie długości linii kolejowych	18
Zasoby pożywienia w różnych krajach	20
Przeciętna roczna konsumpcya każdego mieszkańca w rozmaitych krajach	20
Roczna konsumpcya w ekwiwalencie zboża	21
Ilość części białkowych, tłuszczu i mączki fizyologicznie po- trzebna do pożywienia	22—23
Przeciętna długość życia w rozmaitych krajach	24
Przeciętna ilość dzieci w rozmaitych krajach	24—25
Konsumpcya roczna na głowę, zawierająca także artykuły zbytkowne	26
Podatki w Galicyi	28—29
Podatki rozłożone na głowę w rozmaitych krajach	30
Wysokość ciężaru podatkowego w stosunku do zasobów kraju	31
Ciężary hipoteczne i długi	32
Odsetki i amortyzacye	33
Listy hipoteczne	34
Porównanie obciążenia z majątkiem krajowym	34

	Stronic.
Wartość majątku nieruchomego w rozmaitych krajach	31
Koleje galicyjskie — przychód i rozchód	37
Wywóz z Galicyi	39
Przywóz towarów do Galicyi	40
Porównanie przywozu i wywozu w Galicyi i krajach sąsiednich	41—42
Niedobór finansowy	53
Statystyka życiowa od r. 1860—1885 w Galicyi	56
Kongresówka a Galicya co do ludności	57
Cyfry rolnicze w Anglii	65
Biurokracya	73
Obraz uwarstwowania ekonomicznego w Galicyi	77
Liczba urzędników we Francyi porównana z liczbą w Galicyi	82
Ziemia i inwentarz w stosunku do ludności rolniczej	93
Wzrost podatków w Galicyi od r. 1865—1888	100
Wzrost podatków w ostatnich czasach we Włoszech i Węgrzech	101
Koszt transportu morzem do Anglii	107
Ustrój społeczeństwa w obec kwestyi żydowskiej	116
Podwyższenie się wartości ziemi we Francyi	121
Podatki i wydatki Państwa w Galicyi	141

A Nr 022335

C e n a

zł 45 gr

DK - 28 d
1.54

Wzór Jednoraz. CWD, W-wa. 15973/K
2041 - Łak - 25.11.53 - 3000 bi. à 100 k.

30353/4